

ISBN 961-91824-0-5

Taras Kermauner

RSD

Kreftova dramatika v kontekstu 3

Konstrukt in resnica

*stojim v vrsti nas
ki že čakamo na smrt brez pojma
ali bo njen obraz
zasopla muka
ali zibelka v večni sen
vendar bo vselej
dopolnjeni izzven resničnosti
o rojstvu v svetlobi*

Kristijan Muck

REKONSTRUKCIJA IN/ALI REINTERPRETACIJA
SLOVENSKE DRAMATIKE

KONSTRUKT IN RESNICA

Kreftova dramatika v kontekstu 3

Taras Kermauner

Samozaložba GolKerKavč
AVBER-HORJUL-LJUBLJANA-KRTINA
2005

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09-2"19"(086.034.4)
821.163.6.09 Kreft B.(086.034.4)

KERMAUNER, Taras

Kreftova dramatika v kontekstu. 3, Konstrukt in resnica [Elektronski vir] /
Taras Kermauner ; vsebine dram Alenka Goljevšček. - Avber [etc.] : samozal.
GolKerKavč, 2005. - (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike)

ISBN 961-91824-0-5

227054592

Taras Kermauner

RSD

Kreftova dramatika v kontekstu 3

Konstrukt in resnica

RSD 106-001-2005

Izdal: Samozaložba GolKerKavč

Vsebine dram: Alenka Goljevšček

Računalniška postavitev: Ajda Kermauner Kavčič in Andreja Miklič

CD zgoščanka

Pripravo knjige je sofinancirala Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Copyright © by Taras Kermauner

KLODIČEV NOVI SVET KOT VRH ČITALNIŠKE DRAMATIKE IN NJEGOVA AVTOREFLEKSIJA V VHROVČEVEM ZORANU KOT VELIKI TRAGEDIJI IN/ALI MELODRAMAMI

Pomensko strukturalni položaj slovenske zavesti in SD (slovenske dramatike) v 60-letih 19-stoletja je bil, poenostavljeno podano, takšen: v slovensko tradicijo, ki traja mnogo stoletij, vse od **Brižinskih spomenikov**, je vdrla konec 18. stoletja meščanska zamisel, utemeljena na humanizmu, razsvetljenstvu in liberalizmu, glej Linhartovi drami **Županova Micka** in **Matiček se ženi**. Bila je dejaven - programski - odgovor na dramo iz začetka istega stoletja, na Romualdov **Škofjeloški pasijon**, ki pomeni vrh katoliške ideologije in religije na Slovenskem. **Micka** in **Matiček** postavita v prvi plan človeško individualno moč, svobodo, um, korist, človekova vera vase postane optimistična, smrt je omejena - skoraj ukinjena ali zamolčana - na račun samoumevnega življenja, medtem ko je pomenska struktura (PSt) v **Pasijonu** bistveno drugačna: smrt je - vsaj na tem svetu - močnejša od življenja, človek je le omejeno svoboden, o vsem odloča katoliški bog kot vsemogočni, on je dejansko edini pravi subjekt.

Linija **Micke** in **Matička** se dolgo ne more uveljaviti, niti v Smoletovem **Varhu**, 1840, ne dovolj, **Varh** skrbništvo nad človekom, kar je cerkveno fevdalna vrednota, ne spodbija direktno, niti ni to storjeno v komediji Bernarda Tomšiča **Lahkoverni**, 1845, ta enako uvaja pozitivnost uradniškega - državnega -, čeprav ne fevdalno cerkvenega varuha-nadglednika-razreševalca, ki je edini zmožen urediti družbo; dokler je družba namreč prepuščena individualnim voljam ljudi, zmagujejo zavist, pohlep, strahopetnost, praznoverje, z njimi kaos. Vse drugače pri **Micki** in **Matičku**, kjer je človek - kmet in nastajajoči meščan, zaenkrat še kot rokodelec, vrtnar - sam zmožen umno in нравno oblikovati celoten svet.

Linhartovo linijo nadaljuje šele SD iz 60-let, že leta 1861 izšli drami Bilčeva **Slovenija oživljena** in Kosa-Cestnikova **Strast in krepost**. V teku 60-let se analogno pomensko strukturirane drame (na)množijo, to desetletje pomeni odločilen prodor meščanske, dejansko liberalne ideologije. Vendar pa se v njem nadaljuje tudi Romualdova smer. Posebej jo je propagiral Jeran v Zgodnji danici, recimo Partelov prizor v verzih **Pastirji in angel na božično noč**, 1862, Silvestrov **Zgubljeni sin**, 1865, Lendovškovo **Rojstvo Jezusovo**, 1866, in - vrh te usmeritve - Bilčeva **Tarbula, keršanska junakinja**, 1868. Usmeritev katoliške

dramatike je jasna že z izborom motivov: so iz Svetega pisma ali uprizarjajo motive svetnikov in svetnic. Smer skuša obdržati slovensko zavest znotraj predpisanega miselnega - ideološkega, katoliškega - okvirja. Je pa tipično, da je napisal Bilc v istem desetletju dve ideološko tako različni drami. Isto velja za Lendovška, ki je končal svoj dramski opus prav tako s katoliško agitko **Slomšekovo rojstvo**, 1900, to je sicer leto uprizoritve Cankarjevega **Jakoba Rude**: a je po **Rojstvu Jezusovem** Lendovšek, enako duhovnik kot Bilc, priredil po Kotzebuu, kot libreto, skoraj frivolno, iz fevdalnega varuštva norčujočo se komedijo **Tičnik**, 1869. **Tičnik** je blizu Beaumarchaisovi komediji **Seviljski brivec**, nadaljuje linijo **Matička (Figaro se ženi)** in niti malo linijo pasijonov. Opisana dvojnost je temeljna dvojnost slovenske zavesti in SD do danes. Upoštevati jo moramo kot okvir. Tema, ki jo ekspliciram v današnjem predavanju, ta okvir predpostavlja, a ga ne analizira. Omejujem se na meščansko liberalno smer (PSt), na probleme, ki nastajajo znotraj le-te.

Najbolj znana SD iz 60-let je Ogrinčeva **V Ljubljano jo dajmo**, 1869; deloma zato, ker je res dobro napisana, odlikuje jo svež pogovorni jezik, nazorni liki, neposrednost, ki je dedinja Linhartovih komedij; deloma pa zato, ker jo je zelo pohvalil tedanji arbiter v literarnih rečeh Stritar v Zvonu. Za slovensko literarno zgodovino pisje, s tem za slovensko zavest, je ostala ta komedija merodajna. Brez dvoma gre za dramo, ki sproščeno in jasno zastopa liberalno pozicijo, liberalno v duhu libertarnosti, kakor se je oblikovala skupaj s humanizmom in razsvetljenstvom kot opozicija fevdalnemu katolištvu; a ne zagovarja upora staršem. Je pa **V Ljubljano jo dajmo** vendarle pomensko ožja od komaj znane ali skoraj neznane drame **Novi svet** Antona Klodiča, kasneje pl. Sabladoskega, ki jo je izdal v samozaložbi že leto pred **Dajmo**, 1868.

Obe drami-komediji - **Svet** je podnaslovljen »šaloigra« - sodita v tim. čitalniško dramatiko (ČD). Naj že takoj v začetku predavanja zaostrim: zame ČD ni manjvredna dramatika, ne kot žanr ne kot PSt. Razen obeh Linhartovih komedij, ki so ju promovirale čitalnice, veljajo tako rekoč vse drame, ki jih literarno zgodovino pisje uvršča v rubriko ČD, za manjvredne; le **Dajmo** je nekakšna izjema, a bolj zaradi blage naklonjenosti liberalnih zgodovinarjev. ČD so zanje teksti, ki jih niso le uprizarjali v čitalnicah in niso bili le pisani za čitalniške prireditve-namene; njihov domet naj bi bil le diletantska skorajmaloumnost, primerna za komaj razvijajoče se, zaostalo, samozadovoljno, kulturno nezahtevno, predvsem družabnosti zapisano slovensko (malo)meščanstvo. V nasprotju s tem konvencionalnim pogledom na ČD razvijam sam tezo, da se ravno v ČD najbolje artikulira meščansko liberalna ideologija, ki v svojem ozaveščenem sporočilu ni amatersko-provincialna, ampak podaja celoten program tega meščanstva kot antiteze fevdalno katoliški družbi. Ta vidik se vidi iz **Dajmo**, še jasneje, skoraj kompletno, pa iz **Novega sveta**.

Ogrinec je do neke mere znan; bil je gimnazijski profesor prirodopisja, mlad umrl, 1879, rojen 1844, Jurčičev letnik. Ne vemo, kaj bi dosegel v družbi in kaj še napisal, če bi živel dlje; Klodič, desetletje starejši od Ogrinca, rojen 1836, je umrl v starosti, 1914, a je po **Svetu** napisal le še eno dramo, parafrazo na **Svet, Materin blagoslov**, 1878. Tudi Klodič je bil najprej gimnazijski profesor, a klasične filologije. Oba z Ogrincem sta bila otroka kmečkih staršev, Gorenjec in Beneški Slovenec. Klodič je delal kariero; najprej je postal okrajni, nato deželni šolski nadzornik. V Gorici se je včlanil v Čitalnico, pomemben podatek; navajam iz **Primorskega biografskega leksikona**, kjer je Klodiču Jevnikar

posvetil mnogo več pozornosti kot v **Slovenskem biografskem** Ivan Grafenauer. Klodič je bil med glavnimi organizatorji slovenskega osnovnega in srednjega šolstva. Njegov šolski načrt za Štajersko je postal osnova za sorodnega v vsej državi. Razmišljal je filozofsko-religiozno oz. ideološko. Učenje materinega jezika je zanj središče vsega pouka, bil je torej zaveden slovenski nacionalist, obenem pa je bil prepričan, da sta pri vzgoji nujno potrebni tudi morala in vera, ki morata biti združeni; morala brez vere nima smisla. To uči leta 1875, torej v duhu svoje druge drame, **Blagoslova**. Med obema dramama je nemajhna razlika.

Klodič je pisal strokovne razprave, o Horacu v latinščini, etnološke, o slovenski literaturi, izdal **Grško slovnico** in **Zbrane spise** svojega svaka pesnika Pagliaruzzija. Sestavljal je pesmi v heksametrih.

Klodič je spesnil tudi ep **Livško jezero**, izšel šele 1912. Motiv je iz križarskih vojn, slovanske zgodovine, kar v 8197 verzih. Analogon Vilharja **Jamski Ivanki**, delu, ki še ne izraža duha marčne revolucije 1848, da pa se ga deloma uvrstiti v ČD: kombinacija pivskih meščanov kot lovcev in idealiziranih herojev križarjev kot želje-vloge rehistoriziranega in poveličanega slovenstva. Klodičevo družbeno uspešnost so kronali visoki uradni nazivi: 1879 je prejel viteški naslov, kot plemič si je vzela materin priimek, Sabladoski, mati je bila hči poljskega častnika Napoleonove armade. Ob upokojitvi mu je cesar podelil naslov dvornega svetnika, ga odlikoval z redom Železne krone III. razreda. Tak Klodič - kot pl. Sabladoski - je tipičen za svoje drugo obdobje, za PSt **Blagoslova**; v prvem - mladostnem - obdobju, v **Svetu**, ki ga napiše nekaj čez 30-leten, pa ni poudarka na fevdalnih razmerjih-katolištvu oz. na Materi, ki iz nebes uravnava hčerino - človekovo - življenje, po vzoru Matere božje Marije. Podatki, ki sem jih navedel o Klodiču, potrjujejo, da je bil pameten, vsestransko sposoben, odločen, uspešen mož; te lastnosti se razodevajo že v **Svetu** kot pozitivne karakteristike človeka.

Bistvo **Sveta** je drugačno od bistva - PSte - **Blagoslova**. Jevnikar je marljivo zbral Klodičeve življenjepisne podatke, PSte njegove dramatike pa ni razumel. Razliko med **Svetom** in **Blagoslovom** popiše povsem zunanje, celo napačno. Pravi: »Ker se načrti o predelski železnici niso uresničili, je igro predelal v **Materin blagoslov**.« Sprememba med dramama pa je nastala zaradi globoko ideološko-religioznih vzrokov, zamenjala se je koncepcija sveta-človeka. Navaja pa Jevnikar pomemben podatek: »Osebe v komediji **Novi svet** so v trgu zares živele, in ko so igro dvakrat uprizorili«, ni važno, ali v čitalnici ali ne, model uprizarjanja je bil čitalnica, »so nekatere resnične osebe igrale svoje vloge (Gabršček).« Ta ugotovitev se razhaja s sodbo Koblarja in Ivana Grafenauerja, ki jo povzema tudi Jevnikar, da je - predvsem zaradi verzov, v katerih je drama napisana - igra »idealistična in klasicistična«. Po moji presoji ta dva momenta tičita v **Svetu**, a se razvijeta šele v **Blagoslovu**, medtem ko je bistvo - in pomen - **Sveta** drugje. Kje, to pojasniti je eden od namenov tega predavanja.

Novi svet je prisposoba za čas, ki prihaja: načrt, da bo skoz Kobarid speljana železnica. Železnica je simbol industrijske, a tudi kapitalistične dobe. Obe karakteristiki, industrijski način proizvodnje in kapitalistični lastniški odnosi, pomenita za Klodiča napredek, po drami sodeč nedvoumno, celo neprotislovno, enoumno pozitivno dejstvo. **Svet** je najizrazitejša SD, ki propagira industrijski kapitalizem kot edinstveno in pravo rešitev. SD in ČD dobita pravi pomen-značaj šele takrat, če upoštevamo sporočilo **Sveta**. Tudi

Ogrinec ne zavrača bogatega veletrgovca, Srebrina, ta služi predvsem s prodajo vina. A trgovec je le posrednik, vino pridelek, ki ga pridelujejo kmetje, početje je staro oz. znano tisočletja. Šele zveza med trgovcem in odvetnikom, doktorjem Mirkom Snojem, omogoči pravo in realno osnovo slovenstva. Vendar poudarja Ogrinec predvsem duha, kulturo, izobrazbo, kar vse se dobi v čitalnici; trgovec naj čitalnico - napredno vzgojo tudi deklet - finančno podpre, a bistvo pravega sveta ni v gmotnem. Snoj bo sicer kot advokat branil tastove gmotne interese, a ti sami v sebi nimajo zadostne upravičenosti; dobijo jo šele v slovenski in sploh literaturi-omiki.

To tezo utrjuje tudi ČD **Berite Novice**, 1879, skupno Kersnikovo in Jurčičevo delo, Vilharjev **Župan**, 1851, Jurčičev **Omikani nemškutar**, Vošnjakova **Svoji k svojim**, 1889. Te drame so vzrok za tezo, ki jo je pred vojno posebej poudarjal Boris Kidrič, kasneje Dimitrij Rupel na osnovi Dušana Pirjevca: da je slovenska zavest vse preveč zidala na duhu-kulturi, premalo ali nič pa na gmotnem-ekonomskem. Tudi premalo na političnem, vsaj ne na radikalno političnem v pomenu leve revolucije. Tu je vzrok za obsodbo slovenskega meščanstva kot ne dovolj odločnega, kot preveč kompromisarskega; Dušan Kermavner mu je dal vzdevek kriptoliberalizma. Če bi literarni zgodovinarji bolje poznali ČD, bi se prepričali, da teza ne drži kot enoumna. Niti kar se tiče premajhne političnosti, Dragič je v **Berite Novice** politično jasno profiliran mladoslovenec, niti kar se tiče ekonomskosti. Citati iz **Zorana** so takšni, kot da bi bili iz NOBD, tak političen - celo revolucionaren - zanos je v njih.

V **Blagoslovu** doda Klodič industrijsko kapitalistični usmeritvi Katoliško Cerkev kot nujno silo, brez katere ni mogoč trajen in vreden uspeh in ki edina daje varnost, ob tem pa se dramatik ne odpove vrednotam, ki jih je propagiral v **Svetu**: le absolutni avtonomiji človeka, ki da lahko z lastnim umom, voljo, osebnostno močjo in srečo doseže ne le uspeh, ampak tudi edino pravi pozitivni napredek družbe: njeno tehnizacijo. Industrijski svet ne uspeva na račun ostalih slojev, tudi kmetstva ne; Klodič v **Svetu** izdeluje sintezo kmetstva, inženirstva, industrijske proizvodnje, intelektualstva, ki pa ga zastopajo predvsem tehnični poklici, vendar ne tako, da bi zanikali in odpravljali ostale poklice, zdravnika, učitelja itn. Vendar, glavni subjekt novega sveta kot nove družbe je železnica, je naprava, ki edina zares revolucionira deželo. Železnica pomeni nastanek novih poklicev; kovači, kolarji itn. se bodo iz rokodelcev starega tipa spremenili v inženirje.

Ni takšna zamisel - vera v moč-pomen industrijske tehnike - pri Klodiču v bistvenem analogna veri komunistov pol stoletja kasneje, ko razglasha Lenin, da je socializem (komunizem) elektrifikacija + to in ono? Bistveni so gigantski industrijski projekti Donbasa, Dnjeprostroja, nazadnje sputnikov in atomske energije, ki se sicer pretvarja predvsem v vojaško silo, a mar se v klasičnih kapitalističnih državah, v ZDA, v Angliji itn., ne? Slovensko meščanstvo okrog 1868 je liberalno v duhu humanizma, tako se gleda še okrog 1919, glej Funtkov zagovor etičnega kapitalizma v drami **Kristalni grad**, dejansko pa, kjer le more, svoj humanizem preoblikuje v agresiven nacionalizem; po zgledu Nemčije, kjer temelji Bismarckova zmaga nad Francozi 1870 na jeklarski itn. industriji, ki dela za vojsko; enako še 1914. Slovensko meščanstvo bi počelo isto, a ne more, ker je prešibko. Zadevne ideje-ambicije pa ima; **Tugomer** propagira vojaški nacionalizem. **Tugomer** plus **Novi svet**, pa je model popoln.

Klodičeva zgodba je jasna: kmetje se najprej upirajo novotariji železnice ali so vsaj skeptični do nje, kmeta Podkuknik in Podkrnik, a optimistični duh železnice ju-jih prepriča v svoj prav. Enako prepriča trške rokodelce in sploh vse trške sloje. V obeh Klodičevih dramah beremo prave slavospeve industrializmu. Celo v heksametrih, kar izhaja iz dramatikove težnje po čimbolj vsestranski sintezi: tehnike in humanizma kot antične tradicije. **Svet** ni izjema v slovenski zavesti. Nasprotno: moja teza je, da slovenska zavest v **Svetu** dobiva svojo najodločnejšo podobo, ki pa je žal zgodovinopisje ni spoznalo in priznalo. Raje je temeljilo na sporu med meščanskimi liberalci in katoliškimi klerikalci oz. na sporu med kapitalističnim meščanstvom in proletariatom, Levstikovim **Tugomerjem** in Cankarjevim **Kraljem na Betajnovi** pa Levičnikovim epom **Katoliška Cerkev** in Medvedovim **Sreče kolesom**, 1900.

Svet (deloma tudi **Blagoslov** z omenjeno omejitvijo) kot najizrazitejša ČD slovenskega meščanstva v 60-letih nikakor ni bebava čitalniška zabava ali cenena samohvala slovenskega provincializma, ki niha med kar se da preprosto vzgojnostjo, **Župan**, in lahkotno zabavo, burko, **Bob iz Kranja** ali enako Bleiweisova ponašitev **Vdova in vdovec**, 1863, oz. Vilharjevim **Filozofom**, 1865. Moja teza je, da se kaže v ČD tako rekoč kompletan program naravnega, nramnega, kulturnega meščanstva, ta program pa ni nekaj specifično delnega, ampak celovita antiteza katoliškemu. Ta antiteza se eksplicira res šele v velikih historičnih tragedijah, ki pa ravno zato, ker so v svojih ideologijah tako eksplicitne, brez dlake na jeziku, niso mogle dovolj vplivati na slovensko zavest, občinstvu pač niso bile dostopne ali le deloma. Oblast je - tudi na pritisk Katoliške Cerkve - prepovedala uprizorjanje Levstikovega **Tugomerja**, ki radikalno razkrinkuje tako plemstvo kot kler v likih grofa Gerona in škofa Hildeberta; Vrhovčev **Zoran** pa niti natisnjen ni bil; obe drami sta iz srede 70-let. Le teksti, ki so jih uprizarjali v čitalnicah, so imeli velik - ogromen - vpliv. Pisatelji so torej svojo tezo-program sporočali v taktični obliki, če so hoteli, da ga vnaprej ne prepreči cenzura, niso se ga pa odrekli. Ostal je, a na impliciten način. Vsak takratni izobraženec ga je znal brati-razvozlati. V Bilčevi ČD **Slovenija oživljena** sicer nastopa pozitivni duhovnik. Valentin Vodnik; a vemo, kako je bil ta usmerjen, morda je bil celo član prostozidarske lože. Medtem ko so v katoliških dramah osrednji pozitivni liki duhovniki in/ali svetniki - v **Tarbuli** itn. -, takšnih likov v siceršnji ČD ni. Svet v nji je prikazan tako, da gledavec ve: družba, tudi slovenska, zlahka shaja brez duhovnikov in Katoliške Cerkve. Klodič se v **Blagoslovu** temu odpove, zato tudi ni čudno, da preneha s pisanjem dram; moral bi začeti pisati takšne kot J.Č. Krek, katoliške agitke, glej Krekovo **Sveto Lucijo**, ali kot Debevec, glej njegove **Junaške Blejke**, ali Lenard, glej njegovo **Deklo božjo**.

Najbolj pristni - osrednji - namen ČD je v nazornem prikazovanju pozitivnih novih meščanskih vrednot. Namesto samoomejevanja duha, kot ga terja Cerkev tudi v 19-stoletju, v Angliji to najnazorneje razloži-utemelji Newman, v Sloveniji Jeran in Debevec, glej njegovo dramo **Liberalizem ali večni žid**, 1897, zagotavlja ČD, na čelu s **Svetom**, svobodo mišljenja, raziskovanja, konstrukcij misli in prakse; šele tak svobodni konstruktivizem omogoča nastanek nove tehnike, parnega stroja, železnice, telefona in telegrafa, električne napeljave ipd. Cerkev zahteva, naj bi ostal človek pri védenju, kakršno dobi iz **Svetega pisma**; trdi, da novo védenje zavaja v zlo(čin), v tisto, kar imenuje Debevec jakobinstvo, Krek, a že Slomšek pa celo komunizem. Podobne dileme se

zaostrujejo danes; danes kot etične zavore (pre?)svobodnemu raziskovanju, ki prehaja v genetski inženiring. KC opozarja, kaj bo sledilo graditvi železnic: proletarizacija, ki ni le socialno-razredno razslojevanje, ampak predvsem - to je bistveno - vnos nove morale v družbo, takšne, ki je s stališča fevdalne Cerkve amorala, družbeni in etični razkroj.

Isto opažajo tudi desetletja kasneje Cankar, glej **Jakoba Rudo**, Kvedrova in Kristan. Cankar rešuje problem z marksizmom, Klodiču ga ni treba reševati, ker v **Svetu** še ne vidi - vsaj ne prizna - negativnih posledic vdora kapitalističnega industrijstva v slovensko družbo. Verjetno je tedaj res še slabo viden, vsaj intelektualcem. Za Kristana v **Zvestobi**, 1897, pa je povsem jasen. Že za Stritarja, glej njegove male drame, a Stritar ga rešuje z meščanskim filantropizmom in moralizmom, kar pa ni bilo socialno učinkovito.

Klodič zagovarja celo tak um, ki mu pravimo po Heglu zvijačni um. V dramo vpelje dva popotna študenta, ki se, ker sta brez cvenka, poslužita celo prevare, a v dober namen: pomagata tržanom navdušiti se nad železnico. Se skesata, etika deluje, a kljub etiki Klodič občuduje njuno zvijonstvo. Meščanski um je razcepljen med etične, glej Bernarda Tomšiča ČD **Ravni pot najboljši pot**, 1852, ali Vilharjevo **Pošteno deklico**, 1865, že Smoletovega **Varha**, na eni in zvite na drugi strani, glej že **Matička**, Vošnjakovo **Ministrovo pismo**, 1889. Klodič med obema tipoma uma ne vidi bistvene razlike: zviti se zlahka pretvori v etičnega. Sama etičnost ne zadošča, tako misli v **Svetu**; za izume je potreben tako libertaren duh, da je obenem tudi zvit. Kasneje je slovensko meščanstvo etičnost opustilo, zapisalo se je zvitosti, ta pa se je razkrila kot - se razvila v - moralno pokvarjenost, glej Cankarjeve **Romantične duše**, Kraigherjevo **Školjko**, Kvedrove **Pravico do življenja**, 1901. V dramatiki narodno osvobodilnega boja (NOBD) postane meščanstvo kot buržoazija le še negativno interesno, samopridno, antihumano, celo zlo; glej Miheličeve dramo **Ogenj in pepel**, 1949.

Tako rekoč vsak pravi Slovenec in meščan je v ČD moralen; amoralni so Nemci in plemiči ali nemčurji, **Omikani nemškutar**, **Svoji k svojim**, 1889, **Župan**, 1865. V **Svetu** ni amoralnih ljudi, v tem je **Svet** najbližji idealno harmonični predstavi meščanstva o sebi oz. o družbi, ki nastaja na osnovi industrijstva. Cilj tega velikega meščanskega liberalno humanističnega projekta je - naj bi bil - po veličini in celovitosti primerljiv s krščansko-katoliškim projektom, tega zamenjuje, in kasneje z marksističnim. Drame kot **Pasijon-Tarbula**, **Svet-Dajmo** in **Rojstvo v nevihti**, 1944, so istega tipa, motivira jih isto stremljenje po - skoraj - absolutnosti. Te poteze zgodovinopisje v ČD ni opazilo. Svet, ki nastaja pod rokami (umom, etiko, kulturo) meščanstva, je - naj bi bil - boljši od fevdalno katoliškega, boljša - točnejša, ker je znanstvena - razlaga sveta, uspešnejša uresničljivost zamisli.

Pravi Slovenec in meščan je kulturni kot tak, medtem ko so plemiči in povzpelniki v plemiče in nemško čuteče meščane akulturni, **Omikani nemškutar**; enako primitivni, omejeni so tudi nemškutarski uradniki v **Berite Novice**, glej lik Kratkega, glej tudi Vilharjevo **Pošteno deklico**, 1865, v kateri sta poitalijančenec in ponemčenec Kikelj in Kokelj pohotneža, lažnika in bedaka. Zna pa biti ČD kritična do kmetstva; Ogrinec se v komediji **Kje je meja?**, 1876, ne boji pokazati neumnega, pogoltnega kmeta, Matijo Križa.

Poteka oblikovanja slovenske zavesti si ne smemo predstavljati le diahrono, češ da po fazi naivne vere v meščanstvo sledi razočaranje, s tem dramatika, ki

bi jo lahko označil kot zaporedna stanja avtorefleksije, avtokritike, avtodestrukcije. Vse te faze so v stvarnosti (v SD) vzporedne, istočasne, kar ni v skladu z ideološko predpostavko samega meščanstva, ki zagovarja evolucijsko teorijo. Dve najbolj tipični SD iz 70-let, ki povezujeta avtorefleksijo, avtokritiko in avtodestrukcijo, sta ravno Levstikov **Tugomer** in Vrhovčev **Zoran**. V **Tugomerju** poudarja zgodovinopisje le njegovo radikalno sveto vojno zoper Nemce, zoper kler in plemstvo, tudi Vrzino vizijo pravičnega maščevanja (maščevanje je bistvo pravice), medtem ko je po mojem v **Tugomerju** enako močna avtokritika, glej lik Spitigneva, in celo avtodestrukcija. Kot da Levstik sklepa: le totalni poraz - iztrebljenje Slovanov - more prinesiti totalno zmago; model je apokaliptičen. Drami sta nastali hkrati z **Berite Novice**, poldrugo desetletje pred Vošnjakovo še zmerom monolitno ČD, **Svojimi** in **Pismom**.

Na prelomu 60-ih v 70. leta nastane tudi nekaj melodram, v katerih je nemalo tragičnosti, ta pa vodi v držo avtodestrukcije ali vsaj obupa, izgubljenosti, smrti, celo samomorivskosti, tipične za **Zorana**. Takšna je Kodrova **Pavlina**, tudi Končanov **Župan**. In Tavčarjeve povesti, ki so nekatere kasneje dramatisirane, ne le **Otok in Struga**, dramatisira jo Borštnik, tudi **Antonio Gledjevič**, dramatisira jo Nučič kot **Svitanje**. Tavčar že v prozi **Mrtva srca**, ki je prav tako iz 70-let kot prej omenjeni povesti, avtodestruktivno spodbije človeka kot takšnega, meščana še posebej. Kasneje tudi kmeta, glej **V Zali**, dramatisirano kot **Ljubezen nam je vsem v pogubo**. Dominik Smole v dramah **Igra za igro** in **Zlata čeveljčka** stoletje kasneje navsezadnje ne pride do bolj katastrofičnih konsekvenc kot Tavčar in **Zoran**.

Lahko torej govorimo o notranji dinamični napetosti med ČD kot konstrukcijo Novega sveta in historičnimi velikimi dramami - ne šele z realističnim, tudi kasneje dramatisiranim Kersnikovim romanom **Jara gospoda** iz začetka 90-let -, ki spodbijejo zaupljivo in trdno meščansko vero Klodiča iz **Sveta** in njegovih somišljenikov. Brez konstruktivizma ČD ideologije tudi njene avtokritike itn. meščanstva ne moremo razumeti, kot ne negacije brez pozicije. Kar vnesejo okrog preloma stoletij v slovensko zavest in v SD Cankar, Kvedrova in Gangl, ta od **Sina**, 1899, do **Sfinge** oz. njene prve različice **Katje Poljakove**, 1913, je jasno podano že v 70-letih. Meščanstvo obsega tako humanizem kot nihilizem, analogno kot obsega fevdalno katolištvo tako optimizem vere v nebesa kot skrajno skeptični odnos do tega sveta, odnos, ki je dobesedno mortualističen, morbid(istič)en, celo sadomazohističen. Krščanstvo ga utemeljuje na Kristusovem trpljenju, na pasijonu, meščanstvo na človekovi naravi. V **Zoranu** je uvid v to naravo presenetljivo globok.

Ivan Vrhovec (Verhovec) je bil prav tako kmečki sin, o tem poroča Slodnjak v **Slovenskem biografskem leksikonu**, a desetletje mlajši od Ogrinca, rojen 1853; umrl ni še niti petdesetleten, a je kmalu prenehal pisati dramatiko oz. literaturo, posvetil se je občemu in narodnemu zgodovinopisju, bil je tudi gimnazijski profesor, a zgodovine in zemljepisa, torej ob Klodiču in Ogrincu še tretja stroka profesorstva oz. humanistike. Poleg **Zorana** je napisal še komediji **Ali jo je zadel**, 1873, in **Prepir z avoljo sobe**, 1873. Slodnjak dodaja, da je vse ostalo v rokopisu. Bi se torej tam našla še kakšna drama?

Z gledališčem oz. čitalnico je bil Vrhovec živahno povezan. V Novem mestu, kjer je služboval kot profesor, je »na njegovo pobudo Narodna čitalnica postavila oder v Narodnem domu in začela z diletantskimi predstavami, katerih

duša je bil Vrhovec kot dramaturg, režiser in tudi igralec.« Izdal je strokovni knjigi **Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih** in **Zgodovina Novega mesta**. (Vsi trije, ob Vrhovcu Klodič in Ogrinec, so pisali strokovne knjige in razprave.) Pisal je tudi učbenike. Bil je viden slovenski nacionalist, v praksi stroke in družbenega življenja poudarjeno dejaven, konstrukcijski. V **Zoranu** poda globljo notranjo resnico meščanstva oz. njegove konstrukcijske pozitivne ideologije-vere.

Naj že takoj v začetku razpravljanja o **Zoranu** opozorim na pomembno dejstvo: notranja opozicija totalno oblikujoči in harmonistično pravno-naravno-umni ČDi, **Svetu**, v katerem (kot v celotni ČD) je nacionalizem vsebovan, ni pa enostransko in čezmerno forsiran, ni le PSt **Zorana**, natančno jo bom opisal; ob radikalnem slovenskem nacionalizmu delujeta že usmeritev in PSt frivolnega libertinizma, sicer prikrita v mondano ali modno lahkotno veseloigro še posebej francoskega tipa. Nacionalizem je podan najostreje v levstikovem **Tugomerju**, nadaljuje se - tudi kot zoperkatoliški - v Kristanovi **Ljubislavi**, 1906, vršiči v Šorlijevi drami **Na Pologu**, 1919, dokler se ne uskladi, celo poenoti v NOBD z razredno marksistično usmeritvijo, glej **Ogenj in pepel**; v čisti obliki, brez marksizma, pa nastopa v Cajnkarjevi NOBD **Za svobodo**, 1946. Smer (PSt) se konča sredi 50-let, tudi osamosvojitvena vojna 1991 je ne obudi, nasprotno, motivira le posmeh lastnemu - slovenskemu - nacionalizmu in celo sami vojni kot pozitivni, glej Rudolfovo dramo iz srede 90-let **Na možganih rado spodrsne**; značilno je, da je ostala v rokopisu. Vmes, v 20-letih, se slovenski ultranacionalizem začasno razširi v jugoslovanski nacionalizem, glej dramo Ivana Laha **Na narodni praznik**, 1928, Komanove **Krst Jugovičev**, 1931, še posebej pa številne Špicarjeve dramske tekste te narave, **Patrioti**, **Osvobodjenci** itn. Gre za poskus, kako ohraniti konstrukcijsko pozitivno ideologijo nekatoškega meščanstva kot predstavnika celotnega naroda. Literarno zgodovinopisje tudi te usmeritve ne upošteva. A je bila v 20-letih zelo vplivna.

Frivolna komedizacija življenja, dopolnilni del dramatike, ki so jo igrali po čitalnicah in je bila skoraj izključno ponašitvena, domači avtorji je niso pisali kot izvirne, je dobila v očeh zgodovinopiscev, a že sodobnikov kot zastopnikov totalne pozitivne pravno-naravno-umske ideologije že kmalu ali že v času nastanka izrazito pejorativen pomen. Isti ljudje, ki so jo v čitalnicah uprizarjali, igrali njene vloge in jo kot publika gledali, ji navdušeno ploskali, se ob nji zabavali, se z njo notranje istili, so jo imeli za privatno olajševanje; kot etični razumniki in ideologi konstrukcijskega meščanstva pa so jo obsojali, se delali, kot da ni nič vredna, kot da je le muha enodnevnica ali pa celo sramota. Pač meščan, ki hodi v bordele, a obenem obsoja prostitutke in oznanja visoke vrednote etike. Tipično hinavstvo viktorijske oz. francjožefovske dobe.

Zame ta tip dramatike ni efemeran. Značilno je, da ga je pisal že Vilhar, ki je umrl leta 1870, torej je živel in deloval v prvi, po evlucijski teoriji nujno najbolj čisti in pristni dobi čitalništva. Igre tega tipa je izdal celo v knjigi. Ob igri **Servus Petelinček**, 1865, in podobnih je pomembna komedija **To sem bil jaz**, 1868. V nji je - seveda gre za ponašitev - radikalno izpeljano načelo ludizma kot relativizma. Komedija sporoča: resnice ni mogoče ugotoviti, kaže vsak hip nov obraz, ne ve se, kaj je kaj in kdo kaj počne. Ta PSt je v popolnem nasprotju s konstrukcijsko monolitno meščansko ideologijo kake **Poštene deklice**, 1865, ali **Dajmo** ali **Sveta**. PSt le-teh je enotno polno mesto,

bit kot sama v sebi čvrsta in dokončna istovetnost; filozofsko rečeno: predkantovska misel-drža. Ta bit-identiteta pa je v igrah a la **To sem bil jaz!** ne le oslABLJENA, ampak - zavestno, načrtno - tako spodrezana, da se zdi, kot da so jo podali Jesih, Rudolf, Filipčič, ne pa meščanski konstruktor Vilhar.

Takšnih dram-komedij je bilo v čitalnicah celo kvantitativno največ uprizorjenih, bile so daleč najbolj obiskane-gledane. V njih je dobilo meščanstvo svoj drugi obraz, ki ga je povzela-nadaljevala šele usmeritev 70-let 20-stoletja, od Jesihovih **Grenkih sadežev pravice**, 1973, ali Jovanovičevih **Podeželskih plejbojev**, 1972 in **Znamk, nakar še Emilije**, 1969, naprej. V SD začne z izvorno dramatikoto tega - ludističnega, ciničnega, relativističnega, komedizacijsko nihilističnega - tipa Govekar in to ob istem času, ko zoper katoliško ideologijo-oblast zagovarja svobodo mišljenja, raziskovanja kot vrhunsko etično, glej njegovo dramo **Grča**, 1910; drama je sicer objavljena v knjigi, a prepovedana za uprizorjanje. Ludistično farso **Šarivari** uprizori 1911, v nji izpostavi posmehu slovensko tradicijo, literaturo-kulturo, prav tisto, ki ji je sam pomagal do popularizacije. V farsu nastopajo Krjavelj, Martinek Spak itn., godi se v letovišču, na Bledu, tudi z mednarodnimi pustolovci; današnja Slovenija bi se v nji zlahka prepoznala.

Tik preden začne Kreft s svojo bojevitno komunistično dramatikoto, leta 1923 napisano dramo **Leto 1905**, Govekar pokoplje slovensko meščanstvo kot uživaški kriminalni sloj ali kot sloj slaboumno pohlepne služinčadi. Ni naključje, da na osnovi takšne PSte zmagata marksistična usmeritev; Kreftova **Velika puntarija**, 1937, se iz tragedije preobrazi v triumf razredno nacionalnega slovenstva, glej tudi Miheličeve NOBD **Svet brez sovraštva**, 1945. Prav to je bil cilj ČD tipa **Novi svet**: svet, v katerem ne bo sovraštva, zgolj sodelovanje solidarnih; le da se v ČD ne bo rodil v mejnem položaju vojne, kot se je marksistični, glej naslov Zupanove NOBD **Rojstvo v nevihti** oz. Pirjevčeve **Ljudje v potresu**, 1947-48, v kateri se dramatik odloča za vrnitev leve revolucije že kar precej časa po dobljeni vojni. S tem Pirjavec napoveduje Kozakovega Simona iz **Afere**, 1960, le da je ta postavljen v vojni čas, tedanji Pirjavec pa se odloča za tim. trockizem oz. za permanentno revolucijo. ČD je v nasprotju s tem zagovarjala permanentni harmonizem, miroljubno družbo brez antagonističnih nasprotij sebi; v takšno, v kakršno si želi verjeti ali vanjo verjame današnje mirotvorno in srednjeslojsko slovenstvo. Če bi bili slovenski literati ideologi te na Slovenskem daleč večinske usmeritve, bi se navezali na Klodičev **Novi svet**, kombiniran z bolj realističnim meščanskim zvitim umom **Matička** kot vsesplošnega dejanskega prepričanja, da je družbeno povzpetništvo, imenovano seveda z lepim izrazom, na osnovi dela, ambicije, utilitarizma, pozitivno in uresničljivo. Tako se danes vračamo k **Matičku**, a ne k njegovi zoperplemiški drži, ampak k njegovi bistroumni praktičnosti, zavezani zgolj uspehu v tej družbi. Je to še Novi svet?

Velika tragedija, ki nastane na začetku Novega veka, v renesansi, doseže vrh s Shakespearom in Corneillom-Racinom, vse do Goetheja in Schillerja, traja torej dvesto let, ima nekatere posebnosti. Kot antiteza krščanski dramatikoti fevdalnega srednjega veka, ki forsira pasijone in mirakle, izbira tragedija velike osebnosti iz antične zgodovine, čeprav tudi iz **Biblije**, vendar pretežno iz **Stare zaveze**, v kateri najde analogne motive antičnim, primerne za tragičnost, Judito in Holoferna, Samsona, Nebukadnezarja ipd. Za Kristusa in svetnike bi težko rekli, da gre za velike osebnosti; pač pa gre za boga kot

bogočloveka, za po bogu navdihnjene svete žrtve, mučence, ljudi velikanske vere in zaupanja v boga, etično in versko skrajno močne, a po duši skrajno preproste, ki vzdržijo sleherno preizkušnjo-trpljenje in v tem posnemajo boga Kristusa na križu. Bolj kot velike osebnosti so to božji otroci, nedolžni, a nepremagljivi od sil zla, od satana, nezapeljivi, najlepši zgledi. V bistvu niso individualni, niso posamezne osebe (PO), kaj šele svobodno avtonomne (SAPO). So točke, v katerih se oglašajo in potrjuje bog-božje. Katoliška SD, pravim ji tudi katoliška ali krščanska pomenska megastruktura (KMg), ki traja še v 19-tem in 20. stoletju in postaja iz edinoveljavne, edinoobstoječe antiteza humanistični pomenski megastrukturi (HMgi), obnavlja t(akšn)e like srednjeveško-fevdalne dramatike. Krek **Sveto Lucijo**, 1913, Bilc mučenico-svetnico **Tarbulo**, Silvester **Sveto Uršulo**, 1873, in **Egiptovskega Jožefa**, 1871, Knoblehar **Estero**, 1909. Podobne so drame o pojavljanju Matere božje, Vodopivčeva **Na Skalnici** o začetku božje poti na Sveti gori, Turnšek še po drugi vojni napiše **Božjo planino**, začetku božje poti na Višarjah, Sardenko napiše vrsto takšnih dram, **Ženin iz Nazareta**, 1920, **Nevesta z Libana**, 1920 itn. Vse do povojnih dram o Slomšku, glej Pregarčev **Božji vitez na slovenski zemlji**, in Baragi, Jeločnik **Eno samó je potrebno**, 1955, oba slovenska škofa sta podana že napol kot svetnika. Ne gre pozabiti na analogno SD iz druge polovice 30-let 20-stoletja, ko se že izostri antiteza-spopad med komunizmom in katolištvom, glej Kuretove drame, **Blažena mati Hema**, 1936, **Legenda o udarjeni Mariji**, 1937, in Petančičeve, **Legenda o koprivniški Mariji**, 1938, **Križev pot**, 1938. Obsežneje navajam, ker je ta dramska PSt skoraj neznana, vsekakor - hote ali nehote - zamolčana.

Če ta dramatika kaj ni, potem ni avtorefleksija; za avtorefleksijo je KMg nezmožna, nepripravljena, kajti njeno vrednostno izhodišče je božja beseda, ta je absolutna resnica, polna bit-identiteta. Avtorefleksija nastopi, ko subjekt – človek – v sebi počne, se razcepi v tezo in antitezo, a od znotraj; ne zadošča prikazovati zlo sveta od zunaj. Zunaj je tudi v KMgi polno zlo: že sam hudič kot zbirno ime za vse sovražnike, Kajn, Judež, v Debevčevem **Židu** Jud, Luter, liberallec. Dalo bi se celo reči, da je ČD kot polno smiselni konstrukt-projekt Novega sveta bližja KMgi kot veliki tragediji in dramam HMge kot avtorefleksije; enako ji je bližja NOBD, za katero je vsak dvom, ki se pojavi v heroju (analogonu svetnika), zel; heroj postane krivec, izdajavec, zasluži si smrt. ČD je idealna zamisel kolektivne identitete, slovenskega naroda, lahko tudi trga, oboje je v Klodičevem **Svetu**, medtem ko velika tragedija in realistična dramatika odkrivata ravno nasprotno: luknjo, prazno mesto, problem, paradoks, zlo v samem človeku kot posamezni identiteti. S spoznanjem-priznanjem notranjega razcepa človek izgubi enostavno identiteto.

Levstik močno čuti to luknjo, nagnjen je k avtodestrukciji; ko piše **Tugomerja**, je že v svoji samospirti, od nihilizma ogroženi fazi, prepričan v svoj osebni neuspeh. Levstik problem rešuje z okrepljenim radikalnim nacionalizmom, podaljšanim v panslovanstvo, medtem ko Vrhovec prav tega noče. Morda je **Zorana** napisal kot antitezo **Tugomerju**. Recimo da je Zoran tak Tugomer, ki je spoznal svojo lahkovernost, zmotnost, krivdo in ni zmožni obvladati okoliščin; krivdo je vzel nase in naredil samomor.

Zoran je gotovo tudi nacionalistična drama, obračunava s tujstvom nemškega plemstva, z grofom Scharfensteinom, enako z Župnikom, ki je sicer po rodu Slovenec, a je hlapec fevdalnega nemštva, enako kot župnik Klavora

in padre Giovanni v Miheličeve NOBD **Operacija**, 1950, in **Ogenj in pepel**. A Vrhovec se ne zadovolji s takšno nacionalistično in antikatoliško kritiko-držo. Tugomerjema, tudi Jurčičevemu, ki ga verjetno pozna, doda razredni moment in to v vsej jasnosti. Ne pravim, da mu pomenijo slovenski tlačani (kmetje) simbol za delavski razred, kot pomenijo Kreftu v njegovi drami o kmečkih uporih, v **Veliki puntariji**. Zadošča mu, da ima za izkoriščance-zatirance celotni slovenski narod-ljudstvo; izobražencev ta narod v 15. stoletju še nima. Zoran in njegov oče Bogdan Gregorović sta Srba, srbska kneza, pobegla pred Turki po osmanski zasedbi Srbije, ki se je zgodila kmalu po izgubljeni bitki na Kosovem polju. Vrhovec že enači-isti, kar poznamo od Cankarja, narod in ljudstvo; poudarek prenese od naroda (v **Tugomerju**) na ljudstvo, nikakor pa ne na harmonični, samozadostni nravno-umni meščanski razred v duhu ČD. Vrhovec nadaljuje v duhu Pennove drame **Ilija Gregorič, kmečki kralj**, 1867, bajne napisane v slovenščini.

Če bi sklepali po razvojni teoriji, bi se močno motili: da je bila najprej napisana Kreftova **Puntarija**, šele kasneje **Zoran**. V **Puntariji** so med uporniki tlačani sicer izdajavci in slabiči, vendar so to izjeme, sramota za idealno kolektivno identiteto ljudstva, ki je seveda tudi slovenski (in hrvaški, torej jugoslovanski) narod. Vrhovec razmišlja drugače; uporne tlačane prikazuje sicer kot trpine, plemstvo jih izžema, trpijo neupravičeno, zaradi neenakosti stanov, zaradi temeljno krivične fevdalne družbe, ki jo KC podpira. Vrhovec nastopa v imenu idej francoske revolucije, bratovstva, svobode in enakosti. Obenem pa že ve, v kaj se je spremenila ta revolucija ali pa je bila že v začetku strukturno takšna: da sta v nji morda celo prevladovala, vsekakor pa bila izrazito močna tako lumpenizem deklasiranih, podan posebno v Mrakovem **Maratu**, 1943, in teror novih tiranov, Robespiera, glej tudi Mrakovega **Robespiera**, 1947.

Tega vidika Krefte v **Puntariji** ne prizna: upor – revolucija - idealizira, zato ji ne more podžati notranjega zrcala avtorefleksije in avtokritike, kaj šele avtodestrukcije, ki se je potrdila kot usoda leninskega komunizma 1990. V **Zoranu** srečamo uporne kmete kot čezmerne, primitivne, maščevalne, nekulturne, hlepeče po krvi in vserezdejanju, s tem kot anarhistične. Vse to so bili momenti tudi v NOB, ki pa jih NOBD ni hotela poznati-priznati, pač pa so jih opazili in poudarili njeni nasprotniki: dramatika slovenske politične emigracije (SPED), glej Simčičevo **Zgodaj dopolnjeno mladost** ali Vombergarjev **Razval**. Vendar, to je kritika od zunaj, s stališča - vrednot - nasprotnika, SPED prav tako ne premore avtorefleksije. V **Zoranu** je bistveno večja vednost o človekovi naravi kot v stoletje kasneje napisanih literarnih tekstih levega in desnega fanatizma, ki vračata monolitnega duha plemenske in fevdalne družbe.

Vrhovec se verjetno opira na Schillerja, na njegovo spodbijanje enovitosti herojev od znotraj, glej **Devico Orleansko**. Zoran je lik, ki je notranje razpet med dva svetova; ne med srbstvo in slovenstvo, tega razcepa slovenski liberalni izobraženec v drugi polovici 19. stoletja ne čuti, vsi smo (Jugo)Slovani; ampak med svojo ljubezen do naroda-ljudstva, ki je zatirano-poniževano, in ljubezen do grofove hčere Adele. Naj je Adela še tako samostojna oseba, ljubi nekoga, ki je kot srbski knez ud plemenskega plemstva zaostalega naroda, morda ji ravno ta Zoranov kneževski pedigre pomaga, da se v mladeniča zaljubi; Adela je kljub svoji personalni ljubezni

plemkinja, razredno soodgovorna za ravnanje svojega očeta in svojega stanu. Oba, Adela in Zoran, skušata preseči-premagati svoji razredno-socialni determinanti, a se jima ne posreči. Spletka drame je ravno v tem, da bi bil Zoran, ki vodi upor tlačanov, celo pripravljen tovariše zapustiti, zbežati skupaj z Adelo proč iz protislovne družbe, vendar Adela ne more - ni pripravljena - zapustiti ogroženega očeta. Njun, posebej še Zoranov projekt se zlomi.

Ko kmetje zavzamejo grad in hočejo grofa ter njegovo hčer ubiti, Zoran Adelo brani. S tem prihaja v temeljno nasprotje z radikalnimi uporniki. Ker grof hčer zabode do smrti, uporniki pa so nad Zoranom razočarani kot nad izdajavcem, se ta odloči za samomor: v svetu, kakršen je, noče obstati. Ta svet je razcepljen med dva fanatično sovražeca in ahuman(ističn)a tabora, ki se nista pripravljena spraviti; vsak hoče voditi boj - sveto vojno - do konca, to je do iztrebljenja drugega. Opažanje je potrjeno tričetrt stoletja po **Zoranu**, dokumentirata ga NOBD in SPED; Zupan terja iztrebljenje Črne zveri, esesovca Harza, liberalca kapitalista Mirtiča in klerikalca Žolca, **Rojstvo v nevihti**, Jeločnik v **Vstajenju kralja Matjaža**, 1951, terja iztrebljenje Rdeče zveri-komunistov. Holokavst maja in junija 1945 nad vrnjenimi domobranci je strukturno nujna praktična posledica stališča tlačanov iz **Zorana**, a je tabor Grofa in Župnika terjal isti holokavst; KC ga je udejanjila že več kot tisoč let prej, glej Prešernov **Uvod v Krst pri Savici**; glej tudi ravnanje plemstva in klera v Levstikovem **Tugomerju**; glej mladostno dramo tedanjega semeniščnika in kasnejšega ljubljanskega škofa Jegliča, **Slavijo**, 1870.

Meščanstvo se v **Zoranu** pokaže kot notranje razcepljeno. Idealna zamisel nravno umnega meščanstva je SAPO, tj. človek, ki je svoboden, avtonomen in obenem posamezna oseba. Tak skuša biti Zoran, tudi kovač Ivan Žar v Skofičevem približno ob istem času kot **Zoran** nastalem **Gospodu s Preseka**. Tak je tudi Kato v Kristanovi drami **Kato Vrankovič**, 1909. A ne gre. Drža SAPOe ne sme biti le egoistična, vase zaprta PO. Odločilno je, da se veže na bližnjega in drugega, ali po erotični liniji, Zoran na Adelo, Žar na Mino, ali solidarnostno, Kato na svojega adoptivnega očeta Ilijo. Obe vezavi se redno - strukturno - izjalovita.

Tu je temeljna razlika med tragedijo, ki je avtorefleksija, in ČD, ki je samoumeven konstrukcijski projekt enotne biti. Na račun zmage kolektivne identitete se v ČD PO ne razvijejo dovolj, ostajajo deli-udje Nedeljivega organskega telesa-občestva, pa naj je narod ali ljudstvo ali razred. ČD ni po naključju komedija. Komedija presoja z občestveno kolektivnega vidika, ta je glavni. Njen namen je doseči končno spravo med ljudmi - poroko neba in zemlje, uma in strasti itn. -, ta sprava pa je osnova-izhodišče za nadaljevanje družbe-rodu. Dr. Snój in Marica, dr. Dragič in Manica, Peter in Mica, **Dajmo, Novice, Svet**, so tu zato, da v srečnem zakonu porajajo otroke. Rod prevlada nad PO. Tu je šibka točka ČD in opisanega meščanskega grupnega projekta; dejansko se takšno meščanstvo rearhaizira, vrača se v PSt plemenske skupnosti, ki je osnova-izhodišče tudi za nacionalizem ali gentilizem. Rod se nadaljuje, kolektivna identiteta zmaga, medtem ko se Zoran in Žar tragično zlomita, Kato pa stoji pred odločitvijo, s tem precepom se drama konča, v kateri bo nujno kriv, pa naj se odloči tako ali drugače, z vsako odločitvijo bo nanesel zlo svojemu bližnjemu, ne bo ravnal etično. Etično ni mogoče ravnati v duhu sprave-harmoni(zaci)je. Odločati se da le enostransko: ali za Adelo ali za

tlačane. Ali za hvaležnost očetu, solidarnostna etika, ali za zvestobo svojim rigoroznim etičnim načelom, po katerih je Katov oče kriv.

Naj si ČD predstavlja, da dosega, vsaj na ideološko literarnem planu, idealno harmonično družbo solidarnostne svobode (svobodo in bratstvo v enakosti), zgodovina kot razkrinkovalka resnice, kot analitičarka projektov pokaže, da ta(k) projekt ni uresničljiv. Cankar ga prenaša iz meščanstva v proletarijat, **Kralj na Betajnovi, Hlapci**, a dobro čuti njegovo vprašljivost; glavna lika teh dram naredi ali za tragična, Maks, ali za v sebi problematizirana, Jerman. SD od srede 50-ih let 20. stoletja naprej pa nazorno in v obilni meri razkrije, kako nezadosten in fiktiven je marksistični pojem-vrednota proletariata oz. njegove elite-kadra komunistične Partije. To se najbolje vidi iz dramatike Primoža Kozaka, že iz **Dialogov**, 1956, in **Afere**, 1960.

Smer ČD meščanstva se realizira v današnji pomasovljeni družbi, ki ima za subjekt kapitalistični trg in ne SAPO, glej Filipčičevo **Psiho**, Möderndorferjevega **Podnajemnika** ipd. Kolikor so današnji meščani oz. srednjleslojci izraziti, kolikor izstopajo iz masovnega povprečja, izstopajo kot potencirano samovoljni, pohlepni, zarukani, užitkarski, etično pokvarjeni, kot negativci; tako jih slika celotna današnja SD. O SAPOi ni sledu. Ni pa sledu niti o tragediji, o velikem propadu človeka, ki je hotel harmonijo, a se je raztreščil ob čereh protislovnega sveta in lastne nemoči, kot je oceno podal že Goethe v drami **Torquato Tasso** in kot je razvoj-razkroj napovedoval že Shakespeare skoraj v vsaki svoji drami, od **Othella** do **Timona Atenskega**. SAPO in masovni človek se izključujeta. Kdor se odloča za biti SAPO, se odloča nazadnje celo za avtodestrukcijo; avtorefleksija vodi vanjo. To avtodestrukcijo podaja Smole od lika Črtomirja v svojem **Krstu pri Savici**, 1969, do lika Lampito v **Igri za igro**, 1985. Tudi Boris A. Novak v **Kasandri** in Ivo Svetina v **Ojdi pu v Korintu**. Kje je izhod iz dileme? Je res nerešljiva?

Oktobra 2004

P.S. Opomba, ki ne sodi v predavanje: analogija z mojim pradedom Valentinom Kermavnerjem. Tudi ta je bil klasični Fif, na stara leta Pek, izdal **Latinsko vadnico**, razprave o Platonu in Leibnitzu; bil iz iste Gene, rojen 1835 km staršem, umrl 1908 v Gradcu. A za razliko od Klodiča ni uspel v družbi. - In še biografske vzporednice: ValentinK je imel vnuka Komsta, DušanaK, MOča, MOč mene kot Čla-Fifa, ki dela ARF vsega. Klodičev pravnuk pa je MBP Aleš Lokar, UProf v Vidmu, ekonomist, z njim sva veliko sodelovala pri reviji Most, se nazadnje razšla, ker je ostal on v Poli. Njegov stric je pisatelj Danilo Lokar, teta Anica Lokar, poročena najprej s profesionalnim Komstom inž. Dragotinom Gustinčičem, kapetanom Španske republikanske armade, nato jetnikom na Golem otoku, njen sin Žurst Jurij, častnik Sovjetske Rdeče armade, njegov sin pa, kolikor ni bil posrbljen, je amerikaniziran, živi v ZDA. Aničin drugi soprog je bil general Maslarić. Podatki so bistveni: kaj je nastalo iz dveh Klasfilologov Stol in več kasneje: Komsti, tujci in Fifi-marginalci. Tudi dramo **NSvet** je treba gledati v tem okvirju.

P.P.S. Opomba, analogna prejšnji, tiče se naju s Primožem Kozakom, dramatikom. Najin prapraprased je bil oče Franca Bilca, pesnika in

jezikoslovca, in ded dramatika Janeza Bilca. Hči tega najstarejšega Bilca se je poročila z rokodelcem Matijo Ličanom, enako kot Franc Bilc rojenim še v 18-stoletju; Ličan je sodil v prvo čitalniško meščanstvo. Njegov sin - tudi najin prednik s Kozakom - je bil že močan veletrgovec, moj oče komunist, ki je načrtno podiral-likvidiral meščanstvo, s Primožem pa sva ARF misleca, ki sta dala pod vprašaj tako meščanstvo kot Partijo. Za slovenstvo nako tipična zgodba kot Klodičeva (Lokarjeva).

Oktobra 2004

KREFTOVA PREDVOJNA DRAMATIKA IN NJENA AVTOREFLEKSIJA V DRAMATIKI PRIMOŽA KOZAKA

Kreftova dramatika (KtD) se začne v 20-letih; leta 1923 napiše Kreft, po lastni izjavi, kar 3 drame, a je komaj 18-leten. Te 3 mladostne drame opredelijo vso njegovo nadaljnjo dramatično zrelo dobo, lociramo jo v 30-leta. Da se reči, da je bil Kreft najbolj izrazit slovenski dramatik 30-let, intenzivnejši in bolj kompleten od Ferda Kozaka, tekmeca na levici, in Vombergarja, na desnici. (Mraka tedaj ni nihče upošteval.) Po - drugi svetovni - vojni Kreft izgubi svoje nekdanje mesto in vpliv, drame o **Prešernu** ga naredijo bolj za biografskega - literarno zgodovinarskega - dramatika, čeprav je v njih, posebno v zadnji, **V ječi življenja**, 1979, poudarek na osebni tragediji, kar je bilo za KtD značilno že od začetka. Niso ustrezale duhu časa. Temu duhu se je priključil z dramo **Balada o poročniku in Marjutki**, 1960; v nji je kombiniral temo erotične tragedije z veličino zgodovine, spet rusko-sovjetske, kot že v svoji drugi - mladostni - drami **Leto 1905**. Spoj teh dveh potez - predvsem vera v veličino razredno-politične zgodovine - ga je oddaljeval od glavnega toka takratne slovenske dramatike (SD); tega je zastopala najbolj Torkarjeva dramatika, s pomensko strukturo tim. sentimentalnega humanizma. Ta dramatika je v kritični distanci do etične vrednosti družbene zgodovine in revolucije; na to oceno Kreft ni mogel pristati. Na drugi strani pa je preveč razumel tragedijo, da bi drama **Poročnik** lahko postala za politično oblast uporabna agitka. Je bilo leta 1960 tudi že prepozno za to. Po vojni je Kreft kot dramatik nekako izvisel.

V 20-letih pa še ni prodr. Od treh mladostnih dram je bila znana le prva, **Nemoč**, vkomponirana v roman **Človek mrtvaških lobanj**, predelana po motivih Arcibaševa; ta - kasneje kot postmoderna - poteza je za Krefta ves čas značilna: da jemlje motive pri drugih, za **Poročnika** pri Lavrenjevu, za **Tugomera**, ki je manj izvorna predelava, pri Levstiku, Prešerni se držijo biografskih podatkov, motiv **Tiberija Grakha**, tretje mladostne drame, je vzeta iz rimske zgodovine, podobno **Celjski grofje** iz slovenske, enako **Velika puntarija**, ta po Pennovem **Iliju Gregoriču** in Šenoinem **Kmečkem puntu**, **Kranjski komedijanti** pa po Vošnjaku in Govekarju, po njunih dramah **Pred sto leti** 1889, in **Predigra.Poigra**, 1905.

Da bi mogli razumeti KtD, moramo ugotoviti, s katero in kakšno dramatično - miselnostjo, pomenskostjo - je v dialogu in polemiki, na katera vprašanja, ki

jih zastavlja slovenska zavest, odgovarja. Vsaka drama je vtkana v širok kompleksen kontekst, v micelij ali medmrežje, v katerem se drame - točke, liki, stališča - medsebojno pogajajo, celo določajo, spodbijajo. SD v celoti lahko gledamo kot eno samo veliko dramo, ki se dogaja po načelih dramske dramaturgije, predvsem konfliktov, spletk, poskusov reševanja eksistencialnih stisk in mejnih položajev. Takšna je že drama **Nemoč**.

Položaj v SD 20-let - s tem tudi v slovenski zavesti - je, v poenostavljeni razlagi, takšen:

Katoliška dramatika (njena pomenska megastruktura) se prav v 20-letih nemalo preoblikuje. Njen refevdalizirajoči vidik doseže vrh - največjo akcijsko in ideološko silovitost - tik pred izbruhom I. svetovne vojne, glej Krekovo **Sveto Lucijo**, Lenardovo **Deklo božjo**, Debevčeve **Junaške Blejke**. Zlom Avstrije ni le zlom ene države, ampak konec vladavine plemstva, fevdalne tradicije, tudi hudo omajane Katoliške Cerkve (KCe), kakršna je delovala dotodaj, posebno v 19-stoletju, od Bilčeve **Tarbule, keršanske junakinje** do Debevčevega **Liberalizma ali večnega žida**. Katoliška drža doživi strahoten notranji pretres, a s tem tudi prečiščenje. Dogmatizem in doktrinarnost, tipična recimo v Sardenkovi idealizirajoči in idilizirajoči dramatiki, prepustita mesto samospraševanju, avtorefleksiji, preverjanju bistvenih predpostavk krščanstva, posebno etičnih. Iz družbene etike, ki je predvsem zunanja, se seli poudarek v notranjo etiko, v probleme osebne vesti, ki se dvigne nad socialnost, socialnost sama pa se razpre iz dotodaj monolitnega bloka prestol-oltar (plemič-duhovnik, cesar-papež) v demokratizem. V prvi plan pride Jezus kot ubogi, kot zastopnik revnih, preganjanih, nesrečnih, ne več Kristus zmagovalec.

Fevdalizirajoča tendenca se obudi spet v 30-letih, posebno v njihovi drugi polovici, ko se bliža celo totalitarizmu, momentom klerofašizma, glej skoraj neznani dramatiki Kureta in Petančiča, **Blažena mati Hema, Veliki prihod** kot dramam z jasno platformo antikomunizma, antirevolucionarnosti, glej tudi obe predvojni Kociprovi in Jeločnikovi drami, prva se bliža celo slovenskemu kleronacizmu, **Zasad**, 1940, druga, **Krvava Španija**, 1938, isto držo uprizarja v okvirju španske državljanske vojne, v nji se dramatik opredeljuje za Franca in zoper republikanski tabor. V tem času se reaktivira celo stari Debevec, ki sicer dram ne piše več, sprejme pa uredništvo revije Dom in svet, ko pride ta v krizo zaradi Kocbekovega predavanja o Španiji, v katerem se postavi Kocbek na stran republike, torej levice, in zaradi Cajnkarjeve drame **Potopljeni svet**, ki tematizira problem iz KCe izstopivšega duhovnika.

Zanimivo: Kreft na ta prodor fašizirajočih tendenc ne odgovarja več z bojevitim zagovorom leve revolucije, ampak se obrne stran od tega spora, ki opredeli medvojnost (1941-45) kot sveto vojno med komunistično partijo in Katoliško Cerkvijo oz. med partizani in domobranci. Kreft se vrne k témi, ki jo je izdelalo npravno, naravno in kulturno slovensko meščanstvo od 60-let 19-stoletja naprej, k utemeljevanju slovenstva ne več na krvavi vojaški levi revoluciji v duhu pariške komune ali robespierrovega pravičnega terorja. Téma obujanja Linhartovih dram **Županova Micka** in **Matiček se ženi** se vrača od bojevitiga proletariata, kateremu na čelo se je postavljial mladi Cankar, glej dramo **Za narodov blagor**, k demokratičnemu meščanstvu idej prve faze francoske revolucije. Kreftova komedija **Krajnski komedijanti**, 1940, je odgovor na bojevito marksistično revolucijsko dramo Ivana Potrča **Kreflova kmetija**,

1937, dramo oblast prepove; gre za Kreftov izstop iz angažiranega komunizma, ki je bil tedaj pristen stalinizem.

Kreft se je v tim. sporu na levici odločil za držo Krleža, Juša Kozaka, revije Ljubljanski zvon; nasledek te odločitve je njegov preokret od platforme leve revolucije, od **Grakha**, od ljudstva kot preprostega - celo pouličnega - proletariata, od tim. ljudskih množic k sintezi ljudstva in (seveda slovenskega) naroda, ki pa jo oblikujejo-vodijo poudarjeno kulturn(išk)i meščani; ti segajo po eni strani celo v plemstvo, Zois, po drugi v framazonsko duhovništvo, Vodnik, po tretji v uradništvo, Linhart; vse v povezavi s preprostim kmečkim ljudstvom in služabniki, ki pa igrajo sekundarno vlogo, so bolj predmet literature-kultiviranja, Zoisova služabnika Micka-Nežka, Matiček in kmečko gostilniška hči, Vodnikova nečakinja Žibertova Nežika. Ker **Komedijanti** 1940 niso izšli, niso povzročili odmeva v javnosti; a če bi izšli, bi bila reakcija Partije nedvoumna; Partija ni mogla ali hotela razumeti (ni na to pristala), v kakšno smer je Kreft premaknil vrednostni sistem: od Vanje, ki v **Letu 1905** fizično - sam s svojimi rokami - kot levi radikalni revolucionar ubija, konkretnega posameznika graščaka, k svetu, v katerem se temeljne spremembe vršijo na miren način, s kulturo, pogovorom, prevzgojo, celo le z literarnimi nastopi oz. gledališkimi predstavami, kakršna je bila prva uprizoritev **Županove Micke**, motiv je jedro **Komedijantov**. KtD teče od **Leta 1905** do **Komedijantov** (1923-1940), ki so močan odmik od začetka.

Kreftov prvi začetek pa ni drama **Leto 1905**. Ta drama je že odgovor na njegovo zares prvo dramo, na **Nemoč**. **Nemoč** je v skladu z eno linijo SD 20-let. Projekt Novega sveta, kakor si ga je zamislilo nravno-kulturno meščanstvo v 60-letih 19-stoletja, v dobi čitalnic - glej Klodičev **Novi svet** pa Ogrinčevo **V Ljubljano jo dajmo!** - je propadel; tega propada ne ugotavlja-slika le Cankar, glej **Jakoba Rudo** ali **Kralja na Betajnovi**, slikajo ga tudi Kristan, glej **Zvestobo**, 1897, Kvedrova, **Pravica do življenja**, 1901, Gangl, posebej v **Sfingi**, 1913, Kraigher v **Školjki** itn. Veliki projekt meščanskega humanizma se je skazal kot iluzija in zgolj-želja. Na razvalinah tega projekta se je uspešno znašla in regenerirala katoliška dramatika. A kdor ni hotel k nji, je ostal razpet med ugotovitev nemoči projekta, s tem samega meščanskega sveta, in težnjo, da najde nov projekt novega sveta, ki pa ne bi bil katoliški, s tem refekvdalizirajoč. Cankar - le deloma Kristan - nakaže rešilno smer z marksizmom in levo revolucijo, a to smer obenem spodbija; Cankarjevi junaki od Maksa, **Kralj**, do Jermana, **Hlapci**, in Dioniza, **Lepa Vida**, so v sebi nalomljeni, njihova avtorefleksija jih žene v avtodestrukcijo. Bližajo se Ganglovim likom iz **Sfinge**.

V SD-20 se ta smer močno okrepi. Medtem ko se katoliška dramatika personalizira in se rešuje s projektom etičnega preroda človeka, glej Remčevo **Kirke**, 1922, Leskovčevo dramatiko, **Kraljično Haris**, 1928, Pregljevo, že **Vest** iz 1917, se Ganglova **Sfinga** nadaljuje in stopnjuje v kaotizmu Cerkvenikove dramatike, glej njegovo trilogijo **V vrtincu**, **Greh**, **Očiščenje**, nastalo med 1925 in 1927. Cerkvenik kombinira krščanski etizem kot novi idealizem z naturalistično témo zle-demonične ženske, odkriva razvrat-propad družbenih etičnih norm; med prvimi na Slovenskem - na liniji **Školjke** - dvigne motiv spolnosti iz potlaččenega in neizgovorjenega v prvi plan. Grum prvine iz Cerkvenikovih dram še bolj izostri: idealizem angelizma, cepljen na banalnost skoraj prostitucije, podobno kot Remec v **Magdi**, 1924. Najizrazitejša Grumova

drama v tej smeri so **Trudni zastori**, 1924. Vizija se razkrije kot blodnja, celo kot blaznost, človekova izgubljenost-dezorientiranost skuša najti razbremenitev pred prehudimi problemi-mukami v tim. zastonjskem, neutemeljenem, samovoljnem dejanju (acte gratuit); glej enodejanko **Upornik**, 1927, ki potencira enega od motivov **Zastorov**. Človekova nemoč postane blodna in nora.

Tu naveže Kreft z **Nemočjo**. Motiv drame je seks: dijak Leo sanja o idealni ljubezni do Sonje, k spolnemu aktu pa ga pripravi gospodinja, pri kateri živi kot podnajemnik, skupaj s trojico dijakov, ki so že šli - izkusili - isto pogubno pot; zločinska Putifarka - kača - jih je vse zapeljala. Kreft slika družbo kot povsem negativno: zunaj stanovanja kot gostilno, kjer se popiva, znotraj kot pohotnost spolnosti, ki se ji človek - posebno mladenič - ne more upirati, če nima velike ideje. Leo še ne ve, kaj mu manjka: Ideja, ki ga bo zavezala Duhu, ne telesu, a ta duh ne sme biti katoliški, tak bi bil le hinavski, kot razberemo iz **Leta**. Leo pade pod pritiskom telesa - spolne sle -, kot etično skrajno občutljiv, a nemočen, brez prave volje (ker je nima na kaj nasloniti); znajde se pred samomorom.

Začetek Kreftove dramatike je téma - mejni položaj - samomora kot izraz človekovega obupa zaradi njegovega slabištva. A to ni téma šele položaja po skrahiranem meščanskem projektu Novega sveta. Katoliška dramatika nam že v pasijonih - tudi v Romualdovem **Škofjeloškem** - poda samomor kot izhodiščno eksistencialno izkustvo: Judežev po tem, ko izda Jezusa. Izdati Jezusa, kar je katoliška zgodba, pomeni v realizmu Kreftove dramatike: izdati svojo osebno vest in slutnjo v duši, slutnjo pravega, lepega, dobrega, čistega Novega sveta in Novega človeka. Za katoliško misel sta Jezus Kristus in ta(kšen) Novi svet-človek isto. To potrdi vrsta SD: od Majcnovih **Dedičev nebeškega kraljestva**, 1920, do Vombergarjevega **Razvala**, drame, napisane v politični emigraciji po drugi vojni.

Dilema je: ali nemoč, s tem izgubljenost, obup, samomor, ali ... Tu odgovor bifurkira. En možni odgovor je: užitek. A SD pred prehodom 60-ih v 70. leta 20-stoletja užitka nima za vrednoto, nasprotno. Šele dramatika tim. ludizma-reizma-seksizma, začeni z Jovanovičem in Rudolfom, postavi užitek v oltar kot - celo edino - pozitivno vrednoto, od **Podeželskih plejbojev**, 1972, do **Veronike**, 1976. Za Krefta to ne pride v poštev; tudi Grum kaže, kam vodi - celo visoko kultivirani-estetizirani - užitek: v avtodestrukcijo, **Zastori**. Ker Krefta ne privlačuje katoliška rešitev samopremaganja spolnosti in brezvoljnosti-nemoči, glej Pregljevega **Azazela**, 1921, vse do Kociprovega **Šentjurjevskega provizorja**, 1940, mu ostane tretja različica: radikalizacija oz. poenostavitev Cankarjevega marksizma v leninsko smer na osnovi Marxove odobritve ravnanja Pariških komunarjev kot pravičnega - upravičenega - nasilja.

To je PSt (pomenska struktura) **Leta 1905**. Skrajno reducirano slikanje oblastnikov kot zgolj brutalnih zločincev, posiljevalcev - posilijo lepo in dobro, občutljivo in napredno učiteljico Sonjo -, služenje države plemstvu in buržoaziji (carju), na eni strani in požrtvovalna, ljudi osvobojevalna revolucijska dejavnost pripadnikov višjih slojev, ki se svojemu poreklu odpovejo in delujejo za preprosto ljudstvo, ki se še ni ozavestilo, kaj mora storiti, da bi prišlo do osvoboditve oz. Novega sveta; kmetje kot arhaična vaška skupnost so še trpni objekt, ki ga Vanja in Partija vzgojno predelujeta v subjekt revolucije. To v revoluciji 1917 - vsaj na politično ideološki ravni - tudi postanejo, analogno v

slovenski revoluciji 1941-45, ki jo Kreft ravno z **Letom (Puntarijo ...)** pripravlja, a v nji - zaradi različnih vzrokov - ne sodeluje.

Vendar ne gre pozabiti, da **Leto** ni zgolj agitka; da je obenem tudi tragedija. Sonja naredi samomor, a iz povsem drugega vzroka kot Judež in/ali kapitalist Mirtič v Zupanovi NOBDrami **Rojstvo v nevihti**, 1944. Sonja ga naredi iz čezmernega sramu, ker je bila posiljena; ni več zmožna-pripravljena živeti v tako umazanem zlem svetu. Vanjo ubijejo kozaki, vojska, ki jo pokliče na pomoč ogrožena oblast. Kreft ima za to, da slika tragedijo, opravičilo: revolucija 1905 res ni uspela, tudi zato ne, ker je ni vodila Partija, tako seveda trdi-analizira Partija; vodil jo je - množice v SanktPeterburgu - pop Gapon. A Vanjina smrt je za Krefta več kot le posledica historičnega dejstva poražene revolucije. Kreft je bistveno manj dramatik agitk, kot so mu očitali nasprotniki; vsaka njegova psevdoagitka ima svojo tragično plat. Ne le - zanesljiva - smrt rdeče gardistke Marjutke v **Poročniku**, v povojni drami. Ob Vanjini smrti tudi smrt Sonje, Pravdača iz **Grofov**, posebej pa še množična smrt kmečkih upornikov v **Puntariji**, z Gubcem na čelu. Tudi Prešernova smrt v dramah o **Prešernu** ni enoumno herojska. Uvid, da je pravični boj za Novi svet notranje strukturno nujno povezan s smrtjo borcev, vodi Krefta v zagovor meščanskega sveta v **Komedijantih**. Meščanska ideologija namreč propagira družbene spremembe na miren način, s kulturo in dialogom, ne s silo oz. krvjo, kar vodi v nasilno smrt. Takšno stališče zastopati leta 1940 je bilo za Partijo, ki se je pripravljala na odločilni dogodek zgodovine, na oboroženo vstajo-revolucijo, neodpušljivo izdajstvo.

Za Krefta je važno, da ne ostane zgolj pri zagovoru boljševiške revolucije; hoče jo razširiti na zgodovino, jo v tej utemeljiti. Upori in revolucije meščanstva, kmetov-tlačanov, jasnovidnih in naprednih posameznikov že v srednjem veku, celo v antiki so uvod v oktobrsko revolucijo, ki bo navsezadnje ne le uspešna v stvarnosti, ampak bo tudi zares in dokončno uveljavila vse temeljne vrednote: tako človekove pravice kot svobodo, enakost, bratovstvo; posebno enakost, ki mora biti tudi gmotna. Uprizoriti posamezne faze revolucionarnega gibanja kot razvoj zgodovine in človeškosti, je osrednja naloga Kreftove dramatike. Ena od historičnih in eksistencialnih posebnosti, pa vendarle tipična, je ta, da je Kreft uprizoril glavne stopnje rasti revolucionarnih sil, ne pa zadnje: NOBD. Je pa postavil trden temelj, na katerem so potem izrekli zadnjo besedo dramatik, ki pred letom 1940 sploh niso bili marksisti, Zupan z **Rojstvom**, v katerem sta glavna lika industrijska-kovinarska delavca, Krim in Nina, Miheličeva v **Svetu brez sovraštva**, 1945, Bor v **Raztrgancih**, 1944, itn.

Tiberij Grakh, nastal tudi 1923, prenese motiv revolucije v rimsko zgodovino. Grakh je legalno izvoljeni ljudski tribun, ki je tudi posestnik - kot Vanja izvira iz višjega razreda -, a je pripravljen razdeliti svojo zemljo plebsu-ljudstvu, kateremu zemlja po načelu marksizma pripada. Oba lika sta iz zgornjega razreda, a se v sebi zaradi etike in pravičnega filozofsko sociološkega uvida odločata za plebs. V njiju slika Kreft sebe, saj ne izhaja iz kmetstva-delavstva, kot njegova neuspešna tekmeča v dramatik Moškrič in Čufar. Takšna dvojnost, ki jo v praksi sicer vsi trije, Kreft, Vanja in Grakh, premagujejo, pa ima svoje posledice; tudi v tem, da leta 1940 Kreft ne napiše drame, v kateri bi se boril in zmagal industrijski proletariat, ampak se avtor vrne k pozitivnemu - prvemu - meščanstvu.

V drami **Grakh** je bistvena etična poanta, ta omogoča socialno-razredno. Od obeh ljudskih tribunov se le Grakh odloči za plebs; drugi, Mark Oktavij, se pusti kupiti patricijem, dejansko plemstvu, zatiravcem, analognim kasnejši buržoaziji; izreče veto na zakon, po katerem naj se državna zemlja vrne plebejcem. Oba voditelja oz. na eni strani nemalo osamljeni Grakh, na drugi pa vrsta oblastnikov-odličnikov, prepričujeta ljudstvo vsak v svoj prav. A ljudstvo še ni zrelo, ne vodi ga še Partija oz. zavestna zgodovinska sila-organizacija. Patricijem se posreči, da Grakha lažno obdolžijo, češ da hoče postati kralj, s pomočjo nahujskanih in podkupljenih oborožencev, nekakšnih desnih revolucionarjev-lumpenistov Grakhov tabor premagajo, njega samega ubijejo. S tem preprečijo notranji etični in zunanji socialni prerod Rima, ki ga načrtuje videc in ideolog Grakh; prepričan je, da je treba razuzdani, pomehkuženi, krivični Rim odstraniti, ga zamenjati s pravim, s pristnim Novim svetom. Velika in pozitivna ideja fizično propade, a kot vrednostna zamisel ostane, deluje skoz stoletja, vse do proletarskih revolucij 20-stoletja.

Grakh, ki pomeni začasni zaključek KtD - skoraj deset let nato Kreft ne napiše nobene drame -, se nadaljuje leta 1932 z natisnjenimi **Celjskimi grofi**, podkrepjenimi z zgodovinsko ideološkim uvodom. **Grakh** je bila za Slovence nezavezujoča téma, medtem ko je z **Grofi** avtor dregnil v osir: v eno glavnih točk - problemov - slovenske zavesti, prav v 20.letih nastaneta dve drami na ta motiv, obe zelo vidni, najprej Župančičeva **Veronika Deseniška**, 1924, o nji se v kulturni javnosti ogromno govori, ob nji nastopi svojo znamenito pot literarnega kritika Josip Vidmar, nato Novačanov **Herman Celjski**, 1928, ki naj bi zamisel celjske slovensko-jugoslovanske mogočnosti še okrepil; enim se zdi, da je Župančičeva drama preveč lirski, šele Novačanova da je - naj bi - dala motivu herojsko veličino. Medtem ko sta bili obe samoumevno nacionalistični, pa Kreft šokira s tem, da nacionalizem zamenja z marksizmom, čeprav, to je bilo manj opaženo, njegovi **Grofje** postavljajo v prvi plan poleg vrednote ljudstva (kmetov, tlačanov, izkoriščanih in zatiranih) tudi - morda še bolj - vrednoto človekovih pravic, utemeljenih na trojnem geslu francoske meščanske revolucije.

Kreft naredi tisto, kar je za Župančiča in Novačana najbolj pozitivno, moč velike osebnosti, za najbolj problematično. Oz. Kreft se močni osebnosti ne odpoveduje, vendar razlaga njeno moč kot etični pogum, da si upa - glavni junak drame - Pravdač kot posamezna oseba upreti se despotu-tiranu Hermanu. Krefta ne impresionira, kar tako privlači Župančiča in Novačana: (žal zapravljen) možnost, da bi Celjski zmagali nad Habsburžani in osnovali jugoslovansko državo; če bi bila prestolnica Avstrije Celje, bi dobili glavno besedo (Jugo)Slovani, predvsem slovensko-hrvaška koalicija. Da bi Kreft zavrnil očitke o omalovaževanju slovenstva, upesni slovensko-hrvaško sodelovanje kot prijateljsko in razredno solidarnostno v **Veliki puntarji**, v kateri se z roko v roki bojujejo Slovenci in Hrvatje; ta drama je pristen model za nekaj let kasneje nastalo NOBD.

Pravdač stori enako kot pred njim Grakh; Herman ga kot jurista postavi za Veronikinega zagovornika, Veroniko namreč Herman obtoži čarovništva in da je morivka Hermanove snahe Elizabete (Jelisave) frankopanske, Veronika mu ni pogodila, ker izvira iz prenizkega plemstva in njen rod ne prinaša koristi na meddržavni ravni. Pravdač naj bi bil seveda le navidezni zagovornik, da bi bilo zadoščeno pravni formi; dejansko pa je njegova naloga, da Veroniko prav on

potunka in dokaže njeno krivdo. Ironija usode: takšne zagovornike je razvila do perfekcije ravno Partija, ko je prišla na oblast, glej povojne politične procese v Sloveniji, tudi zoper Kreftovega tovariša pisatelja Mrzela, že pred vojno pa Partija v Sovjetski zvezi, glej procese zoper Zinovjeva, Buharina itn. Prav ti procesi so Krefta tik pred vojno odvrčali od prejšnje brezrezervne podpore Partiji. Oteževali in onemogočali so Kreftovo etično motivacijo, s katero se je pridružil Partiji in proletariatu.

Pravdač analogno kot Grakh in Vanja v spopadu s krivično patricijsko oblastjo družbi socialno pravico z etičnimi razlogi, v tem boju pa enako kot njegova predhodnika fizično propade. Herman ga da zapreti; ker ve, da bo pobit, se Pravdač v ječi obesi. To pa je povsem drug tip samomora kot Judežev. Narejen je iz svobodne volje, kot potrdilo, da v skrajno kritičnem in sleherno človečnost ogrožajočem svetu duševno čisti človek - pobuda je etična in sodi v etizem 20-let - noče (pre)živeti. Razuzdani tiranski, amoralni svet-družba, ki jo podpira KC - vloga patrov minoritov, tudi v tem sledijo **Grofje Letu**, v **Letu** nastopa enako negativen pop, podrepnik plemstva buržoazije -, pa gre, tako napovedujeta Pravdač in dramatik, svojemu nujnemu razkroju nasproti. Pravdač je le prva lastovka, ki bo šele čez stoletja prinesla pomlad. Ta pomlad je francoska revolucija oz. boj in zmaga etičnega meščanstva kot zastopnika vsega človeštva; idejo povzemajo **Komedijantje**.

A drža, h kateri se obrne Krefť pod konec 30-let, z dramo o Linhartu in njegovi grupi, je v prvi polovici 30-let Krefťu ne le sumljiva, celo povsem - radikalno - jo odkloni, z dramo **Kreature**. Meščanstvo sicer zmaga, ideološko nastopi kot etično čisto in vse pozitivne vrednote sintetizirajoče, glej Klodičev **Novi svet**, a se že kaj kmalu spremeni v negativno. **Kreature** že vnaprej spodbijajo **Komedijante**, delajo jih za kulturni spomin, za iluzijo, jih razkrinkujejo kot alibi-masko stvarnosti, ki je resnica meščanstva: Zois je industrijski podjetnik, ki ante rem uvaja kapitalizem, enako tovarnar (fabrikant) sukna Desselbrunner ipd. Ti veljajo v **Komedijantih** še za enoumno pozitivne, ker podpirajo prerod, celo nastanek slovenstva.

Da gre v KtD še bolj za zagovor etične držē kot razredno-socialne, se vidi prav iz **Kreatur**, 1934. Res je družčina, ki jo razkrinkujeta Krefť in njegov alter ego Ivan Tomec, sloj malomeščanstva, odvetniki, uradniki, profesorji, a to je dejansko najvišji slovenski sloj; plemiči so med Slovenci le izjeme in še to so plemiči šele prvega rodu, s plemstvom nagrajeni uradniki in častniki. Krefť nadaljuje Cankarjevo linijo iz komedije **Za narodov blagor**, vendar prenaša poudarek od politike k etiki. Slovenska buržoazija je leta 1914, ko se drama dogaja, golo nasprotje nravno-kulturnemu meščanstvu iz čitalniške dramatike, iz Klodičevega **Novega sveta**; je obnova negativnih likov takratnega (malo)meščanstva, ki noče biti slovensko, le germanofilsko kranjsko, recimo uradnik Kratki iz Jurčičeve-Kersnikove drame **Berite Novice**, 1879. Meščani med sabo spletkarijo, vsakega od njih vodi predvsem stremuštvo, pohlep po oblasti-denarju, zavist; nimajo več nobene pozitivne etične pobude-vrednote. V sebi se razkrajajo, se celo zavedajo lastne ničvrednosti, a niso zmožni iti po poti, po kateri je šel Ivan Tomec, edini med njimi, ki je našel obe pravi usmeritvi: stran od buržoazije in od nemško fevdalne Avstrije. Ivan simpatizira s Srbi, zato ga oblast najprej kot častnika degradira, z dopusta pa pobegne čez mejo, v Srbijo. Drama ima podobno kot **Puntarija** jugoslovansko orientacijo, ob razredni. To je bilo tedaj tudi stališče slovenske komunistične Partije.

Med Cankarjevimi **Blagrom** in **Kreaturami** je več dram, ki so na liniji **Blagra**, posebno iz 20-let. Recimo Cerkvenikova **Roka pravice**, 1927, še bolj groteskna kritika nove, že balkanoidne buržoazije; ta drama se tudi dogaja v 20-letih. Pa Remčeva **Kirke**, ki slika dogodke ob koncu prve svetovne vojne, analogno etično ničvredno slovensko buržoazijo, od trgovcev do (pod)častnikov, od prodanih delavskih - socialdemokratskih - voditeljev do učiteljev. Tako notranje prenovljeni katoliški strani kot Kreftu oz. radikalni levici je bilo jasno, da je moralno pogrnila tudi socialdemokracija, njeni predstavniki. Rešitev je - naj bi bila - onkraj starih strank in opcij, ki so se začele v Klodičevem **Novem svetu** in nadaljevale v Kristanovi **Zvestobi**. Da bi nastal resnični-pravi Novi svet, sta potrebna povsem druga orientacija in gibanje, na katero bi se proletariat in ljudstvo oprla; bravci **Kreatur** so razumeli, da je to Partija.

Spletka drame je v tem, da tako rekoč vsi izdajo Ivana, ga ovadijo oblastem, pri tem pa to med sabo prikrivajo, za ovaduštvo dolžijo drug drugega. Kreft jasno pokaže, da tak sloj ne more voditi naroda-ljudstva; sam sebi koplje jamo. Na osnovi takšne ocene (malo)meščanstva-buržoazije vzpostavlja Kreft NOBD: ne le kritiko kapitalističnega podjetnika Mirtiča in klerikalnega pobožnjakarja-ovaduha Žolca, **Rojstvo**; tudi najvišjih članov liberalne stranke in industrijske elite, Miheličeva v **Ognju in pepelu** Senatorja in predsednika Tojana; seveda enako kler, župnika Klavoro v **Operaciji**. Kreft je v **Kreaturah** prišel prek rimske in srednjeveške zgodovine, **Grakh** in **Grofje**, na prag sodobne. Vsak bravec je vedel, da je slovensko meščanstvo iz leta 1914 tudi tisto iz leta 1934. Ne zasluži drugega, kot da ga etični akterji v imenu pravične zgodovine likvidirajo.

A namesto da bi naredil še en korak in podal radikalno kritično podobo sodobnega slovenskega meščanstva, kot sta jo Cankar in Cerkvenik v omenjenih dramah, se Kreft odloči, da bo svojo držo še naprej utemeljil na zgodovini, tokrat na takšni, ki je obenem slovenska, kot v **Grofi**, in uporniško-revolucionarna, kot v **Grakhu**. V tem duhu napiše **Veliko puntarijo**, 1937, jo izda prav tako s temeljitim ideološko zaostrenim uvodom oz. komentarjem. Da meri Kreft na sodobnost, čeprav jo obleče v zgodovinski kostum, je oblast vedela, zato drame ni dovolila uprizoriti, doživela je usodo Cankarjevih **Hlapcev**, a ne le teh.

Puntarija je tragedija iz dveh vzrokov: ker je poražen pravični upor in ker so pobiti - pred smrtjo v zaporu strahovito mučeni - uporniki kot žive posamezne osebe. Prva poteza ni tipična za NOBD, druga je; glej drame, ki se dogajajo v zaporu, Torkarjeva **Velika preizkušnja**, Miheličeve **Svet brez sovraštva** itn. A Kreft dejstvo poraza revolucije nadoknadi s tem, da velika večina na smrt obsojenih in mučenih kmetov ne izgubi vere v svojo pravično sveto stvar; narobe, Gubčeva hči Mara poziva zapornike: »Pogumno umrite!«, napoveduje predsmrtne uporne in etične izjave ujetih in na smrt obsojenih partizank v NOB(D). Namesto da bi se v sebi sesuli, kot se buržoazija 1914 in v 20-letih, ne le v **Kreaturah**, fanatično zagrizeni verujejo v zmago svoje svete stvari, pred smrtjo kot heroji zapojejo puntarsko pesem in vzklikajo: »Živel punt!«, tj. revolucija. Drama se tu spreminja v agitko-eroiko; med obema žanroma je v tej drami težko razločiti.

V **Puntariji** ne gre več za spopad posameznika (Pravdača), ki ima le šibke zaveznike, z nadmočnim taborom oblasti. Tudi niso nahujskani in prodani izdajavski lumpenplebejci v večini ali nadmočni nad pravim plebsom, kot v

Grakhu. Med puntarji je le en izdajavec, Šajnovič, ženskar, hedonist, in le eden v ječi klone, Gušetič. Vsi ostali ostanejo monolitni, kot jeklo; to je zametek Partije. Spopadata se dva tabora, ki sta oba množična, zatirani in zatiravci. Ti zaenkrat sicer zmagajo, a ta zmaga je začasna, čeprav traja oblast plemstva in klera še dolgo, skupaj z buržoazijo prav do let 1941-45.

Kreft izhaja v **Puntariji** iz levstikovega **Tugomerja**; v liku bana Draškovića, ki je obenem grof in škof, obnavlja negativna lika grofa Gerona in škofa Hildeberta. Tudi Gubec v začetku nasprotuje puntu, ker verjame, da je cesar na strani puntarjev; analogen je začetni Tugomer, ki se lahkoverno poda v tabor Germanov, verujoč njihovim obljubam. Zagrebški kler blagoslavlja vojsko, ki gre nad puntarje; Kreftova usmeritev je ravno nasprotna od recimo Kokaljeve, ki v istem času dramatizira Kočvarjevo povest **Mlinarjev Janez**, 1939, in postavi prave Slovence, Teharce, v službo prave KČe, pod blagoslov papeževega odposlanca Ćenrika; Kokalj je na isti katoliški refedvalizirajoči platformi kot duhovnik Oblak, ki ponaši po češki predlogi antikomunistične drame a la **Križ in sovjetska zvezda**, 1936, in **Izgubljena ovca**, 1936. **Puntarija** deluje v svojem času aktualno in mobilizirajoče. Čeprav so uporniki poraženi in slabo organizirani, so vendar že organizacija, naredili so kmečko zvezo; tudi v tem gre za - pač še ne dovolj razvitega - predhodnika Partije.

Kreft skuša biti pravičen - nepristranski - tudi v presoji razlike med pristnim krščanstvom in fevdalnim ali refedvalizirajočim katolicizmom. Plemiški kler je negativen, ljudski duhovnik Babič, ki na začetku noče v punt, ker odklanja nasilje, pa se nato, ko spozna krivičnost-zlo plemiško-cerkvene oblasti, pridruži puntarjem. Kreft s tem napove ločevanje poštenih klerikov od negativne KČe med leti 1941-45, Mikuža, Merca, Juvančiča, Lampreta, Šmona od Rožmana, Ćhrlicha, Križaja. O teh smem govoriti tudi kot o figurah SD, glej Partljičevo postNOBD **Justifikacijo**, v nji nastopa poleg bana Natlačena tudi škof Rožman, oba po imenu-priimku. Program revolucije, ki je obenem NOB, je s **Puntarijo** narejen. Kaj ostane Kreftu? Da nadaljuje v isti smeri in se ponavlja, s čimer bi postajal vse bolj le agitator neke politične opcije, ali pa ...?

Pod konec 30-let doživi Kreft nemajhno notranjo krizo oz. preobrazbo; v Partiji spozna leninizem, ki je prešel v stalinizem, na tega pa ne more pristati, ker krši univerzalno humaniteto oz. človekove pravice; za te se vnema Gubec dobesedno, puntarsko stvar razširja v občečloveško. Stalinizem pa postaja vse preveč pragmatičen, instrumentaliziran, s čimer izgublja temeljno potezo, ki se ji Kreft ne more odpovedati: etiko. Vemo, da se je Lenin etiki posmehoval kot strahopetni retoriki, Kreft tega pred 1940 ni upošteval. Da bi se rešil iz stiske-primeža, ker ni hotel v antikomunizem, Partije pa tudi ne podpreti, se je umaknil v slovensko kulturno zgodovino, celo v obliki vrnitve k žanru čitalniške dramatike, posnemajoč in predelujoč Govekarja in Vošnjaka, predvsem dramo **Pred sto leti**. To je storil s **Kranjskimi komedijanti**, ki so glede na povedano o prejšnji KtD tako rekoč negacija revolucijske leve platforme od **Leta 1905** do **Puntarije**. Žal pa s to dramo-komedijo ni naredil tiste avtorefleksije, ki bi jo moral oz. ki jo je naredila povojna SD. V opisani dilemi-stiski se je Kreft ustavil. Nadaljevanje razvoja in zorenja slovenske zavesti je prepustil drugim, novim generacijam.

Leto dni po tem, ko napiše Kreft **Komedijante**, se začne vojna; medvojno obdobje traja ne le prva štiri leta, 1941-45, ampak se nadaljuje in zveni kot polna moč do 1950, do uprizoritve Miheličine drame **Operacija**, 1950, nato

izzveneva. Z letnico 1955 označujemo njegov nepreklicni konec. Tabor levice zgradi na osnovi predvojnega KtD svoj tip dramatike, ki se mu pravi NOBD. Jasno je, da ta tip ne potrebuje avtorefleksije; celo v napoto mu je. Potrebno je zmagati v družbi, na politično vojaški način, ljudi prepričati v prav levega gibanja, revolucionarnega in narodno upornega boja zoper okupatorja, ne pa razmišljati o pravičnosti-upravičenosti, celo o resnici tega boja oz. sploh same zamisli takšnega reagiranja na svet. Strukturno nujno je bilo že v sami KtD, da preide v konkretno fizično družbeno zgodovinsko akcijo, tudi v vojno; marksizem, ki na njem temelji KtD, terja takšno realizacijo filozofskih idej in miselnih-etičnih vrednot v stvarnosti; ne zadošča mu le razlaga in/ali umetniški odsev-predelava sveta.

Med vojno - tudi v času, podaljšanem za desetletje - se profilirata dva dramatika, ki gojita svojevrstno avtorefleksijo, vendar ne povsem takšno, kakršna naj bi izhajala iz KtD; mislim na Majcna in Mraka. Majcen naredi med vojno izjemno globoko avtorefleksijo in avtokritiko lastne katoliško-krščanske platforme, posebno v dramah **Brez sveče**, **Bogar Meho in Marija**, **Ženin na Mlaki**. Ta avtorefleksija se ne tiče PSte KtD; ker drame v času nastanka niso objavljene, tudi ne vplivajo ne na razvoj-potek SD ne na slovensko zavest. Po vojni, okrog 1950, vzame Majcen za temo levo revolucijo, glej dramo **Revolucija**, v nji kritično analizira tako stalinistično revolucijo kot držo tistih njenih sodelavcev ali somišljenikov, ki so prišli iz humanističnega tabora in ki jih je Partija zlorabila. Drama je antikomunistična, obenem huda avtokritika naivnežev a la Izidor Cankar, Franc Snoj, Alojz Kuhar, Boris Furlan, na robu celo sam Majcen. Ni pa avtorefleksija (ARF) in avtokritika (AK) tistega dela revolucije, ki jo je dejansko omogočila in izvedla, marksistično leninistično stalinistične Partije. Like le-te podaja Majcen od zunaj, vanje se ne more živeti.

Z Mrakovo dramatikoj je nekoliko drugače. Mrak je na začetku vojne bližji samemu jedru revolucije, notranje se vživlja v radikalne leve revolucionarje tako na ravni narodnega upora, v **Rdečem Loganu**, 1941, v **Talcih**, 1942, kot na ravni razrednega, ljudsko plebejskega upora, ta vodi v stopnjevanje krvavega obračuna tudi z lastnimi ljudmi, če niso dovolj radikalni v čistosti monolitne - dejansko že totalitarne - izvedbe fanatičnih idej; to stori Mrak v dramah **Marat**, 1943, in **Rdeča maša**, katere prvo različico napiše do konca vojne, drugo 1946. Nazorno se vidijo pomenske strukturne spremembe v Mrakovi medvojni dramatikoj. Logan, ki deluje še iz povsem narodnih pobud, Indijanci zoper Angleže sredi 18. stoletja v severni Ameriki, doživi Angleže kot hinavce in verolomne okupatorje, na liniji **Tugomera**; na tej liniji se jim tudi krvavo maščuje, na veliko in grozovito jih pobija, enako kot Angleži njegov rod. Mrak odkloni obe ravnanji, ne more ne z levo ne z desno vojsko-nasiljem. V **Talcih** sicer odobri vojaški upor Slovencev zoper okupatorje, lik partizanke Bare, a rešitev zase - za pravega človeka - najde v žrtvi, ne v pravičnem nasilju, kakor ga terja vojskovanje. Študent Mihael Stropnik se prijavi za to, da bo ustreljen namesto Bare, Mrak vnaprej napove ravnanje duhovnika v nemškem koncentracijskem taborišču. Mrak tedaj prehaja na pozicije evangeljskega krščanstva, zanj je pravi Jezus kot Odrešenik, odrešitev pa je v konkretni osebni žrtvi za sočloveka.

V **Maratu** se zgodi močan premik; Mrak je že v ekvidistanci do obeh taborov, oba se razkrijeta kot negativna. Tako Mrak doživlja NOB in revolucijo;

tudi sam - njegovo spoznanje o svetu - zori. Oba nasprotnika, desnica kot bojevit aristokracija in levica kot plebejska sta prešli v enostransko vojaško nasilje, v čezmernost ubijanja. Na levici Marat, ljudski tribun (ki dobesedno obnavlja Tiberija Grakha, sporočilo Kreftove istoimenske drame **Grakh**), na desnici plemkinja Cordayeva, ki je prepričana, da bo z umorom Marata zavrta noro morijo, s katero ulica iztreblja Francoze. A to, da Cordayeva ubije Marata, ne pomaga, Marat dobi v **Robespieru** in njegovih jakobincih pomnoženo potomstvo, ki se zavestno odloča - v drami dobesedno - za stopnjevan teror. Kako antihuman, totalitarno ozkosrčen, do ljudi nasilen, s tem pa že etično nasproten idejam odrešitve in osvoboditve človeštva, idejam začetka francoske revolucije o Svobodi in bratstvu, je ta teror, pokaže Mrak v četrti medvojni drami, v **Rdeči maši**. Tu vosovski likvidator, ki izvaja voljo Partije, ukaže likvidirati študenta Fedjo zgolj zato, ker ta noče sodelovati z njim, z revolucionarji, ki so prešli v odkrit stalinizem. Fedja ne sodeluje z okupatorjem, njegova drža je na liniji Stropnika iz **Talcev**; obrača se k evangeljskemu Bogu Jezusu, kombiniranem z budističnim kozmocentrizmom, z vero v absolutno harmonijo sveta-vesolja, ki je ne zmede nobena še tako krivična žrtev-umor. V pričakovanju nasilne smrti s strani Partije je Fedja notranje povsem miren, celo blažen; Mrak vstopi v krščansko mistiko, kot kasneje tudi Majcen.

Tudi Mrak ne vpliva na slovensko zavest, čeprav je **Marat** med vojno izšel v knjižni obliki; a ostaja neznan. Mrak tudi ni bil prava figura, da bi iz nje izšla pristna ARF revolucije. Treba je bilo počakati nekaj let, da so zmogli miselno in etično artikulirati svoja izkustva dramatik, ki so bili najprej v etično utemeljeni službi sami revoluciji oz. celotnemu NOBu, ki so celo pisali NOBD, a so se kmalu po vojni razočarali nad družbo, ki je izšla iz NOB-revolucije. Šele ti so bili zmožni za pristno ARF in AK, saj so - z njima - spodbijali lastna življenja, lastne opredelitve, ki so bile eksistencialnega značaja.

Najprej napiše Zupan dramo **Ladja brez imena**, proti koncu svojega zopora, okrog 1953, zaprli so ga ljudje lastnega tabora, oznovci-Partija; Mrak in Majcen sta se zoporu izmuznila skoz šivankino uho. Zupanova drama je prisposodba-alegorija, v nji dela dramatik širšo in globljo ARF-AK od zgolj presoje svojega deleža v politično-vojaški zgodovini. Drama je filozofsko-religiozna, po svoje sorodna Majcnovim medvojnim. 1954 napiše Zupan dramo, ki obravnava medvojni čas in NOB-revolucijo; mislim na **Aleksandra praznih rok**. Dramo pošlje na natečaj Drame slovenskega narodnega gledališča jeseni 1955, žirija jo prebere kot kritiko Tita oz. Kidriča, torej najvišjega vodstva revolucije. Zupan prikaže Aleksandra kot človeka, ki je iz ljudskega tribuna-voditelja postal totalitarni tiran, čigar prakso usmerja notranji minister, šef OZNE, Ranković ali Boris Kraigher. A v Aleksandru, ki je iz dobrega testa, zmaga stara narava, zapusti oblast, ki jo je spremenil v zlo, v imperialistični totalitarni teror navzven in navznoter; vrne se k svojim preprostim partizanom, k ljudstvu kot pozitivnemu plebsu, v duhu Kreftovega **Grakha** in/ali **Puntarije**. Jasno je, da da tako prerojenega Aleksandra OZNA - politična policija - ubiti. Partijsko usmerjeni člani žirije omenjenega natečaja so izjavljali, da bi morali Zupana znova zapreti, če bi bila drama nagrajena ali objavljena-uprizorjena. V drami je brez dvoma dosežena čista ARF in AK, a obenem zelo preprosta; lepa, jasna, enostavna, etično brezmadežna, a bolj pravljica kot intelektualna analiza.

Tudi ostali člani Zupanove generacije intelektualno izvedene ARF in AK NOB-revolucije (še) niso bili zmožni dati, a so jo pogumno pripravili. Najprej Torkar

s **Pisano žogo**, 1955. Torkar je napisal tik po vojni, 1945, ko se je vrnil iz nemškega taborišča, NOBD agitko **Velika preizkušnja**; v nji je radikalno na strani fizično vojaškega upora okupatorjem; s stališča komunistov razkrinkuje KC, v dramo postavi najbližje škofove sodelavce, dr. Dizmo. V **Žogi** pa vodstvo revolucije in njene najbolj zanesljive izvajavce, oznovce-vosovce, že prikaže kot izvajavce pristranskega, nerazumnega, zoperčloveškega terorja; glej lik Renka, ki mu Partija ukaže, da mora ilegalko Gašo likvidirati, njena načrtovana likvidacija je podobna Fedjevi iz **Rdeče maše**. 1955 napisana naslednja Torkarjeva drama **Delirij** gre še dlje: podaja, kako se dobri človek, ki ljubi, a eros je čist kot tak, ponesreči v mesoreznici revolucije, ker komunisti - po nalogu-vzgoji vodstva - načelno ne verjamejo človeku, v njem iščejo predvsem negativne lastnosti, zlo, izdajavstvo. Lepa in plemenita Gordana, ki se žrtvuje za ujetega partizana Gabra, propade, ker jo Gabro kot disciplinirani komunist zavrže. **Delirij** je na omenjenem Natečaju nagrajen s tretjo nagrado, ker žirija ne ve, da je avtor drame Torkar; Torkarja je namreč že ob **Žogi** partijska kritika ostro napadala kot sovražnika države. A ko oblast izve za ime pravega avtorja drame, prekrši prepozicije natečaja in drame ne dovoli uprizoriti.

Še nazornejši je Javorškov primer. Tudi tega, da je napisal dramo **Povečevalno steklo** on, oblast in žirija ne vesta; Javoršek pošlje namreč dve drami na natečaj, drugo s svojim imenom, **Steklo** anonimno. **Steklo** je nagrajeno z drugo nagrado, tudi uprizorjeno, a ko partijsko občinstvo ugotovi ne le, kdo je avtor drame, ampak kaj pomeni njena zgodba, žirija tega ni zavohala, sledijo stopnjevani napadi na Javorška, dramo odstavijo z repertoarja po 7. predstavi. Uradni partijski kritik Lev Modic dešifrira zgodbo drame: da gre za ravnanje vodstva Partije in NOBa na Rogu, v srčiki partizanstva, zoper Javorška, tedaj se je pisal še Brejc, zoper vsakogar, ki se Partiji do kraja ne pokori. Partija ne dovoli nikomur lastne osebnosti in mišljenja, niti najmanjšega odstopanja od določene linije. Vsakogar, ki postane sumljiv, to pa je skorajda slehernik iz lastnega tabora - ostali so sovražniki, ki jih je treba likvidirati -, da VOS-OZNA pod povečevalno steklo, vohlja za njegovimi mislimi, navadami, brska po njegovi intimi. Tudi Javoršek napiše - celo le malo prej, 1953, ob krizi s Trstom - NOB agitko **Odločitev**, tedaj pod imenom Zemljan. Vsi trije omenjeni (Zupan, Torkar, Javoršek) so avtorji NOB agitk, pa vse Partija po vojni zapre. ARF in AK imata pri vseh dober razlog za nastanek.

Pa vendar niti Torkarjevi drami **Žoga** in **Delirij** niti Javorškovo **Steklo**, enako kot Zupanov **Aleksander**, niso primerno razvite ARF-AK revolucije. Torkar izhaja iz erotične vrednote čiste ljubezni, Javoršek iz težnje po avtonomiji človeka glede na grupo, v kateri živi. Nobeden od te trojice ni pred vojno član Partije oz. komunist, kot Kreft. V NOBD pridejo predvsem po narodni liniji, tako iz levega katolištva, Brejc, ki je Kocbekov somišljenik in sodeluje v reviji Dejanje, kot iz levega humanizma, skoraj iz kroga revije Zvon, Torkar; Zupan pa ima sploh posebno pot in pedigree. Med vojno sprejmejo vrednote ne le NOBa, ampak tudi revolucije, Zupan napiše celo najbolj kompletno in pristno NOBD, **Rojstvo v nevihti**, bolj avtentično in reprezentativno od Borovih **Raztrgancev**, a pripadnost komunizmu jih ni opredelila intimno globoko v duševnosti, kot je Krefta. Zato so po vojni svojo medvojno duševnost-držo laže zavrgli, čeprav spet ne prelahkotno, Zupana je partizanska tovarišija zaznamovala kot pozitivno dejstvo do smrti, njen predstavnik je simpatični narednik Fric v **Aleksandru**.

Šele naslednja generacija dramatikov je zmogla opraviti nalogo, ki je bila urgentna: intelektualno-filozofsko ARF-AK Revolucije; bolj Revolucije kot NOBa. Tipično in paradokсно: ta generacija se je oblikovala v kritičnem odnosu tako do Partije kot do generacije pravkar omenjene trojice dramatikov, njihovo kritično analizo Partije oz. medvojnega in tikpovojnega dogajanja je imela za nezadostno, za preveč pesniško-enostavno, krstila jo je za sentimentalni humanizem. Nasproti čustveni reakciji preveč zasebno poškodovanih je težila k uporabi analitičnega (raz)uma, zato je nasproti Poeziji izbrala Filozofijo; študirali so jo tako rekoč vsi njeni glavni predstavniki, Primož Kozak, Dominik Smole, Dane Zajc, Peter Božič, zasebno Strniša in Taufer. To je bila generacija otrok revolucionarjev-komunistov oz. medvojnih partizanov, ki so bili notranje pristno prepričani v edinoveljavnost stalinistične prakse-teorije. Kot otroci so se notranje poistili z očeti; zato je bilo razočaranje nad udejanjenim sistemom že kmalu po vojni toliko hujše. Morali so dati pod drobnogled, spodbiti lastno najbolj intimno mladost oz. detinstvo. Kar je Kreft oznanjal v svoji predvojni dramatici, so dramatici povojne generacije čutili kot svojo neposredno bit, kot temelj, na katerem je temeljila njihova umna in smotrna-smiselna eksistenca. Da bi lahko prevrnili to bit, jo zamenjali z nečim drugim, je bilo potrebno izjemno naporno ne le etično in politično tvegano, ampak tudi intelektualno-filozofsko delo. Opravili so ga v medsebojnem druženju v več revijah, v Besedi, v Reviji 57, nazadnje v Perspektivah.

Kot primer najbolj kompletne in radikalne ARF-AK naj vzamem Kozakovo dramatiko, prvi Kozakovi drami, **Dialoge**, 1956, in **Afero**, 1960. V **Dialogih** podaja dramatik diskusije med zasliševalcema in jetnikoma v povojnem stalinističnem zaporu. Vsi štirje nastopajoči so intelektualci - v dramah Zupana, Torkarja in Javorška ne -, vsak od njih skuša utemeljiti svoje ravnanje na miselno-nravnih osnovah. Humanista profesorja Haymanna zasliševalca zlomita, humanist naredi - iz obupa nad sabo in svetom - samomor. Kozak ugotavlja, da je ta samomor nagrobni kamen tudi sentimentalnemu humanizmu, kajti pozitivni junaki zadevnih Torkarjevih dram so enako ali pred samomorom, Gordana-Gorga ga dela z alkoholizmom, ali pa se že v drami ubijejo, Arja v **Pozabljenih ljudeh**; samomor poskuša iz istih razlogov narediti tudi Brejc že v partizanih, se obesiti. Drugi zapornik, Kozakov alter ego, Sigismund, pa se znajde na svobodi po golem naključju. Ostane živ, a v negotovem. Vse mu je odprto, lahko bo šel na levo ali na desno, njegova prava - res le zanj avtentična - pot se šele začinja. Kot se je pot Kozakove generacije leta 1956.

Drugo dramo, **Afero**, napiše Kozak že iz izkušenj, ki sta si jih pridobila on in njegova generacija med obema letnicama, te bridke izkušnje so: ukinitvev dveh revij, Pučnikov zapor, trije iz grupe so postavljeni v preiskavo zaradi sovražne propagande zoper državo itn. Te izkušnje kot sad povojnosti prenese Kozak v drami v medvojni čas. V nekem štabu na terenu v partizanih - pro forma italijanskih, a je vsakdo vedel, da gre za slovenske stvarnosti - pride do miselnega spopada med štirimi vodilnimi partizani; različne ideološke izbire jih silijo v različna praktična ravnanja, kar pa je znotraj monolitnega gibanja NOB-Revolucije za uspeh le-te smrtno nevarno. Iz višjega štaba pride zadevo - razmere - urejat višji Komisar, vseh pet se zaplete v diskusije, ki se končajo s smrtjo enega, Simona, z osebnostnim zlomom drugega, Bernarda, ta je dedič Haymanna, tretji se reši kot lumpenistični stalinist-oznovec, Marcel, četrti, Kristijan, pa bo postavljen pred vojaško-partijsko sodišče; odločiti se mora, ali

si bo rešil življenje s tem, da bo pred silo klonil, ali bo zvest svojemu spoznanju o upravičenosti revolucije le, če je etična, če vodstvo revolucije svojih ljudi osebnostno ne lomi, da bi ostala zmagovita celota-grupa. Revolucija je smiselna le, če proizvaja svobodne in avtonomne ljudi, kar mislijo seveda že dramatik prejšnje generacije; taki so glavni pozitivni liki omenjenih dram, Pohlin iz **Stekla**, Gaša iz **Žoge** in Gordana iz **Delirija**, Fric iz **Aleksandra**. Komisar naredi sicer v štabu red, ki se je začel razkrajati oz. v sebi spopadati, vojaško učinkovitostna moč revolucije je rešena, a za previsoko ceno: izgubijo se temelji, na katerih revolucija kot pozitivna bazira, padejo vrednote, ki jih mora imeti revolucija kot cilje, katere uresničuje. Rezultat raziskave je odkritje paradoksa kot zakona sveta-človeka, celo absurda. Revolucija uniči samo sebe.

Kozak izhaja iz predvojnega Krefta, a ga dimenzionira v negacijo pozicije-izhodišča, če se smem izraziti po Heglovo; Hegel je bil za Kozakovo generacijo vrhovni inspirator. Vse, kar je vzpostavljala Kreft v dramah od **Leta 1905** do **Puntarije**, poldrugo desetletje, je v **Dialogih** in **Aferi** postavljeno na glavo, spodkopano. Rezultati dejanske - v stvarnosti izvedene - revolucije so katastrofalni: nasilje vse do zaporov in likvidacij. Kot da bi imel prav Jeločnik, dramatik SPED oz. radikalnega antikomunizma, ki je v **Vstajenju** razglasil tako rekoč vso povojno Slovenijo za eno samo koncentracijsko taborišče, lahko bi rekli za univerzalni Goli otok, na katerem živijo tisti, ki niso pobiti. Pa vendar Kozak in njegova generacija - tedaj (danes je z Zajcem in Kosom drugače) - ne zapadeta antikomunizmu. Naloga te generacije-grupe je bila narediti ARF in AK, ne pa zavzeti Partiji politično nasprotno stališče. V tej smeri je generacija tudi vzdržala, vse do druge polovice 80-let.

Ni čudno, da je prihajala s Kreftom v spore; Kreft je kljub ugotovitvi tragizma revolucije - že v **Letu**, **Grofi**, **Puntariji**, ne šele v povojnem **Poročniku** - ostal pri veri v uspešnost, izvedljivost, edinopravilnost revolucije. Kozak in njegova grupa so dosegli, da se kritična inteligenca ni zapisala enostavnemu antikomunizmu, politizaciji problema, ponovnemu boju za oblast; problematizirala je ravno temeljne vrednote, kot so oblast, politika, družbene akcije, humanizem. V tem je vzdržala tri desetletja, od 1956 do 1986; s tem je uvedla družbo, kakršna naj bi nastala po 1990, družbo zunaj antagonističnega nasprotja leve in desne kot dveh ekskluzivnih - celo vojaških - taborov. S tem je Kreftovo držo - predvojno dramatično - spodnesla, obenem pa jo je vključila kot preseženo na Heglov način v novi nameravani svet.

V stvarnosti od druge polovice 80-let dogajanje v slovenski družbi ni teklo po omenjenem načrtu. Deloma so kulturniki prešli v antikomunizem, ki pa v dramatik-literaturi nima izraza, Zajc že več kot petnajst let ni napisal nobene drame, Šeligove so samozavrte. Zmagala je smer, ki se je oblikovala od srede 60-let naprej, ludizem-seksizem, drža radikalnega relativizma, cinizma, hedonizma, populizma, skepticizma, padca vseh tradicionalnih vrednot, pretvorbe vsega v tržnost, derealizacija vsega, izguba etike, celo poslušanja za to, kaj naj bi etika bila. Današnje slovensko zavest so opredelile drame kot Jovanovičevi **Norci**, 1964, v katerih ta jasnovidni dramatik povzame zgodbo o revoluciji, jo prikaže kot zgodbo norcev, ki so ušli iz norišnice, tisti normalni in pošteni, ki so norcem nasledili, študentje, pa odkrijejo zamanskost sleherne človekove vizije in se predajo seksu-užitku, nečemu, kar je bilo za Krefta - še

za Kozaka in Smoleta v **Antigoni**, 1959, ali Božiča v **Zasilnem izhodu**, 1957 - najslabše. Jesihova komedija **Grenki sadeži pravice** pretvori človeka iz eksistence v vlogo, Rudolf se posmehne večini tém, ki so bile za Krefta tako resne in bistvene. Kot radikalno cinični odgovor na **Celjske grofe** napiše **Veroniko**, kjer je namesto etike pomemben le seks-bordel; življenje za Rudolfa ni boj s trpljenjem v smrti, ampak teater praznih gest, ki jim daje privlačnost le ironija. Za Filipčiča, glej **Altamiro**, ki je odgovor na **Kreature**, ni nikjer nobenega pozitivnega junaka, Ivana Tomca; Tomec je postal partizan, po vojni visok funkcionar Partije-države ali visok častnik v jugoslovanski armadi, postal je kot Komisar ali Marcel iz **Afere**. Njegovi otroci niso več protestniki, kot je bil Hermanov nezakonski sin Pravdač ali Vanja iz **Leta**; so le še popolnoma dezorientirani zadrogiranci. V kombinaciji s tem, da postajajo nekateri liberalistični podjetniki na robu legalnosti, na meji med kriminalom in poljubnimi tveganji, pohlepni srednji sloj, ki v svoji duševni zmedi norí, tekmuje, se medsebojno uničuje, kot kaže dramatika Zdenka Kodriča, glej **Karusel**.

Kdor pa se upira sistemu, se le slepi, saj igra le igro-vlogo upornika; postmoderna liberalna družba omogoča vse vloge, celo potrebuje jih. Tudi vloge Che Guevare, ki ga je Kozak razumel še pristno od znotraj kot tragedijo revolucije, glej dramo **Legenda o svetem Che**, 1969, Kodričevi anarhisti in ultralevičarji, ki se skrivajo po novih katakombah slovenskih mest, glej dramo **Molotov**, pa so pajaci, ki ne vedo, kdo jih vleče za niti, na katere so kot lutke pritrjeni. Ne vleče jih več kaka zla grupa, kot KC ali Partija. Vleče jih razosebljeni sistem kapitalističnega trga kot ideološko nevtralen. V njem lahko vsakdo igra vsako vlogo, Hermana in Pravdača, Draškovića in Gubca.

Čeprav je dal svojemu odkritju Kreft kar se da ljubeznivo in kultivirano podobo, je dejansko v obliki visoke kulture narodnih vrednot v **Komedijantih** kot eden prvih slovenskih avantgardistov, s tem tudi ludistov, začutil, kaj je današnji svet: igra v igri v igri: igralci Levar, Sever itn. igrajo vloge Zoisa, Matička itn., ti pa v igri **Županove Micke**, ki jo prireja Zois na svojem stanovanju na Bregu, igrajo Anžeta, Tulpenheima, Micko. Je imel torej najbolj prav Govekar, ki je Krefta in njegove **Komedijante** v **Predigri:Poigri** in **Šarivariju** že vnaprej razumel v duhu Rudolfa, **Veronike**, **Veroniko** namreč igrajo potujoči igralci? Kakšen smisel še ima obstoj človeka-sveta, če bi bil tak odgovor edino resničen?

Oktober 2004

ČLOVEK IN MNOŽICA

(uvod v razumevanje Kreftovega Tiberija Grakha)

PRVI DEL

1

Teologija slovenstva, ki naj bi nastajala kot reinterpretacija slovenske dramatike (**RSD**), ni traktat, ki bi po klasični metodi izhajal iz osnovnih predpostavk, iz apriorija, iz biti ali vira, se pravi tudi ne iz neke najbolj začetne časovne enote, ničte točke in se potem na liniji-premici nadaljeval vse do danes, do zadnje - empirično nastale - drame; to je metoda evolucionizma, ki sta jo prevzela tako liberalna kot marksistična veda - literarno zgodovinarstvo (LZ) -, a je nanjo nazadnje, v 20. stoletju, pristala tudi katoliška smer. Ne uporabljam niti izboljšane razvojne metode: dialektične, takšne v duhu Hegla. Po naravi sem postmodernist, učenec Deleuza, le da sem - spontano, instinktivno - raziskoval po Deleuzovi metodi že mnogo prej, preden sem zanj slišal. Deleuzovo zamisel predelujem v metodo, ki služi meni; avtor bi je morda sploh ne spoznal in priznal. Stališče, ki me vodi, je - bilo je vsaj dozdej - implicitno, skrito. Imam se za vódenega, to vódenost, ki je neposredno razmerje Boga do človeka, do mene, imam za milost; milosti pa se človek zave šele relativno kasno - šele tedaj, ko ima dovolj izkustva in ustrezno distanco do tega, kar je naredil; ko zmore primerjati in razločevati.

Vživljam se v vsakega dramatika-dramo posebej, njun svet ponotranjam, naredim tako rekoč za svojega; začasno je ta svet središče vsega, tudi smisla, zato s tega središča presojam vse drugo. Ker je dram veliko, je s tem veliko tudi središč. Svet, ki ga tako polagoma ustvarjam, ni razsrediščen, kot v pravovernem postmodernizmu, ampak mnogosrediščen. Ni brez smisla, gola igra fragmentov, ampak z mnogimi smisli, ki izražajo mnogo celot; vsaka drama je izraz avtorja kot posamezne osebe (PO), konkretne, žive, z osebno dušo, poleg tega pa ima samosvojo posebno-osebno naravo. Niti ne v pogojnem pomenu, ampak direktno, emfatično. Čutim jo kot (samo)lasten svet in subjekt. Zato drame tudi obravnavam kot samobitne celote: kot ljudi. **RSD** je analiza-sinteza človeštva, naroda, ljudstva, občestva, družbe, skupnosti mnogih PO. Je ves čas analiza vsake posamezne drame - PD - posebej, v tem je moj singularizem; a tudi njihovega srečavanja, sovplivanja, sopogajanja, tiste tvorbe, ki nastaja iz tega erotičnega in dialoško polemičnega srečanja. Kajti človek je obenem PO in človeštvo; kot je bil to prvi ustvarjeni človek, Adam; obenem vsi ljudje, moški in ženska, mož in žena, in on sam.

Mnogo PD kot mnogo središč tvori obliko in svet, ki je na eni strani maksimalno pluraliziran, odprt, živ, dinamičen - prava dramatična scena -, na drugi pa je po svoje vsaka PD, vsaka njena figura-oseba nezvedljiva na kaj drugega, čeprav jo nenehoma razstavljam na celo vrsto različnih delov, temperamentov, usod, značajev, nagibov, notranjih protislovij, naključij, videnj, dobrih in zlih dejanj, različnih odgovorov na situacije, v katerih se znajde, itn. Razčlenjena celota, ki tako nastaja, ima mnogo ravni; tudi to po Deleuzu - **Tisoč ravni**. Te ravni se sekajo na najrazličnejše načine - po Serresu. So odprte na vse strani - po logiki nomadstva, popotovanja po puščavi, ki ni vnaprej ujeto v državno uradniške sheme, v načrte, ki bi se jih popotnik pri hoji držal (moral držati). Zato je takšen moj način tako nepopularen pri vseh tradicionalistih, ti so učenci Aristotela in Tomaža, Descartesa in Hegla, Zihlerla in Ušeničnika; morda jim je celo nedostopen, saj gledajo svet iz okvirja drugačne episteme ali paradigme, če hočete; ne iz mrežaste, ampak iz linijske.

Nedostopen in tuj je tudi slovenskim postmodernistom, ki sicer izhajajo iz disociacije subjekta, a ostajajo - glede na tako razumljenega Baudrillarda - načelno na površini, zunaj smislov, v fragmentiranem, zunaj celot(e), v naključnem, medtem ko se sam pustim voditi milosti; izkušajo svet, v katerem ne vidijo ne načrta ne (samo)vzgoje k dobremu ne človekove moči - so na točki samospodbitega liberalizma -, ker ne priznajo ne Boga ne kakršnega koli absolutnega. Če kaj priznajo, je to kozmos - kozmocentrizem -, a kot pogojno, dejansko kvazitranscendenco lmanence, zgolj magizirano v svetem (sakralnem). Ostajajo pri miceliju, a takšnem, v katerem posamezni fenomeni - tudi PD - nimajo med sabo globljih stikov, le naključne in zunanje podobnosti; kar je Deleuze formuliral v liku rizoma, a kar me je že leta 1977, ko sem **Rhizom** bral, (tedaj je pravkar izšel kot posebna knjižica, šele kasneje ga je avtor uvrstil v **Tisoč ravni**), odbilo, čeprav je ideja sama na sebi fascinantna. A je tipično deleuzovska: mehanicistična. Za tega filozofa sta človek in svet brez duše, brez trpljenja, zato tudi brez smrti, kakršno razumemo-čutimo ljudje. Brez notrine; celo oblike nastajajo po zunanji analogiji, ne iz notranje rasti, smotrnosti, obrnjenosti k cilju; Deleuze je res grobar sleherne onto-teo-teleologije. K tej modaliteti sem se trudil priti nekaj let - od 1965 do 1975 - tudi sam, a sem bil ves čas obenem do nje v kritični distanci; po vzporednem tiru sem iskal absolut; vsaj per negationem. Dokler se nisem zavedel, kam pelje deleuzovska smer: v diabolizem-demonizem. Oči mi je odprl Lyotard s svojimi komentarji de Sada, Klossovskega, Batailla, Artauda. Girard mi je pokazal pravo pot.

Postmodernistom manjka božje, osnovno razumevanje božjega oz. celo pripravljenost, da bi priznali-sprejeli božje. Zato jim pomeni moja prisega na božje »sentimentalni humanizem«, ki da ga obnavljam. Ostajam sam, nerazumljen. Kar me niti ne moti, saj mi daje velik notranji mir, čas za to ogromno raziskavo, v svojem »laboratoriju« delam lahko povsem nemoten; kaj je ustrežnejše kot omot tišine, ki bi se zdel preobčutljivemu morda zarota molka, poskus izničenja z metodo izčrpavanja, anonimizacije, zaničevanja, spregledovanja, meni pa pomeni milost. Lahko se ukvarjam zgolj s svojim projektom; skoraj vse empirične nepotrebности, ki raziskovalca ovirajo, če je bodisi uslužben v znanstveno univerzitetnih ustanovah, bodisi na očeh radovedne javnosti, voyerskih in brezglavih časnikarjev, ki jih privlačujejo le zadnji kriki dneva-mode, se me ne tičejo, me ne zadevajo. Ne imeti publicitete

pomeni sicer ubadati se s finančnimi problemi - kako objaviti svoje raziskave, kajti javnost ni le novinarska momentanistična -, obenem pa živeti v tistem stanju, ki se je zdelo že nekaterim romantikom in Baudelairju optimalno: v splendid isolation.

Ta izolacija, ki se je sam ne trudim prebiti, je metodološka. Gotovo da pišem za neposrednega drugega, za Tebe, »idealni« bravec; tudi za Stendhalovo »happy few«. In prek Tebe za vse druge, ki bodo prej ko prej zastonski porabniki mojih idej. Za zdaj pa je bolje, da so daleč od mene, saj bi me njihov hrup, radovednost, površnost, vsiljivost le motili pri véliki nalogi, ki sem si jo bil zastavil; točneje: za katero verujem, da mi je bila kot naročena ali vsaj od mene »pričakovana«. Ker pač verujem v božjo navzočnost v tem svetu.

Žal je postmoderna prav tu najbolj nedosledna; si že koplje grob. Ima se - ne le kot kozmocentrična - za ekološko; kot skoraj vsaka veja new agea. A je dozdej najbolj skrajno razvila tisto, kar je najhujše onesnaženje zemlje; zaradi njega so že babilonski bogovi (glej ep **Enuma eliš**, ki je model new agea in remagizacije) sklenili človeka kaznovati, saj jim ni pustil spati: zaradi hrupa. Laibach kot simbolizacija in koncentracija vseh slovenskih do kraja hrupnih glasb in bandov, razmnoženih po deželi kot gobe po dežju, je dvignil ta pojav do neslutnih višin, do svetosti. Hrup pa preprečuje, da bi drug drugega slišali: da bi se pogovarjali in razumeli. Dovoljuje le, da se čutimo - kot fiziološki in posledično socialni organizem, kolektiv, kot razosebljena (bestializirana) masa. Ta masa ima središče; torej svet ima središče. A to središče je Hrup, je besneča množica kot taka. Vse posamezne - empirične - množice so potomci, delčki, emanacije te ontološke, sakralne, duhovne, če hočete, Množice. Duhovne seveda v pomenu »hudega Duha«. Kajti dobri - božji - Duh je lahko le tisti, ki nagovarja PO v njeni notrini, duši, osebni odgovornosti, odrešenjski razsežnosti in ki omogoča - neposredna kulturno verska - srečavanja v takšnih in teh razsežnosti kot PO. Neposrednost teh srečavanj je zmerom obenem distančna, saj izhaja hkrati iz dveh nasprotujočih si, vsekakor pa samostojnih bitnosti (PO), utemeljenih v neposrednem razmerju vsake PO do Boga kot najvišjega, prvega, vse omogočajočega Središča-Vira sveta.

Ta uvod ni umetno pritaknjen k analizi, ki jo skušam v tej razpravi opraviti: k analizi mladostne drame Bratka Krefta **Tiberij Grakh**. Daje okvir in obzorje, znotraj katerih je treba razumeti mojo analizo, če naj bo operativna; mora pač zadeti na ustrezno recepcijo. Osrednja dramska in eksistencialna kategorija (eksistencial) **Tiberija** je Množica. Razpada na dva dela, na dve obliki, pojava: na ljudstvo, ki je pozitivno, v duhu Cankarja in marksizma, in na Drhal, ki je negativna, lumpenistična, fašistoidna. - Cankar obojega v komediji **Za narodov blagor**, odzdaj **Blagor**, še ni razločeval; anarhizem mu je bil še nerazločljiva pozitivna vrednota: spoj marksizma in ničejanstva, razredne teorije, moralizma in nomadstva.

V **Tiberiju** povsem manjka božje; Kreft zanj nima nikakršnega posluha. (V tem se povsem oddaljuje od Cankarja; je - kot marksist - le ena od redukcij Cankarja.) Ker pa izhajam v svoji analizi iz božjega in Boga, bom ti dve kategoriji ves čas uporabljal kot - manjkajoče, a delujoče - merilo. Brez božjega, ki je - prvo, »ontološko« - osebno, ni mogoče ne oblikovati ne razumeti človeka kot PO. Ostane le osebnost v pomenu močne - tudi

kultivirane, socializirane, ideologizirane, politizirane, moralizirane - narave; kar vse je pri Kreftu (pri Novačanu, glej posebej **Hermana Celjskega**, celo pri Kristanu). In, kar je značilno posebej za Krefta, človek kot nosivec - tudi navzkrižje - socialnih, razrednih, zgodovinskih interesov in silnic. Kot socialna natura. To pa je premalo, da bi na takšni osnovi bila mogoča prepričljiva, razvita, pretresljiva, usodn(ostn)a, »kozmična« tragedija. Zato (do) takšne tragedije in Tiberijeve tragičnosti Kreft ne (z)more. Drama ostane le to, kar je v podnaslovu: »tragedija ljudskega tribuna«. Ne človeka kot individualne osebe (vis-a-vis usodi sveta), ampak pravzaprav tragedija vloge. Sicer izjemno pomembne za osvoboditev in preoblikovanje človeštva v duhu marksističnega razrednega boja, Pravice kot odprave izkoriščevalske in zatiravske narave patricijev, fevdalcev, despotov, bogatašev, buržujev - v **Tiberiju** Publija Scipia Nasike (pri Kreftu Nazike) in njegovih, Kantorja v **Kralju na Betajnovi**, župnika Novljana v Govekarjevi **Grči** itn. -, pa vendar ne zadostne, da bi se razkrilo bistvo človeka.

Individualne človečnosti Kreft v glavnem ne dosega. Približa se ji v **Celjskih grofih** z bolečino obeh antagonistov - Hermana in Pravdača -, a ostaja bolečina družinsko rodovna, krvna, pri Hermanu, ker čuti propad rodu-dinastije, fizično erotično spolna pri Frideriku, ideološka pri Pravdaču. V **Kreaturah** je to bolečina pokvarjencev, ki se med samo izdajajo; a je naslikana pri moralno tako nizkotnih ljudeh, da je drugostopenjska. Bistveno večja je v **Veliki puntariji**, a je tu predvsem grupna, kolektivna, heroizirana. Poosebi se v odnosu med dvema PO v Kreftovi povojni drami **Balada o poročniku in Marjutki**, v tisto, kar je osnova sleherne človečnosti: neposredno razmerje s sočlovekom, z drugim (model Adam-Ėva, ki se preoblikuje v model Kajn-Abel, če ne zmore preiti v razmerje PO-Bog). A na tej osnovi Kreft ni ustvarjal naprej; žal je postajal vse bolj le kulturnik oz. kulturni politik, ob profesorju publicist, pisec spremnih besed, ideolog humaniziranega marksizma, akademik.

Tega, da je smer drame **Jugoslovansko vprašanje**, objavljen je le njen odlomek - po zatrditvi dramatika je sploh ni v celoti napisal, to mi je povedal osebno -, napačna, predvsem politično ideološka, čeprav obenem tudi socialno nacionalna, a na zunanji način (obramba Jugoslavije, s tem tudi Slovenije in milejše različice stalinizma), se je dramatik zavedal sam; ne ideološko napačna, ampak napačna prav v tem, da je tako radikalno ideološko politična in komaj v čem individualno osebna. Ni pa - bila - ta drama napisana po naročilu ali celo iz službene dolžnosti oz. avtorjevega konformizma. V nji je zastopal linijo, za katero se je odločil že konec 30. let v polemiki s Partijo - za Krležovo humanistično marksistično smer - in ki jo je uprizoril s tedaj napisanimi **Kranjskimi komedijanti**, z revalorizacijo prvega, pozitivnega, slovensko čutečega nacionalnega meščanstva.

Nekatere prvine **Vprašanja** pa imajo izvor prav v **Tiberiju** in v drugih Kreftovih mladostnih dramah, recimo v **Letu 1905**: njihov internacionalizem, razumevanje slovenstva na svetovni - mednarodni, tj. svetovno zgodovinski, dejansko meddržavni - ravni; kar je jasnovidno, ne le v skladu s tedanjo usmeritvijo slovenske komunistične Partije, glej radikalni nacionalni slovenski avtonomizem (tudi v tekstih Dušana Kermavnerja iz 20. let, zaradi enega je prišel pred sodišče kot prvi slovenski intelektualci v obrambi slovenske lastne državnosti, ugotavlja Pleterski), ampak z vsem nadaljnjim slovenskim razvojem, vse do državne osamosvojitve 1991. Obenem kaže ta Kreftova drama zavest

nujnega razhoda s slovanstvom kot rusovstvom; ne pa še z jugoslovanstvom, čeprav je to nakazoval v **Kranjskih komedijantih** - »kranjstvo« nasproti jugoslovanskemu srbstvu, izbira Prešerna nasproti Vrazu. (V istem času je napisal in si dal uprizoriti Golia **Dobrudjo** kot uradni, čeprav čustveno iskreni slavospev srbstvu-jugoslovanstvu.)

V **Vprašanju** se razredni boj, ki je dramaturško in idejno bistvo **Tiberija** (deloma **Kreatur** in **Grofov**, ti dve drami sta bolj radikalni kritiki buržoazije in fevdalcev, povsem pa **Puntarije**, tu se kaže v obliki kmetiško fevdalnega spora-vojne, a ne pozabimo, da gre tudi v **Tiberiju** za ljudstvo-Plebs, ki je sestavljeno predvsem iz kmečkih razlaščenec, iz proletariziranih kmetov, ki postajajo velikomestni proletariat), preoblikuje v državno ideološki boj, ki pomeni spopad dveh svetovno zgodovinskih razumevanj Revolucije, marksizma, komunizma, svetovne ureditve znotraj leninizma; kar vse je legitimno nadaljevanje - razvoj, tematizacija - tém iz **Tiberija**.

Le da v **Tiberiju** še ni sledu o izkušnji razpolovitve, celo vojaškega konflikta med dvema koncepcijama marksizma-leninizma, med jugoslovansko in sovjetsko, med kitajsko in sovjetsko, med češko - v letu 1986 - in sovjetsko itn. Tu je blok proletarcev-ljudstva še enoten oz. njegova enotnost se krha povsem drugače kot po drugi vojni; krha se, ker ljudstvo-proletariat še ne zna biti enotno, ker še ni dovolj ozaveščeno, ideološko vzgojeno, politično organizirano in ga zato nasprotna stran še bega in pridobiva. Model je delan v duhu izkustva italijanskega in nemškega proletariata, ki je deloma prehajal na stran fašizma in nacizma; ta del ima Krefc za lumpenproletariat, za drhal. Medtem ko gre v sporu med Jugoslavijo in SovZa za spor dveh ideologij, visokih zavesti, ki se imata obe za legitimno leninistični. Takšen spor bi bil pred vojno edino spor stalinizma s trockizmom; a trockizem se na Slovenskem ni prijel, čeprav je Partija vsak najmanjši odklon od svoje uradne linije taksirala s trockizmom. (Tudi Dušana Kermavnerja; treba je raziskati, koliko tudi Krefca. Vsaj za dnevno rabo med svojimi aktivisti: krležijance kot »objektivne« zaveznike trockizma, trockizem pa kot zbirno ime - psovko - za vse, ki niso ali celo nočejo biti pravoverni. Tudi Koširja itn.)

Balada je šla v eno smer - v smer personalizacije -, **Vprašanje** v drugo. A tudi linije **Vprašanja** Krefc ni nadaljeval, čeprav bi imel možnost za razvoj v obe smeri. Personalizacijo je izdel(ov)al Potrč - s **Krefli**. **Krefli** so uspešna tragedija iste strukture, kot je - bila - Krefcova; dramatika sodita v bistvu v isto generacijo, generacijo pisateljev, ki so se oblikovali v 30. letih, rojeni med leti 1900 ali celo 1895, Vidmar, in 1914, Zupan, morda celo 1921, Kajuh, s podaljškom v NOGu. Potrč je v **Kreflih** obdržal marksistični okvir - razredni boj na kmetih. Že v predvojni **Kreflovi kmetiji** je začel s kritiko kmečkega individualizma, kulaštva ipd.; tudi Voranc s **Pernjakovimi** oz. **Jamnico**. Pred vojno je morala Partija vzpostavljati predvsem kmečko delavsko zvezo, zavezništvo; zato kritika kulaštva ni silila tako v prvi plan - iz taktičnih, propagandnih razlogov; kaj šele med vojno, ko je kulak prehranjeval slovenske partizane. Potrč je znotraj marksističnega okvirja izdelal individualno osebno tragedijo: starega Jure Krefca. To je bilo Potrču mogoče, ker je že v **Kreflovi kmetiji** pisal avtokritično - kot sin kulaka; kulaštvo je bilo njegov razredni vir, usoda, zoper katero se je moral z moralno zavestjo, z voljo, z ideologijo nenehoma boriti. Tudi zato je Potrč najbrž po vojni tako ideološko politično pretiraval - kot ultrastalinist oz. partijski skrajni cenzor, kritik, priganjač in

hujskač: boril se je zoper lastno »naturno« determiniranost. Ko je opisoval to svojo pristno naturo - **Na kmetih** in v kmečkih novelah: **Nesmilečno življenje** -, je bil umetniško najbolj pristen. Kot da je v Juri Kreflu slikal svojega očeta, svoj rod, svoje najbližje, ki so bili objektivno razredno ne le v zmoti, ampak gospodarsko-socialno na nasprotni strani; v dramatiku sta se bili ljubezenska pripadnost (gledanje odznotraj, v intimno dušo) in načelno, ne le privzeto, ampak marksistično pristno prepričanje, ki si ga je osvojil prek težkih izkustev, tudi za ceno zaporov, preganjanj, izključitve iz gimnazije itn. Tako se mu je posrečila optimalna kombinacija ideološke »pravilnosti« in osebne prizadetosti, torej odkritje trpeče, človečnosti PO. (V duhu **Tihega Dona**, ne **Klima Samgina**.)

2

Kreft bi imel podobno možnost, saj je doma s še večje kmetije. Vendar že tako civilizirane, »pomeščanjene«, »patricijske«, da Kreft neposrednega stika s kmetiškim - s tistim, kar je bilo tako značilno, na levici, za Prežiha, Kranjca, Potrča, Kosmača, le deloma in manj za Ingoliča, na desni pa Kocipra, Krivca, Janežiča, ali v sredini Kocbeka in Dularja - ni več čutil. V nasprotju z omenjenimi (edina izjema med njimi je Kocbek, ki je prešel od začetnega sakralnega kmetištvu, **Prve pesmi**, skoraj do kozmopolitizma v eksistencialističnem personalizmu, čeprav je obenem ostro odklanjal vsak univerzalizem, a mu je vendar služil, tako katoliškemu kot marksističnemu) so Kreftove kmetiške novele neprepričljive, napisane tudi v nenazornem, nečutnem, s tem nekmetiškem jeziku, v nasprotju s Potrčem ali Kociprom, danes z Marjanom Tomšičem. Krefta je gnalo k meščanstvu oz. prek tega - a ne mimo tega, mimo so šli pravkar omenjeni, Prežih itn. - k proletariatu kot dialektični negaciji meščanstva.

A to ni bil konkreten proletariati, kakršnega je slikal kot kmetiškega Prežih, kot mestnega Tone Seliškar, deloma manuelno delavskega, Čufar, Moškrič, deloma lumpeniziranega, Gelč Jontes, tudi Mrak, medtem ko je danes kot socialno marginal(istič)na skupina tako rekoč glavna téma mlajše slovenske literature; tudi dramatike, Filipčič itn. Krefta je gnalo k marksizmu kot Ideji-Gibanju, ki povzema, sintetizira celotno dozdajšnjo zgodovino; zato ni proletarski v duhu omejenosti na slikanje delavcev oz. industrijskega spora delavci-buržuji (Golouhova **Kriza**), ampak je svetovno citoyenski; nočem zapisati kozmopolitski, ker je ta izraz Partija odklanjala v nasprotju z izrazom internacionalni. Kozmopolitizem je bil zanj preblizu modernizmu, meščanski varianti globalnega pogleda na svet, te pa marksisti niso priznali kot legitimne; v meščanstvu so gledali lokalni razred, vezan na domače nacije, tudi kot izkoriščevalski do delavcev (kmetov), torej ne univerzalen. Pravo univerzalnost se pripisovali le proletariatu oz. Partiji, niti ne estetskemu avantgardizmu (od Duchampsu do Bretona). Po drugi vojni je razpadla tudi ta drža; se skazala kot iluzija: nacionalni proletariati so se celo vojaško spopadli; v Srbiji in Rusiji je prišlo celo do sinteze fašistoidnega ultranacionalizma s partijskim - sovjetskim in velikosrbskim - imperializmom-dogmatizmom. - Očitno ima Deleuze prav.

Kar je v Kreftu, je tudi v ostalem slovenskem razsvetljenskem levičarstvu 20. in 30. let, a tudi kasneje, čeprav je kasneje transformirano, recimo od tipa Ferda Kozaka (ki kritično presoja realno slovensko buržoazno meščanstvo s stališča idealnega prvotnega humanističnega citoyenskega), **Vida Grantova**, k tipu Primoža Kozaka, čigar kritika velja realizirani revoluciji, konkretni povojni Partiji in njenemu stvarnemu sistemu, **Dialogi**, **Afera**. Primožev univerzalizem je zelo viden, saj se dogajajo **Dialogi** v kateri koli vzhodno evropski stalinistični državi, **Afera** v severni Italiji, **Legenda o svetem Che** v Boliviji, le **Kongres** specielno v Sloveniji. V vseh teh je zelo močna težnja k univerzalizmu kot kozmopolitizmu, čeprav dramatik(i) ne pozablja(jo) na svoje slovensko izhodišče, okvir, ozemljenost. Ferdova kritika slovenskega državnega uradništva-sistema v **Kralju Matjažu** ali slovenskega profesorstva-sistema v **Profesorju Klepcu** ali slovenske buržoazije v **Punčki** je konkretna; enako Jožeta Kranjca v **Direktorju Čampi** ali malomeščansko kmečkega trga v **Detektivu Megli**.

Isto velja za Primoževe drame, saj se pod svetovno zgodbo, ki ni le preobleka, ampak služi izražanju zavesti o enotnosti med slovensko in zahodno evropsko zgodovino-družbo, da razpoznati povsem konkretne individualne in zgodovinske slovenske figure, Kidriča v Komisarju, Lada Kozaka v Bernardu, Pučnika v Simonu, Zwitterja v rektorju Samsonu, spet Pučnika v Damjanu, kritični lik Pirjevca in mene v Gabrijelu, Staneta Kavčiča v Justu, Mačka v Vincentu, Staneta Saksida v Menderju, predvojne slovenske humanistične levičarje, tudi Primoževega očeta Ferda, v Haymannu itn. Primož Kozak je najvidnejši med dediči Ferda Kozaka, le da kaže zgodovinski - socialni, moralni, ideološki, izkustveni - preobrat, ki so ga slovenski razsvetljenci doživeli v dogajanju udejanjajoče se in udejanjene revolucije, tj. med vojno in po nji; in so se - vsaj z enim, pretežnim, čeprav ne strukturalnim, bolj ideološko moralnim delom - obrnili zoper revolucijo in Partijo, marksizem in leninizem, še bolj pa zoper Kardeljevo varianto povojne slovenske družbe. Direktni, nekritični dediči predvojne levice so bili Mikeln (z dramami iz 50. in 60. let) in podobni; ti so se spreminjali drugače: v skladu z napredno linijo same Partije, torej oblasti, kavčičevstva in v 80. letih Kučanove realistične politične platforme (Mikeln v **Mor. pol. kval. tov. Gubca, Večerji v vili P.** itn.) A tudi pri teh je viden univerzalizem, čeprav razredčen, uraden, »abstrakten«; recimo uradna platforma zoper atomsko vojno - drama **Atomski ples** ipd. Ruralistično etnocentrično lokalistična, predvsem pa provincial(istič)na tendenca upada tudi pri tej - recimo ji poluradni ali znotrajpartijsko kritični - liniji.

Če vzamemo za ločilno črto Marxovo razliko med citoyenom in buržujem, nese Krefta v univerzalizem prav njegovo - marksovsko - citoyenstvo. Razredna revolucija je zamišljena kot svetovno-planetarna; sicer je - bo - problematična. **Tiberij** je bil napisan leta 1923, avgusta meseca, po avtorjevi zabeleži na rokopisnem izvodu, ki mi ga je dal sredi 80. let; kot celota do danes, do leta 93 sploh še ni izšel, ima torej podobno usodo kot Mrakova **Obločnica, ki se rojeva**, napisana in izvajana leta 1925, ki je izšla šele v 80. letih, malo pred dramatikovo smrtjo, ali Grumova drama **Pierrot in Pierrette**, napisana l. 1921 in objavljena šele v Grumovem **Zbranem delu** leta 1976. Leta 1923 je svetovna, tudi slovenska marksistična levica še živela v pričakovanju svetovne revolucije, Lenin je še živel, Trocki je bil še na oblasti, Stalin še ni izdelal in zapovedal teorije o zadostnosti prevzema delavsko partijske oblasti v eni državi; v Nemčiji je potekala prav tedaj najhujša kriza, fašizem v Italiji še ni bil

utrjen ali do kraja razvit itn. Perspektiva oz. okvir je bil še univerzalen, čeprav, posebej na Slovenskem, obenem nacionalen, lokalni, saj je večina razsvetljenskih levičarjev, Kreft in Dušan Kermavner, prešla k leninizmu predvsem zaradi Leninove teorije, a tudi prakse (glej odnos do Finske, SovZa kot federacija ipd.) o nacionalnem vprašanju; ker je prav buržoazija, ki se je imela za dedinjo meščanstva francoske revolucije, Slovence izdala, pristala na razkosanje slovenskega ozemlja, buržoazne države pa so to razkosanje opravile v imenu humanistične meščanske mednarodne pravice, v resnici v imenu svojih ozkih nacionalnih in imperialističnih interesov; o tem so slovenski marksisti-leninisti prepričani, o tem ves čas pišejo, tudi Prežih (**Med versajskimi plotovi** itn.).

Zdelo se je, da daje ravno Lenin idealno rešitev sinteze razrednega in nacionalnega. Stopnjo demokratično nacionalne (danes bi rekel civilne) revolucije kot pristno meščanske je skušala Partija preseči s stopnjevanjem ideološke zaostritve, recimo spomladi leta 1942 z realiteto pobijanja kulakov, podrejanja OF Partiji, razredne vojne z vso grozovitostjo, ki je bila značilna tudi za sovjetsko državljansko vojno. A se je Partija poleti 42 umaknila na prejšnjo stopnjo, ker je ugotovila zgodovinsko preuranjenost svoje akcije, praktično škodo, kajti vojne še ni dobila, še je potrebovala zaveznike (tudi na kmetih), ni še vzpostavila diktature proletariata oz. same sebe (Partije). Drugo stopnjo je začela znova uveljavljati v koncu 40. let in v začetku 50. let, v dobi, ki jo slikajo **Krefli**, **Dialogi**, Hofmanova (Lužanova) **Noč do jutra**, drugo dejanje Ruplovega **Joba** itn. Nacionalno se začne utapljati v razrednem, razredno je pojmovano - v nasprotju z nacionalnim - kot edino uspešno in sintetično univerzalno. Ne le kot internacionalno, to je še stopnja koeksistence, sožitja različnih razrednih narodov, recimo med 1945 in 1948, ampak dobesedno univerzalno, ko nacionalnega več ni. To je skušal doseči Kardelj s postopno jugoslovenizacijo, a se je tudi ustavil, ko je ugotovil realiteto: da nastaja ali srbizacija ali celo rusizacija; da je univerzalnost na abstraktno totalen način utopija, saj jo zmerom udejanja najmočnejša nacija. - Tega se Kreft l. 1923 ni niti od daleč zavedal. Razvoj-razkritje realne zgodovine je bilo še pred njim.

Leninisti so odklanjali kozmopolitizem tudi zato, ker je bila njihova ideja planetarne človeške pravične ureditve različna od buržoazne; to so poimenovali kot kozmopolitizem. Uveljavljal je najprej francosko nadvlado, premoč francoskega duha-kulture-civilizacije, pod Napoleonom tudi vojaško imperialno. In angleško; nazadnje ameriško. Danes gre svet v smer amerikanizacije - tako s privzemom angleščine kot svetovnega občevalnega, ne le diplomatskega jezika, kot z ameriškim načinom življenja. Slovenska postmoderna v svoji socialno kulturni bazi - točneje kot kontrakultura glasbe, načina obnašanja, filma, slanga, oblačenja, tipa združevanja itn., kar sledi iz ludističnih dram 80. in 90. let, Filipčičevih, tako **Ujetnikov svobode** kot **Psihe**, Rozmanovega **Tartifa**, Matjaža Zupančiča **Izganjalcev hudiča** itn. - je takšna amerikanizacija, pa čeprav bi rada bila evropeizacija (pri Laibachovcih ali pri kulturniški politiki Jacka Langa in danes najbrž kulturnih ministrov Šukljeta in Pelhana); glede na mojo ločnico kot merilo bistvene razlike med variantama ni.

Razlika je le med obema variantama ludizma na eni strani in etnocentrično, lokalistično, ruralistično, provincial(istič)no linijo, ki jo je kulturno politično, upravno in ideološko zastopal pred leti minister Capuder, na drugi strani. Nič ni ostalo od Capudrovega siceršnjega svetovljanstva, prevajanja in

komentiranja Kierkegaarda, Pascala, Teilharda de Chardina, Danteja; vse to se je skazalo za alibi, le za umetno meglo, ki naj skriva dejansko usmeritev v podeželstvo. Enako velja za duhovnika Stresa, ki mu služi njegova **Naravna metafizika**, v kateri razvija negativno dialektiko ali celo negativno teologijo, le za paravan zapiranja slovenstva v okvir »našosti« SKS, tj. slovenske katoliške skupnosti, novega bratovstva-terorja v socialni morali duhovnega lokalizma, tega razvija kot glavni ideolog tretja figura te trojice, prav tako sicer in navidez svetovljanski Rebula.

A ti trije so še zmerni, ker so pristaši SKD - slovenske krščanske demokracije -, tj. stranke, ki skuša doseči novo totalitarno remedievalizirano zaprto družbo, zaprto na svetovni ravni kot zgolj katoliško, kot branik ne le zoper liberalizem, ampak zoper dogajajočo se zgodovino, zoper krščanstvo kot odprt sistem, odprt vsemu grešnemu, drugačnemu, s tem tudi liberalnemu itn. Ta stranka hoče udejanjiti svoj cilj na bolj taktičen, nerevolucionaren, strpen, dogovoren način; zato je šla v koalicio z liberalci in bivšimi komunisti, zdajšnjimi socialdemokrati, čeprav izrabi vsako priložnost, da bi se sama povzpela do oblasti, tako ob preprečitvi Mencingerjevega lastninjenja kot pred drugimi volitvami z radikalnimi antikomunističnimi in klerikalnimi idejami; pač ne more skriti svoje dolgoročne strukturalne usmeritve. Manj zmerna oz. direktno, odkrito revolucionarna, skoraj pučistična usmeritev sestrške, čeprav zaenkrat konkurenčne stranke SLS (slovenske ljudske stranke), pa nese ideološko v predvojni antikomunizem. Ni naključje, da izhaja ta stranka iz Kmečke stranke; da tudi zastopa - razredno slojno - predvsem kmečke interese; da ima kmečko ideologijo; glej tednik **Naše brazde**, tudi njen ideološki program duhovnika Jožeta Zadavca že iz pomladi l. 1991: program Zemlje, Matere, slovenstva kot podeželja in kmetiškega doma pečenega izročila, Kruha, tj. Doma itn. To je duh, ki ga je zastopal predvojno medvojni Dom in svet, Kociper v **Goričancu** in **Mertiku** oz. drami **Šentjurjevski provizor** in kritiki meščanskega univerzalizma v **Svitanju**.

Kreftova vizija, ki jo je udejanjal od **Tiberija** naprej, je bila uperjena tako zoper omenjeni provincializem-lokalizem, recimo da ga je v 20. letih zastopal Finžgar z **Razvalino življenja**, Meško z dramo **Pri Hrastovih**, Jalen z **Domom** (ta drama je bila napisana že med prvo vojno, **Hrastovi** takoj po nji), kot zoper kozmopolitizem Grumovega in Bartolovega tipa. Grum na eni strani sicer razširja slovenstvo v svet, to je enak postopek kot pri Kreftu, tudi enak cilj razbitja slovenske omejenosti na kranjstvo in kmetištvo, na drugi strani pa mu je ta veliki svet, svet velemesta - v **Trudnih zastorih** in **Uporniku** -, predvsem ali le svet dekadence, marginalnosti, nemožnosti življenja, sanjarij (kar vodi v SPD - v slovenski povojni dramatiki - v dramatiko fantazmagorike, pri Matjažu Zupančiču v **Izganjalcih hudiča**, podobno pri Möderdorferju v **Helpu**, na najvišji ravni pri Ivu Svetini v **Šeherezadi** itn., v remagizacijo, ta smer je zelo številna, močna je kot Zeitgeist, kot duh časa, kot ideologija), droge, desperatstva, osamljenosti, kar vse izhaja že iz Cankarja, že od **Romantičnih duš** in **Kralja na Betajnovi**, Mlakar in Maks, a dobi največji zagon v **Lepi Vidi**; Cankar to usmeritev preoblikuje v stik z absolutnim, z božjim, v videnja milenaristične nove družbe-sveta, kar je v duhu religioznega komunizma, Poljanec in Dioniz. Obup je pri Cankarju ena plat, zelo važna, bistvena, a versko - krščansko - presežena in preosmišljena, medtem ko ostane pri Grumu osrednja in skoraj

edina; poleg kritike provincializma, zaprtih prostorov slovenskega trškega malomeščanstva.

Drogantnost današnje remagizirane kontrakulture ludizma, ki sem jo bil omenil, je poskus kako ne odpraviti malomeščanstva, danes nastopajočega kot srednjeslojstvo, na Slovenskem celo kot SSS, tj. spodnjesrednjeslojstvo, kot lumpenizirana, anarhizirana, poulična, barbarska, dekultivirana oblika in vsebina SSS, glej Mazzinijeve novele pa Francičeve itn., te literature je ogromno. Medtem ko skuša ideologija SKD obnoviti predvojno malomeščanstvo kot moralno, ideološko avstroogrsko Krekovega tipa, disciplinsko, delovno, zoperuživaško. Tako prihaja do dveh zelo različnih, celo nasprotujočih si srednjeslojstev: anarhističnega in etiškega, razuzdanega in obrzdanega, droganega in treznega, koruptnega in skromnega, libertarnega in katoliškega; v literaturi tega zadnjega zastopa Rebulova povest **Divji golob**. Prva smer skuša torej malomeščanstvo ohraniti, le odpreti ga v planetarno SSS, ves svet spremeniti v eno samo imanentistično vas, ki v skeptični zavesti, da sveta ni mogoče v temelju spremeniti, kar je posledica razočaranja s komunizmom, razširja zavest z načelno samoslepilnostjo, s prehodom v fantazmatiko, v vseuživaštvo, v brisanje meje med realnim (malomeščanskim, v bistvu zaprtim in provincialnim) in irealnim; prav to je bistvo indiferenciacije, značilne za ludizem-magizem.

To je model kaozmosa, ki ga SPD uprizarja od Rudolfa naprej, tj. od srede 60. let, z Jesihom, Filipčičem itn.; o kaozmosu bo kasneje več govora. To je model vse-enosti, ki temelji na načelnem nerazločevanju ravni. Vse je isto. Kar da praktično spretne rezultate in navidez sijajne možnosti, saj ti ljudje lahko živijo hkrati na dveh ravneh: praktično kot spretni pollaščevalci, strankarski politiki, podjetniki, čeprav zaenkrat - morda nič drugega kot to - le kot mali zajedavci, lastniki bifejev in prodajavci megle, kot jih označuje Jože Mencinger, vsekakor kot danes uspešni goniči strankarske politike; takšna je današnja strankarsko politična slovenska »elita« od republiške do občinske ravni. Filipčič v **Psihi** in Rozman v **Tartifu** jo pravično in nazorno upodabljata.

Obenem pa so taisti prakticisti, ki so neznansko brezobzirni in barbarski, tudi sanjači, prepuščajo se ritmičnemu surovemu hrupu pop glasbe v vseh njenih različicah, uhajajo iz banalne realitete v sanjarije z drogo, z alkoholom in drugimi, celo trdimi mamili; izdelali so neverjetno sofisticirane racionalne sisteme - pod vodstvom Močnika, Rotarja, Žižka itn. -, ki pa so v bistvu le drogantni prividi znotraj avtizma iste grupe, enkrat banalno poulične, drugič visoko intelektualne, a obakrat narcisoidne in kaozmične. Kot dediči Kardeljevega samoupravljanja 70. let in estetske revolucije v duhu simuliranja Che Guevare, Mao Ze Donga, kulturne revolucije, razrednega boja, lacanomarksizma, ki se veže na Partijo 70. let, tj. na ZKS, povezujejo s tem tudi slovensko levo tradicijo in Kardeljev univerzalizem s tistim, kar je ta univerzalizem v 70. letih dejansko postal: z usrednjeslojevanjem, z redukcijo nekdanje leninove in Marxove Partije na SSS. - Kreftova vizija je torej tako »uresničena«, da je popolnoma deformirana. A je vendar realizirana: v vsej »svetovni vasi«.

Ne smemo namreč pozabiti, kakšna je narava množice v **Tiberiju**. Kreft se dobro zaveda njene realitete: tako v republikanskem Rimu kot v Sloveniji v 20. letih. Še zdaleč ni idealna. Še v NOBD - v dramatiki NOB - ni idealna, saj je pol Slovencev na drugi strani, pri domobrancih. Gre sicer za skrajno intenziven - vojaški, ideološki, politični - proces poenotenja ljudstva-množice v partijskem duhu, za ti. »prehajanje slovenskih množic na napredne pozicije«, vendar je to proces, ne pa dejstvo; ta proces kaže recimo Zupan v **Rojstvu v nevihti**, kjer predstavnika nezaveščenega delavstva, Marijana in Miha, postaneta zavedna partizana-vojaka, ali Bor v **Težki uri**, ko preide v teku dogajanja drame stari Jeriša, zdravnik, iz nevtralne drže meščana na stran revolucionarnega sina Matjaža, ali Bor v **Raztrgancih**, ko se priključi partizanstvu kmet, stari Rutar, ali Miheličeva v **Svetu brez sovraštva**, v katerem je zapor kovačnica oefarske in napredne usmeritve, saj se humanizira celo italijanska cipa Kolonelovka, v **Ognju in pepelu** začne meščansko dekletje Tanja dejavno pomagati vosovcu Martelu, v **Operaciji** se doktor Donat znebi skepticizma in cinizma, začne sodelovati z OF, v drami **Za svobodo** Stanka Cajnkarja se reslovenizira napol Italijanka Cecilija, v tem ko se poveže z enobejem itn.

Tako rekoč vsi sloji se poenotijo v uporni Narod, ki pa je v svojem bistvu tudi uporni Razred. Vsi udje različnih slojev tvorijo množico pravega Razreda-Naroda, pravo Množico-Ljudstvo, enogejevski (narodno osvobodilno gibanje) Kolektiv. Le da je razsvetljenski moment PO v NOBD močno poudarjen. Bolj kot v **Tiberiju**. Oziroma: oefarski aktivisti so delani po modelu Tiberija, ne pa množice, ki ga obdaja oz. iz katere Tiberij raste in ki jo dramatik označuje v glavnem kot Prvi, Drugi, Tretji. Kar je v **Tiberiju** še sicer pozitiven, a le napol osveščen, trpen, premalo dejaven, trpeč masovni kolektiv, anonimna masa, iz katere sem in tja pogledajo precej nerazvite PO, recimo Tiberijev prijatelj fanij, je v NOBD že razčlenjena celota kultivirane množice-ljudstva.

Drugi pol množice - negativna masa, hlapci, nazorno in dramatično podani v Cankarjevih **Hlapcih**, kasneje tudi v Mrakovem **Aškercu** pa **Van Goghovem Vidovem plesu**, prej kmečka, tu malomeščanska - pa se nikakor noče ukiniti. Ne v medvojnem dogajanju ne v povojnem. Radikalna revolucija skuša ta tip množice odpraviti tako, da ga fizično likvidira - kot po vojni vrnjene domobrance; glej Debeljakov oratorij **Velika črna maša za pobite Slovence**. Če ga ne more prevesti na napredne pozicije, podrediti Partiji, ga mora biološko mehansko uničiti; tako terja milenaristična, psevdoreligiozna zgodovinsko razredna partijska Zahteva (celo Poslanstvo) v duhu Lenina in Stalina.

Pri tem ne gre za napako, za deformacijo, kot bi rad dopovedal humanizirajoči se marksizem, ampak za bistvo leninizma-stalinizma. To bistvo je v notranji zvezi z enim delom Deleuza, s tistim delom, na katerega sam ne morem pristati; pristajam na Deleuzovo nomadstvo, to pa razumem v duhu nomadstva EK (evangeljskega krščanstva), puščave, kot jo Abecasis v **Judovski misli** pripisuje Hebrejcem posebej v preizkušnji bega iz Egipta, blodenja po sinajski puščavi, ki ima cilj v Obljubljeni deželi; torej ne brezglavega in brezsmernega selstva, ampak romanja. Brez romarske komponente je Deleuze »fašist«, saj razume človeka le kot elektronsko-mehansko bitje (drugi sorodni kot zgoj informacijsko, kibernetično, kot člen itn.); a če je le takšen, ne čuti

ne trpljenja in ni zanj smrti; človek je po Deleuzu večni, ker je obnovljiv z zmerom novimi protezami. Oziroma: je tisti spoj, ki so ga Judje, najbolj zaskrbljeni za razločevanje ravni, za čistost, najbolj prepovedovali: spoj človeškega s tehničnim, z živalskim, z magičnim, s fiktivnim. Prav ta spoj je bistvo postmodernizma (PM); PM posnema lik kentavrov, Tiamat, živalsko človeških bogov kanaanskih verstev, driad in najad, Tifona, Meduz; že od Zajčeve **Mlade Brede**, še prej od Rudolfovih **Termitov**; tudi Dan in Reka sta kot človeka otroka Reke (**Otroka reke**), ne človeške matere. V ludizmu se spoji konkretna PO s fantazmo; človek postane eno čustvo: strah, sanja, blodnja, groza, čut, gib-gesta; od Lužanove **Zaščitne maske** naprej. Postane ples (v Möderndorferjevih komedijah) - kar sledi iz Serresa, glej tudi njegovo **Genezo**, le da se je Serres kasneje obrnil k Girardu in krščanstvu. Ples, mim, pantomima, sinkretična predstava zvokov, bolje rečeno hrupa, pop glasbe, nekaterih razločnih besed - vse od Jovanovičeve predelave Štihovega **Spomenika**, kot **Spomenik G** - so osnovni model današnje slovenske gledališko-dramatske postmoderne. Ta pa sociološko izhaja iz tistega delanarave množice, ki jo ima Krefc za drhal, marksizem za lumpenproletariat, medtem ko ideološko izhaja iz Deleuza, Baudrillarda in sorodnih; tudi iz Virilia kot ideologa-analitika hitrosti.

Sociološko gledano sta PM ali kaozmos spoj socialnega in asocialnega, kozmosa in kaosa, reda in anarhije, ljudstva in drhali, PO in množice, pomena in igre, besede in hrupa, odgovorne in spontane svobode itn. Najbrž se še nobeni socialni ureditvi dozdej v človeški zgodovini ni posrečilo izdelati tako maksimalno svobodo posameznikov, tako zamotan, umetelen, ogromen, ranljiv, krhek, mnogonivojski sistem družbovanja, funkcij, odnosov, institucij, obenem pa dopustiti toliko naključja-naključij; naključnost kot kontingentnost je vključena v kaozmos kot tvorno načelo, kot ključ za razumevanje in organizacijo sistema, kot njegova osnovna teorija (tudi singularizem mladega Serresa itn.). Naključnost je na moralni ravni seveda radikalna neobveznost, brezcilnost, spontani hedonizem, izgubljenost, celo desperatstvo, igrivost, površinskost. Lahko se veže z osebno prijaznostjo, dobroto, celo delno velikodušnostjo, ki nam jo kažejo romani Bukowskega, **Ženske**, že prej Céline **Potovanje na konec noči**, po svoje celo Henryja Millerja, glej **Mirne dneve v Clichyju**, ki je gotovo oče - glej **Rakov povratnik** - te smeri s svojim oznanjanjem kaosa, vulkanskosti, panvitalizma, norosti, spolne in vsakršne nevezanosti, zunajmoralnosti. A Miller si v 30. letih še ni zmožel predstavljati, pa tudi v 50. še ne, ko je izhajalo njegovo **Rožnato razpelo (Sexus itn.)**, da bo prišlo do kombinacije, kakršna se je udejanjila od 60. let naprej. Miller je imel malomeščanstvo/srednjeslojstvo za svojega glavnega sovražnika, za negativen cilj, ker je istil malomeščanstvo z moralizmom; ta sodba je veljala za tip malomeščanstva v Viktorijinem ali franjožefovem času. SSS - celo SS - zadnjega četrta stoletja pa so v temelju drugačni.

Franjožefovski model obnavlja SKS. S tem tvega, da bo ostala povsem zunaj moderne zahodne družbe. Če bo hotela preživeti, bo morala slediti Reaganovi ali Thacherjeve konservativni »revoluciji«, ki pa sta posebni taktiki, taktiki s posebnimi poudarki in omejitvami znotraj splošnega zahodnega »liberalnega« - postmoder(nistič)nega - trenda. Ali pa se zares v temelju reformirati: vrniti k svetopisemskim izhodiščem, k EK, vzeti novo evangelizacijo, kakršno oznanja današnje evangeljsko krščanstvo, radikalno in dobresedno, kot

vrnitev v čas apostola Pavla. Najti novo razmerje med socialnim in osebno-verskim; ne več osebno-versko podrejeni socialno-institucionalno-zgodovinskemu, kar se dogaja od časov Teodozija naprej. Prav ta linija je merilo, ki ga v **Teologiji postmoderne** - v **RSD**, tudi v **Družini, Rodu, Družbi**, v sklopu antično mitske dramske tematike - uveljavljam. To bo eksplicitno vidno v obravnavi Mrakovih biblijskih dram.

S tem da se bo SKS pridružila reaganizmu, se bo le na zunaj prilagodila; a v prilagoditvi liberalni družbi (LD), torej v liberalizaciji ZKC (zunanje Katoliške Cerkve) ni rešitve. Ta liberalizacija je le pozitivno očiščenje od predvojne populistične - Jeranove, Krekove, Koroščeve, že Slomškove - KC (Rebula in zelo desni, zelo konservativni deli KC si želijo nazaj k temu modelu), nima pa druge moči; je odprava momentov, ki vodijo v totalitarizem KC, v obnovo bratovstvaterrorja na ravni, ki pelje kvečjemu v neofašizem, je pa brez šans, da bi obnovila predvojni - Tomčev ali Ehrlichov - asketski, zaneseni, pristni, vizionarski verski fanatizem, brez katerega (klero)fašizma ne more biti, ampak le jalova simulacija le-tega. Nova evangelizacija je onkraj liberalne KC, da ne govorim o populistični, ki je v liberalni dobi - od francoske revolucije naprej - vse manj evangeljska in vse bolj socialna. Pojavi, kot so Don Bosco, so danes vse manj mogoči. Ta smer se reducira na karitativni humanizem.

KC se ne bi smela bati razmaha nomadsko-romarske komponente v sebi, tj. tiste, iz katere je nastalo menišstvo, revni meniški redovi, sveti frančišek, a je utemeljeno na apostolstvu. Več bo mogoče povedati o tem ob analizi patra Ambrozija, odslovljenega duhovnika frančiškovega tipa iz Mrakove drame **Rdeča maša**; in ob sorodnih likih. Naj tu omenim le potezo, ki je za selskost krščanstva/judovstva značilna - in pogoj - že od začetka: od Abrahama, ki je bil napol selec, od Mojzesa v puščavi, od prerokov, ki so živeli v puščavi, Elija, ali pa oznanjali, da je treba živeti tudi v mestu, v naselbinah puščavsko življenje, lzaija itn. Tudi Jezus ni imel stalnega krova nad glavo.

Bistvo apostolata ni le to, da Jezusovi učenci privedejo vse ljudi v krščansko Cerkev, pojmovano kot tradicionalna institucija, ampak vse nekaj drugega; da ne popotujejo le tako dolgo, da so vsi pogani krščeni, potem pa bi se naredila nekakšna klasična država božjega porekla. Kristjan je apostol, apostol popotuje do konca svojih dni: ker ni vezan na nacijo, državo, birokracijo, naselbino. Bog mu je povsod. Obljubljena dežela mu je onkraj tega sveta. Ta svet skušajo narediti za trdno točko, za zanesljivo stalno - obvladljivo - mesto immanentisti, milenaristi, malomeščani. To je njihova največja iluzija, nerazumevanje Jezusovega življenja, njegove končne hoje na Golgoti, hoje do križa, pasijona. Gre za direktno negacijo EK (evangeljskega krščanstva). Na eni strani je pravi zgled današnjega EK mali brat Karel (Foucauld) kot misijonar - kar je dobro razumel Jeločnik v **Simfoniji iz novega sveta**, lik Brata-duhovnika, ki je brez strehe nad glavo in skrbi za dušno odrešenje kristjanov v razmerah najbolj surovega stalinizma, delno Jeločnik tudi v drami o Baragi **Unum est necessarium**, lik Barage kot selca-oznanjevalca božje besede; žal tu moti Baragi pripisani, za slovensko medvojno KC značilni ekleziastični triumfalizem. Zgledna je tudi Édith Stein, na romanju skoz zapore v uničevalno nacistično taborišče.

Paradoks: da se notranje obrne k pokatoličanjeni Judinji oz. njenemu duhu prav Jeločnik, človek, ki je med vojno, 44. in 45. leta, morda med vsemi slovenskimi domobranci najbolj občudoval Hitlerja in nacizem in je celo Rupnika

radikaliziral iz avstrofila v nacistofila. Jeločnikov povojni obrat je rezultat kalvarije, kakršno je doživel on sam in njegova grupa SPE v zavezniških taboriščih v izgnanstvu, rezultat ponižanj, revščine, duševnih in telesnih muk v iskanju novega doma, s tem v osnovi selske izkušnje, ki je dala emigrantom tesen in pristen stik z EK. Iz ideologa zemlje se je Jeločnik približal selstvu. Na drugi strani pa gre za ponotranjenje zemljepisnega nomadstva, čeprav je to v službi EK; gre za selstvo v duši. Cankarjevo življenje geografsko ni bilo posebno mobilno, Vrhnika, Dunaj, Ljubljana (čeprav je res menjal precej stanovanj). A je bilo skrajno dinamično, odprto, nezanesljivo, ranljivo - selsko - v notrini, tam, kjer je Cankar nenehoma spreminjal ideologije, tudi zavezništva. Še važneje, bil je odprt za sleherno bolečino, za sleherno držo, čeprav je marsikatero držo tudi zelo surovo zasmehoval. V njem se je odvijalo skoraj vse, kar je bilo tedaj na Slovenskem mogoče; in ob vsem je trpel, saj je v vsem iskal božje, odrešljivo, ljubezensko; komaj kaj se je zakrival in varoval. Ta Cankarjeva poteza, značilna kasneje najbolj za Mraka, je tista, ki jo je treba v današnjem EK obnoviti; ne pa poteze glavnih Cankarjevih nasprotnikov, prav sovražnikov, ki so bili najhujši v ZKC: Opeke, Lampeta, Lenarda itn., ljudi iz cerkvene hierarhije, prelatov, finančnikov, ekonomistov, politikov, državnikov, ideologov, nosivcev KC kot do konca stabilne: cerkvene Institucije kot večne, Rima kot tosvetnega zmagoslavnege mesta, ki ima v Vatikanu svoj večno naseljski center, cesaropapizma ali knezoškofovstva, duhovniške profesije, ki postaja vse bolj državno socialna, paradna, etiketna, zunanja, bleščavska in seveda oblastniška, ne pa frančiškovska. To negativno potezo KC gledamo v Poniževem **Škofu Hrenu**, v Župnikih iz Cankarjevih **Hlapcev**, Govekarjeve **Grče** itn.

Soočeni smo z dvema paroma. Prvi par je fašistoiden: nomadstvo, ampak lumpenistično, ob radikalni pollaščevalnosti, oblastništvu. To je nasilna ulica, drhal, ki skuša vse uničiti, a da bi uničila, prej vse obvladati. To je selstvo poulične destrukcije: kaos, ki ga drži pri življenju v fašizmu samoslepilo svetovne nadvlade, nacionalizem, magizem-mitizem. V postmoderni obliki današnjosti rasistično šovinistični moment odpada, z njim sleherne vrednote, zanos, vojaška vojna, zvestoba Idejam, pogum; ostaja le pouličnost kot igra, užitek, zasebnost, načelno izdajavstvo, vojna besed in privatnih mučenj, vital(istič)na oslabelost, načelna brezvrednost, magizem-mitizem le kot simulacija, kot retorika, kot privat(istič)na potrošnja. To tendenco kaže slovenski ludizem od Rudolfa in Jesiha naprej, prek Filipčiča do Rozmana-Roze (**Tartif**); vendar je treba poudariti, da ne gre za istost med opisanim modelom in to dramatiko. Dramatika kot umetnost zmerom presega tudi lastno ideologijo; je kritika lastnih tez, avtokritika, celo avtodestrukcija, ker je tudi »objektivna« podoba tega in ne le ideološki zagovor. Načeloma izhaja iz človeške težnje transcendirati danost, iz temeljne človekove strukture, ki teži v odrešenje, v onkrajnost; ki je opredeljena po Bogu. V to verujem. Človek je, kot opisuje Rahner v **Osnovnem tečaju vere**, strukturiran kot bitje težnje po transcendenci, po absolutnem. Cankar je to človekovo naravo imenoval hrepenenje. Naj se še tako skriva pod različnimi ideologemi, pozorno oko jo lahko izlušči v **Tartifu**, Jesihovih **Ptičih**, **Psihi**.

Postmoderna (PM) kar naprej teži v fašistoidnost, a do pristnega fašizma ne more, ker je v osnovi simulacijska, posnemovalska, tudi epigonska, če hočete. Ker je zgrajena na citatih, na kulturi. Vendar ne na klasični, ne na visoki,

ampak na odpadkih recimo nemške klasike ali klasične filozofije. Zato je tudi njena fragmentarnost in retorika le igriv posnetek fašističnih zamisli. Sam sem se nekaj časa - od srede 80. let naprej - bal fašizacije slovenskega magizma, kozmocentrizma, gentilizma. Za svoj strah sem imel nemalo razlogov. Hribarjeva je obnavljala emfatične momente fašistoidnosti z vrednotami Rodu, Narojenosti, enotnega nedeljivega narodnega Telesa itn.; pa Urbančič, njen filozofski mentor, pa Tine Hribar in celotna skupina okrog Nove revije. (Zoper to usmeritev sem mnogo polemiziral, jo analiziral tudi v spisu za kranjski simpozij ob Tednu slovenske drame 1991.) A sem bil presenečen, ko sem ugotovil, kako hitro je ta emfaza uplahnila, ko je bil udejanjen realni cilj tedanje slovenske politike: osamosvojitve. Emfaza je bila igrana, igriva; morda celo pristno čustvena, a ne strukturalna in ne eksistencialna. Bila je predvsem politična.

S slovensko nacionalno državo, za katero sem se zavzemal v tem obdobju tudi sam, saj se je zaradi srbske blaznosti - primitivnega regresa v plemenski arhaizem, v nekdanje sanje o veliki imperialni Naciji itn. - skazal projekt Jugoslavija v vseh, tudi v konfederativni obliki za nemogoč, je čustvena retorika začela odpadati, v prvi plan je vse bolj stopala realna struktura slovenstva, ki se je dozdej skrivala oz. ni bilo mogoče - ker ni bilo še praktične prevere - ugotoviti njene narave, moči. Sam sem jo sicer posebno v 70. letih natančno analiziral, prav ob pomenskih strukturah kot je ludizem, ob Rudolfu, Jesihu itn., a nisem mogel vedeti, koliko je zamisel, ideja, smer, koliko pa že realiteta in realizacija. Tega ni mogel vedeti nihče, to pokaže praksa, realna empirična zgodovina, ko ljudje svobodno in dejavno, ustvarjalno in konkretno udejanjajo svoje interese in privide. Pokazalo se je, da 70. leta nikakor niso bila le leta Kardeljevih prividov, udejanjanih z mehkim, a silno vztrajnim in koruptnim bratovstvom-terorjem, le svinčena leta; to je bil en njihov vidik. Bila so obenem tudi leta slovenske realizacije kaozmosa, postmoderne, hipermodernizma, usrednjeslojevanja, kar vse je uprizarjala tedanja slovenska mlajša - ludistična, reistična, magistična, lingvistična - literatura. Da so se moje trditve o estetski revoluciji - med 1968 in 1972 -, torej verbalno ludistični (v kateri je bil Che Guevara le polster in ne realni cilj, kakršen je bil pred vojno - za Krefta v **Tiberiju** in **Letu 1905** Lenin) povsem potrdile. Estetizacija revolucije ni bila le maska fašizma kot estetizma, ki skriva krvav zločin; bila je »pristna«, se pravi zares že postfašistična, postmoderna. Moje analize so bile točne, le moj strah, ki se je pojavil predvsem kasneje, sredi 80. let, da gre ob estetizmu tudi za fašizem, je bil pretiran.

Do tega strahu pa sem prišel, ker in ko sem opazil, da »pristni« - Jesihov, Rudolfov, Filipčičev, celo Ruplov - ludizem vse bolj zamenjuje ideologija bivših fanatičnih komunistov, kakršna sta bila predvsem oba Hribarja, fanatičnih nacionalistov, kakršen je bil Urbančič, ljudi, ki so nagnjeni h grupni disciplini, k »našosti«, k nezmernim ambicijam, s tem k socialni totaliteti, ne le k ideološki, recimo Grafenauer. Bili so tako prepričljivi, agilni, aktivni, idejno močni in osebno pogumni, organizacijsko sposobni in sproščeni v vlogi narodnih rešiteljev - heroin, Ivan Arških in vračev -, da so potegnili za sabo tudi racionalnejše oz. takšne, ki so se zdeli racionalnejši, kot recimo Bučarja. Za tega je danes jasno, da še zmerom ohranja svoj partizansko avantgardistični naboj, kmečko fantovsko silovitost, čezmernost, neustrašnost, v bistvu ljudsko abstraktno revolucionarnost. Danes se to kaže v njegovi in njegove stranke

težnji po revolucionarni zamenjavi zdajšnjih političnih strankarskih elit kot neprimernih z novimi, seveda z lastno stranko. Težnja je infantilna, neodgovorna, milenaristična in poetična. Zdi se, da si v nastajajoči realpolitiki ta stranka, ki intelektualsko voditeljsko niha z desne na levo in nazaj, koplje svoj grob, kot si ga je njena predhodnica Demokratska zveza, stranka, ki je bila v bistvu Gibanja in je hotela totalno, skoraj totalitarno pokriti vso slovensko politično sceno in družbo kot Tujmanova. Tudi notranji zlom te Zveze-Gibanja je indeks slovenske socialno politične zrelosti, tj. postmodernizma, tj. banalitete, koruptne dogovornosti, majhnosti projektov, kar oznanja danes Hribar, minimalizma, minipodjetništva, zajedavstva, postmodernističnega epigonstva.

Pa Šeligo, za katerega so bili ludistični momenti le del njegovega ustvarjalnega sveta. V svoji prvi drami - **Kdor skak, tisti hlap** - oznanja konec aktivizma, celo funkcionalizma in promocijo magizma kot kozmocentrizma, že zdavnaj pred Hribarjevo odločitvijo za kozmocentrizem; glej s tem v zvezi mojo analizo **Skaka** iz leta 1973 v knjigi **Od skrivnosti do jezika** in analizo Šeligovega romana **Rahli stik** iz leta 1976. Od tedaj se je Šeligo vse bolj bližal aktivizmu, najbolj v zadnji drami **Volčji čas ljubezni**, tudi že v **Ani**. V obeh sicer ni obnovil pristnega aktivizma, do njega je zavzemal zelo kritičen odnos; vendar je bilo mogoče razumeti, da kritizira le napačno ideologijo tega aktivizma, leninizem-stalinizem, ne pa prave, recimo tiste, ki izhaja iz vere v Kri, v Tla in Rod. **Čarovnica** je bila odkritje kozmične energije, ki je tudi zemeljska, fascinantna, goreča, noro patetična, močna, uničevalska, tudi avtodestruktivna; kar je pomenilo, da postavlja zoper malomeščansko - seveda le navidezno - stabilizacijo (zoper naseljenost, ozemljitev, malo jedrsko družino) Kozmos kot Dinamično silo v duhu fašistoidnega futurizma, družino vseh odločilnih ljudi skupaj z zvezdami, Luno in Veliko strašno materjo, ki bo vse podrla. V Šeligu je bilo oboje; tudi odtod zanimivost, privlačnost, aktualnost, dvoumnost, estetska vznemirljivost njegove dramatike.

Danes Šeligo kot dramatik molči. Dvomim, da bo lahko obnovil kakršen koli aktivizem; tudi magizma ne in kozmocentrizma ne. Kritika stalinizma je *passée*. Bo nadaljeval s kritiko SSS, ki ga je zmerom motivirala, glej **Slovensko savno?** A s kakšne pozicije, če je spoznal, da je ND (nacionalna država) premalo, da je rodovna - narojena, gentilistična - slovenska skupnost nazadnje le idealizirana oblika SSS? Bo sodil z roba? A to počne že celotna današnja mlajša slovenska literarna scena. Tak anarhizem se Šeligu ne spodobi; bil je izviren ustvarjavec, mlajši ga le posnemajo in to redundantno. Svet **Svatbe** vodi v avtodestrukcijo, kot Zajca svet **Medeje**. Za revitalizacijo je potrebno vse kaj drugega. To pa je, z mojega vidika, le stik s transcendenco, z absolutnim, čeprav v obliki avtoproblematizacije; v **Savni** je bil Šeligo temu po svoje blizu, a je tik pred koncem klecnil.

4

Skazalo se je, da je model-struktura, kakršnega je Slovenija navzela v obdobju zadnjih desetletij stare Avstrije oz. na prelomu stoletja, tj. model

civilizma, CD (civilne družbe), zahodnoevropskega pojmovanja pluralistične ideološke in socialne demokracije kljub vsem regresom in samoslepilom, kakršna sta bila klerikalizem (Župnik iz **Hlapcev**) in leninizem (**Tiberij Grakh**), na Slovenskem v tem stoletju vendarle prevladujoč; da ga ne Korošček ne Kardeljev totalitarizem nista uničila; nobena od treh faz, če jih navedem kot obrnjeno stopnjevanje: stalinizem prvega povojnega obdobja, Koroščkova kombinacija avtokratizma in psevdostrankarstva, in nazadnje Kardeljev samoupravni socializem 70. let. V tem zadnjem je že, kot sem pravkar omenil, prodrla evropska postmoderna, kar pa se je lahko zgodilo le zato, ker je bila slovenska družba v svoji globini impregnirana z zahodno evropskimi vedenjskimi in ideološkimi obrazci; brez teh bi bil ludizem le igra kulturniškega sloja, ki v odločilnih zgodovinsko socialnih obdobjih ne bi igral nobene vloge, kot je ne igra v današnji Srbiji, kjer so se mogli intelektualci uveljaviti le kot radikalni nacionalisti (tako skrajen ni niti Urbančičev primer).

V današnji Srbiji so se vse učinkovite sile zbrale na platformi cezarizma, ki je očitno edini sposoben - enako na Hrvaškem, čeprav manj agresivno, manj samovelikujoče - z zasebno osebnostno karizmatično močjo integrirati povsem deklasirane, asocializirane množice-drhal, nastale z razkrojem patriarhalnega kmetstva, množice kot prebivalcev slumov, podproletarskih, lumpenproletarskih predmestij, Srbije kot enega samega predmestja poblaznele mehanske industrije težkega tipa in nji ustrezne stalinistične ideologije. Takšne usmeritve na Slovenskem ni nihče predlagal; tudi udje SKS, ki sanjarijo o Mojzesu kot vodji, o veliki osebnosti, ki bo Osvoboditelj, ne, saj je njihova usmeritev tako malomeščanska, da se zateka k agresivnosti le v skrajnih primerih; recimo tedaj, ko je smrtno ogrožena, 1944 in v prvi polovici 1945, v vojaško in ideološko aktivističnem domobranstvu, prepoznavnem v Jeločnikovi drami **Vstajenje kralja Matjaža** ali iz medvojnih Javornikovih političnih spisov.

Do skupne platforme med držo omenjenih srbskih ultranacionalistov, skorajda že fašistov, Ćosić jim je dajal razsvetljenski videz, a je bila to le krinka, in držo slovenskih gentilistov okrog NoR (Nove revije) ni prišlo, čeprav so si oboji prizadevali posebno od tedaj naprej, ko sem jaz z omenjeno srbsko skupino, tj. z veliko večino ponorelih srbskih intelektualcev prekinil, tj. od 1986 naprej; o tem pišem v spremnih besedah h knjižni izdaji svojih **Pisem srbskemu prijatelju**; izhajala so leta 1987. Do te zveze ni prišlo ne le zaradi nasprotujočih si interesov slovenskih in srbskih nacionalistov, srbske težnje po vladavini tudi nad Slovenijo, in slovenskega državnega avtonomizma, ampak enako zato ne, ker tudi najbolj ekstremno nacionalistični Slovenci, kot je bila skupina okrog Urbančiča in obeh Hribarjev, le niso mogli na pozicije Ćosića, Tadića ipd. Morda bi NoR-grupa mogla, zaradi svojih zasebno-grupnih ambicij po totalnem voditeljstvu nad narodom; te se kažejo še zdaj pri ostankih Demokratske stranke. A je čutila, da ne bo dobila ljudi za sabo. - Ljudje so na volitvah 1992 izrazito odklonili vse karizmatične osebnosti, namenili so jim najmanj glasov; Kučana pa niso imeli za karizmatičnega.

Ljudje instinktivno razločujejo retoriko od realitete. So že v postmoderni, se pravi, realiteto delajo za retorično, retoriko za realno, ne pa, da bi, kot Srbi, vse stavili na veličasten nacionalni Projekt; kot je del Slovencev stavil leta 1941. A tedaj s pogojem, da realizira ta Projekt socialno enakost, tj. razredno revolucijo, v korelaciji z osebno svobodo, tj. z udejanjenjem razsvetljenstva, pluralizma. Tej predpostavki se niso odpovedali ne med vojno ne po nji,

čprav je niso smeli izraziti zaradi stalinističnega terorja. V 70. in 80. letih so Slovenci že živeli postmoderno, kar pomeni, da jim je prav načelno in eksistencialno ločevanje retorike in realitete omogočilo prehod v Baudrillardovo surrealityeto ali hiperrealiteto, v kaozmos, v stanje, kjer je realiteta že doživljana kot psevdorealiteta, kot takšna, ki je tako prepojena z retoriko - lingvizmom, ludizmom, funkcionalizmom, označevalcem, semiotiko, informacijskostjo, kibernetizmom, fantazmagoričnostjo -, da ni potrebna več nikakršna osebna pogumna izpostavljaljoča se eksistencialna in nazadnje v vojaškem udejanjajoča se zanosna žrtveniška drža. Da je ta drža v bistvu le poza; kot taka sijajen cilj za posmeh - Jesihovi **Ptiči**, Rudolfov **Pegam in Lambergar** itn. -, a nič resn(ičn)ega. Prav razločevanje med jezikom in življenjem je omogočilo spoj jezikovne in življenjske plasti v postmoder(istič)no: v kvazirealnost, v tisto, kar slikata **Tartif** in **Psiha**.

Ne mislim, da fašizem ni kvazirealnost; a drugačnega tipa. Ker čuti, da je le simulacija - posnemanje pristnih herojskih časov -, skuša ta občutek pregnati z radikalnostjo zunanjih sredstev, z realizacijo utvar, tj. vojaških, in s histerizacijo, tj. ideološko fanatizacijo, fascinacijo. Le da jo drži stran od užitka civilnega - Jesihovega, Žižkovega - tipa, nadomešča jo z sadomazohističnim užitkom v stopnjevanju, torej vendarle sur ali super ali hiper realiteti, medtem ko postmoderna uživa v estetski predstavi sadomazohizma. Prav te meje med estetsko-civilno psevdorealnostjo, ki jo doživljamo danes v okvirju politično ideološke pluralne svobode, v 70. in 80. letih pa smo jo v okvirju Kardeljevega samoupravljanja, in fašizmom Slovenci očitno niso želeli prestopiti. Ne vem, kaj bi se v slovenski strukturi razvilo, če bi se desetdnevna vojna podaljšala na nekajletno in bi jo spremljala enaka razdejanja kot srbsko-hrvaško-muslimansko.

Težko, da bi tedaj Slovenci obstali pri svojem civilizizmu; na dan bi planile spet tiste arhaične barbarske poteze, ki so se tako razmahnille med leti 1941 in 1945 in ki jih kaže recimo Božičeva drama **Komisar Kriš** pa Vombergarjev **Napad** pa Debeljakova **Črna maša** pa Hofmanova-Lužanova **Noč do jutra**. A naključje zgodovine je odločilo drugače; nekaj tudi pametna, preudarna, ne strasti in slepilom prepuščajoča se politična taktika slovenskih državnikov. Čprav je bilo tudi precej »skojevcev«, ki so hoteli z glavo skoz zid, kričali o slovenski pokončnosti, o tem, da je vsakdo, ki pristane na brionske pogoje, izdajavec slovenskega naroda ipd. To niso bili le demagogi - Gros -, ampak nezreli gorenjski fantje, ki so želeli ponavljati veličino svojih očetov in dedov, kot današnji Srbi veličino vojvode Mišića in Stepanovića; pač tisti diletantizem, ki pragmatično postmoderno spreminja v evforično fašistoidnost ali revolucionarnost.

Strast po stopnjevanju realitete v Kri - narodno in vojaško - se je začela v Sloveniji nenavadno hitro umikati strankarskim »vojnam«, tj. pravni pluralni državi, v kateri je državljanska vojna retorizirana v parlament, v politične spopade med posameznimi socialnimi skupinami, v ekonomski boj na tržišču; tega še ni, zato ga nadomešča pretirano vzbuhel panpartitokratizem. Iz višine Naroda, Plemenskosti, Žrtve, Idej, Velikih projektov - kar vse je morda najbolj(e) utelešala Hribarjeva - je vse zdrknilo v bedo vsakdana, v tako umazane, pritlehne, nepomembne, zasebne, lažnive, hujskaške, nič(vred)ne spore, da je prehod prav šokanten; da sta se Hribarjeva kot velika čarovnika slovenske Veličine potegnili nazaj, v užaljeno samoto; čprav de facto le v

ozadje, odkoder zdaj kot sivi eminenci diktirata eskapade Demokratske stranke. Ambicijam po Totaliteti-Biti se pač nista odpovedala.

Značilno za ne dovolj pristni angažman Slovencev v vojaškem nacionalizmu - še Jelinčič se je, odkar je bil izvoljen v parlament, umiril - je tudi to, da je nastalo sicer nekaj ad hoc napisanih čustvenih domovinskih pesmic, kaj resnejšega pa ne; nobene pomembne proze ali drame, tudi spod peresa najbolj državno politično zagretil ne (Šeligo, Rudolfa, Rupla itn.). Rupel sam je najboljše merilo. Medtem ko je Čosić izvajal svoj fašistoidni nacionalizem iz svojih patetičnih - tudi tragičnih, a v bistvu srbendarskih - romanov, v katerih je na tipično fašistoiden način avtodestruktivno, sadomazohistično oboževal vojsko, vojno, smrt, poraz in zmago, kri in zemljo, nemalokrat v dvojnem odnosu ljubezni in odpora, je bil - četrto stoletja mlajši - Rupel že od začetka ludist, eden glavnih, najbolj vidnih, najbolj nadarjenih slovenskih ludistov. Ni napisal **Kolubarske bitke**, **Izdajavca**, **Odpadnika**, ampak dramo **Job**, v kateri se je bistveno oddaljil od **Noči do jutra**. Po svoje je od te bližji celo Potrčevi dramati na témo dahavskih procesov (**Na hudi dan si zmerom sam**). Partizansko vojaško dogajanje gleda povsem od zunaj, kot pustolovščino - kar je v skladu s pretvorbo partizanstva v psevdomitologijo Divjega zahoda, kavbojstva, s tem v domeno lahke, pogrošne, trivialne literature; sam postopek je Rupel zagovarjal tudi v esejih, načelno.

Tudi drugo dejanje **Joba** ne zmore priti do tistega, kar je bistveno za svet pasijona: do trpljenja. Tega ne zmore, ker stoji zunaj okvirja smisla, ljubezni do drugega kot drugega, odprtosti do sočloveka, s tem ranljivosti, ekstatično golgotske eksistence. Opisana zasliševanja - odnos stalinist in predvojni razsvetljenski humanistični levičar - so prav tako zunanja, poudarjeno reistična, iz novega romana, soočanja reifikacij in kvečjemu mitiziranih Reči kot retorike, ne pa obupa, žara, smrtnosti; Rupel piše v okvirju mehansko vitalističnega Deleuza. Odtod ni mogoč nikak zanos, nikako samoslepilo čosičevskega - velikosrbskega - tipa; tudi začasno slepilo Hribarjev ne. Kar nujno je, da Job ne umre; da se ne dotakne niti absurda; da ne preide niti v polemiko z vstalim Kristusom - kot Šeligo v **Savni**, ki je vsaj napol izraz pathosa-trpljenja, sparagmosa-razkosanja; Ruplova drama je konverzacija CD. Kar je perverzno, saj poteka ta konverzacija sredi partizanskih bitk in udbaških zaporov. Smrti ni, je le verbalizem-lingvizem (prazni označevalec).

Zato je razumljivo, da se v zadnjem dejanju **Job** še bolj oddalji od svetopisemske téme oz. dogajanja - če se je sploh mogoče še bolj oddaljiti, kajti večje razdalje kot med Ruplovim in starozaveznim Jobom si skoraj ne moremo predstavljati - in uprizori stvarno koesistenco med bivšimi stalinisti, udbaši, Žlajpo, zaporniki, dahavci in tako rekoč vsemi drugimi. (Stres in njegovi so bili poskriti po mišjih luknjah, nazunaj so zvito kolaborirali.) **Job** je drama o 70. letih, napisana na prelomu 70. let v 80. leta ali v začetku 80. let. Njen duh je duh moderne iz 70. let; niti oddaleč še ne duh uporniškega nacionalizma iz konca 80. let. Duh **Joba** je osnova slovenstva tudi na prelomu 80. let v 90. leta: koeksistenca najrazličnejšega, sinkretizem vsega, kar je imela Stara zaveza za idolatrijo, tj. malikov(anj), mnogoboštvo, priznavanje mnogih, med sabo različnih, celo nasprotnih vrednot; užitkarsko magistično funkcionalna scena. Nacionalizem je pomenil gesto povrhu; pristno, a neusodno, podobno kot so se Angleži pristno in pogumno med leti 1940 in 1945 vojskovali z Nemci, a pri tem ohranjali svoj politično socialni in ideološki

pluralizem. Ta se je zdel tik po vojni, ko je prišel na oblast značilno malomeščanski Attlee - v nasprotju z veličastnim, imperialnim, širokoobzornim, albionskim Churchillom (enaka izdaja Angležev do Churchilla kot Slovencev do Janše, Rupla, Bavčarja, Bučarja itn. in izvolitev mičkenega prakticista Drnovška, ki se je v nacionalnih herojskih časih držal v ozadju kot koristen diplomat) -, še klasičen, še v tradiciji kraljice Viktorije in Disraelija, medtem ko je od dobe beattlesov, od 60. let naprej, začel spreminjati svojo naravo v postmoderno. Laburizmu Attleejevega tipa je dajal ton še angleški zgodovinski stil, čeprav na spodnjem kraku lestvice, beattlesi pa so bili že izraz ulice, predmestij, hrupa, barbarstva, drhali, tega, kar pomeni sodobni masovni populizem-demokratizem.

Slovenci leta 1945 nismo mogli ravnati enako kot Angleži, kajti trojka Tito-Kardelj-Kidrič se ni držala gentlemanskega sloga kot Churchill, medvojnih obljub o svobodnih volitvah itn., ampak je z nevidnim - in nepričakovanim - terorjem pospešeno blazno izdelovala svet komunističnega Bratovstva pod vodstvom Enega in Ene (Partije-Udbe); kdor je le malo kazal skomine po pluralizmu, je bil pri priči odstavljen in/ali zaprt (Kocbek, Sirc, Furlan, Izidor Cankar, Nagode itn.). Slovenci smo morali počakati precej časa, da je začel stalinizem popuščati in da se je vračal v življenje opisani model CD, utemeljen na prelomu stoletij. Uveljavil se je v času, ko je na Zahodu klasično meščanstvo že prepustilo mesto postmodernemu, SS.

Moj napor, s katerim sem v 80. letih obnavljal meščanstvo, že od srede 60. let naprej, je šel v smer obnove klasičnega, prvobitnega, »idealnega« meščanstva; o tem pričajo moje analize slovenskih dram iz 80. let, tudi analiza **Joba**, ki bo - komentirana - ponatisnjena v **Družini**, med antično-biblijskimi témami, oz. že moji eseji iz druge polovice 60. let v reviji Problemi. Ne mislim, da sem ravnal narobe. Brez te osnove klasično prvobitnega meščanstva - citoyenstva, na katerem temelji celo nomadsko marksistično anarhistično evangeljsko krščanski Cankar in, to je bistveno, tudi Kreft, od **Tiberija** prek **Kreatur** in **Grofov** do **Komedijantov** - bi na Slovenskem povsem zmagal lumpenstalinizem in bi se v obdobju nacionalizma, tj. na prehodu 80. v 90. leta, vezal s fašizmom, kot se je v Srbiji v nacistalinizem; ta izraz in analizo tega pojava sem uveljavljal že v drugi polovici 80. let. Tudi danes bi slovenski kaozmizem ne bil po strukturi - vsaj in nuce - angleškega tipa, kot mislim, da je, ampak kolonialnega, kakršen bo v Srbiji, ko bo padel nacionalstalinizem.

To ni razkroj, moja teza, ampak oblike razkroja (kaosa), ki so vendar vezane na okvir-model reda, pravne države, moralnih vedenjskih vzorcev. V tem pomenu je mogoče zagovarjati celo socialni etizem Peterletove in Stresove stranke, ki ga ponavadi kažem z negativne plati in kritično. Izraža namreč tudi slovensko janzenistično, delaholično, od pesnika-gorohodca-socialnega organizatorja Valentina Staniča pa Bleiweisa itn. spodbujano, utemeljevano in s tem zahodno evropsko civilizacijsko tradicijo. Razlika s Francijo je predvsem v tem, da je na Slovenskem to tradicijo uveljavljal kler, ne pa razsvetljeni absolutistični kralj in njegovo uradniško plemstvo; in tudi ne kot v Nemčiji razsvetljeno klasi(cisti)čno izobraženo meščanstvo (od Lessinga in Goetheja naprej); v Angliji je imela verska komponenta mnogo večji in pomembnejši delež, le da ne katoliška, ampak različne reformske šole, Fox pa puritanci itn. Ta tradicija je temelj. Če ni temelj v Delu - ne le v produktivizmu, ampak v delu kot znotrajsvetno asketski vrednoti -, potem je ves informacijsko-kodantno-kibernetično-ludistično-postmoderni sistem zgrajen na praznem, na užitku, na

zajedanju, na ropanju, kot vzhodno evropski, tudi in predvsem srbski, na gentilno barbarskih osnovah. In mora nujno tja, kamor je iz 70. let prešla srbsko-hrvaško-muslimanska Jugoslavija: v obnovo vojaške državljanske vojne, bratomornosti, krvavega kaosa, ubijavskega do zadnjih meja, do holokavsta, do etničnega čiščenja, do ideologije in prakse Noža. Ni naključje, da je roman Vuka Draškovića o srbsko muslimanskih odnosih naslovljen **Nož**; Drašković je le brezglava, strastna, slepa, nemočna, skoraj neodgovorna, predvsem pa diletantska, čeprav tragična - a tudi neprijetno retorična - opozicijska variacija Miloševićeve platforme; različno v istem.

Medtem ko je zahodni postmodernistični kaozmos cepljen zoper regres v klavski barbarizem (čeprav vemo, da nobeno cepivo ni absolutna zaščita, da ga je treba stalno obnavljati in da postane telo nanj rezistentno, se pravi, da se mikrobi kaotizma-barbarizma nanj tako navadijo, da postanejo znova učinkoviti), morda tudi slovenski kaozmos z zahodnim vred, saj se vse falange, nastale po letu 1990, sproti razkrajajo in spreminjajo v ludistično igro, pa vzhodno jugoslovanski svet zaradi odsotnosti te evropske socialne tradicije na regres v barbarizem ni odporen in se družba, brž ko je ne integrira več karizmatični despot (Tito, danes nacionalni voditelj, Milošević, Tudjman, Muslimani še čakajo na svojega, Izetbegović je prehodni pojav kot vsaj zaenkrat prehumanističen, pretoleranten, premalo krvavo agresiven), nujno razkroji v vrsto med sabo na smrt sprtih in vojskujočih se skupin, tako nacionalno integralističnih kot tudi strankarsko fanatičnih, hrvaških pristašev Stranke prava, Parage, srbskih pristašev neočetništva, Šešlja, tudi muslimanskih mudjahedinov. Vrne se, kar se je dogajalo med leti 1941 in 1945, vendar na bolj kaotičen način.

Med leti 1941 in 1945 je celo na jugoslovanskem Jugovzhodu nad fašistoidnim nacionalizmom, kakršnega sta zastopala hrvaško ustaštvo in srbski Ljotičev pokret, deloma tudi nekatere ekstremne smeri četništva, Djurićeva itn., predvsem tiste na Hrvaškem, v Dalmaciji, v Bosni, tudi albanski balisti, prevladovala marksistična usmeritev, ki je kljub stalinizmu imela zahodno evropsko, univerzalistično, s tem humanistično, marksistično, racionalno komponento; prav ta komponenta je omogočila - ob poenotevalnem terorju - ti. »enotnost« Jugoslavije med leti 1945 in 1985. Krleža ni bil le taktično inkorporiran v sistem že v začetku 50. let, po padcu ultrastalinizma. Tudi Djilas ni le po naključju postal iz ultrastalinista izjemno demokratičen lik evropskega profila, kar je še danes. Danes skušajo srbski nacistalini, tudi Ćosić, zamenjati Tucovića s Slobodanom Jovanovićem, celo Aleksandrovo in Pašićevo linijo z linijo Črne roke, Dimitrijevića-Apisa, linijo srbskega marksizma z linijo nacionalistične srbske buržoazije, ki je bila najbrž precej manj evropsko demokratična kot Tucovićevo socialdemokratskost. Medtem ko je izšla Kučanova linija v ZKS iz linije Staneta Kavčiča, ta pa iz reformskih evropskih tokov Partije, v Srbiji Nikezić in Latinka Perović nista imela množičnih pristašev; Miloševićeva linija je kombinacija Arse Jovanovića, Blagoja Neškovića z Ljotičem; torej nekaj povsem drugega. Linija Nikezić je danes nemočna opozicija; Perovićeva piše v marginalno novosadsko Republiko, glasilo poštenih, a izoliranih srbskih opozicijskih intelektualcev, ki še zmerom sanjajo o demokratični Jugoslaviji, so torej povsem ireal(istič)ni.

Rezultat vsega povedanega je, da se svet zadnjega dejanja Ruplovega **Joba** v Srbiji-Bosni-Hrvaškem ni udeležil kot zahodni postmoderni(stični) model,

kot se je v Sloveniji; med tem dejanjem **Joba** - ali Ruplovo dramo **Mrzli viharji, jezne domačije** - in **Psiho** ali **Tartifom** ni bistvene pomenske strukturalne razlike, čeprav gre za razliko med letnicami nastankov dram kar za dve desetletji. Ampak je regrediral v še bolj barbarsko različico od tiste, ki jo kritično uprizarjajo drame kot **Črna maša** ali **Napad** ali **Afera** ali **Kriš**. Nekoč smo mislili, da bolj barbarske oblike od stalinizma v Sloveniji ne more biti; pa je - to kaže Jovanovičeva **Antigona**, napisana letos; tudi njo bom analiziral v tem oddelku **Družine**. Razlika med **Psiho (Tartifom)** na eni in Jovanovičevo **Antigono** na drugi strani, vse tri drame so napisane letos ali lani, je razlika med slovensko in jugoslovansko strukturo-situacijo.

5

Drugi par - prvega sem označil kot spoj nomadstva z oblastništvom, torej kot v eni fazi fašistoiden, v drugi kot postmoderen (tu je oblastništvo parcelizirano, detotali(tari)zirano, zaradi možnosti čim večjega uživanja, ne zaradi realizacije čim večjih Idej) - je v duhu EK: je spoj nomadstva z vero (krščansko, tudi judovsko ali muslimansko, če hočete). Tega bom, kot sem napovedal, obravnaval pri Mrakovih itn. dramah, a tudi v sklopu **Družine** oz. antično-biblijske tematike. Potrebno pa bi bilo določiti tri razmerja: eno med EK dramatiko in ludizmom (kaozmatiko), drugo med EK dramatiko in **Tiberijem**, in tretjo med **Tiberijem** in **Psiho (Tartifom)** itn. Pomembna je mreža vseh treh razmerij.

Prvo razmerje ne sodi v pričujočo razpravo; obdelal ga bom ob **Azazelu**, ob dramu **Obsodili so Kristusa**. Pač pa bi morali biti témi pričujoče razprave obe drugi razmerji, obe, ki se tičeta **Tiberija**. Nekaj sem o tem že nakazal. Najprej to, da izhaja Krefť - v vsej svoji dramatiki - iz prvotnega, »idealnega«, citoyenskega meščanstva, ki ni le univerzal(istič)no, ampak tudi nacionalno, v kolikor pomeni vrednota naroda-nacije, avtonomije narodnega in celo nacionalne države pozitivno opcijo človekove - PO - svobode; kajti univerzalizem ima poleg pozitivnih potez zmerom tudi značilnosti nadvlade močnejše nacije nad šibkejšo, ti. svetovne nad lokalno. Krefť se trudi - in ne neuspešno, zato je njegova dramatika ena od osrednjih med obema vojnoma, med letoma 1923-1940 - spojiti vse tri momente, ki jih ima za pozitivne: planetarno univerzalno socialno zgodovino-družbo, katere optimalno razrešitev obeta Marx, nacionalno, ki pa je obenem tudi razredna, kar oznanjata Lenin in Cankar, in meščansko kulturno, tj. citoyensko, ki naj bi preprečila padec razrednega univerzalizma v lumpenističnega, v stalinističnega, v tiranskega, v barbarskega.

Tu se kaže razlika med Krefťovo dramatiko na eni strani - med tem, kar obeta - in recimo Kozakovo na drugi strani. (Primož) Kozak kritizira realiteto tistega, kar Krefť pred vojno pripravlja; ugotavlja, da ni bilo doseženo niti kulturno citoyenstvo (demokratični poliarhizem, CD itn.) niti razredna enakost, ampak da je proletarsko-partijska elita iz avantgarde postala novi razred, nova oblastniška klika, po eni strani celo še bolj barbarska in zločinska, kot je bila buržoazna, Kantor, še manj kulturna; da je ta realiteta strahotna krivda

stalinizma nad vsemi, ki so verovali, da bo marksizem-leninizem naredil sintezo kulture in razrednosti, svobode in družbe, morale in akcije. **Afera** in **Dialogi**, drami iz preloma 50. v 60. leta, uprizarjata prav to: strašno razočaranje humanistične razsvetljenske levice nad uresničenim realnim sistemom, diktaturo in teror udobopartije nad vsemi, ki nočejo biti njeni hlapci-sužnji. Ti dve drami oz. bistvena kritična platforma SPD pomeni tudi konec samoslepil, ki jim je Kreft pred vojno zaupal; konec ne le neke etape, ampak neke platforme, izhodišča, vrednostnega sistema: marksistične variante evropskega demokratizma.

Vendar je nujno treba dodati, da razkrinkanje stalinizma še ne pomeni zničevanja vsega, kar prinaša Kreft (pa Ferdo Kozak, Brnčič, Jože Pahor itn.). SPD je v oceni tega nihala: od prepričanja, da je predvojna leva linija napačna s humanizmom vred, to prepričanje se kaže v načelnem antihumanizmu nekaterih dram SPD, prek najbolj tipične strukture SPD, da je v vrhni tezi odklanjala humanizem, dejansko pa ga obnavljala, revitalizirala. Ta linija je osnova današnje slovenske CD; to je linija **Afere, Dialogov**. Ob tej je bila še tretja, ki je humanizem ohranjala, v tem ko je zavračala stalinizem; njen najlepši primer je Remčeva drama **Delavnica oblakov**. Tudi ta linija je sotvorna za današnjo slovensko družbo-svet. Kot je sotvorna prva, ki je že v 60. letih prehajala v ludizem-reizem-magizem, pri Zajcu in Božiču; oz. že v 50. letih pri Javoršku (**Kriminalna zgodba, Povečevalno steklo**).

Legitimne so vse tri; vsaka od njih ima svojo funkcijo. Remčeva utemeljuje pozitivno prvotno meščanstvo; enako kot Kozakove figure rektorja Samsona, Simona, Bernarda, profesorja Haymanna, le da so problematizirane kot preveč naivne; ta kritika je seveda točna. Linija **Afere** in **Dialogov** - tudi Smoletovega **Potovanja v Koromandijo** - je sijajna v tem, ker ni kritična le do stalinizma, kot kasneje Mikeln - Mikeln je avtor silnih poenostavljanj, režimske miselnosti kot žurnalistično enostranske, epigonske; prihaja zmerom kasno, a je socialno politično učinkovit, glej njegove kabarete, **Žehto** itn. Omenjena linija je kritična tudi do tiste leve demokratično meščanske humanistične osnove, s katere so Kreft, Ferdo Kozak ipd. prehajali k marksizmu idealnega in oefarskega tipa. PM je prav tako kritika začetnega meščanstva kot naivnega, le da drugačna.

Zahod kar naprej obnavlja začetno meščanstvo - tako reaganizem na desnici kot različni socialdemokratizmi na levici, recimo civilne pobude, ekologizem itn. -, a se obenem zaveda, ne le da takšna obnova ni mogoča, ni realna, ampak da takšnega idealnega nikdar ni bilo; da je preveč lepa ideološka slika nekdanjega meščanstva o samem sebi, tudi Linhartova v **Matičku**. (Vošnjak je že kritičen, ne le v **Draganu**, že v **Penah**.) Namesto obnove predpostavljenega idealnega začetnega meščanstva je prihajalo zmerom znova do »deformacij«, do realitet: do vladavine finančne, oligarhične, strankarske itn. buržoazije (Kantor, Broš, Grozd, Berta v **Kirke**, Miklavčič v **Roki pravice**, velekapitalist Svetina v **Punčki**, Mihael Grant v **Vidi Grantovi**, Kostajnshek et comp. v **Kreaturah** itn.), do umalomeščanjanja (**Goga, Dolina Šentflorjanska**), nazadnje pa do tega, kar imenujem SSS (spodnji srednji sloji) kot kaozmatični.

Medtem ko se malomeščanstvo veže na avtoritarizem ZKC (v »idealnem« primeru je ozkosrčno, brez duha, nesvobodno, hlapčevsko, čeprav moralno - učitelj Šviligoj v **Pohujšanju**, Hvastja v **Hlapcih**, ponavadi pa se njegovo hlapčevstvo veže na strah, na korupcijo, Komar in Geni v **Hlapcih**, na interes in omejenost, Ekspeditorica in Dacar v **Pohujšanju**, celotna vas v **Aškercu**, tu že

na pobesnelost hlapcev, ki hočejo biti fanatični oprode, aktivistični preganjavci zla, kar je katoliško vaško kmečko občestvo v **Hlapcih** oz. vsa srenja, ki jo hujska zoper Grčo župnik Novljan itn.) in le na robovih prehaja kot zaledje, kot rezervna četa socialno in oblastniško omajanega, destruiranega avtoritarizma na pozicije fašizma - kot deklasirani srednjeevropski srednji razred, v **Grči** in posebej v **Hlapcih** to začinja biti vidno -, pa imata tako večja buržoazija (Kantor, Broš, Bešnar iz **Razsula Rimljanovine**, Savo iz **Ognja in pepela**, dr. Ratek iz **Operacije** itn.) kot deklasirani lumpenistični sloji že izrazito težnjo po neomejeni svobodi, po tistem, kar je v kapitalizmu neomejeno in neomejljivo, zunajmoralno, samovoljno, celo ustvarjalno, a na način kapitalistične produkcije, ekonomskega boja-tržišča.

Brez te in takšne svobode je kapitalizem omejen; zato se na Slovenskem ni mogel razviti, ker ga je ZKC preveč - moralno, ideološko - omejevala; ker je prihajalo do teh omejevanj v paktih Kantor-Župnik, ne pa do popolne razuzdanosti imperialno agresivnega kapitalizma. Tega je zavrnil že Vošnjak v likih profesorja Nemina (**Pene**), dr. Dragana in ravnatelja Drenova (**Premogar**). Ob tem nujnem neomejljivem svobodnem momentu sposobne, velike, mundialne buržoazije je tudi lumpenizem, ki pa kot anarhizem sploh temelji na padcu vseh brzd in meja. Cankar sam je vse te momente genialno uprizoril že v **Blagru** in v **Kralju**.

S Kantorjem Cankar po svoje simpatizira; Kantor je velika osebnost. Vidmar je opazil njegovo »naravno moralo«. Prevedeno v jezik sociologije ta naravna morala pomeni utelešenje in simbolizacijo kapitalizma; do Kantorja takšnega jasnega, čistega, reprezentativnega lika kapitalizma SD (slovenska dramatika) še ni poznala. Gornik iz **Blagra** je bogataš, svoboden, a je prej plemenitaš kot kapitalist. Je uživač, kot tak aristokrat in esteta, nevezan na kar koli fiksnega; v tem pomenu so tudi aristokrati selci. Takšni so po svojem izvoru: kot vojaško plemstvo. Prišli so iz nič: nastali iz roparjev, se utrdili in potrdili na bojnih poljanah. Analogno kot kapitalisti. Svobodno tržišče kapitala, ljudi, blaga je le drugo ime za vojno; ta vojna ni vojevana s strelnim orožjem, ampak s civilnimi sredstvi konkurence, nižjih stroškov, zato večjega izkoriščanja ljudi; zatiranje je potrebno le tedaj, če se delovna sila - zaradi eksistenčnega boja - nasilno upira; to pa se, če stavke preraščajo v upore in v začetke revolucij, v razbijanje strojev ipd. Sicer so dovoljene - kot sredstvo v spopadu dela s kapitalom. Vse je svobodno; zmaga, kdor je močnejši; kdor spretnjeje uporablja razpoložena - od države dovoljena, torej pravno čista, legitimna - sredstva.

To je ena plat zadeve, formalna, kot je ugotavljal Marx. Druga je realna: delodajavec ima zmerom več moči kot delojemavec, ker ima več kapitala, je bolj založen v časih krize. Ne posamezni delodajavec; ta je ranljiv. Ampak kapitalist kot tak. Eden pač zmaga, v tem ko drugi propadejo. Medtem ko so delavci načelno svobodni, a so materialno tako šibki, ker ne posedujejo kapitala, da se morajo združevati, če se hočejo ohraniti, če hočejo obdržati primerno višino mezd ali jih celo povečati. Prav iz tega njihovega združevanja nastaja njihova socialnost, solidarnost, skupnost: komunizem ali socialna demokracija; obe krili delavskega gibanja poudarjata družbenost-občestvenost. S čimer se oddaljujeta od kapitalizma. Ta namreč pozna le ustanovo naključij in boja-tekme - tržišče - pa množico, ki kupuje proizvedeno blago, ne pa skupnosti. Skupnost kapitalistov je zgolj interesna; dejansko pa so drug

drugemu konkurenca. Kapitalizem je notranje in strukturalno povezan z individualizmom.

Še danes mi ni jasno, koliko smo Slovenci individualisti. Sam menim - na osnovi analize slovenske literature, SD -, da za normalen razvoj kapitalizma še nismo dovolj individualist(ičn)i. Da že od začetka zavestnega slovenskega razvoja preprečuje razmah individualizma vrsta dejavnikov. Ker smo zelo majhna nacija, tj. socialna enota, je bila že od začetka zelo poudarjena potreba po združevanju; da bi se pač ohranili. Prva je bila narodna potreba-skupnost. Stranke so dolgo časa - dlje kot v ostali ali v nemški Avstriji - potrebovale, da so se individualizirale; ti. staroslovenci in mladoslovenci sta še obliki gibanj, skupnosti, ki obe težita k temu, da bi predstavljali ves narod-skupnost. Tudi Mahnič, ki jih je razbil kot takšne, kot ideološko nediferencirane, tega ni delal s stališča individualitete, ampak posebne katoliške integralnosti, ki je strukturalno - kot klerikalizem - težila v totalitarizem, v politično in ideološko, organizacijsko in socialno drugače ustrojeno celovito skupnost. Šibkost slovenskega liberalizma je prav v njegovi premajhni radikalnosti, tako na terenu ateizma kot individualizma; obe tidve nujni radikalno liberalni potezi sta bili na Slovenskem blokirani. Liberalci so bili vsaj toliko kot liberalni tudi narodnjaki, tj. kolektivist. Pravi individualizem se razvije z brezobzirnimi tržiščem in kapitalizmom. Krek je ta pojav kolikor se je dalo zadrževal oz. preoblikoval v kolektivno kapitalistične, v združne okvirje. Še bistveno dlje so šli, kar je razumljivo, v tej smeri komunisti.

Tudi razkroj komunizma se je kazal predvsem kot moralna kritika stalinizma, tj. nasilne, zločinske vladavine terorja, ne pa kot zagovor kapitalizma in individualizma. Jedro kritične SPD, ki se je vezalo na opozicijske ali vsaj oporečniške revije, kot je bila Revija 57 ali Perspektive pa nato v letih 1967 do 1973 Problemi, ni bilo individualistično. Eno krilo je vračalo skupnost v obliki idealnega ljudskega občestva, solidarnostne skupine, ki jo navdihuje nov revolucionarni duh brezlastništva; to držo je posebno močno izražal Rožanc v **Stavbi** in **Topli gredi**. Božičeve drame so skrajna kritika individualizma kot kapitalizma; s tem tudi predvojnega sistema kot lastniškega (Trgovca v **Križišču**) in političnega: domobranstva (**Kaznjenci**, **Kriš**, **Avguštinova vrnitev**). Primož Kozak se je trudil priti do prave - obnovljene leve - sinteze med PO in občestvom (Simon, Bernard, Che); pred radikalnimi posledicami individualizma (Sigismund) se je ustavil. Smole je utemeljeval novo občestvo v paru Antigona-Paž; novo - slovensko empirično - državnost v liku Gorazda (**Krst**). Šeligo je začel dramsko pot z zagovorom magi(sti)čne kozmocentrične skupine, ki vedežuje iz zvezd in dobiva kot sakralno občestvo pravo energijo, smisel, resnico iz veselja (tretje dejanje **Skaka**, ki se ponavlja tudi v **Čarovnici**, čeprav ne več v obliki kolektiva). Isto pozicijo kaže Jovanović v **Tumorju**. Itn.

Na drugi strani so ti dramatik utemeljevali PO, s tem personalizem. Bili so sicer (avto)kritični do osamljenega individuuma, ki je izgubil smisel, smer, ljubezen, občestvo; ki se je osamil in se tako avtodestruiral (Dan in Reka v **Otrokih reke**, Zajc); a so skušali to slabo obliko neuspešne PO nadomestiti z dobro. Iskali so na najrazličnejše načine ustreznost prave osebe; a jo našli le začasno, kot so paččasne vse oblike ravnotežja ali celo sinteze med PO in družbo. Vendar so s tem prodirali v smer individualitete, posebnosti, razlike z družbenostjo. Tudi občestvenost, ki so jo kot pozitivno - kot notranjo, kot personalizirano - postavljali zoper družbenost (zoper zunanjo mehansko

skupnost, ustrojeno kot prisilo, ali kot bratovstvo-teror ali kot birokratsko hierarhično državnost), se je zmerom znova pokazala kot napačna, kot fikcija, kot želja, kot neobstoja; in se je vračala v družbenost kot negativnost.

Tisti hip se je sama vase sesuvala tudi PO, saj sama ni mogla vzdržati; obdržati smisla. Ni ga mogla, prvič, ker so dramatik - pa čeprav le per negationem - predpostavljali nujnost ohranitve smisla, in drugič, ker se niso bili pripravljene smislu odreči in ga nadomestiti z zgolj pomeni, tj. z empiričnimi razlogi za vsakdanjo, bolj ali manj le fizično psihološko eksistenco. Takšna eksistenca jim je pomenila zgolj fakticiteto, danost, nekaj neduhovnega, prenizkega, nezadostnega, jalovega, podčloveškega, zgolj institucionalnega.

Prelom je nastal z rojstvom ludizma. Uvedla sta ga že Javoršek in Božič (**Zgodba** in **Vojaka Jošta ni**), prvi na svetlo groteskni, drugi na črno groteskni način. Oba sta se PO odpovedala. Svobodno osebo, ki je odgovorna, etična, eksistencialno utemeljena, uperjena k Smislu, ljubeča sočloveka in drugega, odprta, živa, čustveno polna itn. - od Torkarja, Gaša v **Pisani žogi**, Gordana v **Deliriju**, od Ferdija, Mrakovo **Razsulo** itn., pomenska struktura intimizma -, sta zavrgla, ker sta začutila, da je neudejanljiva, prekrhka, preveč le zamisel, tragična; nadomestila sta jo s Sanjo-Fantazmo in z Rečjo (z izmišljeno umetniško figuro, ki oživi, in s stolom, ki oživi: v obeh primerih Živa reč). Od tedaj naprej se oblikuje pomenska struktura - v ludizmu in reizmu -, ki ne pozna ne občestva ne PO, ki občestvo ter celo družbo kot skupnost zamenja s fizično množino-množico, s funkcionalnim diferenciranim sistemom, ki mu služijo njegovi deli-členi-vloge. Svoboda ljudi kot členov je le naključje. Notranjost teh členov je le posmeh, zabava, užitek, a reduciran na fizičnega. Akcija teh členov je mehansko dinamična, agregatna ali elektronska; vse po Deleuzu. Obliko sem natančno popisal že pred dvema desetletjema; predvsem v knjigi o Zupanovi dramatik oz. o SPD v zvezi z Zupanovo dramatik: **Pomenske spremembe v sodobni slovenski dramatik**, 1975.

Individualiteta je v ludizmu-reizmu le zunanja: člen kot najmanjši, ne več deljivi delec celote. To je fizična ali živalska individualiteta: poedinke glede na druge poedinke v vrsti. Ne pravim, da kapitalizem-individualizem nima teh potez; celo izrazite. (Marxova kritika reifikacije PO.) Pa vendar ni le to. Kantor ni ena izmed abstraktnih Jesihovih figur v **Sadežih**: Dajavec, Jemavec ipd. Je polna osebnost, ki je tudi oseba, saj ima vest, ki ga opozarja, peče, boli; druga stvar je, da se po nji ne ravna oz. da njena opozorila zavrne, ko jih zavrne sistem (Sodnik v imenu sistema). Enako je pri Zupanovem **Trajbasu**; tega muka vesti potisne v norost-samomor.

V 20. letih se še pojavlja abstraktizacija-kolektivizacija-fizikalizacija PO kot individuov: v označbah likov ti. ekspresionističnih dram po njihovih vlogah; najprej že pri Cankarju, v **Pohujšanju**, Dacar, Župan, Ekspeditorica, Učitelj. V 20. letih se to razmahne; pri Cerkvniku - v **Grehu**, Žena, Mož, Ljubimec; pri Reharju, **Učlovečenje**, Moški, Ženska, Sin, Oče itn.; pri Grumu - v **Gogi** Mrtvi davkar. 20. leta pomenijo v Zahodni Evropi že novo fazo meščanske zgodovine, kapitalizma; že silovito depersonifikacijo, reifikacijo, alienacijo, kar vodi nazadnje do Becketta in Jonesca, a se začneja z Jarryjem, z abstraktnim slikarstvom, s kubizmom, z atonalnostjo. Začasno ta razvoj zaustavita komunizem in fašizem, a je vračanje komunizma k evropski klasični meščanski tradiciji - Goetheju, Shakespearu, vse do bratov Mannov - le zunanja

propaganda, saj pomeni stalinizem skrajno dehumanizacijo, materializacijo živih ljudi, fašizem pa PO nadomešča z vital(istič)no kolektiviteto Naroda.

Zahod si je reifikacijo lahko privoščil in jo vzdržal, ker je skozi stoletja, od Shakespeara naprej, zidal človeka kot personalno individualiteto; vzemimo, če hočete, že portrete renesančnih slikarjev. Ne pravim, da tega momenta Slovenci sploh nismo imeli. A portreti Tominca in Stroja so mnogo bolj zunanji, fazonirani, že malomeščanski, sicer podobni individualnim osebam, ki jih upodabljajo, pa vendar brez dovolj žive osebne moči, da bi iz njih plalo tisto osebno življenje, ki je tako značilno še za Hebblove drame, a ki začenja ugašati pri Ibsenu, pri Strindbergu pa dobiva patološke oblike, se pravi, da je živo le na robovih bolezensko posebnega (zgodba obeh junakov v **Poti v Damask**). Jurčič je hkrati na začetku slovenske proze, se pravi, da obnavlja mit, ep, zgodbo, roman, in na koncu meščanstva, ko se njegovi junaki že začenjajo sesedati v sebi, razdvajati v romantičnih protislovjih (**Cvet in sad**). Kersnik je že v reportažno kolportажnem - zunanje oblikovanem - romanu (**Agitator**). Desetletje dve in začetek se je prevesil v konec, v Govekarjevo trivialnost, žurnalizem.

Individualna oseba je nastajala, a ne zadostna. Ena oblika PO je bila temelj slovenskega človeka; natančno sem jo analiziral lani v Argentini na primeru Vombergarjeve drame **Vrnitev**; zato tu analize ne bom ponavljal. Gre za krščansko pojmovano osebo, ki je na eni strani še povsem v okvirju vaško kmetiško arhaičnega naravnega kolektiva, torej nič moderno ali meščansko individualnega, po drugi pa temelji na vesti. Ker je vest osebna, neprenosljiva na kolektiv - če se prenese, je konec s krščanstvom, a slovensko krščanstvo, sodeč po SD, Meško, Finžgar itn., je bilo izrazito osebno moralno -, je s tem dan najmočnejši temelj personalnosti. Manjka tisti del individualitete, ki je živalski, pozunanjen, vitalističen, vojaško tekmovalski; ki ga uteleša Kantor; ki se veže na kapitalistični liberalizem. Vendar vse kaže, da je ta del za razvoj močne, samostojne osebnosti potreben, saj je sicer PO - kot zgolj krščanska - vendarle preveč vezana na to ali ono obliko skupnosti; tako na arhaično naravno kmetiško kot na cerkveno. (Kar dokazuje današnja narava SKS.) Te skupnosti so blokirale razvoj posameznikove svobode, aktivnosti, odgovornosti, moči, domišljije, ekspanzije, ker so vso ekspanzijo in moč dovoljevale le same sebi, PO pa omejevale na personalno vest-moralo; odtod današnje sklicevanje udov SKS na »etiko«. Cankar je nazorno pokazal, kakšna je realiteta: kako izza paravana takšnega - vaško cerkvenega - kolektivizma-moralizma deluje zaseben in parcialen interes, nenačelnost, hinavstvo; v liku Župnika iz **Kralja**. Individualiteta s tem ni odpravljena, preoblikovana v idealno sintezo posvečenega občestva in moralne osebe, ampak je deformirana, zakrita, dejansko amoralizirana, vendar sankcionirana s pripadnostjo sveti grupi; ta pa je ali KC ali Kmetški stan. (Obe obliki danes obnavlja slovenska politična desnica - od SKD do SLS; platformo uteleša duhovnik Jože Zadravec.)

Za Cankarja in njegove dediče najrazličnejših usmeritev - tudi za Krefta v **Tiberiju** - je eden osnovnih problemov ravno ta: kako ne pasti v kolektivizem, ki ohranja osebo na rudimentarni ravni in jo iz idealno moralne, Vombergarjeva **Vrnitev**, dejansko pretvarja v hinavsko, na skrajni meji problem **Tartuffa**, duhovnika, ki zasleduje skrajno zasebne cilje-užitke. Kako hkrati ne preiti v biološki individualizem, ki je le pohlep po zmagi-uspehu-interesu-užitku. Obe smeri nazadnje sovpadeta, se celo poistita: Kantor in Župnik; naredita sporazum za skupno vlado (nad vsemi ostalimi, nad ljudstvom, nad PO). Ta njuna vlada je trajni model, tudi za današnjo koalicijo Drnovšek-Peterle, in za medvojno koalicijo klerikalcev in liberalcev tako v Mussolinijevi Konsulti kot v Narodnem odboru ali svetu strankarske medvojne polilegale oz. Slovenske legije (Natlačen-Kramer, Stare-Pestotnik). Sporazumeta se Stresov socialni etizem in Žižkov libertinski hedonizem.

Kot skupna platforma politične vladavine ne ostajata le strankarski dogovor in zunanja koalicija, ampak sankcionirata tisto, kar nastaja v slovenski družbi: kaozmos. Prehajata iz taktičnega zavezništva, kar je bil ta sporazum v času Korošca in Tavčarja, recimo za časa prve slovenske vlade, v trajno. Koliko se oba tabora zares ostro ločita, vtem ko enkrat vlada Korošec, drugič Žerjav in Kramer? Na eni ravni je med obema ostra razlika, Tomec vendarle ne more z Vladimirjem Levstikom, ne more pristati na **Tino Gramontovo**. Na drugi ravni pa je zavezništvo sinkretično. Najprej - med vojno - iz eksistenčnih razlogov skupne obrambe pred komunizmom, nato, danes, iz dejanske dezideologizacije obeh: oba izgubita fanatično zanosni naboj, ki ga imata pri Tavčarju kot bojeviti in načelni antiklerikalizem - **4000** - in pri Mahničju kot bojeviti antiliberalizem (**Dvanajst večerov**, 1884).

Da(našnja) SKS še poskuša rešiti videz z antikomunistično retoriko pred volitvami 1992, a prav neverjetno je, kako hitro to retoriko odvrže. Za Tomca in Ehrlicha antikomunizem ni bil retorika, ampak najgloblja eksistenca, Ideja, Resnica, žrtev, posvečenost, glej **Krvavo Španijo** in **Napad**. DaSKS že pred izvršenimi volitvami sklene sporazum s svojim sovražnikom, z liberalci, s tistim, ki ga ideologi ZKC in SKS - Ocvirk itn. - razglašajo kratko malo za hudiča. A ga čez nekaj dni ekskulpirajo, kot Župnik Kantorja; s svojo prisotnostjo na zgodovinskem sestanku SKD teologi povezavo z liberalci načelno in institucionalno - s strani KC - utemeljijo. Skaže se, da je bil njihov antiliberalizem retorika: ludističen. Da so dejansko - v biti, v svoji notrini - skeptiki, racionalci, taktiki, ljudje, ki jim gre predvsem za oblast. Da jih ne motivira vera, ampak Interes. Da so dejansko tudi sami liberalci. V tem pogledu postaja ali je že postala slovenska KC liberalna: s tem da je izgubila - Ehrlichov itn. - fanatizem, a tudi vero. Žal pa je ta njen liberalizem predvsem manj vreden del liberalnosti: ne svoboda PO, ampak nenačelnost, polaščanje, cinizem, utilitarizem.

Vse to je bilo značilno za predvojni slovenski - ne le politični, ampak po Aškercu in njegovem notranjem zlomu, izpraznitvi - tudi idejni liberalizem. Pred vojno je bila moč SKS - od Mahničja prek Kreka do Ehrlicha in Tomca - v resnični načelnosti. Čeprav je ta načelnost oz. praksa, ki je iz nje izhajala, težila v totalitarizem in celo v klerofašizem, je bila veličastna: tako v Ehrlichovi in drugih askezi, ki jo upravičeno kritizira Majcen v drami **Brez sveče**, v liku

škofa, kot zunanjo glede na EK oz. glede na nauk ljubezni do drugega. Bila je razlika v zanosu KA (Katoliške akcije), v njeni vizionarskosti, doslednosti, moči, predanosti do konca (Grozdetov primer kot simbolizacija številnih enakih postopkov - kar že vnaprej posmehljivo kritizira Bartol v **Alamutu**). Ta načelnost - vizija, askeza, požrtvovalnost, moč, fascinantnost - je danes odpadla. Ostal je le interes - po gozdovih, po oblasti - skoraj za vsako ceno, po varnosti za okopi lastne grupe, ki se sicer idejno stilno pretaka v druge, a bi rada ostala kot lastna-avtonomna v toliko, da bi nudila svojim udom zaščito; kar je psihološki interes ob finančno oblastniškem.

Takšna grupa ni neznačilna za postmoderno. Postmoderna je sestavljena iz cele vrste sekt; kot taka je kompozicija sekt, ki so dejansko socialni fragmenti tekoče kaozmatične - deleuzovske - celote. Vsaka sekta ima svojega guruja, ena pač (nad)škofa ali papeža, druga Marka Pogačnika, tretja Tineta Hribarja, četrta Danila Kovačiča, peta biblijskega profesorja Sussmana. Teh sekt je neomejeno število, saj je prav njihova medsebojna konkurenca pogoj uspešnemu funkcioniranju liberalnega tržišča; posebno danes, ko na Slovenskem še ni tržišča kapitala in ga mora zato nadomeščati tržišče fantazmagorij, ne več idej. V tem imajo Niko Grafenauer in drugi prav, ko govorijo o koncu ideologij, gre za konec velikih Idej. Nadomestili so jih sanjarije, prividi, alibiji, fikcije in funkcionalistični sistemi, bliskave metodologije, kakršne izdeluje danes na Slovenskem že vsak famulus, seveda po istem modelu in zato epigonsko, model pa je dal véliki larpurlartist Močnik. Sekte se sopogajajo, odvisne so druga od druge. Vse bi bile rade fascinantne, a se zavedajo, da fascinacijo le simulirajo. Odkar sta padla fašizem in komunizem - ta notranje, kot zgled že v 60. letih -, je vse le še simulacija. Sekte so v bistvu jalove; prodajajo, kot bi rekel Mencinger, meglo. Drugo ime za meglo je označevalec: prazna retorična figura, ki niti manko ni (več). In takšna megla postaja v času, ko bi morala KC preiti v radikalno - po Svetem duhu navdihnjeno - novo evangelizacijo, tudi psevdoreligiozna ideologija vodilnih slovenskih teologov ZKC.

Liberalizem je sesuje po klasični herojski dobi - **4000** - in po zlomu-razkroju med vojno, Rehar piše in uprizarja intimno družinsko, ne le erotično, ampak s krščanstvom poantirano dramo **September** v času, ko gre narodu za biti ali nebiti in ko je do temelja ogrožena in pretresena eksistenca vsake pristne slovenske PO; a **Septembru** podobno dramo piše tedaj tudi Simčič, drama je bila tik pred izvedbo. Oba kasneje spoznata svojo zmoto, (pre)lahkotnost, a šele, ko sta hudo preizkušena in kaznovana, eden z zaporom, v njem se, žal prekasno, odloča za kolektivno nacionalne drame, **Karantanska tragedija**, **Panonska tragedija**, drugi z izgnanstvom, v njem doseže umetniško veličino, posebno v **Zgodaj dopoljeni mladosti**.

Liberalizem doseže v drugi polovici 60. let nekaj, za kar se niti sam ni več čutil sposoben: revitalizacijo. Jo stopnjuje skoz 70. in 80. leta. V tem desetletju je začasno celo spet junaški, izvedba osamosvojitve, a že prej izvotlitev Partije. Vendar - če odmislim začasno heroizacijo, ki je bila posledica nedovršenega zgodovinsko socialno državnega razvoja Slovencev - na način, ki ga ni nihče pričakoval in ki je nov: na način postmoderne oz. kaozmosa. Ta model, ki je zajel ves zahodni razviti svet, je takšen, da posesa vase vse, kar more in kar se mu pusti; ideološko nima nobenih pogojev in meja več, versko sploh ne funkcionira (več), saj mu je vse simulacija, vera pa se s simulacijo

izključuje. Upirajo se mu le redki z roba: valovi skrajne desnice in skrajne levice, ki se - recimo italijanski in nemški primer - realizirata in utemeljujeta s terorizmom, a ne moreta obnoviti ne fašizma-nacizma ne komunizma-leninizma. Ne zajameta ljudskih množic, kar bi rada; postaneta le moda študentov in mladine, sredstvo množične industrije, ki si z njima - z uporabo njihovih simbolov, majic z likom Che Guevare, z oblačili a la Mao, s pop glasbo tega tipa itn. - kuje velikanske dobičke. Terorizem ostaja le kriminalnost.

V SPD ju je lucidno analiziral in odklonil Smole v **Krstu** z likom Črtomirja že v drugi polovici 60. let; in se odločil za empirijo, za banalno stvarnost državne politike (Gorazd). S tem za kaozmos, ki ga je nato podajal v melanholično desperatskih in avtoironičnih, a globokih, pretresljivih oblikah (od še ne posrečenega **Cvetja zla** prek **Zlatih čeveljčkov** do **Igre za igro**), kritično in obenem tako, da se je videlo, da nanj pristaja. Pristaja, a noče v njem živeti, ker se noče zadovoljiti z životarjenjem prazne - komaj užitkarske - igre. Zato tone v avtodestruktivizem, se poslavlja od sveta, ki ni vreden, da živi. Kaozmos dobi tu tragično podobo.

DaSKS se ne odloča tako čisto, kot se je Smole. Ali trpeče - hlapčevsko - molči in čaka na »Mojzesa«, na novega Kreka; Peterle niti Korošec ni, to je spoznala. Ali pa sodeluje. Misli - in trdi sama sebi -, da sodeluje s figo v žepu, a ta figa je ludistična igra, je retorična figura. Kot človek ni ekskulpiran, če ubija s figo v žepu, mu notranja rezerva - distanca - do lastnega početja tega početja ne zbriše. Ta distanca je le verbalistična. Da bi kaozmos na Slovenskem »pristno« zaživel, je celo pogoj, da ga sotvorijo vse bivše izključujoče se strani: komunisti, liberalci in klerikalci. Komunisti nehujejo biti komunisti in postajajo socialdemokrati. Liberalci povzamejo zastavo in se oblikujejo v postmoderne neoliberalce, v osrednjo moč in strukturo nove družbe SSS. Klerikalci so napol še klerikalci, saj skušajo ohraniti vpliv klera na politiko, stranko in družbo, obenem pa to niso več, saj je kler skoraj povsem spremenil svojo naravo. Ni več nosivec oblasti, ki jo ima za božjo - v to so bili prepričani od Jerana prek Mahničiča do Ehrlicha -, ampak oblasti, ki jo ima za zgolj cerkveno, Cerkev pa je reducirala na (z)družbo, po njegovem mnenju sicer edino pravo, to je še ostanek avtoritarizma-totalitarizma, pa vendar le zgolj družbo, tj. na delo človeških rok, nekaj sekularno imanentnega.

Bog je odtod odrinjen. Ni več potreben; celo v napoto je, saj terja, če je razumljen v kombinaciji Cerkev z Družbo, fanatizem socialno političnega aktivizma, a la Ehrlich. Današnji kler - govorim o njegovih vidnih zastopnikih, kaj pa je še v KC, se bo pač sčasoma pokazalo, a o neznanem danes ni mogoče analitično govoriti - postaja s tem le še eden od družbenih subjektov, kar je model LD (liberalne družbe), ena od sekt, ker dejavnost tega subjekta ni dejavnost na tržišču snovi, ni produkcija fizičnega blaga, ampak simboličnega: mitov, čustev, znamenj, obredov; s tem magije. Poskušal bom pokazati, da N(otranja)KC s takšnim delovanjem - magijo - nima in ne more imeti zveze; da je Jezus prav to značilnost poganstva ukinil; da je Jezusova Cerkev nadsocialna, zunajsocialna, v krepkem pomenu besede božja; Jezusovo božje telo je stekano iz transcendence, ne iz ustanov, ritualov, sakralnega, oblasti. (To bom kazal ob ti. merilih, ob Mrakovih itn. dramah.)

Znamenje, da je SKS - s tem tudi SKD in ZKC - spremenila naravo, je surova izdaja SPE (slovenske politične emigracije), tiste, ki se je spopadla s komunizmom (a bi se enako z liberalizmom, če bi le bil ta dovolj radikalen,

ateističen, tako, kot je bil v duhu jakobinstva francoske revolucije, kaže ga Mrak v **Maratu**). SPE oz. Domobranstvo se je radikalizirala do vojaškega boja, do svete vojne, glej **Črno mašo**, tvegala pri tem vse, imetje in čast (zaradi sodelovanja z nacisti-fašisti oz. Nemci-Italijani kot tedaj smrtnimi sovražniki Slovencev), oblast in idejo, potegnila je konsekvence: SPE se skoz skoraj pol stoletja ni vdala domačemu slovenskemu režimu, vzdržala je strahotno preizkušnjo. Tedaj pa, ko je pričakovala triumf, zmagoslavno vrnitev, socialno in državno potrditev svoje prave poti, nagrado in slavo (v tem duhu je nekajtisočglava množica pričakala Peterleta na buenosaireškem letališču Ezeiza res kot Mojzesa, ki je prišel po zaslužjene Hebrejce v Egipt, da jih popelje v obljubljeni deželo), je doživela najhujšo izdajo; v nekem pomenu ne manj hudo, kot je bila izdaja l. 1945, ko so Angleži zahrbtno vrnili tisoče domobrancev partizanom.

Za SKS je SPE danes *quantité négligeable*. Celo ovira. Sem in tja jo simbolično retorično potreplja po rami, povabi pevce na zakuske in na ogled domovine; iz slabe vesti nudi nekaj drobiža ljudem, ki so pričakovali Vse. A to SKS - prek svoje legitimne strankarske zastopnice SKD - ne počne iz golega taktizerstva in/ali sle po oblasti; čeprav tudi. Bistvo je v tem, da s SPE nima več kaj početi; da je kot neoliberalna - kot fragment kaozmosa - opustila vizionarstvo, doslednost itn. Da ima te nekdanje bitnosti le še za igrive besede; za teater. Ta teater izvaja kar se da resno; Peterle je sploh utelešenje resnobnosti. Poklanja se spominu žrtev. Organizira maše zanje. Sem in tja postavlja plošče v spomin mrtvim. Morda bo pozidala v ta namen nekaj kapelic in vstavila nekaj obeležij v slovenski kmetiško mestni prostor; a najbrž ne preveč. Vendar je to - z mašami vred - le alibi, le prikrivanje slabe vesti, le dokončni pokop SPE, tj. ne le ostanka nekdanjega domobranstva, ampak tiste platforme, ki je bila zvesta predvojni SKS in ZKC.

Znamenja te izdaje se tičejo tudi SD. Tako rekoč nobena organizacija SKS ni zainteresirana, da bi v knjižni obliki objavila dela SPED(ramatike). Ker se pač - upravičeno, najbrž že instinktivno, kajti njena intelektualnost je šibka - boji, da bi te drame opozarjale na tisto, kar je tik do volitev SKS hotela biti, nadaljevati, a je v hipu zavrgla, kot da bi ji bilo to nekaj povsem nepomembnega. S tem je dokazala bistvo kaozmosa - po Deleuzu: da so vsi odnosi med ljudmi zunanji, mehanski, interesni. Da so ljudje sicer tokovi želj - nazadnje užitki. Stres ne bo mogel dolgo časa braniti svojega etizma pred Žižkovim hedonizmom, saj mu je etizem le sredstvo bratovstva-terorja, ne pa fanatično pristno Poslanstvo, kakršnega so čutili janzenisti in Ušeničnik, ko so propovedovali osebno odpoved, askezo, moralno disciplino; zanje ta nikakor ni bila le socialna.

Tudi želje so le druga drugi zunanje. So le znamenja teles(nosti). Od Cerkve je ostalo tako le telo, a ne božje. **Napad, Simfonija, Maša, Willenpartov Zadnji krajec**, Rozmanove drame, **Mladost** itn. so teksti, ki govorijo iz trpljenja, zaveze, zvestobe, čudeža, nesreče, usode, milosti, videnj, tudi notranjih dilem, tudi vojaških bitk. Če kaj, te drame niso kaozmatične. Njihova retorika je eksistencialno podložena. Naj so še tako fanatične, antikomunistične, tudi ozke - najbolj **Vstajenje** -, je v njih živ ogenj. V njih je sled božjega, posredovana sicer na človeški način, tj. skoz zmedo, privide, zmote, deformacije, temô; a katero človeško se lahko pohvali, da prevaja čisto božje? Takšna hvala je ponavadi hybris, napuh. Ne pravim, da niso mogoče zlorabe; da nemalokrat

božje ni tolmačeno tako, da je prej strašno in negativno kot odrešljivo; ljudje živimo v temi. A naj se zato odpovemo Bogu, če imamo kratkovidne oči in slab sluh, prisluhe in privide?

Liberalni skepticizem današnjih slovenskih teologov, ki jim je kar se da tuja vsaka mistika - tudi pobožnost karizmatikov - in stavijo vse na socialni etizem, tj. na Pravičnost in mir, na Družbo, na omejevanje svobode zaradi morale, doseže le to, da izgubi Boga, družbo pa bo mnogo bolje od njih uredil socialni liberalizem, saj ga pri tem ne bodo ovirali vsi mogoči zadržki, izvirajoči iz narave KC. Današnji slovenski neoklerikalizem ne more biti v nobeni smeri uspešen, ker sam sebe blokira. Ni dovolj liberalen v pomenu dogovornosti - je zoper splav, zoper razveze zakonov itn. - in ne dovolj verski; je nekakšna jalova zmes dveh mankov. A prav tak sodi v LD.

Je garant, da se ne bo vrnil verski fanatizem, ki se ga liberalci boje kot hudič križa. (Tudi pri SLS ga ni; ta stranka je demagoška, retorično poulično revolucionarna, ne pa verska!) Liberalci označujejo vsako globljo, pristno vero - vsak stik s transcendenco - za fundamentalizem; tako ne sodi le Pučnik. Fundamentalizem pa je zanje nauk - in praksa - predliberalne, arhaične, avtoritarne, totalitarne družbe. Transcendence sploh ne dopuščajo; niti kot problem ne; le kot zasebno fantazmo, ki spada bolj v socialno patologijo oz. v psihiatrijo kot med resne socialne fenomene. Transcendenco je zanje le ime, alibi, pretveza, s katero si socialni konservativci pomagajo pri svojem obnavljanju toge, nesvobodne družbe. Danes prav dobro čutijo, da se jim pri SKS in ZKC ni bati »fundamentalizma«; da je zgolj besedne narave, kot je pri bivših komunistih sklicevanje na enakost. Da prav »reformirana« današnja SKS zagotavlja, da se - vsaj kmalu ne - ne bo vrnil dejanski in dejansko nevarni jim verski moment neposrednega razmerja z Bogom; Bog jim pač postaja - poganski - bog, naš bog, malik naše skupine, kot imajo druge skupine druge malike-bogove, Krišno, Užitek, Produkcijo, Jehovo, Zlato tele, Spolnost-Astarto itn. Kot taka sodi današnja SKS - ponavljam: tista, ki je vidna v strankarski politiki in v izjavah mlajših teologov, razen starejših, še zares pobožnih in vernih, Strleta in sorodnih - legitimno v postmoderno. In bodo duhovniki mirno nastopali v postmoderni(stični) dramatik, pri Rudolfu, Jesihu, Filipiču, Rozmanu. Ne več kot strašna bitja verske gorečnosti, ampak kot pajaci, enaki vsem ostalim ljudem, ki so se zreducirali na uživajoče pavlihe.

7

Sodba o individualizmu Slovencev je torej ta(kšna): da se je individualizem tu ne le začel, ampak strukturno tudi že razvil, da pa je bil ves čas - moralno in socialno - zaviran; da zato ni prišlo do tistega razmaha individualizma kot recimo v ZDA, kjer so ga podpirale vere-Cerkve in je še danes osnova države; zato v ZDA ni Nemčiji podobne socialne države. Tudi liberalci, kot sta bila Govekar in Gangl, so ostajali pri kolektivno narodnem, pri narodni igri, pri družini (**Grča**), ki je znotraj sebe izjemno solidarna in občestvena, Gangl pa v **Sadu greha** in **Sinu** kritizira razpadajočo družino. Še bolj kolektivistični so bili socialni demokrati. Kristan napiše kar celotno dramo zoper pretiran individualizem; obsodi ga kot egoizem, asocialnost, amoralnost (**Samosvoj**),

kritizira znanstvenika-arheologa Rometa, ki mu je znanost več od kmečke skupnosti. Tu je v skladu s socialdemokratsko kritiko liberalizma. Tudi Kraigher ne zmore ostati dovolj individualističen; Pepina se v sebi zlomi, ker je osamljen posameznik (**Školjka**); celo dr. Konj - **Na fronti sestre Žive**, ki bi mogel postati brezobzirno močen posameznik, v sporu z vsemi družbenimi konvencijami, se zlomi oz. dramatik ga tako obrne, da konča tragično, kot morivec svoje zakonite soproge, od katere se je hotel ločiti. Kraigherja nato nosi v socializem. O krščansko usmerjeni dramatik pa sploh ni potrebno govoriti, saj v temelju izhaja iz občestvenega.

Ostajajo še tisti, ki ne gredo po nobeni od teh poti, nihilisti in avtonomisti. A njihov individualizem - pri Bartolu, Zupanu, Grumu - je ironičen, problematizirajoč; je že iz faze, ko je prišel individualizem do svoje meje, ker se je razkril kot nerezistenten do diabolizma, desperatstva, posmeha vsemu. Kot da pozitivna oblika individualistične osebe manjka ali vsaj ni dovolj razvita. Pa vendar se marsikaj giblje okrog nje, čeprav kot odstotne ali vsaj ne dovolj oblikovane. Majcnu se posreči sinteza PO in Boga: kaplan Sergej kot nosivec EK (**Brez sveče**), bogar **Meho** sicer kot marginalnež, a prav tako v stiku z božjim, z Marijo in v sporu-distanci s kolektivom, z vasjo, medtem ko pride Sergej v spor s KC. Oba sta pozitivni figuri. Enako pater Ambrozij in Fedja v **Rdeči maši** in drugi pozitivni Mrakovi liki, ki jim trdno individualno personalnost omogoča stik s transcendenco. Ta je namreč edina trajna moč za vzdrževanje pri moralnem individualnem personalizmu, kot je bila v ZDA pri protestantskih oz. najčešče dissenterskih Cerkvah. Žal prav ta model na Slovenskem manjka; kot v Nemčiji, kjer je luteranstvo državno in birokratsko. Sekte bi mogle nadomestiti odsotnost ali pomanjkanje protestantske - kalvinistične itn. - tradicije, če bi ne bile magi(sti)čne in s tem kaozmatične; če bi zmogle obuditi nesimulirano vero. Postmodernisti mi bodo tu najbrž pri priči očitali, češ da je takšna obuditev nemogoča; da je tudi moja terjatev po pristni veri - po EK - simulirana in retorična; torej ludizem. Zato se raje kot nase sklicujem na »objektivna« dejstva: na drame kot so Majcnove, Mrakove itn. V teh simulacije (še?) ni.

Če je tako, kot presojam, potem je narava povprečnega Slovenca - njegove pomenske strukture - individual(istič)na, vendar ne dovolj. Nosi simulacijskost postmoderne kot »pristno« socialno zgodovinsko obliko, obenem pa ta oblika ni dovolj konsistentna, saj temelji na intenzivnem manku, na vrednoti (individualizmu), ki jo priznavamo, a dovolj ne obvladamo; ki bi jo radi imeli-gojili, a tega nismo dovolj sposobni. Analiza ludistične dramatike od srede 60. let naprej namreč kaže, da ta dramatika ni zmožna razviti velikih, močnih, izjemnih osebnosti kot modelov-zgledov za individualno personalno usmeritev. Rudolf pride najdlje z osebnostjo **Xerxes**, ki pa je le sadomazohistična varianta radikalnega infantilizma-narcizma. Je le simbol-strah, ne pa konkretna živa oseba á la Kantor. Jesihu se niti to ne posreči; da o Lužanu ne govorimo. Enako se ne posreči Ruplu; njegov Job je abstrakcija. Kot so duhovite, paradoksalne, verbalistično okretne, bistrourne itn. figure Filipčičevih dram, a naj jih avtor še tako divinizira - kot **Fileta**, **barona Münchhausna** in like v **Ujetnikih svobode** -, hkrati se jim zmerom v temelju posmehne. File, to je njegovo »partizansko« ime, ni Zevs, ampak lažnivi kljukec; itn. Isto vidimo pri Gluviću, Möderndorferju, Matjažu Zupančiču itn.

Te figure niso udje Na-ROD-a, pretoki Krvi, Rase ali Telesa. Nimajo dovolj vital(istič)no biološke Moči/Energije; ta je njihova fantazma, želja in ne narava, kot je še Novačanovemu **Hermanu**, temu poskusu radikalizacije Kantorja. Pretiraval bi, če bi dejal, da so zgolj pajaci, marionete v duhu ironičnega konstruktivizma. So nekaj vmes med obema ekstremoma. To vmes pa je značilno posmodern(istič)no. Ne tič ne miš. Ne velika osebnost ne senca. Eno in drugo. Sinkrezija obojega. Za postmodernizem niti ni toliko značilna reciklaža, o kateri se danes toliko govori, tj. epigonstvo, jalovost ustvarjalnosti, zunajinovativizem, ki sam sebe razume kot načelen regres: kot retrogardizem. (Retrogardizem Laibacha je le skrajna in nadarjena, osredotočena in indifferencirana oblika postmodernizma.) Važnejši je sinkretizem kot nujna posledica simulacijskosti, tj. psevdorealitete.

Če bi si današnji Slovenci morali zoper kaj prizadevati, bi si morali tako zoper vračanje konservativnega Bratovstva-terorja neoklerikalnega tipa (ki pa se že samo spodjeda in kaže kot simulacija, vendar ne odneha od poskusa, da bi retoriko udejanjilo) kot zoper postmodernizem, ki je le perforirani, nedosledni, anonimizirani in obenem individualizirani kolektivizem kot načrtna depersonalizacija. O podaljševanju leninističnega sveta ne bom govoril, ker je brezupno; če je »humanistično«, je leseno železo, če pa je radikalno, je teroristično in kriminalno. Kriminalnost stalinizma se je med leti 1941 in 1951 vezala na véliko Videnje, zdaj pa zgolj na - razumljiv, a ne opravičljiv - odpor do vsesplošnega usredneslojevanja in banalitete. Neprimerne so torej vse tri drže, ki se danes partitokratsko institucionalizirajo v vseh treh strankah vladajoče koalicije. Čeprav so te stranke legitimni in funkcionalni izrazi današnje slovenske družbe, medtem ko so opozicionalne stranke njeni okruški, diletantski in jalovi, neuspešni - a kaj je za strankarsko politiko hujšega kot neuspešnost na volitvah! - in histerično poulično ljudsko revolucionarni; seveda retorično. Prava drža je zunaj vseh treh variant; ne le zunaj strankarstva, ampak zunaj tistega, kar strankarstvo idejno omogoča. Zgled bi morale postati močne - vélike, izjemne, individualizirane in personalizirane, vztrajne in samotne, preroške in poslanske, trpeče in odprte, drugega ljubeče in polemične - osebnosti, kakršne uteleša Mrakov Ješua (**Proces**), dejansko Jezus kot Bog oz. kot bogočlovek. Takšne osebnosti bomo našli še v dramatik 60. let pri Smoletu, Patriarh, Pia (**Krst**), Antigona; pri Strniši, Uršula (**Samorog**), pri Kozaku, Simon in Kristijan, **Afera**, pri Mraku, Prešeren, Čop in Smole, **Spoved**. Vsi osamljeni, ker niso pripravljene podrediti se Družbi, socialni morali, se reducirati v funkcije-vloge, se poniževati v hlapce. (Oblikujem svoj cilj-vzor). Pa vendar ne asocialni v pomenu Zupanovega Osma (**Tretji zaplodek**) ali Bartolovega Empedokla (**Empedokles**) ali Grumovih izgubljenec (Larsena v **Zastorih**) ali Zajčevih ponesrečencev. Usmerjeni k soljudem - k drugim -, a prek tretjega: Boga kot osebe, kot Ti-ja ali Tebe. Poisteni so s samoto bogočloveka na križu; pa vendar polni Njegove vere-zaupanja. Z božjo pomočjo zmorejo vzdržati tudi najhujša mučenja, preganjanja, osamljenosti, zaničevanja, zamolčevanja, pobijanja, kar so vse različne taktike oblastnikov, klerikalcev, stalinistov in liberalcev.

Koliko je individual(istič)no personaliziran Kreftov Tiberij Grakh? Ne dovolj. Kreft je že na liniji marksizma-leninizma, tj. platforme, v kateri je subjekt ljudstvo ali pozitivna Množica in jo PO le vodi, usmerja, simbolizira. Kolikor gre za nadčloveško močno osebnost - v kar so se spremenili v očeh

oboževalcev Lenin, Stalin, Tito, Kardelj in Kidrič -, je ta ustrojena v duhu Novačanovega Hermana, torej naravno zgodovinske Sile, ki daje zakone svetu. To ni individualno personalizirana PO, ki se sklada z Bogom (in je pravičnik v starozaveznem pomenu človeka, ki deluje po božjih zakonih, po Tori), ampak dejansko Samosilnik, ki še ne ve, da je to ali da bo to postal oz. je strukturno to že od začetka in mu je masa le sredstvo. Ta model vodi k fašizmu-stalinizmu, ne k liberalizmu in še manj k postmodernizmu. V kaozmosu s(m)o vsi približno enaki, enako (ne)močni in (ne)uspešni, enako smešni in programirani, enako naključni: kot so enaki liki **Psihe**, pa naj bodo Predsednik države, Petrola, Smelta ali japonski magnat. V kaozmosu je dosežena optimalna enakost; ne toliko finančno materialna, čeprav imajo vsi dovolj, kot enakost duševnosti, oseb(nosti), moči, sanj, veljav(e). Vsi so iz istega bobna, ki sicer z ukazom Fortune razdeljuje srečo in nesrečo v igri na srečo, a zdaj ene poviša in druge poniža, nato pa vse obrne, tako da nazadnje vsi pridejo na isto: do nekaj podarjenih - simuliranih - užitek.

Ker Kreft v **Tiberiju** še ne razvije Partije - Tiberij propade, ker še nima Partije, Lenin zmaga, ker jo je postavil na noge -, ostane sam; kajti masa je dvorezna. Če jo Partija obvlada - obvlada pa jo disciplinska, kadrovska, avtoritarna, dejansko teroristična Partija, Leninova-Stalinova-Kardeljjeva -, potem masa ostane pozitivna; vsaj tako misli Kreft oz. marksisti. Če je stranka preveč meščanska, to je strpna, pluralistična, svobodnjaška, na množice nima dovolj vpliva in ji te uidejo h konkurenci, k fašistom, ali se demoralizirajo ali pa skušajo preiti v SSS, kar leninizem najbolj odklanja (v kritiki tradeunionizma, prehajanja delavstva k delavski aristokraciji, kritiki zadovoljevanja delavstva s stavkami in njegove nepripravljenosti za revolucionarne akcije). **Tiberij** kaže, da mase nihajo od enega Vodje k drugemu: od Tiberija k Nasiki, od pozitivnega ljudstva k plačancem.

Tu je socialni - objektivni - vzrok za Tiberijev neuspeh; medtem ko je, kot pripoveduje Mommsen, Cezar udejanjil, kar se ni posrečilo Tiberiju (medtem ko je bil Marij le nasilnik in Spartakus le suženjski destruktorec, razbojnik). Cezar je podredil ljudstvo in vse stranke; v tem je struktura cezarizma. Vse je vezal nase, na svojo previdevno velikansko osebnost. To je dosegel z vojaškimi uspehi, a tudi z državniško modrostjo. V bistvu je - strukturalno - končal državljansko vojno, ne glede na to, da so ga zabodli in da je državljanska vojna empirično trajala še pod Oktavijanom. Vzpostavil je nov sistem: monarhijo, imperij - kot pozitiven diktator in imperator. V to se je razvijala tudi Stalinova in Titova diktatura, le da je SPD ni imela za pozitivno; in se je kmalu sesula, medtem ko je rimski imperij trajal še stoletja in bil skrajno uspešen.

Dvomim, da bi Kreft leta 1923 želel ustoličenje monarha-imperatorja. Spoštoval je Vodjo kot tistega, ki omogoča vladavino ljudstva, ne pa kot lastnika ljudstva. Nič takšnega namreč ne dokazujejo njegove naslednje drame; nasprotno. Gubec - **Puntarija** - je le prvi med enakimi, arhaični patriarh; Hermana kritizira Kreft kot tirana, postavlja se na stran osamljenega Pravdača, ki le napoveduje in zastopa pozitivno prihodnost, a nima nobene moči razen moralno intelektualne. Enak osamelec sredi buržoazne družbe je Ivan Tomec, **Kreature**, ki je sicer najbrž povezan z opozicijsko revolucionarnim gibanjem, a ne dela vtisa socialno političnega vodje, bolj moralno intelektualnega. V **Komedijantih** pa so si sploh vsi nastopajoči nekako enaki; vsi so, kar so, in

obenem igrajo različne vloge, v Linhartovi **Županovi Micki**, kar jih že bliža figuram ludizma, čeprav šele v zasnutku, saj so oboje: pristni pozitivni meščani, globoko kultivirani, narodno zavedni, osebno plemeniti, in igravci. Idealna forma; vprašanje, če je bila kdaj resnična.

Pač pa, kot sem že dejal, vodi h kaozmosu in SSS ljudstvo kot drhal. To ljudstvo-masa nima identitete klasične meščanske osebe-subjekta. Sploh ni resnični - moralni, socialni, kulturni - subjekt. Po svoje je blizu Menadam, kakor jih uprizarja Evripides v **Bakhantkah**: pošasti s sto ljudožerskimi glavami, noro pijana linčarska grupa, ki jo demonični bog Dioniz ščuva k umorom kot vrhunskim užitkom - Agave raztrga v samoslepilu celo lastnega sina Penteja. Raztrgano sinovo telo je resnica idealiziranega Na-ROD-nega Telesa, kakor ga je propagirala Hribarjeva v svoji gentilistični fazi. To in takšno maso zelo rad kaže Majcen: v **Prekopu**, v **Mehu**, v **Revoluciji**, v **Dedičih nebeškega kraljestva**, v drami **Brez sveče**; menda noben slovenski dramatik ni tako kritičen do negativne množice; pozitivne pa ne pozna; prav obseden je z demonom mase, klerikalne, stalinistične, lumpenproletarske, vaško kmečke. Ta in takšna masa, tudi v **Tiberiju**, je gola spontanost, naključnost, zapeljanost, divjost; zato se nagiba k fašizmu, k maoizmu. Postmoderna LD je spoj takšne mase s psevdoindividualitetami.

Če pogledaš te figure, recimo like **Psihe**, **Tartifa**, **Sadežev** ali **Veronike**, ima sicer vsaka svoje ime, nekakšno svojo zgodovino, svojo duševnost, predvsem svoj interes, a ker so si vsi podobni kot jajce jajcu, le da so ena malo večja in druga malo manjša, ena bolj bela in druga bolj siva, jih pravzaprav ni mogoče obravnavati drugače kot grupo-agregat. Odnos Tiberij-Nazika je sicer poskus obnove odnosa Maks-Kantor, Ščuka-Grozd, Jerman-Župnik, vendar sta Tiberij in Nazika tako reducirana na zgolj politično ali socialno zgodovinsko kot politično, da se zdita le kot vlogi, kot predstavnika in ne kot živi konkretni PO. Če ju povežemo še z maso, katere voditelja sta, se zmanjšata in abstrahirata v lika, začuda podobna likom **Psihe**, razen v tem, da Kreft enega heroizira in drugega demonizira, medtem ko Filipčič svoje smeltovce smeši.

Hočem pokazati, da pripelje tudi marksizem-leninizem, naj se zdi to še tako neverjetno, saj izdeluje velike osebnosti in pozitivne svet zmagujoče množice, nazadnje do postmoderne. Kar na sociološko političnem terenu pomeni, da preoblikovanje KPS v ZKS in nazadnje v stranko socialdemokratske obnove ni nekaj nenaravnega, ni le taktika volka, ki je še naprej stalinist, a se pokriva z ovčjo kožo, kot mu očita desnica, ampak gre za normalen zgodovinski proces. Desnica se namreč ne zaveda - nagnjena je k avtopatetiziranju -, da tudi sama izdeluje kaozmos, ne pa obnovo domobranske vizije. Da je v kaozmosu bivša Partija kot zmehčana v eno od strank nujna, kajti brez nje bi bila igra na srečo v bobnu kaozmosa pomanjkljiva; Partija bi ostala zunaj kot nekaj veličastnega, čeprav negativnega. Desnica jo je hotela - do volitev - narediti za Krivca, postaviti na sramotni oder, za Obsojenca, za tistega, ki je odgovoren za vsa polpretekla klanja in zgodovinsko socialni polom Slovencev. Desnica se ne zaveda, kaj s tem realno počne: svojega nasprotnika monumentalizira v nekaj ali nekoga Resničnega; s tem bi storila le to, da bi bivša Partija ali bivši komunisti (oznovci itn.) postali edini resnični, monumentalni, masivni, trdni, identitetni ljudje v času, v katerem bi tudi sama desnica bila le simulacijska in s tem lutka.

Če pa bi hotela prav z dosego pravičnosti - s Sodbo nad krivci - tudi sebe narediti za resnično, bi nujno šla po poti, ki jo uprizarja Jovanović z **Antigono** in ki so jo izbrali Srbohrvatje: v obnovo bratomornosti, v novo klanje. Kajti le klanje daje resničnost, če je ne daje stik s transcendenco; ali le kaznovanost, ker ta prinaša trpljenje v zaporu, v izločitvi iz družbe (recimo, da bi bilo bivšim vodstvenim partijcem prepovedano opravljati javne politične funkcije itn.). Kajn je masivna in sakralna figura. A položaj, ki bi nastal v družbi, v kateri bi zmagala desnica in kaznovala polpreteklo skrajno komunistično levico, bi bil drugačen, kot je bil v svetem pismu. Kajti kaznoval bi ga Abel. A s tem bi bilo dokazano, da Abel ni mrtev in da Kajn torej ni ubijavec. Če hoče biti Abel nedolžna žrtev in s tem predhodnik Kristusov, ne sme ostati živ in ne sme izvajati pravičnosti.

Pravičnost izvaja le tretji brat, Set, vendar le s tem, da ohranja rod; da se postavi izven bratomornosti; da se ne pusti več vplivati po ekskluzivni vojni med bratoma, ki, nota bene, izmenjujeta vlogi, in je enkrat eden in drugič drugi Kajn oz. Abel: Špelca, **Svet brez sovraštva**, kot idealna vosovska komunistka, in Vera, **Napad**, kot idealna domobranska ideologinja in žrtev, brata Stotnik in Polkovnik Igor, tudi **Napad**, celo dvojčka **Mihael in Gabrijel**. Razlika med Setovo družbo-rodом in kaozmosom je v tem, da je prva realna, drugi pa imaginaren; da se prva nanaša na Boga, drugi pa le na praznino, okrog katere se vrtili; prva na absolutno, drugi zgolj na relativno. Brez stika s transcendenco preide družba, če hoče postati resnična, v vojno-klanje, ali pa se zavrti v teatru reciklaže odpadkov.

Psiha, Ujetniki svobode, Atlantida, Tartif so zadnje postaje procesa, ki ga je imel Kreft - že Cankar - za razvoj, a se je skazal za grotesko. V kaozmosu je vsak Tiberij kot ljudski tribun, kot voditelj in usmerjevalec zgodovine le norec, ki si umišlja, da premika mase in zgodovino. To je prvi uvidel Jovanović z **Norci**, le da je v tej drami še kazal alternacijo norosti s klavsko realiteto, v **Psihi** pa ni več ne enega ne drugega, saj so - v alternativni psihiatriji ali v antipsihiatriji, tudi Deleuzov in Guattarjev pojem - norišnice ukinjene, norci poslani v normalna okolja. To je normalno, saj so normalni ljudje norci, eni kot drugi živijo v fantazmah, v simuliranem svetu. Komunizem je bil takšna velefantazma, le da je svojo resničnost dosegal s terorjem in krvjo. Brž ko se Partija odreče Terorju in Mučenju, brž ko se civilizira, se fiktivizira; njena Vizija je le še blodnja privatnika, enakovredna vsem drugim blodnjam, jemanju droge, čaščenju tega ali onega, tudi katoliškega boga.

Drhal iz **Tiberija** je s tem vzdignjena na raven normativne družbe. Ta nima več jasno razločenih razredov ali plasti, kaj šele PO; vse se pretaka drugo v drugo, iz enega stanja v drugo, s tem tudi iz dobrega v zlo in nazaj. Ne dobro ne zlo nista več tisto, kar sta v **Svetu** in **Napadu**; sta le pozicijski vrednosti, situacijski, interesni oz. sploh nedoločljivi, saj je vrednostna lestvica kaozmosa 0, 1, 2 itn., ne pa a in anti-a, ki se razkrijeta kot dva anti-aja, kot dve nasprotji, sopripadajoči si do medsebojnega uničenja: kot antikomunizem in antifazišizem, kot brata Polkovnik Igor in Stotnik, kot Gabrijel in Mihael.

Cankar je bil zares genialen. V Ščuki je vnesel oba momenta: ne le marksistično leninistično vizijo, ki se ima za etično, za razsvetljensko, za kulturno, za socialno; v to smer nadaljuje Ščuko Tiberij, smer vršiči v herojih NOBD(ramatike), v Krimu in Nini itn. Cankar upošteva tudi anarhistično, marginal(istično), lumpenistično, poulično usmeritev. To je točka, na kateri

Ščuka ščuva neoblikovano množico, je vodja razbijačev, kaotov. Anarhističnega Ščuko - Cankarja - nadaljuje v 20. letih Leskovec z **Dvema bregovima**, Jacinto z Rono, Ščuko z Macafurjem in Krištofom; kaže notranjo dinamiko, dilematiko te smeri, ki je v **Blagru** še indiferencirana. Podzemeljsko ljudstvo beračev (cigani) je enako močan in integralen del slovenske revolucije 1941-45 kot njena razsvetljenska komponenta, Kreftova in Ferda Kozaka; ali pa integralen del domobranstva, kakor hočete. Leskovec se vživi v to drhal, kaže njeno dušo, sanje, moralo: a tudi njeno samoizdajo. Če bi slovenska levica upoštevala to Leskovčevu analizo-podobo, bi ne mogla v revolucijo, saj bi se preveč jasno zavedala, kdo so njeni voditelji: ne Tiberiji, ampak Macafurji; ne Jermani, ampak časnikarji Pravice (Kristanov **Kato Vrankovič**). In bi se zavedala svoje narave tudi desn(ičarsk)a kontrarevolucija: da je ne vodijo idealni Stotniki ali Junaki (**Vstajenje**), ampak hinavsko histerične tercialke Éve (**Meho**); da je v aristokratsko domoljubnih moralnih polkovnikih Moscardih (**Španija**) skrit Božičev kaplan Kregulj in klavec Avguštin (**Kriš**). Sicer pa je zgodovina polna ironije: ko umre general - in vodja OZNE - Maček, se v parlamentu in na TV uveljavi podčastnik Levstik, obdolžen črnorokstva in pravno ekskulpiran.

Leskovca nadaljuje Jože Kranjc: v **Katakombah** in **Skednju**; obe drami sta iz 30. let. Le da ne zmoreta več Leskovčeve precizne globine in usodnosti. Od prve do druge se večja apartnost, alkoholiziranost, nemoč, kriminalnost, a na majhni ravni, nepomembnosti, mala skupinskost anarhistov, ki iz umetniških bohemov, **Katakombe**, preidejo v barjanske berače (**Skedenj**). Gre le še za nemočno opazkarstvo, ki leti na uspešne; tudi na Krefta (Kreft je negativni lik **Katakomb**: gledališki režiser, ki izda svojo podzemeljsko družčino). Tu ni več sledu o zanosu Vizije, ki je nosila Cankarjevo podzemlje v **Vidi**. Tu je začetek obrobnege sveta, kakršnega potem obnovi, a z večjo močjo, Božič - od **Zasilnega izhoda** naprej, posebno v romanih, **Izven** itn. Božič naredi iz tega sveta filozofsko ontološki problem; pritira ga do skrajne avtodestrukcije, do nihilizma (**Kaznjenci**), medtem ko Kranjc obnemore v pripombarstvu. Božič odkrije, da so ti liki moralno ontološka vsebina nastajajočih SSS, ki pomenijo pomik vseh robov na sredino družbe: izločitev sredine, ki je obenem moralna in pogumna, uveljavitev nižine, ki je strahopetna in ničvredna. Šeligo v **Svatbi** z liki iz kranjske »Podmornice« ali Starega Mavryja ne uprizori odvečnežev, ki jih je družba izpljunila, ampak resnico in bistvo slovenske družbe, kakršna je nastala v 70. letih in se kaže v 90. letih kot družba **Psihe**: kot parodija nekoč velikega mita.

8

V obravnavi individualizma je treba biti pazljiv. Če ga premočno kritiziramo in celo odklanjamo, pademo v to ali ono obliko kolektivism; s tem se oddaljimo tako od EK Boga kot od osebne odgovornosti, osebne ustvarjalnosti, osebne svobode. Če se mu preveč zapišemo, pademo v egoizem, egocentrizem, narcizem, avtizem. Zahod pozna obe varianti oz. skrajnosti: v (klero)fašizmu-komunizmu in v ego(t)izmu. Danes je prodrlo prepričanje, da je kapitalizem ne le uspešnejši od socializma/komunizma,

ampak tudi humanejši, le če ga primerno nadzorujemo ali popravljamo s socialno državo, z družbo splošne blaginje, s pluralistično strankarsko demokracijo, s CD (civilno družbo) ipd. Pri tem pa ne smemo pozabiti, kar je že pred časom odkrival Lyotard (v **Libidinalni ekonomiji**): da kapitalizem nekako posebej ustreza človekovi naravi; da posebno on razvija človekovo inovativnost, ustvarjalnost, svobodo, razmah njegovih darov, želja, ekspanzivnosti, narave, medtem ko vse to kolektivitete in njihove ideologije blokirajo, zmanjšujejo. Konsekvenca te misli iz 70. let, ko se v mednarodnem življenju še ni videl konec komunizma oz. realsocializma in ko je bila velika večina zahodne, posebno francoske kritične inteligence še docela skeptična do kapitalizma (Lyotard izhaja iz Leforta kritične marksistične šole, kamor je sodil tudi Castoriades), je ta, da kapitalizma ne smemo gledati le ali predvsem kot sistema izkoriščanja, celo zatiranja, neenakosti, reifikacije in alienacije itn., ampak prav nasprotno kot sistem spodbujanja ustvarjalnosti, maksimaliziranja človekovih sposobnosti; čeprav je obenem krut in surov sistem.

Prav to odkritje, ki mi je potrjevalo moje dotedanje stališče, obnovljeno v drugi polovici 60. let, a sem ga dejansko sprejel že v začetku 50. let (kot stališče Sartra tik po vojni, iz časov, preden se je opredelil l. 52 za realni socializem in marksizem, torej za stališče individualne in po svoje neomejene svobode), pa nemalo spreminja slovenske klasične sodbe o kapitalizmu. Kakšne te sodbe v resnici so, bo treba šele raziskati; tudi znotraj SD. Morda niti niso tako enostransko antikapitalistične, kot se zdi danes pod vplivom zmagovite levice. Ta levica je sicer padla, spodjedla jo je kritična SPD, pa vendar je marsikaj od nje ostalo, ne da bi se zavedali. Recimo: je Leskovec - **Kraljična Haris, Jurij Plevnar** - dramatik pod vplivom Kreka, torej zastopnik socialnega, predvsem pa etiziranega kapitalizma? A kaj v resnici trdi Krek? Sprejema kapitalizem le kot nujno zlo ali vidi v njem kaj več?

Vsekakor bo treba biti manj odklonilen do Vidmarjevega vzporejanja Maksa in Kantorja, **Kralj**; Vidmarju se je nekaj zasvitilo, kar ga ni le fasciniralo kot pogojnega nihilista, diabolika - občudovalca Kantorjeve izjemne »nature« moči -, ampak kot človeka, ki je želel biti v distanci tudi do kolektivizmov in je odločitev za kolektiv Naroda razumel na liniji obujanja ali posnemanja grške polisne družbe-države, Periklejevih Aten, tj. predvsem družbe ustvarjalne Kulture. V tej pa so Tiberiji, kakor jih gleda Krefť, manj pomembni oz. preveč politični, preveč poenotujoči, skrbijo preveč za enakopravnost-enakost, ne pa za individualno osebno ustvarjalnost. Konec 30. let se je Vidmar sicer odvrnil od te misli, izrečene pred koncem 20. let, vendar prav zato, ker je opazil, da je sama kultura nemočna, da lirizem ovira vojaško odločitev, socialno in moralno odločnost, brez te pa postane človek smešen, nebogljen v krutem svetu, v svetu napadajočega fašizma-nacizma. Zato se je odločil za levico-komunizem, podobno kot Zupan, ker je v nji videl naravno moč, silovitost, ideje, odločenost za zmago, aktivnost, kar vse se je v realni revoluciji tudi potrdilo. Tisti, ki je Tiberijeve ideje udejanjil, Cezar, je sicer omogočil Avgusta, ta pa je omogočil največji razcvet rimske kulture-literature. V Krefťovem **Tiberiju** to še ni razvidno, dramatik še zmerom izrazito bolj ceni milenaristični politicum kot kulturo-umetnost; odnos bo obrnil šele na koncu 40. let s **Komedijanti**.

Vidmar je prav čutil, kaj je čutil do Kantorja že njegov avtor: Cankar; da ga ni le odklanjal, recimo kot Mrak Bešnarja, **Razsulo**, - celo Zupan je bil do Trajbasa, **Stvar**, predvsem kritičen moralist - ali kot kasneje Torkar svoje

staliniste in hudiče, ampak da ga je obenem občudoval; ne le razumel, ampak videl v njem veliko moč in celo ustvarjalnost, ki pa se je obrnila narobe. Temu modelu je sledil Primož Kozak z obravnavo Komisarja, **Afera**, manj pa Vincenta, **Kongres**; celo Smole z obravnavo Kreona, **Antigona**. Črtomir, **Krst**, pa je že skrajšen zločinec, čeprav izhaja to njegovo zločinstvo iz grozljive tragične pomote, sam pa je človek neznanske energije, stremljivosti, zagona, poslanstva; a napačnega. Kot je bilo v osnovi napačno poslanstvo komunizma.

Danes skušamo biti pravični, razen hinavskih in slepih desničarjev, in priznati levici, celo komunistično-stalinistični nekaj zaslug; ne toliko izgradnje težke industrije, ki je mlinski kamen okrog slovenskega vratu, ampak najprej spreminjanja slovenskega značaja iz hlapčevsko-lirskega v junaško odločnega, v vojaško energičnega, kar je terjal predvsem Kocbek in kar se je udejanjalo navzlic nasprotnim tendencam novega zaslužjevanja s strani Partije. Pozitivno je tudi odprtje vseh družbenih por, socialna vertikalna mobilnost, padec vseh - žal tudi moralnih in kulturnih - mej kot ovir svobodi, ki je postajala od 60. let naprej vse večja, razen v območju politike, ki pa je retroaktivno vse druge svobode spet blokirala. Partija je dovolila spolno revolucijo, vzgon ludizma - sredi 60. let -, čeprav ga ni marala, saj se je ta čas že pomalomeščanila; a ga ni zatrla. Morda je čutila v njem - v estetski revoluciji druge polovice 60. let - analogon svoji politično razredni revoluciji.

Leta 1945 se je ti. Osvoboditev razumela tudi kot razcvet Kulture, literature kot pisanja in kot založniške dejavnosti, čeprav je pri priči zoper to osnovo nastopila blokada partijskega cenzorstva oz. preusmerjanja vseh sproščenih energij v agitacijo in propagando za Partijo, za stalinizem. Pa je vendar prišlo do kulturnega booma, medtem ko je Osamosvojitvev 1991 oz. že druga Osvoboditev (1990) povezana z močnim upadom (pomena) kulturnega delovanja, zanimanja za kulturo, literaturo, umetniško ustvarjalnost, čeprav, kar je še poseben paradoks, so to drugo osvoboditev in osamosvojitvev izvajali v kar največji meri ravno umetniki. Danes gre - le - za oseko kulturno umetniške ustvarjalnosti, recimo v razliki od silnega razcveta te dejavnosti na prelomu 60. v 70. leta, ki se jo je Partija z obnovljenim terorjem (Pisemsko obdobje) hitro potrudila zatreti, z namenom, da bi energije preusmerila v udejanjanje Kardeljevega samoupravljanja.

Danes - od l. 1990 - je prišlo do nekakšnega »naravnega« upada umetniške ustvarjalnosti, za katerega sodim, da je povezan s povsem napačno usmerjenostjo ideologov ti. Slovenske pomladi, samih kulturnikov, recimo Hribarja ipd. Ti priznavajo za veliko - dejanje - le politično osvoboditev in državno osamosvojitvev; ko pa sta ti dve dogajanja končani, ko je cilj njunih akcij dosežen, in ta je, velika dejanja po njihovem prepričanju odpadejo, začena se svet malih pobud, malih idej, malega življenja. To imam za povsem napačno že od začetka; človek se nikoli ne sme in ne more zadovoljiti z malimi témami. Zmerom je soočen z največjo mogočo témo, ki ga daleč presega; ki daleč presega vse njegove sposobnosti: s témo Odrešenja oz. Boga. (Tudi to moje izvajanje razkriva moj cilj in vzor.) Razumljivo je, da te teme ne vidijo tisti, ki Boga in odrešenja ne priznavajo. Pri tem so jim nasedli tudi ideologi ZKC, kar je prav tako razumljivo, saj so - kot liberalci znotraj KC - brez posluha ali ustreznega razmerja do odrešenja in Boga. Hribarjev, Stresov itn. skepticizem, minimalizem, fakticitetnost, banalni realizem, ki se mu zadnje čase postavlja po robu le - žal zgolj strankarsko politikantska - obnova

revolucijskosti pri Bučarju in Ruplu, postavlja po robu na povsem napačnem terenu, pomeni sprejemanje takšne socialne stvarnosti, kot jo sociološko strukturirajo SSS.

To je svet-družba brez zanosa, ekspanzije, veličine zamisli, svobode, notrine, lepote, oddaljena tako od Periklejevih Aten kot od Goethejevega Weimarja, tako od Francije pod malomeščanskim kraljem Ludvikom Filipom, ki je dala Balzaca, Stendhala, Lamartina, Hugoja, kot od Nemčije 20. let tega stoletja, ki je dala Benna, Döblina, oba Manna, Georgeja. To je svet zajedavcev, ki služijo z bifeji in consultingi, s preprodajanjem megle, s prirejanjem malih užitek, kar je povsem različno od veličastnih gostij, kakršne je doživljal junak v **Šagrinski koži**, od njegovega bogastva, ki je prišlo iznenada in tudi odšlo, od velikopoteznosti, ki jo omogoča sproščeni kapitalizem. Hudo se motimo, če imamo današnjo slovensko dobo za kapitalistično. Je strankarska, strankarstvo pa je smotno le tedaj, če ureja družbo odprtega tržišča, družbo intenzivnega pretoka kapitala, misli, blaga, ljudi, storitev. Če tega pretoka ni, ostane le grabljenje malih pollaščevalcev po tistem minimalnem, kar je dano, kar so ustvarili prejšnji - celo komunisti - in kar zdaj »pravično« dele v nenehnih medsebojnih prepirih klavrno banalne sorte.

To je doba-sistem karikature svobode; in bo tak ostal, dokler ne bo prišlo do živahnejše vključitve v kapitalistični svet - kar pa zavirajo tako SKS-SKD kot sploh vsi strankarji; tedaj bodo namreč izgubili to svojo - klavrno - moč. Prešla bo v roke ekonomistov-kapitalistov, na začetku enako ustrojenih, kot je zvrst direktorja HITa Danila Kovačiča. A temu se ni mogoče ogniti. Karikatura strankarske politike se bo spremenila v ogabno plenjenje kapitalističnih - najprej roparskih - ščuk in šele kasneje bo omogočen nastop Kantorju, kapitalizmu Kantorjevega tipa. Dozdaj smo imeli ta kapitalizem za majhen, za kranjsko provincialen, za trško vaški; Cankar je nazorno podal ozki okvir Betajnove (Slovenije); primerjati ga je pač mogel z razmahom kapitalizma na Dunaju. Očitno pa je bil celo ta kranjski okvir precej širši od današnjega »veleslovenskega«. To z druge strani potrjuje moja misel, da smo Slovenci na prelomu stoletij dosegli z današnjega našega vidika zavidljivo stopnjo kapitalizacije, svobode, CD, pluralizma, vključenosti v Evropo.

V Evropo se je hotela vključiti tudi Partija; Kreft je s **Tiberijem** to zamisel pripravljala načrtno; skok od **Divjega lovca** v republikanski Rim. Le da je Partija načrtovala drugačno Evropo, socialistično, na osnovi Marxa in Lenina, Proudhona in Saint Simona, Holbacha in Lessinga. Današnji histerični krik »Nazaj v Evropo« je manj potenten od civilnega leta 1900 in od komunističnega leta 1941. Filipčič in Rozman-Roza - enako Rudolf, Jesih in drugi ludisti - so pravični v kritično posmehljivem, čeprav obenem razumevajočem in nekoliko avtokoruptnem - ne dovolj distančnem - odslikavanju današnje slovenske družbe. Smeltovci in petrolovci živijo predvsem v lastnih fantazmah, norosti, prividih, samoslepilih - v kozmosu, ki je obenem kozmogonija in teogonija, **Ujetniki svobode**, Hribarjev kozmocentrizem; dejansko životarijo bistveno manj dejavno, manj živo, manj strastno, manj energično itn. od Kantorja, kaj šele od Komisarja. So pajaci, kar sta natančno odkrila Rudolf in Jesih že na prelomu 60. v 70. leta. Lutkarska je njihova retorika in njihov militarizem.

Da je bila nova osvobodilna in/ali osamosvojitvena slovenska vojna le desetdnevna - v nasprotju s krvavo realno bosansko -, ni le naključje; sodi v

opisovani značaj današnjega slovenstva: v parodijo. To parodijo ali grotesko sem kot temeljno značilnost ne le SPD v dobi ludizma, od 70. let naprej, ampak kot novo slovensko usodo analiziral in kazal kot bistveno že od analize Jovanovičevih **Znamk, nakar še Emilije** naprej, tj. od druge polovice 60. let. Tudi zato me evforija slovenske pomladi, v kateri so retorizantne heroine klicale Polinejka, naj se vrne - in s tem, ne da bi se zavedale realnih nevarnosti, klicale obnovo državljsanske oz. bratomorne vojne, kar jasno dokumentira Jovanovič v **Antigoni** -, ni fascinirala, ni privlekla; do nje sem bil v kritični distanci, čeprav sem osamosvojitev zagovarjal, ker je bila edina realna šansa. A sem vedel, da je ludistična retorika obdobja Referenduma ali simulacija, ki se bo hitro razblinila, ali pa regres v fašizacijo, kar je obetal gentilizem. Morda sem nevarnost gentilizma-fašizacije precenjeval. Razlog je bil v tem, ker si nisem mogel do kraja jasno predstavljati jalovosti, fiktivnosti, ničvrednosti ljudi oz. njihovih vsebin, njihovih življenjskih svetov (Husserl ali Schutz), ki so bili-bile v temelju te nove - pretežno simulacijske - slovenske revolucije.

Vendar pri tej svoji (ob)sodbi ne smem biti enostranski: kakor je bila ta revolucija klavrna, smešna, ludistična - kot da bi jo napisal Rudolf, v nji se je sam udeleževal in se najbrž ob tem, kot poslanec republiškega parlamenta, kot član pompozne DZ (demokratske zveze), strahovito zabaval -, je bila tudi ustrezna. Kajti če bi se uresničilo, kar so sanjarile in opevale Hribarjeva, Puharjeva et comp., bi bili danes v Sarajevu oz. bi imel prav Jovanovič z **Antigono**, ne pa Filipčič s **Psiho**; bi afazičnost smeltovcev nadomestila odsotnost besed, ki pomeni paranoično prisotnost Krvni in Strelovi. Kar opisujem, je slovenska realiteta. Nismo (še?) vstopili v revitalizirano, odprto, divjo, ekspanzivno, zabavno kapitalistično družbo, kakršno je genialno uprizoril Balzac v **Mercadetu**. Naša medsebojna sleparjenja so mičkena, pa še ob vsakem dvignejo svoj vriščeči glas celotno časopisje in parlamentarne preiskovalne komisije, kot da bi se vračali v čas ultramoralističnega Jerana. Obenem pa nismo v fizični bratomornosti rearhaiziranega tipa, kakršno je slikal v zgodovinskih dramah - historijah - Shakespeare.

Smo komaj kje. Smo na nekem začetku, če bomo realizirali predpostavljeni slovenski socialno naravni potencial; če seveda tak potencial sploh obstaja. To bomo še videli. Če pa se bomo še naprej blokirali - v duhu Stresovega itn. socialnega etizma, ki pa ga hvala Bogu ves čas ukinja tradicionalni klerikalni tartifizem, prikriti pohlep, neznanška zagrizenost in želja po uspehu Peterletove stranke in tipa -, bomo zdrknili tja, kjer smo pred Linhartom ali Pohlinom že bili: v podalpsko temno provinco, za kakršno smo se kritično slikali že kar nekaj let, od Pirjevca, Štiha in Šeliga, a pri tem svojih samoobsodb le nismo jemali povsem resno. V Štihovem **Spomeniku** je pod radikalnim norčevanjem iz jalovega, praznovalskega, veseličarskega, stisnjenege slovenstva navzoč partizanski patos, nostalgija po velikih časih; pri Šeligu - **Savna, Svetloba in seme** itn. - obupan krčevit poskus izstopiti iz te mizerije; pri Pirjevcu ontološka zasnova tega izstopa, čeprav žal tudi osnova za gentilizem, ki vodi v psevdoherojsko reprovincializacijo.

Danes se zdi, da so te rezerve do SSS provincializma že povsem brez sape in moči; da je tudi revolucijska nostalgija groteskna. Danes bi bila potrebna velika milost, da bi se Slovenci zavedeli točke, na kateri s(m)o obtičali; da bi se v nas oglasila tista vera, ki je zmerom v človeku in ki je njegov najgloblji,

najbolj neizčrpni potencial. To bi bila edina ustrezna renesansa-«revolucija». Liki - Smoletove - Antigone, Uršule, Ambrozija, Fedje, Ješue, Sergeja in sorodnih so živ dokaz, da takšen potencial obstaja; da ga jasnovidni tudi opažajo; da ga celo posredujejo kot model-zgled.

Sproščen kapitalizem in nova evangelizacija sta si seveda kar se da raznarazen. Gre za dva tipa ustvarjalnosti. Kapitalizem - po Lyotardu - se usmerja prek zadrževanja libida, prek varčevanja z energijami, prek zelo zavestne usmeritve vseh energij v eno samo točko, nazadnje v eksplozijo, saj se ni mogoče trajno zadrževati oz. zadrževanje označuje le prvo fazo kapitalizma, fazo, za katero je značilen tudi etično ustvarjalni meščan. V razviti fazi - sam jo ilustriram s svetom Balzacove **Človeške komedije** - pa padejo vse meje-pregrade. (Bor je kot ultravitalist hotel doseči z revolucijskim komunizmom l. 1941 isto kot Balzac stoletje prej.) Meščan opusti askezo, moralno avtodisciplino, celo solidarnost. Nastopi planetarna ekspanzija imperialnosti nacionalnega kapitala, ki nazadnje preide v nadnacionalnega. (Kar vse je kritično opisoval Marx v **Kapitalu**, a tudi Hannah Arendtova v knjigi **● revoluciji**.) Nadnacionalni je pač nujen, da bi se ognili perpetuiranju iz nacionalnega pohlepa motiviranih in potekajočih svetovnih vojn, fašizmu. (Tega Srbi ne razumejo oz. si zelo želijo svetovno vojno, kar je značilno fašistoidno: sadomazohistično, avtodestruktivno, »poetično«.) V fazi po drugi svetovni vojni se Kapital - vsaj nazunaj - umiri; postaja vse racionalnejši; spet se kapitalisti zavedo potrebe-nuje po samoobvladanju, po samoomejevanju, saj bi sicer tržišče prešlo v vojno, tekma v pomore. A kljub temu ostaja v naravi kapitala in tržišča radikalni ekspanzionizem, le da je ekonomski, ne militarističen. Ta narava pa terja za oskrbovalce, nosivce kapitala - za človeški »faktor« - takšne ljudi, ki so ne le čim bolj neomejeni, neobzdljivi, brezobzirni, ampak obenem tudi čim bolj racionalni, premišljeni, prekanjeni, učinkoviti, performančni, tehnološki. (Pučnik to naravo skriva pod filozofijo-sociologijo znanosti, udejanja pa prek panpolitokratizma.)

Slovenci smo se večinsko - morda celo enoglasno - l. 1990 odločili za pot kapitalizma (medtem ko l. 1941 vsaj polovica za pot marksistične revolucije). Na tej poti pa je blokiranje sproščenosti, svobode, ekspanzionizma, neobzdanosti neumno; pomeni le samozaustavljanje, ne pa izbora druge poti. Socialni moralisti vseh vrst - od klerikalcev do humanistov - vtikajo palice med kolesa, da bi se ta vrtela čim počasneje (nesprejetje lastninskega zakona itn.); kar je bedasto, samozavrt in izraža strah zaradi odločitve za kapitalistično pot; a strah ne pripelje nikamor, razen v minimalizacijo življenja v azilu-provinci, v novo hlapčevstvo. Ne pravim, da so opozarjanja na amoralnost, na roparskost, na hispanoameriškost, na kolonialnost balkanskega kapitalizma napačna; to ponavadi sploh ni domači kapitalizem, ampak uvoženi. Tujci - iz ZDA kot simbola - so kapitalisti, nekateri domačini jim služijo pri kriminalizaciji vdora kapitala, da bi bil čim uspešnejši, velika večina pa živi v fevdalno agrarnih razmerah. Ne mislim, da je slovenski položaj tak. Slovenija je precej enotna država-družba, ki se v celoti zapira ali vsaj pazi, da ne bi prišlo do prehudlega, predivjega, prenenadzorovanega vdora tujcev in kapitala; Slovenci kot ljudstvo-drhal skušamo biti vsi mali kapitalisti, gostilničarji-bifedžije. (Morda pa Slovencem zaradi njihove majhnosti prav to najbolj ustreza. In smo strukturno drugorazredni.)

Zahodni kapitalizem je zrasel iz skrajno moralnega, predvsem pa zoperrazsipniškega, zoperužiškega duha kalvinizma, presbiterjanstva, puritanstva. Kolikor obujamo Slovenci tega duha, je za primeren kapitalizem dobro; ropanje-zajedanje ni kapitalizem, ampak ostanki barbarstva v njem. Vendar pa je eno osebni asketizem ob maksimalni produkciji ter trženju, to je model ZDA v pretekli klasični protestantski epohi, nekaj zelo drugega pa tisto, kar počnemo danes Slovenci. Naš liberalizem kot ideologija kapitalizma je temeljno prežet z - Žiškovo itn. - teorijo Užitka, z antimoralizmom; s čimer je teoretično opravičena korupcija. Ker pa ne pride do oživitve produkcije, recesija kar traja, in ker je produkcionizem zamenjan z zajedavstvom (ki je fevdalizem brez vojaškega momenta, brez časti in dolžnosti varovanja nižjih) in ne do trženja, ampak do varanja, do skrivanja, dobivamo na glavo postavljeni »kapitalizem«: razuzdanost, ki se prikriva zaradi retorike moralizma, in ničto ustvarjalnost. Produkcija blaga se reducira na produkcijo preprirov, besed, silne - seveda simulirane - reideologizacije in na produkcijo malih užitkov v spolnosti (**Psiha, Tartif**). Rezultat je spet groteska: samoslepilo, da gremo po poti kapitalizma, a smo na tej poti le retorično. Ludizirani kapitalizem, ki je sicer »simulativen« glede na arhaično bratomorno vojno, je še kar realen glede na lažisvet slovenskega Označevalca. Dejanske odločitve za kapitalizem Slovenci še nis(m)o sprejeli.

Se pravi, da še nismo na ravni, ki je bila dosežena s Kantorjem. Lik Danilov Kovačičev je bližji liku profesorja Nemina iz **Pen**, dobi avstrijskega finančno borznega in špekulativnega kapitala, kot pa Brošu, **Ruda**, kapitalistu Glavaču iz Kristanove drame **Zvestoba**. Tudi ideologija Grosa, Paša, Malenška je bližja Neminovi. Lik Kantorja je treba prebrati znova in objektivneje, Kantor izjemno dela, gara. Postavlja podjetje, celo tovarno iz nič; sicer s hudim izkoriščanjem delovne sile, s političnim - povsem nenačelnim - taktizerstvom, surovostjo do soljudi, a ne z namenom, da si bo omogočil čim več Užitka. Kantor ni nikak lacanist ali celo lacanomarksist. - Lacanomarksizem je tragično groteskna oblika spoja ciničnega stalinizma s hedonizmom; si je mogoče misliti bolj perverzno ideologijo-prakso? In prav ta ideologija-praksa je temelj uspešnega, neruplovskega slovenskega liberalizma, Žiškovega in Drnovškovega. To za Slovence nekaj pomeni. In prav tej platformi ministrira, kot pravilno ugotavlja Rupel, Peterletova stranka; kar je še dodatna perverznost klerikalnih socialnih moralistov, ki delajo ravno nasprotno od tega, na kar retorično - dejansko ludistično - prisegajo.

Kantor je v velikem delu svoje osebnosti blizu začetnemu moralnemu meščanu. Od sebe terja vse. Ne uživa, ko preganja. Maksa res ne ljubi - Maks je utelešenje vseh zopervrednot, ki so Kantorju mrzke, anarhist je, izgubljen je -, a mu je pripravljen dati hčer, če odideta iz Betajnovе-Slovenije. Kantor se zaveda, kaj bodo zakuhali Maks in Ma(r)ksovci, nastajajoči leninisti, Maksa samega pa bo radikalizirajoča se, povsem antietična stalinska revolucija sama odpihnili ali likvidirala, kot je Simona in Kristjana, **Afera**. Kantor ima prav, ko čuti, da se bo Slovenija po krvavem ovinku-zaostanku vrnila k njemu; da je torej Maksov etični upor nesmiseln. (Kantor se seveda ne zaveda transcendenčne ravni eksistence.) S Kantorjevega stališča je res abotno tako slepiti se, da l. 1993, več kot devet desetletij po nastanku **Kralja na Betajnovi**, Slovenci nismo še niti pri Kantorju. (Čprav smo na nekaterih drugih terenih le napredovali oz. dobili pomembne izkušnje.) Kreftu, ko je pisal

Tiberija Grakha, se ni niti sanjalo, da bo šel razvoj v takšno smer, kot jo opisujem: najprej v klavski stalinizem, nato v avtoblokantni psevdokapitalizem oz. v eksplozijo strankarstva kot pouličnega prepira. Kreft še živi, čeprav bolan; kaj si misli, ko gleda nazaj na svoje življenje oz. na življenje Slovencev?

Kapitalizem je nomadstvo, ki se ne pretvori v romarstvo, ker nima stika z onkrajnim. Ne radikalizira se sicer v barbarsko militaristično osvajanje, kot fašizem; obdrži se, čeprav s skrajno težavo, prek hudih kriz. Ena je bila za Avstrijo v 70. letih prejšnjega stoletja, odslikavajo jo **Pene**; druga na prelomu stoletja, zvezana z agrarno krizo, odslikavata jo **Kralj** in **Amerikanci**; tretja v začetku 30. let, glej **Viničarje** itn. Zato se je l. 1941, ko ta tretja kriza še ni bila premagana, zdelo verjetno, da je kapitalizma konec, posebno ob naivno sprejemanih informacijah o gospodarsko tehnično znanstvenih uspehih Sovjetske zveze. Kapitalizem se obdrži v racionalnih mejah; torej izkoristi energijo nomadstva. Sanjarije o kozmični energiji, ki jih razširja kozmocentrizem, o sakralnem, so le čarovniške ideologizacije in ludistične magizacije te realitete: nomadstva, strašno nabitega z energijo.

Slovinci se bodo morali pač odločiti: ali za Župnika iz **Hlapcev**, ki refevdalizira, totalitarizira, spreminja ljudi v služabnike, ali za Kantorja, ki se polagoma civilizira, ne da bi postal filantropski lastnik - kot v izgubljeni Kristanovi **Tovarni** -, ki tovarno prepusti delavcem. Vendar lahko uporabi poleg nadnacionalnega, anonimnega, delničarskega kapitala in menezementa tudi socialni pakt z delavstvom oz. soupravljanjem v podjetju, če to služi uspešnejšemu poslovanju; humanizem je tu v službi učinka. Ali za Komisarja. Ali za postmoderni svet **Psihe** (in **Tartifa**).

Ali pa za romarja Ambrozija. Oz. za romarski moment v vsakem človeku, tudi če ne zapusti Ustanove-Družbe-zunanje ozemljenosti. Ambrozij je smer, je zgled, je tendenca, je prvina v vsakomer; kot je tak - nedosegljivi - zgled Jezus.

9

Na tem mestu razprave se lahko vrnemo na njen začetek: k vprašanju lokalizma in kozmopolitizma, provincializma in univerzalizma oz. univerzalnosti.

Znotraj vsake slovenske smeri bi našli oba tokova; celo znotraj vsakega dramatika ali vsaj mnogih. Kreft sega v **Tiberiju** v svetovno zgodovino, da bi Slovence vzdignil iz provincialne etnije, v **Komedijantih** se vrača k slovenski; v **Baladi** in **Letu 1905** sega v rusko, ki je svetovna, v **Puntariji** v slovensko, ki pa ni zaprtost v vas, kot v Vombergarjevi **Vrnitvi**, tudi v **Zlatem teletu** in **Vodi**, ampak cilja na razredni spor - celo vojno -, ki je univerzalen; Engels je napisal celo knjigo o **Nemški kmečki vojni**, ob tem ko je zaničeval slovanski, s tem tudi kranjsko slovenski konservativni provincializem. V praktičnem slovenskem realnem (realiziranem) socializmu - stalinizmu - je igral Ivan Potrč mnogo važnejšo vlogo kot Kreft. Potrč ni bil le partijski ideolog, ampak prav s trilogijo o **Kreflih** predstavnik ruralizma-lokalizma. Obe drži sta se pri njem usklajevali, tako da je dosegal zavidanja vredno ozkost, nesvobodnost, zagrizenost, tako geografsko kot mentalno omejenost; bil je paralela Meškovi in Finžgarjevi kmetiškiosti.

Tudi zato ni čudno, da je tako mrzil Zupana; ko je Potrč pisal **Krefle**, je ustvaril Zupan **Aleksandra praznih rok**; v začetku 50. let. Ko je pisal Zupan **Stvar Jurija Trajbasa**, v kateri sicer nosijo dramatikovo idejno sporočilo kmetjedelavci, Deževnik, a se vseeno dogaja med buržuji, Trajbasom, in celo polaristokrati, »grof« Vilibald, in se v nji odvijajo filozofski pogovori cinično skeptične, romantično nihilistične vrste, je ustvaril Potrč **Kreflovo kmetijo**; oboje nastane konec 30. let. V **Kmetiji** ni sledu o kaki intelektualni filozofiji, razen o marksistično pojmovani kmetijski razredni vojni. Iz Zupana je izhajala kritična SPD, Potrč je ostal brez dedičev, čeprav ga je podpirala celotna oblast z ogromnimi finančnimi in organizacijskimi sredstvi, mu omogočila, da je urejal *Mlada pota*, revijo za mlade literate, prek katere je hotela Partija vplivati na kulturni(ški) naraščaj. A je bil ves trud zaman.

Potrču se je posrečilo preprečiti, da bi dobil Zupan za **Menuet** - sredi 70. let - Prešernovo nagrado, ni pa mogel ustaviti trenda, da se je celotna mlajša - ludistično karnistična literatura - zgledovala pri Zupanu, a ne pri povojnem sentimentalno humanističnem, ampak pri »trdem« predvojnem oz. še tršem kasnem (**Zapiski o sistemu** itn.) Zupanu. Potrč bi našel pristaše svojega lokalizma pri desnici, a za desnico je bil vendar prenaturalističen. Bil je seksist, le da kmečke sorte, to pa za Slovence, ki so po letu 45 prenehali biti kmetiški narod, ni bilo privlačno; spolnost oz. psihologija spolnega zavezanca, Južka iz romana **Na kmetih**, je postajala mladim vse bolj smešna, neodvisno od tega, da je uradno kulturništvo roman nezmerno hvalilo; tudi **Krefli** so ostali brez ustvarjalnega odmeva.

SPD - celotna slovenska kultura - se je vse bolj obračala k univerzalizmu, k poetizaciji, k surrealizmu, k sanja(rija)m. Kar je bilo v drugi polovici 50. let - Strniševa **Mavrična krila** - še povsem zunaj toka, se je skazalo, da je na začetku novega toka; v **Krilih** nastopajo Egiptolog, Arheolog, Endomolog, vilinsko bitje-metulj, ne pa slovenski kulaki. Obzorje se je razširilo do vsesplošnega stalinizma (**Dialogi**), kot se je v **Tiberiju** do vsesplošnega leninizma, na vsa območja planeta, v vse dobe, kajti Deklica-metulj je iz pradobe, v bistvu pa do transcendence, kajti Vila je bitje iz drugega sveta, medtem ko je bil Potrč brumno slep in gluha za vse onkrajno, celo za vse, kar je prihajalo od onkraj geografske meje, ki loči realni socializem od zla; bil je ideolog slovenske ali jugoslovanske Železne zaves.

Za zaveso se sicer ni razprostiralo le kazensko - suženjsko - taborišče, kot je bil prepričan Jeločnik v **Vstajenju**. A Potrču samemu se ni posrečilo pokazati idealne lepote Proletariata; ostajal je pri opisovanju razkroja kmetstva, nato pa vse bolj pri spominskem obujanju lepote kmetstva, čeprav ne kot kulaštva, kot razredne forme, ampak kot spomina-sanje, kot že derealiziranega sveta. To je pomenilo ideološki umik. Kot da bi sanje o vasi-podeželju smele biti socialistične, vrednostno pozitivne, Strniševe sanje pa ne, ker se dogajajo v velikem svetu, na Zahodu; in ker Strniša v kmetištvu ni videl nobene prednosti. Do koalicije Potrč-Zadravec (Jože) pač ni moglo priti, ker je bil Potrč strasten a(nti)teist oz. sovražnik KC. Oba ideologa sta tekmovala, kateri od njiju bo dal ustrezne razloge - utemeljitev - za gospodovanje (lastništvo) te ali one, klerikalne ali partijske grupe nad slovensko zemljo. Glede na to - na eni strani nasprotujočo si, na drugi poenoteno - linijo provincialnega ruralizma je Krefl s **Tiberijem** vse drugje.

Če vzporedimo dognanja o nasprotju lokalizem-univerzalizem s tem, o čemer sem govoril prej v razpravi, pridemo do sklepa, da v okvirju agrar(istič)nega lokalizma ni mogoče razviti ne sodobne individualne personalne PO, ne kapitalizma, ne individualizma, ne višje - bolj diferencirane - oblike socialnosti, tj. hipermoderne ali postmoderne znanstveno tehnične države; Jože Zadavec, eden od današnjih vodilnih slovenskih teologov-časnikarjev, je v svojih slavospevih slovenski Zemlji-Materi-Kruhu-Izročilu ne le konservativec, ampak simbol reakcionarnosti. Njegova ideologija gotovo najbolj zavira - poskuša zavreti - slovenski razvoj v sproščen kapitalizem. Obenem pa enako blokira odprtje v EK, k transcendenci in razodetemu Bogu, saj ga nadomešča z radikalno poganizacijo, s prvinami, ki so bile nepogrešljive v predvojno-medvojnem slovenskem klerofašizmu in ki jih taksativno obnavlja Jeločnik v **Vstajenju**, tudi Debeljak v **Črni maši**, čeprav v ravnotežju s krščansko ljubezenskimi koncilskimi poudarki. Ne pravim, da iz kmetiške pozicije ni mogoče do Boga. Je pa res, da prav kmetištvu poudarja ozemljenost, ozemljenost pa je povezana s kanaanskimi kulti rodovitnosti, z malikovanjem boga Baala in Astarte, njenega erotskega stika, da bi malikovalci z zaklinjanjem in obredi priklicali čim večjo plodnost.

Potrč je plodnost že zamenjeval s karnističnim užitkom, Zadavec pa s pretvorbo zemlje, snovi, žita, dela, ognja v Kruh kot simbol vstalega Kristusa, le da je Zadavec Kristus strukturno bližnji vstalemu Dionizu, čeprav - vsaj na vrhni plati - nedemoničnemu, nemanikalnemu. Gre za tisto, iz česar izhaja tudi Nietzsche: za večno spovračanje, ki ga enako kot Zadavec obožuje Hribar in ga je odlično uprizoril Rudolf v eni svojih redkih resnih dram: v **Praznovanju pomladi (Koži megle)**. Zadavec vstali Kristus je novo rojstvo Narave, je Kruh iz moke, je prebujena rast po zimi; to pomensko strukturo moramo videti pod formalno retoriko o Jezusovi božjosti. Oziroma: Jezus je pri Zadavcu bog, saj se mu posreči premagati zimo, tj. zlo, greh, kazni, krivdo. Vse to so moralni izrazi-besede za človekovo očiščenost, če sodi h Kmetstvu, k ZKC, ki je ruralno-gentilistična.

Simbolika Kruha, ki bi mogla biti za evangeljskega kristjana opomin na to, da je Kristus svet odrešil, ker je vstal od smrti, ker je premagal samo Naravo (!), zemljo, celo dozdajšnje nebo ter obljubil Novo nebo in Novo zemljo, premagal način življenja, v katerem so živa bitja, tudi človek, odvisna od hrane, od jedenja, od izkoriščanja drugih in drugega, od kruha, je pri Zadavcu oz. v tem v SKS prevladujočem ruralističnem pogledu na svet, razumljena pogansko: Jezus kar naprej vstaja od smrti, ker prihaja po vsaki noči jutro, po ostarelih mladostni, po dežju sonce. Z obredi, ki naj bi bili krščanski, z mašo, molitvijo ipd., zaklinjamo - izprošamo - to vračanje; bog nas za našo hlapčevsko podrejenost njegovi magiji in s tem »naši« grupi, ker jo predstavlja in brani »naš« bog, medtem ko druge grupe drugi bogovi, nagradi z zvestobo: s tem, da nam vrne vsako jutro nov čas, vsako leto novo pomlad, zmago nad sovražniki (zmaga nad komunisti se še čaka).

Prav zato se selstvo izključuje s to ozemljenostjo; vsak bog je vezan na ozemlje. To je spoštoval celo Nebukadonazar in babilonski kralji, ki so poslali judovske duhovnike iz babilonske sužnosti v Jeruzalem oz. v Judejo, da bi tam oznanjali pač judovskega boga; in so dovoljevali izgnanim Hebrejcem v Babilonu, da častijo svojega boga - Jahveja, Elohima -, ker je to njihov rodovni bog. Ko razširjamo krščanstvo, ga kot moč ZKC; s tem zavladamo nad drugimi

ozemlji. Zgodovina katolištva, celo protestantizma je takšno osvajanje ozemelj, ker ni dovolj močna EK vera, da krščanski Bog ni vezan na ozemlja; da to ni vojaško oblastniški bog. Današnji Srbi-pravoslavci so v sodobni Evropi skrajni primer za takšno repoganizacijo: za osvajanje ozemlja, ki ga pojmujejo sakralno; tu jih podpira srbska pravoslavna cerkev.

Ideologija domobranstva je bila tudi zato ideologija kmetstva, medtem ko je bila ideologija komunizma za eno stopnjo bolj razvita, kot ideologija razreda, ki ni nacionalno ozemeljsko vezan; Marx je pri proletariatu poudarjal predvsem to; ideologija meščanstva je še za eno stopnjo razvitejša. Marx je z njo obračunal, ker je prav v njegovem času meščanstvo iz univerzalnega, kakršno je bilo še v francoski revoluciji, postalo - prek Napoleonovega imperializma - nacionalistično, posebej v Nemčiji, nato v Italiji, rissorgimentno, in posledično po vsej Evropi, z vrhuncem v revolucijah leta 1848. (Ki si jih je vzela - o omejenost! - za zgled Slovenska pomlad kot obnova Pomladi narodov!) Po drugi svetovni vojni se meščanstvo vrača k citoyenstvu 18. stoletja, vendar transformiranem v kaozmatiko postmoderne; kako se vrača, o tem sem nekaj napisal v tej razpravi. In obenem zatrdil, da ni nobena od teh treh ideološko-socialnih drž odrešilna, čeprav sta razredna in kmečka opcija še manj primerni. (V slovenski revoluciji sta se združili; pri Kocbeku, pri Potrču, celo pri Zupanu - **Trajbas-Rojstvo**, Deževnik-Krim, kmet-delavec -, pri Boru, kmet Rutar v **Raztrgancih**, delavec v **Težki uri**, pri Miheličevi, študentka Špelca ob vseh drugih slojih, ob delavki Mimi - **Svet** itn.)

Izbira EK je zunajsocialna. A ker človek ne more - razen v redkih primerih, puščavništvo, romarstvo - živeti zunaj družbe, se vendar da ugotavljati, od kod je bližanje k EK »lažje«: ali od kmetstva ali od meščanstva ali od delavstva. Ena od zablod današnje SKS je navduševanje nad meščanstvom-lastništvom delovnih sredstev, dejansko nad buržoazijo, ki je imela pred vojno v lasti dobršen del slovenske lastnine; SKD posebej močno poudarja vračanje Pravice kot pravice bivših lastnikov, kot nujo vračanja lastnine le-tem. Tudi kmeta gledajo tako; posebej SLS: kot lastnika zemlje in sredstev; Oman se je zavzemal posebej za velikega kmeta - in Oman je prešel iz SLS v SKD. Jezusovo priliko o bogatinu in kameli poznamo; simpatij do lastništva pri Jezusu ne moremo opaziti. Ni naključje, da je sam izhajal iz obrtniške družine, od tesarja-mizarja, njegovi prvi učenci iz podobnih družin-profesij, ki niso bile vezane na lastništvo zemlje; ne iz kmetov, ampak iz ribičev ipd. Obrtniki, tudi ribiči, so selci. Jezusovi učenci so celo opustili proizvodno delo in šli za učiteljem: križemsvet, po Galileji, po Jezusovi smrti po vsem imperiju - do meja vzhoda, zahoda, juga, severa, v partske dežele, med atenske filozofe in k Nubijcem.

Povezovanje krščanstva z državo, z birokracijo, nazadnje celo z vojsko - Konstantin, Teodozij celo vojaško zmaga nad sovražnikom v znamenju križa (sanje-videnje: in hoc signo vinces!) -, na Slovenskem s kmetstvom, ki je najprej tlačanstvo, se pravi nesvoboda ljudi, ki niso smeli zapustiti svojega ozemlja brez gospodarjevega dovoljenja, kar ni le hlapčevstvo, ampak napol suženjstvo, ta poteza ostaja pri Slovencih silno močna, determinantna. Liberalna in leninistična revolucija sta jo skušali odpraviti, a sta jo nato kot despotski sami okrepili; to povezovanje ni ugodno za EK, za posluš do transcendentnega Boga. Da bi se temu odprl, se mora človek najprej odreči vsemu, lastnini, oblasti, interesom, Jezus je terjal, da celo družini; vsekakor pa

telesu. Tu vidimo, kako je meščansko nomadstvo, kot ga oznanja današnji slovenski liberalizem, nedosledno, pogojno, retorično, s tem pa tudi kapitalistična opcija tega še zmerom psevdoliberalnega meščanstva, zbranega okrog LDS. Prav telesu se ne zmore odpovedati.

Mastnak, Žižek itn. so ideologi Užitka, a telesnega; prostor in pomen Telesa jim je vse, čeprav ne na-ROD-nega, kot Urbančiču in Hribarjevi, ampak individualnega, spolnega, družbenega. Ostanki ti. novih družbenih gibanj (NDG) oz. ta gibanja sama v svoji heroični epohi - v 80. letih - si dajejo na eni strani diabolično patetične nazive, Lilit, združenje lezbijk, združenje neomejeno svobodnih žensk, vemo pa, da je Lilit demonično bitje, homoseksualci pa izdajajo mesečnik Revolver, kar ni le v nasprotju z njihovo siceršnjo pacifistično, blago usmeritvijo, ampak kaže, da si s takšnim samopoimenovanjem dvigajo samozavest; a druge zavajajo, saj retorizirajo, kot da prehajajo v svet Jovanovičeve **Antigone**, čeprav dejansko ostajajo nemočna marginalna skupina slovenske postmoderne.

Na drugi strani pa se svoboda teh marginalcev, postmodernistov, po »naravi« selcev, saj so skeptični do ozemljevalnih ustanov, kot je družina, konča nenavadno hitro in blizu: na omejenem prostoru lastnega telesa ali telesa tistega drugega, s katerim se svobodno odločata, da bosta skupaj - »solidarno«, dogovorno - gojila užitek. Prav - lacanistična, v slabo razumljenem Freudovem duhu izvedena - redukcija Užitka na tel(esn)o kaže vso omejenost imanentistične svobode. EK je spoznalo - in prva stoletja so to držo praktično razvila v puščavništvo, v askezo -, da je telo najhujši zapor, meja; da se odpira božje šele onkraj telesnega. Ozemlje kot državno, narodno, kmečka last (posestvo) je le fizično kvantitativna razširitev zasebnega človeškega telesa; a razširitev, ki je zmerom le začasna. Nazadnje se človek zmerom vrne na mere svojega telesa: ob uri smrti, ko postane truplo. Skrči se še na manjše mere, na prah in pepel, nazadnje na minljiv spomin in praznino: na luknjo v zemlji, na prazno krsto; le dovolj dolgo je treba čakati. Odtod sanje faraonov in drugih strankarskih imanentistov, da bodo z mumifikacijo dosegli večnost!

O tem praznem mestu piše Serres v **Rimu**. Paradoksalno ga razširja tudi na prazni Petrov grob pod rimsko baziliko svetega Petra, kar ni nujno nekrščanska razlaga; kajti pravi Peter - duša in Novo telo - bosta onkraj tega sveta, tudi onkraj vsake cerkve, pa naj je še tako triumfalna ali papeško znamenita. Bog posega v ta svet, kadar in kakor hoče; tudi skoz zakramente; a da bi božje ujeli v določen prostor? Iluzija. Malikovanje relikvij, svetih reči in delov teles je poganski ostanek.

10

Hlapčevstva ne bo konec, če bo konec ZKC oz. sploh KC, kot je menil Aškerc (v zbirki **Akropolis in piramide** itn.). Ne bo ga konec, če bo končano s stalinizmom, kot si je utvarjala skoraj vsa slovenska družba okrog leta 1990. Prav tako ga ne bo konec, če bo zmagal liberalizem, še posebej slovenskega - manj svobodnega - tipa. Raztrgati okove socialnih prisil je lažje kot odvezati se od lastnega telesa. Aškerc se je obenem, ko je razbijal KC, »reševal« v karnizem (**Izmajlov**). V tej točki je Aškerc predhodnik današnje slovenske LD oz.

celo postmoderne; tudi v propagiranju prazne Svobodne misli, ki se že pri starejšem Aškercu - ne pa še pri avtorju **Balad in romanc** - razkriva kot jalova retorika, kot dolgočasna simulacija, zoprna še posebej zato, ker je tako vsiljiva, resnoba, samoprepičujoča se, a nemočna. Ludizem skuša Aškerčev neuspeh popraviti tako, da zamenja resnoba s posmehom, pezantnost z lahkotnostjo, »filozofijo« z igro, smrtno dosledni angažman s svobodo vsesplošnega izdajstva (razen z izdajstvom telesa), bistvo pa ostane isto. Govekar je zagotovo prvi slovenski ludist-postmodernist; Janko Kos je že pred desetletjema bistro prepoznal v Ruplu kot tedaj najbolj bliskavemu slovenskemu ludistu-postmodernistu Govekarjevo naravo. Le da se je Rupel skazal kot sposobnejši, predvsem samostojnejši. Govekar je ostajal do konca drugorazreden, le časnikar, v službi Tavčarja in njegovih dedičev; Ruplova ambicija je priti na prvo mesto v slovenski državi.

Prav **Psiha** - Rudolfove, Jesihove itn. drame - nazorno kaže, koliko je vredna svoboda današnjih Slovencev. Junaki **Psihe** jamrajo, so nemočni, in bi bili zaradi samosmiljenja kar sentimentalni humanisti, če bi se jemali zares, kot se Torkarjevi in Torkar sam. »Rešuje« jih pišmevuharstvo. To pomeni, da se njihova svoboda nazadnje skrči na razvrednotenje vsega; če ni nič vredno, tudi moja nezadoščenost ne more preiti v obup, v trpljenje, v tragedijo; ostane prazen pojav, igra na srečo, naključje, v okvirju teorije kontingence in brezpomembnosti sveta in človeka. Kozmos, ki je v tem kaosu, je s tem le formalen: le Označevalec; le začasna, zmerom znova spremenljiva Pravila ali dinamično gibčen sistem pravil-dogovorov, ki zmerom znova konstruira realiteto, a brez ambicije, da bi jo spoznal ali ujel ali ljubil. Pač kubizem-konstruktivizem, s kakršnim je hotel Černigoj v času nastanka **Tiberija** razkrinkati slovenski svet, a je doživel smrtno sovraštvo ideologov polne Biti (boga kot Sestava Lepote), tudi Izidorja Cankarja.

Kaozmos pomeni predvsem to, da kaos ne vodi v vojno, v bratomornost, v obnovo realitete s Krvjo (Zemlja - bojem za Kruh); ampak da ostaja v negentropiji, v redundanci, v igri kaotizma, ki teče po pravilih: v telesnem, ki zaradi spremembe Ideje (ki se realizira v Krvi) v fantazmo ni več veličastno trda Ideja Telesa (Ozemlja, Na-ROD-a ...), ampak zgolj relativen pojav telesnosti, naključnosti, ki celo Užitek iz de Sadovega, ki je vizionarski, iz Artaudovega, ki je fašistoiden, reducira na seksualno mehaniko brez Duha, kvečjemu na estetizacijo telesne retorike, na spakljivi - simulirano izzivalni, narcisoidni, epigonski - Stil, kakor ga gojijo nekateri najmlajši postmodernisti pajaci, Crnkovič, Bogataj et comp; glede na te je celo Jani Virk figura iz realitete, saj mu ne zadošča le spakovanje pred zrcalom; zanima ga - le - »fizičen« uspeh.

Oznanjanje konca ideologij pri postmodernistih pomeni pravzaprav priznanje, da nimajo več Idej oz. da so te njihove ideje prazne. Prazne so celo tedaj, ko so res virtuozno artistično in z velikim znanjem ter darom artikulirane v pesniškem mišljenju; recimo pri Hribarju: Crnkoviči in Bogataji spadajo v gledališko skupino pajacov, ki spremljajo kralje; samolastne kralje, pa vendar ljudi višjih talentov. V to smer je (na)slikal Poniž komedijantsko skupino v **Hrenu**. Le da se je ujel v ideologijo karnizma-seksizma - še bolj v **Tahiju** -, ki mu je prikrla, za kaj gre; zakrila narcisoidnost postmodernega teatra.

Žal spremljajo Stresa in druge teologe skupine, ki nimajo niti Stila; ki se še niso »razvile« niti do narcizma. Te skupine - treba je bilo le brati Pisma

bravcev dnevnika Slovenec pred letom in dvema - izvajajo le trušč, kakršnega je naslikal Kreft v **Tiberiju** pri Nazikovih pristaših, le pravičniško moralistično maščevalski ropot kar se da diletantske in barbarske sorte, alibiziran le z vonjem svežega materinega kruha; ne opazijo, da je ta kruh splesnel in gnil do neužitnosti. A tudi Stres ni kralj a la Hribar. Najbrž bo vse življenje ostal siva eminenca. Kot nadškof bi bil ...

11

Kakor se zdi na prvi pogled nemogoče, pa poglobljena analiza pokaže, da je prav dramatika SKS - Vombergar, Finžgar, Krek, Meško itn. - s svojim zamejevanjem Slovencev v farno obliko KC, v vaško skupnost, varno spravljeno pred vplivi vélikega sveta za plotovi domačijstva (značilna je Vombergarjeva mladostna drama **Pod Lutrovim jarmom**, iz leta 1920, torej iz časov **Tiberija** in **Obločnice**, Vombergar je rojen 1902 - v okvirju kmetiške problematike **Družine** jo bom podrobno analiziral), po eni strani napovedovala Potrčev lokalizem in s tem zapiranje realsocializma pred svetom, na drugi pa današnji slovenski kaotizem, ki kljub povrhni radikalni odprtosti do vseh informacij iz vélikega sveta ostaja do mundialne družbe, do amerikanizacije slovenstva itn. provincialen, saj ostaja vezan na posamezna telesa; le telesni užitki omogočajo slovenskim postmodernistom preživeti. Zahodni - izvorni, razviti - postmodernizem je v bistvu drugačen, saj izhaja iz svetovnega tržišča, iz nenehoma inovirajočih idej, iz pretvorbe idej v blago, iz bogastva, v osnovi pa iz tradicije, ki idej še ni razmazala v telesa.

ZDA niso šle le v korejsko, vietnamsko in druge vojne, ki so bile tragične, strahotni eksistencialni pretresi celotne družbe, posebej pa mlade generacije; nikakor ne zgolj simulacija. Tisti, ki dejansko inovira, pa čeprav svet simulacije, in to sta ZDA ali Zahodna Evropa, je tudi v simulacijskosti »resničen«. Slovenci beremo Baudrillarda epigonsko: njegovo filozofijo površine kot enoumno, kot identitetno, res na ideološki način. A je v Baudrillardu skrit tragizem človeka, razpetega med demonizmom, žrtvijo, vrnjenim darom, pošastno planetarno promocijo Disneylanda, simulacijo kot svetovno in zgodovinsko môro, ob kateri so elite zgodovinskih nacij še zmerom odgovorne in velike. Medtem ko uprizarja Filipčič slovenske elite - v **Psihi** - kot zgolj zajedavske, res kot enoumno površne-povrhne, kot spačke, ki so ponesrečeni derivati Heideggerja, Baudrillarda, Lacana, Derridaja.

Glede na ta značaj slovenske postmoderne je očitno, da je bilo sledenje marksistov-leninistov in druge - tudi humanistične - predvojne slovenske levice vélikim idejam in Gibanjem sveta, Leninu in Rollandu, Barbussu in Šolohovu, Gorkemu in Mannoma, Dreiserju in Feuchtwangerju bistveno bolj polno, močno, realno, celo ustvarjalno, kot je današnje posnemovalstvo. Partija je navzlic vsem strahotam, zločinom, redukcijam, uničevanjem ustvarila marsikaj; zato se današnja slovenska družba ne more odpovedati obdobju 1941-1990. (Kar bi rada slepo sovražna in bedasta skrajna desnica.) Podobno, čeprav v drugačni meri, bi mogli govoriti za SKS v času od Slomška do Ušeničnika. Kljub vsemu je bil Slomšek avstrijski knezoškof, Ušeničnik filozof, ki je dajal KC ton in misel svetovno katoliškega formata, čeprav žal ne dovolj sodobnega, ne v duhu

Newmanna, Guardinija, Maritaina. Drame kot **Napad**, **Razval**, **Simfonija** itn. kažejo drugačen svet od sveta **Psihe-Tartifa**. Ne pozabimo, da je v Jonescovih dramah zmerom skrit nož-umor, **Učna ura**, svetovna blaznost, **Stoli**, vizija, čeprav na glavo obrnjena. Da je Beckettov obup neznanski; ali Bondov sadizem.

V SPD bi se godilo isto, če bi nadaljnja generacija razumela veličastni notranji - tragični - spor v Zajcu, Smoletu, Hiengu, Božiču, celo še Šeligu in Jovanoviću. A ga ni. Najbrž ne zato, ker bi bila manj nadarjena; Jesih, Rudolf, Filipčič in njihovi so zelo nadarjeni umetniki. Vendar zadenejo prehitro na mejo. Ne v svoji domišljiji; po tem so razvezani. Ampak - nasprotno - v družbi, ki ji pripadajo; v svetu, po katerem so omejeni in determinirani, pa naj so Močnik, Rotar in drugi še tako niansirano razvijali Althusserjevo teorijo o surdeterminaciji; to so le podrobnosti filozofsko metodološkega artizma, ki ne vplivajo na bistvo. Kako naj Filipčič razvije tragiko, ko pa so slovenski SSS le Grand Guignol? Naj je Inkret v določenem času še tako ponavljal zgodbo o temačnosti sveta in Hribar še tako oboževal Kafko in Becketta, Rožanc in Jančar pa srednjeevropske drogirance, vsi so temačnost le ideologizirali, s tem olajševali, Rožanc v gladko berljive trivialne zgodbe, Hribar v filozofsko abrakadabro, Inkret v poskus obvladovanja - vplivanja - na estetiko javnega mnenja skoz časnikarski lobi; Jančar je šel med njimi najdlje, pokazal zavidljiv posluš za resnično in pristno temno, a ga aeroplani PEN kluba in ostalih planetarnih retoričnih omizij že začenjajo izvotljevati, tako da postaja njegova črnina vse bolj artistično lepopisje; tu sta si s Hribarjem dvojčka.

Vsem - tudi manj pomembnim od omenjenih - se dogaja isto: blokada, sušenje, izpraznjevanje, ker se ne sprostijo niti v fašistoidnosti Krvi-Rodu, niti se ne zmorejo - celo nočejo, v tem je njihova glavna krivda, njihova hotena slepota - odpreti božjemu. Ker ne živijo v velikem svetu, ga pač simulirajo. Simuliranje simulacije pa ni višja vednost - kot meni Hribar, da je preheideggerjanil Heideggerja, »nadmudril« najmodrejše -, ampak samovarajoča se insuficienca. Pozabljajo, da so bili najbolj samozavestni, prepričani v svojo samozadostnost prebivalci Telebanovega in njihov »izdajavec«, svetovni popotnik Matajev Matija, ki si je upal v Ljubljano in je tam solil svetu pamet. Murnik je videl v tej povesti - **Matajev Matija** - izjemno globoko; gre za enega slovenskih mitov, globljega od Milčinskega **Butalcev**. - Dramatizacijo **Matije** podrobno analiziram v zadnjem delu **Družine**; le da predvsem s strani linčarstva, ne s strani postmoderne. Analizo **Matije** kot slovenske ozemljitve postmodernizma bi bilo treba dopolniti.

Finžgarjeva in sorodnih kmečka zemlja, ki jo je skušal dramatik celo spodbiti s krščansko moralo (enako Meško v **Hrastovih**), glej **Verigo**, in jo tako narediti odvisno od moralne volje PO - v tem so Finžgar, Meško, Detela itn. pravi krščanski »citoyeni« -, je bila tako močna, da je materializirala, razduhovila, demoralizirala tudi Finžgarjevo itn. krščansko moralo; Finžgar itn. so hoteli sintezo med Zemljo in Moralo, a so znali-zmogli njihovi potomci po drugi vojni prebrati iz te sinteze le zemljo, zmanjšano na parcelo zasebnega telesa; zoper kar bi Finžgar in njegovi kar se da ostro protestirali. Po drugi vojni ni imel več nihče nič zemlje. Jura Krefl se je zato obesil; v isto smer je gnalo Zajčevega **Voranca**. Vsi smo imeli, po koncu radikalnega stalinizma, po ukinitvi Golega otoka, vsaj svoja individualna telesa; v **Noči do jutra**, v drugem aktu **Joba** še ne. Telesa nosijo s sabo popotniki-selci. Če imajo Idejo, kot Peter iz **Pohujšanja**, jim služi za kaj drugega kot za male spolne užitke; Petrov odnos

do Jacinte, ki je asketsko čist, ni naključen. Telesom so današnji »zavezani«. (To je pravi pomen izraza zaveza, uporabljen v vse mogoče namene, ki nimajo nobenega stika z edino pravo zavezo: Bogu.) Kot so jim bili Šentflorjanci.

Cankar je zelo točen, ko jim da le nazive socialno institucionalnih vlog - Župan, Dacar, Učitelj -, torej jih pokaže kot abstraktna bitja, ki uvajajo postmoderno, obenem pa kot motivirane predvsem po telesni, spolni sli. Institucionalna vloga in spolno telo padeta skupaj, natančno tako kot v **Psihi**, le da v **Psihi** predvsem manjka Peter, zvezde Ceste in Svobode, zanos kralja-gospodarja, ki si vse dovoli; ljudje **Psihe** so ljudje Doline šentflorjanske. Peter je navdihnjen od Drugosti. Ne najde sicer še bližjega, kot ga najdejo Mlakar in Poljanec-Dioniz, približata pa se mu Maks in Jerman. A se je že odtrgal od družbe-zemlje-telesa. Nevarnost zanj je, da pade v postmoderno simulacijo telesnih užitkov, kot **Kserkses** ali smeltovci; tako vsaj že dve desetletji razumejo in razlagajo **Dolino** ludisti, Lado Kralj, celo Lojze Filipič. Realni slovenski razvoj se je obrnil v to smer; zato je Lado Kralj njegov ideolog.

Cankar sam pa je obrnil drugam: prek Jermana, tj. prek avtoproblematizacije duše, vesti, božjega, k **Vidi**, k svetu, ki je izjemno močno nabit s Smislom, z vero, čeprav tudi z obupom; Korun je režiral le obup in nemožnost, ker je za transcendenco slep in gluhi. (Tudi zato ga današnja slovenska kulturniško časnikarska psevdoelita tako ceni.) Cankar je dogajanje intenziviral: kontrabandarsko pojmovanje popotništva - selstva - je implodiral v romarsko; Poljanec roma k bogu, čeprav leži smrtno bolan, tako rekoč negiben v cukrarniški postelji.

Zgodba nam govori, da naj se človek ne obrača po fakticiteti družbe, po danosti banalne stvarnosti, torej ne po postmoderni - po nji se obračajo najbolj zviti in previdni, kot je Hribar, želijo ji priti na čelo -, ampak po najbolj skritem, po tistem, kar pride na dan v podzemlju, a ne v demoničnem, ampak kot simbolizaciji neaktualističnega, nečasnikarskega, nemodnega, nejavnega, celo nezgodovinskega, zunajsocialnega, duševnega, nahajajočega se v tistih skritih kamricah srca, o katerih je tako rad in često govoril Cankar. Postmoderna je en sam hrup agore, ki je izgubila Sokrata. Svet, ki se odprto srečuje s Transcendenco, pa je na tržišču komaj uresničljiv; v baziliki - cerkvi -, kjer je zbranih mnogo ljudi, je treba molčati.

Tega Kreft ne ve, ker ne sme vedeti; tega marksisti ne morejo priznati in dovoliti, saj so brez mase nemočni, molčeča masa pa je kvečjemu hlapčevska oz. tista, ki jo stalinizem obnovi tedaj, ko pride na oblast: masa na Golem otoku, na Kolimi. V **Tiberiju** ljudje veliko govorijo - govoričijo -, čeprav so pri tem resnobni in pristno zagnani. Pravi svet ni hrup današnjega slovenskega parlamenta, ampak dialogi z božjim, ki so Uršulini ali Antigonini (Smole) monologi. Kreft postavi dogajanje drame pred Jupitrov tempelj, torej tja, kjer bi se še moral čutiti božji molk, a se ne, ker Kreft ne ve, kaj je cerkev; zamenjuje jo s skupščino, kakršni se posmehuje že Aristofan v **Ženskah pred skupščino** in po njem Smole v **Igri za igro**. Marksistično človeštvo nima kaj početi s cerkvijo, le s parlamentom, nazadnje spremenjenim v zasedanje CKjev oz. v javna zborovanja, na katerih navdušujeta množico Tito in Kidrič. Kaozmatičnost postmoderne slovenske družbe je le toliko različna od hrupa v **Tiberiju**, kolikor množica v nji ni enotna in ni razdeljena v dve sovražni skupini, niti amorfno razkrojena, ampak lepo strukturirana v številne male grupe - sekte itn. -, ki simulirajo Kozmos.

Sam v tej razpravi - v teh razpravah - z mnogoštevilčnostjo besed izbijam klin s klinom. Poistim se s kaosom oz. micelijem, ju ponotranjim in iz njiju prodiram k božjemu. Zavedati se moramo, da božje ni isto kot molk.

DRUGI DEL

1

V drugem delu te razprave, ki bo tudi metodološko nekoliko drugačen od prvega, prvi je razširjen uvod v **Tiberija** in/ali analiza splošnejših tokov-potez SD, bom skušal biti konkretnejši, bolj vezan le na izbrano Kreftovo dramo; s tem tudi bolj fragmentaren. Omejitev časa in prostora me sili, da tudi drugih tém ne obravnavam enako natančno, globalno, analitično in sintetično, kot sem recimo pare lokalizem-univerzalizem, individualizem-kolektivizem itn. Ta del razprave bo bližji empirizmu, kakršnega sem gojil posebno v svojih prvih približevanjih SD; zdaj zmorem že velike preglede in vleči generalne linije.

Moj začetni empirizem je bil posledica odločitve, da začnem »gledati« SD - in svet - povsem na novo, ab ovo; to sem poskušal večkrat v življenju, vsakih nekaj let. En takšen začetek sem izkusil leta 1956, drugega, bolj eksistencialnega, leta 1959, tretjega 1964 - ob ostalih, prej in potem, 1940, 1946, 1952, 1975, 1986. Z začetnim empirizmom sem mislil konkretno na začetek sistematične analize SD v opusu, ki se sicer še ni imenoval **RSD**, a je to že bil; sem že začel z večstorskiimi analizami dram Zupanove generacije. Tedaj sem moral predvsem navajati, da bi govorili sami teksti. Ravnal sem v duhu Husserla: naj govorijo same stvari, ker sem hotel biti čim manj obremenjen po metodah-sklepah, do katerih je prišlo in katere je uporabljalo dozdajšnje slovensko literarno zgodovinsko (LZ). Njegov svet mi je bil tuj, prepričan sem bil, da po njegovi poti ne bi prišel tja, kamor sem želel priti; to prepričanje sem ohranil do danes.

Ker sem začel drugače, ne iz tradicije, ki se mi je ponujala (Koblar, Moravec, Paternu, Slodnjak itn.), čeprav sem dela le-teh preučeval, ampak kolikor sem mogel izvirno in kot tabula rasa, v duhu Locka, sem nato zidal vse bolj v svojo smer. Ta danes ni primerljiva z nobeno na Slovenskem; zato je tudi neprebrana, nerazumljena, apartna. Vendar pa se moram navzlic temu, da sem obdelal že veliko empirije in da začetjem že zelo splošne, celotne linije

razumevanja, ki prečijo celotno SD in slovensko kulturo-misel-strukturo, kar naprej vračati k empiričnim dejstvom. Vsaka drama, tudi Kreftov **Tiberij Grakh**, je zame nova: nova pojavnost, ob tem tudi del nove eksistencialnosti, zgodovine, pomenske strukture, s tem individualna celota, analogon PO, ki je nikakor - nobene - ne smem subsumirati pod že znane obrazce/drame, ampak poiskati v nji tisto, kar je v nji novo-izvirno ali česar sam še v SD nisem opazil in mi zato o tem govori ta - vsaj zame - nova drama. Tako svoj singularizem personaliziram; tudi humanizem, obenem pa iščem v drami stik z božjim - pojavljanje božjega v nji (teofanijo).

Tiberij deluje črno belo; **Psiha** ne. Pojasnilo ni težko. **Tiberij** je v službi marksizma-leninizma in na njegovi liniji, kakor jo je razumel mladi Kreft; razumel pa jo je v duhu mladostne grupe, kakor se je oblikovala tedaj med skrajnimi levičarji intelektualci na Slovenskem. Med enimi - Dušan Kermavner - zelo enotno(stno); to so bili politiki, poklicni revolucionarji, bodoči zgodovinarji, ideologi. Med drugimi bistveno bolj diferencirano, tudi v pluralni zvezi z različnimi drugimi platformami, držami, izkustvi, čustvi, ideologijami; takšen je bil predvsem Srečko Kosovel, čigar svet je segal od meščanske in/ali kmetiške intimne lirike prek nihilizma do globoke religioznosti. Kar je dal Kosovel v bore nekaj letih v poeziji-liriki, je ustvaril le še Mrak, a skoz več kot pol stoletja; leta pred smrtjo ni več pisal dram. Kreft se je kasneje - pod konec 30. let - oddaljil od politične grupe leninizma, ki je prešla v stalinizem. L. 1923 še ne. **Tiberij** ni zelo individualno - personalno - delo.

Služba marksizmu-leninizmu je terjala svoje: vsa kultura, s tem tudi dramatika je morala služiti véliki Ideji realizacije enakosti, pravice, razrednega boja-vojne, tendenci Zgodovine, kakor so jo razumeli Kreft in sodelavci. To ni bila služba kot po drugi vojni: vse bolj hlapčevska in oportunistična, saj jo je zahtevala državna - tudi policijska - oblast. (Znanstveniki, tudi iz območja LZ, se bodo težko ognili sumu, da so ravnali iz koruptivnosti, strahu, prilagodljivosti, če so - govorim za čas po letu 1945 - pristajali na ideologijo Partije. Še manj lepo je to njihovo početje, če danes, ko Partija ni več na oblasti in je idejno diskreditirana, niso več njeni člani. To, da so jo zapustili, ko ni več močna, in se celo pridružili novim strankam, kaže pač le na njihovo etiko; in na njihovo eksistencialno podobo. Biografija vsakega posebej - govori - priča o tem.)

Sam poskušam ravnati drugače; zadnje čase celo zmanjšujem kritiko nekdanje Partije oz. točneje: marksizma-leninizma; da bi ga pravičneje ocenil, se mu moram notranje približati. Takšno približevanje mi je vladajoča Partija onemogočila, saj ga je mešala s socialnim hlapčevstvom. Danes me bistveno bolj zanima kritika liberalizma, ta je danes na oblasti; in ZKC, tudi ta deli današnjo oblast. Če znanstveno delo ni zares svobodna misel, ki poteka iz neodvisne PO, je sicer v posameznostih lahko koristno, saj ga opravljajo pametni ljudje; je pa v osnovi konvencionalno, v službi države-birokracije, s tem neizvirno, neosebno, neresnično; ali vsaj dosti premalo resnično. Da bi bil resničnejši, vztrajam v razliki z uradnim slovenskim LZ. In pišem naprej ta svoj - za državno družbene interese neuporabljeni - tekst.

Vendar bi bili krivični, če bi sodili, da je **Tiberij** povsem neoseben; da je gola agitka. Agitka kot forma je sicer neosebna; ni pa vseeno, ali jo piše propagandist po naročilu oz. iz državljanskega navdušenja nad novo oblastjo-sistemom (kot sta pisala Grün in Željeznov **Mladost pod soncem**), že na osnovi revolucionarne tradicije, ki je izdelala vse pojme, vrednote, prijeme

novega sveta-dramatike, ali pa jo piše dramatik umetnik, ki šele išče svoj in človekov obraz, resnico, pri tem osebno tvega, saj je resnica, ki se mu zdi verjetna - v tem primeru komunizem -, s strani oblasti preganjana, zatirana (čas Obznane), niti pri klasični levici (recimo pri skupini okrog ljubljanskega zvona, ki jo je v 20. letih vodil Fran Albreht) priznana, se pravi, da je zgodovinsko in socialno izvirna, inovativna. Da bi si jo dramatik osvojil in iz nje ustvarjal umetnost, jo je moral ponotranjiti, ko jo je iskal-našel, kar kaže na proces, ki je vse prej kot zunanje, mehanične, zgolj posnemovalne, zgolj agitpropovske narave.

Kreftu v **Tiberiju** je bilo tisto, kar danes doživljamo kot črno-belost, skoraj cilj; vsekakor vrednota. Isto prepričanje zasledimo še več kot desetletje kasneje, ko Bor javno kritizira Cankarja, njegove **Hlapce** oz. peto dejanje, češ da je odveč oz. da (s)kvari celoto drame, njeno idejo; da Jermana iz nekoga, ki dozoreva v junaka, poniža v slabiča; da ga - se - zmede; da preide v avtoproblematizacijo, ki je v bližini avtodestrukcije, s čimer vzame junaku tisto, kar je največ vredno: jasnost njegove prakse-boja, učinkovitost, resnico. (Borove kritične pripombe prevajam v svoj jezik.) Črno-belost je za Krefta in Bora - Bor na tej osnovi napiše med vojno **Težko uro** in propagandne skeče; z **Raztrganci** bi bil rad nekoliko manj črno bel, a se mu kaj prida ne more posrečiti - prava, edina resnica; Jermanova avtoproblematizacija, ki izvira iz radikalne Cankarjeve EK etike, jima je manjša resnica oz. celo neresnica. Osebnostne probleme analizira Kreft v - enako mladostniški - drami **Nemoč**; po svoje - do neke mere - tudi v **Tiberiju**, to mu mora analitik priznati, če hoče biti pravičen. V tej drami je nastavek za tragedijo; v to sili dramatika sama snov-zgodba; ne le tragedija prezgodnjega revolucionarja v pomenu prezgodnje revolucije, neosebno, ampak nazadnje tudi Tiberija kot PO, ki ni do kraja istoveten s svojo zgodovinsko vlogo in idejo. Žal Kreft razlike med to vlogo-idejo in osebno PO - tiste razlike, ki je téma Jermana v petem dejanju - ne zmora razviti; najbrž jo zavestno sploh ne opazi. Razvije jo tri desetletja - že po drugi vojni - Mrak: v **Revolucijski tetralogiji**, posebej v **Robespieru** in **Chénieru**.

Tiberij je povsem bel, pozitiven, junak, ki ga premaga okolje, ker je zlo, podlo; okolje vodijo zločinci, pokvarjenci, koristoljubneži. Okolje zmaga tudi zato, ker tedaj, kot sem že bil omenil, še ni bilo Partije, tj. organizirane zavestne idejne skorajvojaške sile; Kreft te misli ne eksplicira, a jo poučeni bravec sme (mora) konotirati. Tiberij je vis-a-vis množici sam. Samega - skoraj že osamljenega - pa množica izda; naj je osebnost še tako velika, sama ne more premagati sovražnega razreda, zle polute množice, tj. drhali, razredne zgodovine. Kreft v tem sledi - tedaj na Slovenskem že branemu in sprejetemu - Plehanovu, njegovi, nekoliko kasneje tudi prevedeni razpravi **Vloga osebnosti v zgodovini**.

V **Puntarji** dramatik pokaže, kako nastaja »Partija«, tokrat še v obliki kmečke uporniške skupine, ki nima ne intelektualcev ne ustrezne ideologije; na Slovenskem ni (še) niti Münzerja, ni revolucionarne platforme, izražajoče se skoz tedaj normalno versko simboliko in problematiko. Milenarizem Münzerja in Gubca je sicer po pomenski strukturi enak, je pa različno artikuliran; Slovenci smo prvo polovico 6. stoletja - pred Trubarjem - še povsem nepismen narod-etnija, niti še narod ne, še brez združevalnega imena. Kreft je razumel tedanje Slovence le kot ljudstvo-Razred; torej univerzalno. A ker ni še visoko razvite

teologije - nemški prostor pozna Lutra, Erazma, Melanchtona in številne druge, misleče na osnovi izjemno močne intelektualno teološke tradicije -, je tudi sama ideologija slovenskih upornikov (še) šibka; le boj za staro pravdo, ne izražen v svetovnozgodovinskih in apokaliptičnih vizijah nemškega radikalnega hiliazma, utopizma, mesianizma.

»Partija« zato ni imela niti razdelane ideologije niti ustrezne diferencirane socialne oblike-organiziranosti. Uporniška kmečka skupina je bila bolj spontane narave, šele nastajajoča in k revoluciji šele postopoma razvijajoča se agregatna socialna grupa, ki je sicer v teku vojne postajala solidarna, se hitro in vsestransko učila, a ni imela možnosti, da bi se razvila v takšno platformo-obliko, ki bi jo mogli njeni dediči posnemati. Posnemali so njeno osnovno idejo-usmerjenost; niso se pa mogli učiti pri nji kot pri Leninovi Partiji ali pri Robespierrovih jakobincih ali pri Galileju. Gre za isto kot štiristo let kasneje: slovenska kmečka vojna je pomensko strukturno in nuce ista kot nemška, kot je slovenska CD na prelomu 19. v 20. stoletje ista, a - na empirični ravni, tudi teoretično - bistveno manj razvita. Tej nerazvitosti zaradi majhnosti, zakasnelega zgodovinskega razvoja najbrž ne bomo utekli. Razvitemu svetu se pridružujemo kot porabniki-bravci velikih idej, kot posnemovalci; žal ne (ali le neznatno) kot akterji. To je poskušala slovenska Partija I. 1941 - Kardeljeve, Kidričeve ideje, ki jih je sotvorno pomagal spodbujati ali jih je celo kot prvi in najbolj angažirano izražal Kocbek -, dolgo bila prepričana, da se ji je posrečilo, nazadnje pa je ugotovila, da se je zmotila, tako na ravni leninizma kot na ravni kardeljevstva, tj. tako sovjetske kot jugoslovansko slovenske zamisli. Danes se kot politični čucki vračamo v preddverje Zahoda, kjer ponižno antišambiramo.

Kako postajajo ljudje zreli za Partijo, uprizarja Zupan z likoma Marjane in Mihe, **Rojstvo**, Miheličeva z likom Tanje in Donata, **Ogenj** in **Operacija**. Nastajanje Partije je v tej optiki osamozaveščanje ljudstva, ki se s pomočjo prave ideologije ustrezno organizira. Kritična SPD gleda na ta proces seveda bistveno drugače: ravno iz nasprotnega gledišča. V **Aferi** vidimo, kako Partija lomi ljudi, Bernarda, celo ubija, Simona, spravlja jih v eksistencialno moralne dileme in zagate, Kristijana, jih lumpenproletarizira, da bi ji bili čim bolj zvesti - s stališča Kozaka hlapčevski -, Marcel. V **Gredi** vidimo, kako nasprotuje samoorganizaciji ljudstva, ki deluje v imenu pristnih Kreftovih idej iz **Tiberija**; kako pozitivno ljudstvo, ki se je znova znašlo zatirano, brez pravic, tlači in preganja. V **Ani** in **Volčjem času** pa spremljamo rojstvo in oblast Partije - v Sovjetski zvezi - že kot nekaj demonično zločinskega, ljudožerskega, ubijavskega. Lenin postane ne le Marij, ampak Sula, mnogo bližji Hitlerju kot Spartaku.

V teh dramah - in sorodnih, Jovanovičeva **Prevzgoja srca** itn. - Kreftova črna bela linija ni le izkrivljena, zlomljena, diferencirana v pluralnost, kot je še v **Aferi**, ki skuša biti objektivna, ampak je podana kot odločenost Hudiča, da škodi in uniči Človeka. Med **Tiberijem** in **Ano** - prav na sredi - je **Afera**, ki sledi Cankarju, **Hlapcem**. tragedija revolucionarja, ki še veruje v revolucijo, ker je milenarist-utopist, a ne more več z njo, ker terja od njega postopke, ki so v nasprotju z njegovo vestjo. Vest je tu bistvo: vest kot opornik za zares pokončno eksistenco svobodnega človeka, ki se je odločil ne biti (več) hlapec; se ne dati zlomiti niti pred avtokratsko klerikalno ZKC, pred Župnikom iz **Hlapcev** (tudi **Grčeva** dilema), a enako ne pred njegovim nasprotnikom,

kateremu je poštenjak veroval, da bo udejanjil pravično družbo, dober svet, ta pa je to pričakovanje izdal, iz pozitivne negacije zla postal le Župnikov tekmeč, dejansko še surovejši, še bolj ciničen, zunanji, slabši od njega: pred Komisarjem. Ker se razočarani človek ne more odločiti niti za enega niti za drugega, (p)ostane sam. Jerman gre v samoto, na Goličavo, Peter, **Noč do jutra**, na Goli otok, Kristijan se znajde v eksistencialni stiski, na koncu drame je njegov problem-eksistenca odprt(a); Fedjo, **Rdeča maša**, ubijejo (Komisarjevi ljudje), Ješuo, **Proces**, križajo, Uršulo zažgejo, Antigono zazidajo, oblik umora je mnogo. Sem in tja ostane kdo živ, odločen, da ne popusti: izobčeni pater Ambrozij, **Maša**, in izobčenju bližajoči se kaplan Sergej (**Brez sveče**).

A zakaj ohranita Ambrozij in Sergej, oba napisana v letih 1944/45, moč vere, vztrajanja, kljubovanja, odprtosti, ljubezni do drugega kot drugega? Ker sta v neposrednem stiku z Bogom; ker jima daje prav Bog kot Milost moč upanja in obstoja v smislu, čeprav oba družba - tudi ZKC - izloča, zaničuje, se jima posmehuje. (Mraku se je dobesedno, Majcen pa se je vse življenje skrival pod vlogo birokrata; izpovedal se je le v - genialni - dramatik. Tudi v Ambroziju-Sergeju rišem svoj cilj-vzor.) Medtem ko Jerman in Kristijan nista polna veselja, miru, dobrote, lepote, smisla, vedrine; sta šele na začetku krščanske poti; ne vemo, ali bosta vzdržala in sploh preživela. Sta še v dvomih, na robu obupa; Jermanov mir je tragično desperatski, je resignacija, ki jo Cankar v tedanjih povestih - **Milan in Milena, Volja in moč** - izraža kot odločitev za samomor; Jerman je morda v miru tik pred samomorom.

Zato Pirjevčeva odločitev za takšnega Jermana - z Goličave ali vsaj sprejemajočega Goličavo -, glej razpravo **Hlapci, heroji, ljudje** - ne zadošča. (Pirjevec ni razumel lika svetnika; temu se je približal z razumevanjem Aljoše Karamazova v razpravi **Vprašanje o bogu**.) Končni Jerman ne sledi dejavni ljubezni, ampak se umakne; ne popusti Župniku, ne sledi Kalandru, a tudi ne posnema Sergeja-Ambrozija. Oba tadva stopata na pot, medtem ko sta bila prej ozemljena, prikovana na mesto: na samostan, v župnijo. Zdaj šele gresta med ljudi pričevat Jezusa kot božjega selca. Medtem ko Jerman odide na novo fiksno točko: v prostovoljni zapor. A zapor je pravo mesto za stoika, za Epikteta, ne za kristjana. Ta potrebuje odprto situacijo: pot na Golgoto. - Vzdržati grozo tega sveta je mogoče le s pomočjo stika z božjim. Oslabitev ali celo popustitev tega stika - ludisti ga sploh ne razumejo, ne percipirajo več - vodi naravnost v obup. Nadomestitev tega stika z imanentističnim - poganskim - bogom, z Zgodovino, Razredom, Komunizmom, Fašizmom itn. pa vodi v še hujše posledice, saj je zaradi veličastnega samoslepila tudi zanos udejanjanja božjega kraljestva na zemlji (kraljestva napačnega boga) toliko večji, zaradi napačnih zamisli (nadomestitve ljubezni do drugega z razredno vojno) toliko bolj poln požrtvovalnosti in žrtev, iluzij in zmot, akcij in zločinov.

V tem je **Tiberij** avtentičen: kot slika začetnega zanosa, prakse, ki se ima za čisto in pravo, za edino osvobodilno, morda celo odrešilno. (Moment krščanstva je tudi v marksizmu, le preoblikovan, deformiran, karikiran.) In je avtentična celotna zgodovina SD, ki slika posamezne faze naraščanja revolucionarne vere, njenega prehajanja v institucionalno organizirane oblike, v Partijo, v realiteto Partije, njenega Terorja, zločinov in nazadnje zloma. Kar prekine stik z Bogom, rine v zlo(m). Tudi ZKC. V srednjem veku, še v tridentinizmu - vse do druge vojne, do Ehrlicha in Tomca, do SPE - je bilo EK spojeno z ZKC, a je ozemljenost krščanstva dajala trdnost trajnih oblik romarski

veri; romanske katedrale stojijo, so skrajno težke-stabilne, a skrajno verske (gotske že romajo - bežijo? - v nebo). V postmoderni LD pa proces povezanosti hierarhično avtoritetne KC in EK ni več mogoč. Prišlo je do tolikšne svobode PO, da ta ne potrebuje več paternalistične - ali celo patriarhalne - oblasti Cerkve kot Družbe. Resnica se seli v dušo PO.

To ne pomeni, da je KC odveč; le drugačno obliko mora dobiti, svoje obrede - tudi zakramente - drugače razumeti ali pa kar spremeniti. Vsekakor ne sme - ne more - biti več politično oblastniška, če hoče ostati v bližini EK. Danes politična katoliška umetnost ni več ustvarjalna, kot je bila še pri Danteju, tem vélikem in strastnem politiku-državniku, ki je vtaknil politicum celo v svojo umetnost; ta zato ni nič izgubila, saj je **Božanska komedija** ena najpomembnejših umetnin sveta. V moderni sta se načeli že začeli razhajati. Velika slovenska krščanska umetnost - Prešeren v **Krstu**, Cankar, Kosovel, Mrak, Strniša, Majcen, Pregelj, Gradnik itn. - je nastajala zunaj ZKC in celo v sporu z njo; ZKC je ustvarjala Opeko, Sardenka, ljubko Šorli, Stanka Janežiča. Kot selska se krščanska umetnost oddaljuje od središč družbene moči, gre na pot, ki je negotova, izziv in tveganje, hoja po robu prepada, tudi na meji pohujšanja in čez to mejo; takšna je tudi ta moja razprava o **Tiberiju** in vrsta spisov, ki jih pišem zadnji dve leti; prav tisti dve leti, ko me je ZKC odklonila, zamrznila in sem moral priti do novega razmerja do nje. Tudi do Boga. Iz preidiličnega se je poglobil v pasijonskega; čeprav sem ves čas svojega vračanja v KC imel kot merilo prav trpečega Odrešenika (v spremnih besedah k Sodjevim **Pismom mrtvemu bratu** itn., torej leta 1990).

Postmoderna ne more biti črno-bela. A s tem še ni rečeno, da je prav usmerjena-strukturirana. Drame kot **Brez sveče**, **Rdeča maša**, **Proces**, **Zgodaj dopolnjena mladost** niso črno bele; a enako ne kaozmatične. Kaozmos je nasprotje črno-belosti. Kot je marksistična smer pretirano enolinijska, ideološko ravna, poenostavljena, učinkovitostna, reduktivna na razmerje dobro-zlo, je ludizem indiferenciran, nevtralističen, tudi reduktiven, a na telo-retoriko-užitek-postvarelost-magičnost. Zanj ni več ne dobrega ne zl(eg)a, le pretakanje različnega, ki je isto, istega, ki je različno. Ni ne smeri ne smisla. Ne osvoboditve ne odrešitve. Ne ljubezni do drugega, požrtvovalnosti, milosti, upanja, vere. Le račun, ki se utaplja v sl(ast)i, le dogovor, ki ga lahko vsak hip ena od strani odpove; torej še fair playa ni več, kot je bil v začetnem meščanstvu. Je le - čimvečji - izkoristek, težnja po čim manjšem inputu in čim večjem outputu. Sicer pa pristajanje na obup, ki ga lajša posmeh. Vera se zdi v tem okvirju bedast(oč)a; ali, pri najbolj zagrizenih, nezanimiva, neumen teater, ki se ga ne spleča udeleževati.

Tiberij je kot puščica, izstreljena v véliko prihodnost; v tem tudi upanje, vera, smer, ljubezen, le da vse to reducirano, poenostavljeno, celo izkrivljeno. Kot je neizmerno poenostavljeno, izkrivljeno, slepo strastno upanje - pričakovanje, vera, smer, smisel - v Jeločnikovem **Vstajenju**. **Vstajenje** je nekak protipol **Tiberiju**. Kar je doživljal leninizem na začetku - na začetku 20. let - kot sanjo o Uporu, Pravici, Osvoboditvi, to doživlja domobranstvo oz. njegovi ostanki v začetku 50. let v SPE. V ludizmu tega ni: le svet kloaka, ki si jo njeni prebivalci delajo prijetno. Nočejo jo razumeti več kot ječo - kot je razumel zli svet Cankar v **Vidi**, Kozak v **Dialogih**, Jovanović v **Prevzgoji**, Křeft v **Kreaturah** -, kajti iz ječe se hoče človek osvoboditi, ampak le kot močvirje, na

katero pa se da navaditi; tako se prepričujejo ludisti-hedonisti. Ludistična dramatika je dokument takšne navade-navajanja.

Ideologija te navade je praksa, kako si čim bolj preganjati - krajšati - čas; kako se zabavati, se posmehovati vsemu, tudi sebi, ker je - ludistom povsem - očitno, da životarimo v megli-blatu in da nam ni do izhoda iz te pasti, saj ne verjamemo več, da je tak izhod mogoč. Izhajamo iz skeptične modrosti, da so se dozdej vsi poskusi prebitja sten ječe pokazali kot neuspešni, kot samoslepila. S takšnim prepričanjem ludizem ne le da ni na ravni hipermoderne znanstvene teorije, recimo Wittgensteinove ali Popperjeve; ta emfatično trdi, da noben empirični dokaz ni teoretičen; ravno ker temelji na kontingenci, dopušča možnost rešitve, vere, onkrajnosti. Ludizem-postmodernizem je še manj na ravni EK; do tega mu seveda tudi ni. Sram ga je - ali pa je naveličan -, da bi človek še enkrat poskusil z vero, z upanjem; ali da bi se vrnil k tistim virom, ki še niso preizkušeni in zavrženi. Nima več moči za to? Je res tako skorumpiran? Tako nedolžen?

2

Prav Kristusovo vstajenje od smrti, v katero veruje kristjan, je tista »možnost«, ki je za probabilista le - a komaj verjetna, minimalna, robna - naključnost, medtem ko jo gleda kristjan z drugačnega gledišča. Kot vsak čudež je zunaj zakonitosti, verjetnosti, nujnosti, realnosti, normalnega niza dogodkov, dejstev; je načeloma »zunaj« - zunaj tega sveta. Je realizacija te teoretične znanstvene možnosti. Je celo trajnost te možnosti in njene realizacije, a tako na robu, da jo je mogoče zaznati le v stiku z ničem, prek brezna ničā - strukturno enako, kot je stik Boga s svetom (s stvarnostjo), ki ga je ustvaril onkraj prepada-ničā, iz ničā; kot razlaga Genesis Abécassis v prvi knjigi **Judovske misli**. Zato je za vero potrebna mistika: doživljanje božjega prek ničā, temé. Zato Boga ne more dojeti poezija Opeke, Sardenka, Severina Šalija pred vojno, Beličiča, Šorlijeve; to so vse ideološke, čeprav nekatere pristno čustvene poezije imanence, zemlje, polnosti, danosti, pripadnosti občestvu ZKC, tradiciji, kontinuumu, večinskosti. Pač pa dojame Boga Balantič - na liniji Preglja, Cankarja itn. -, ker dojame prej brezno. Bog brez temne plati, nedosegljivosti, skrivnostnosti ni krščanski Bog; o tem lepo piše Rahner v **Tečaju vere**.

Za človeka, ki ni Bog, čeprav božja stvaritev s posebno nalogo, pa je Bog še bolj oddaljen, tuj, neznan, teman, ker je med človekom in Bogom ravno ta nič, iz katerega je človek (svet) nastal in ki pomeni trajno oviro za popoln stik človeka z Bogom; ta stik bo popoln šele onkraj smrti v odrešenosti, v Novi zemlji-nebu. A to bo - je - tako drugje, da v to lahko le verujemo, ne moremo pa si tega predstavljati; tudi razumemo le na robu, prek paradoksov, prek negativne teologije.

Osnovna napaka - »greh« - ideologov ZKC je, da se delajo, kot da tega prepada-ničā ni; kot da je le za grešne oz. za ideološko napačne, za drugoverce; da pa more katoličan, če le izpolnjuje verske dolžnosti in spoštuje svoje predpostavljene, priti do boga, saj je njegov otrok in delan po njegovi podobi. KC da mu garantira to strnitev z bogom prek zakramentov, molitve in

varnosti v SKS. To ni le samoslepilo, ampak zavajanje; je obet nečesa, kar ni mogoče; je prevara, včasih celo načrtna, kadar prihaja od skeptikov, ki pa bi radi utrdili Ustanovo. Stresu zamerim, ker v svoji **Naravni teologiji** kaže nemajhen posluš za to, o čemer govorim; zato mu je blizu negativna teologija, Nikolaj Kuzanski itn. Čeprav problema ne reši zadovoljivo - a kdo ga? -, je vendar na pravi poti; kot filozof-teolog. Ker pa je obenem prehud skeptik, ne verjame tej svoji in preveč negativni teologiji, ne zaupa v njeno moč, resnico, vrednost. Morda jo ima le za privatno rabo, za svet, dostopen le posvečenim, ker ne verjame v božjost ljudi. Zato mora nujno premakniti svojo prakso k politiki; ta je - očitno - zanj edino trdna, zanesljiva, ker mu je edino trdni le zgolj ta imanentni svet, le cerkvena in državna politika, tj. območje oblasti. Ta pa mu narekuje lastno logiko; da da v oklepaj vsakršno razpravljanje o ničuprepadu, o eksistencialnih dilemah, o težavah dojemanja Boga, o sporu nesoglasju med teologijo kot logijo, kot grško znanostjo-sistemom na eni in EK kot nomadsko-romarskim na drugi strani. Da pri svojem praktičnem delu ne izhaja iz negativne teologije, ki je blizu mistiki, ampak iz liberalno-klerikalnega, ideološko moralistično socialnega, iz systemskega, iz učinkovitega, iz reduktivnega ipd. Po tej - napačni, lažni - poti uči spoj človeka z bogom.

Ta spoj ni to, za kar se kaže, ampak repoganizacija: obredno malikovanje boga, v zameno zanj pa dobi malikovalec Varnost; očitno je, da išče prav to. EK pa ni varnost: oz. je, a le v veri in še to le v veri v onstranstvo, torej v božje, onkraj življenja in smrti. Ne pravim, da božjega v svetu ni; a ni tako manipulabilno, kot predpostavljajo - ali vsaj ravnajo - slovenski teologi. - O omenjenem prepadu-niču v zvezi z Bogom sem pisal posebej v knjigi o Balantičevi poeziji. Tudi v razpravah o Gradnikovi, o Kosovelovi; tudi v knjigi o Simčičevi drami **Mladost** (drugi del moje trilogije **Slovenski čudež v Argentini**), v **Krščanski tragediji**.

Vera v čudežno »vstajenje« po življenju in smrti - v prehod v onkrajni svet - je torej znanstveno mogoča. Vsebine pa ji znanost ne more dati, ker je ne da ničemur; znanost je teorija o modelih, o konstrukcijah realitete. Vsebino da človekova eksistencialna ustvarjalna etika; ne socialna - oz. socialna kot pogoj -, ampak osebna, ekstatična, mistična, takšna, ki je v stiku s transcendo: vera, ki je v milosti, v navdihu božjega. So dobe, ko je ta vera mogočna, ko gori pri številnih; zadnja takšna doba je bilo obdobje 1941-45. Danes - postmoderna - je ravno nasprotna: doba minimalne vere. Pri udih ZKC je vera najbolj ovirana s tem, ker se spaja z varnostjo, z ideološkostjo, s politiko, s pollaščenjem-pravico. Da bi se očistila, bi se morala ZKC v radikalni avtokritiki in avtodestrukciji transformirati; brez tega očiščenja in pomlajenja oz. notranje reform(acij)e se bo dogodilo le to, da se bo izpraznila; da bo Bog prišel spet z novo zavezo po novem svetovnem potopu ali strahotnem grehu človeštva. Tako menijo pristaši new agea. Jaz na to ne bi rad pristal. Kako vedeti, kdo bo novi Mojzes, novi Jezus? Tu je preveč možnosti za manipulacijo, za produkcijo lažnih prerokov, gurujev Miliča od Mačve in Marka Pogačnika, da imenujem le dva najbolj izrazita, nadarjena, genialna, čeprav vsebinsko različna. Razlika med njunima sporočiloma je razlika med današnjim »pristno« rearhaizirajočim se srbstvom, ki vodi v novo križarsko sveto vojno, k novemu izvoljenemu ljudstvu-Srbom, k paranoji, a krvavo učinkoviti, na eni in zadržanim, modrim, duhovno izjemno globokim, meditativnim, strpnim, čeprav skrajno

ambicioznim magičnim slovenstvom kot najplemenitejšim izrazom SSS na drugi strani.

Mnogo bližje mi je stališče, da - naj - se KC reformira sama v sebi, odpre novi evangelizaciji; seveda mora iti mnogo dlje od današnjega aggiornamenta. To ne sme biti le aggiornamento, tj. prilagajanje duhu časa, akulturacija, ampak temeljna notranja prenova, ki mora zavzeti kritično distanco tudi do začetnega grško rimskega momenta v KC, do konstantinske Cerkve, do vdora filozofije kot systemske misli v EK. Slovenci imamo primerno versko kulturno zgodovinsko izkustvo za to reformo; jo zmoremo razumeti in pripraviti, če pravilno preberemo Cankarja, Preglja, Majcna, Mraka, Simčiča, Balantiča ipd. Sam mislim, da Jezusova nova zaveza zadošča tudi načelno; Jezusa nikoli ne moremo doseči, čeprav ga skušamo dosegati; ker je bogočlovek, je z enim svojim delom neskončno višji od vsakega popolnega človeka-svetnika. Že dva tisoč let strahotno padamo pod mejo EK; torej je treba stremeti le po bližanju tej meji-cilju.

Vendar pa je odločilno, po kakšni poti: ali prek doživljanja Jezusove realne smrti, obupa na križu, pasijona, Golgote, tudi dvomov, osamljenosti, torej prepada-niča, ki je deloval tudi v božje-človeškem, v tej največji skrivnosti popolnega spoja božjega s človeškim (v kar Judje ne verujejo), prav ta spoj pa omogoča neposreden stik z Bogom, čeprav je strašen, smrten; ali prek ideologizacije EK, kakršno je pri Slovencih najvidneje razvil Mahnič, a ji sledi, čeprav kot skeptik fanatiku, praktični cerkveni oblastnik Stres. Po tej poti do Boga ni poti. Po tej poti usmerjajo ude SKS današnji cerkveni - ZKC - ideologi, ko proizvajajo takšne sladkobne idilistične pravljice, kot je bila letošnja o Grozdetu in se je brala tudi namesto pridig pri nedeljskih mašah. Nekaj bolj ogabnega, lažnega, potvorjenega, varnost obljublajočega, politično sovražnega, propagandno strastnega, zmes besa in sprenevedanja, kot je bilo to berilo, že dolgo nisem slišal; to je pot, ki vodi v avtolikvidacijo KC. - Bog ve, kdo je avtor tega zmazka. Moral bi se javno opredeliti, se izpostaviti javnemu dialogu-polemiki. Seveda se zavedam, da je to iluzija, saj dialoga znotraj slovenske KC ni. Strukturno ni mogoč.

Človek - vsakdo - zmerom znova pada pod minimalno raven vere; v prazno, v lažno, v samovoljno, v samovšečno, v konvencionalno. Cerkevni socialni moralisti podpirajo prav to - napačno - držo, ker ne verjamejo, da je drugačna mogoča. Pristali so na umik Boga - kar je zame najhujši greh. Bog Drugi se, tako verjamem, ni umaknil, le mi smo si zamašili ušesa. Ne pravim, da imamo kdaj popoln sluh; zmerom je zraven polno brbotanja, hrupa, (samo)zapeljevanj. Pa vendar upam, da je PO zmožna slišati »glas« onkraj nič, če je dovolj odprta; odprta pa je, če se ne zateka v lažno varnost ZKC ali drugih socialnih ustanov. Odprt je človek le tedaj, če je sam v razmerju do Boga kot puščavnik, kot Jezus na križu. Brez občestva - tudi družbe - človek ne more, a v odločilnem ga le moti, saj nadomešča glas Drugosti s frazo, z rutino, z ritualom, z identiteto. Slepota današnje ZKC na Slovenskem ni usodna, če se je bo zavedala. Pričujoča razprava zato ni naperjena zoper (Z)KC, niti zoper teologe, Stresa itn., ampak jih - čeprav polemično in mestoma ostro - želi prebuditi, stresti, da bi se ozavestili nevarnosti; da bi začutili svojo odgovornost; kot tosvetno telo jo lahko zapravijo in jo zapravljajo. Kot duhovniki pa naj bi bili posebej izbrani za stik z božjo resnico, ne za čuvanje človekovih interesov, pa naj so še tako »upravičeni«, »pravični«.

ZKC - Stres, Ocvirk itn. - so udje postmoderne, le da se nahajajo v KC, medtem ko se Hribarjeva, Urbančič, Žizek ipd. udejstvujejo v Kulturi. Vsi so podrejeni isti pomenski strukturi. A kot jo v KC prebijajo Strle, Sodja, Simčič ipd., jo v Kulturi, recimo med najmlajšimi, Marjan Tomšič in Lainšček, o katerih sem pred kratkim napisal dva eseja kot spremni besedi v njuna najnovejša romana (**Zrno od frmentona, Ki jo je megla prinesla**). Kot spušča Hribar svojo magično meglo, jo spušča tudi Stres - kot socialni moralizem, za katerega kot ludist sam ve, da ne bo uspešen, saj se bratovstva-terorja v LD ne da vrniti oz. le kot sistem sekte, tj. svobodno izbrane skupine, v kateri veljajo dogovorna pravila; tudi če so kršitve teh pravil skrajno ostro kaznovane - pri nekaterih sektah s smrtjo -, ta model ne more skriti, da so pravila na začetku dogovor(je)na. To je v nasprotju s tradicijskim katolištvom, ki je temeljilo na veri v božji Zakon, ta pa je na začetku kot prava Beseda, ne le kot nujnost, ampak kot absolutna resnica, ki jo zlo sicer lahko nažira, s tem pa Beseda ne izgubi svoje absolutnosti. Je takšna vera res pogoj za vsakega vernika? Vprašanje je tudi, kako jo razume. Ali kot hlapec avtoritarno Instanco, kot terja Župnik iz **Hlapcev**, ali ljubezensko predano, v videnju ljubezenske resnice, ki je Milost. Ali doktrinarno samozaverovano samozadostno ali odprto, prepuščajoče se preizkušnjam brezna-niča, ker tak vernik slutiti, da je šele onkraj puščave in smrti odrešenje.

Božjost ni podložna nobeni dogovornosti, relativnosti. Relativne so socialne morale; z nasprotovanjem splavu ultramontanci ne bodo dokazali, da je socialna morala kot en sam tip večna. Dolžnost LD je, da da vsakomur svobodo; da se vsakdo odloča za splav ali zoper njega, za razvezo zakona ali zoper njo. O tem ne sme namesto ljudi odločati Država, saj se s tem spreminja v paternalistično in teroristično. Nekaj povsem drugega pa je, če se vernik sam iz svoje volje ne odloča za splav ali za razvezo - ali za druge grehe -, ker jih razume kot nasprotne svoji vesti. Današnji katoličan mora iskreno pristati na LD, ker je LD kot družba celo bližja božjosti kot avtoritarna klerikalna družba; ker je strpna, strpnost pa je posledica ljubezni do drugega; ker je svobodna, svobodnost pa je znamenje spoštovanja drugega, dopuščanje njegove svobode. Avtoritarna družba enoti - reducira, fazonira - vse ljudi, po istem vzorcu, ker ne veruje v PO; ker meni, da bo vse vzel hudič, če ljudje ne bodo ovce v čredi, strogo nadzorovani.

Tako je mislil Tomec, čeprav ni bil skeptik; imel je silno nizko mnenje o človekovi naravi; brez pomoči karizmatične organizacije - KA itn. - ljudem ni dajal možnosti, da ne bi propadli. Katoliški socialni moralisti le simulirajo - retorizirajo - absolutnost moralnih zakonov. Zato ni čudno, da postane celotna grupa-sekta, ki počiva na takšni simulaciji, nepristna, saj sama sebi v temeljnem laže; nato laže vsem o vsem. Tako nastaja ne le dvojna morala, hinavstvo - kar nas vrača k problemu **Tartuffa** -, ampak simuliran, fiktiven, irealen svet: svet kot privid.

To in takšna je resnica današnje SKS. Očiščena KC kot NKC bo mogla iziti le iz svobodnih PO, ki bodo prihajale do vere v absolutno in do absolutne vere le prek izkustva puščave in sredi LD kot kaozmatične. Dokler je bila družba le kaos - kot načrtno in dejavno zoperbožja, v komunizmu, in se je kaos reševal s terorjem -, kaos pa je povzročal direktno trpljenje, kot ga povzroča danes v Bosni, se SKS ni mogla ozavestiti, za kaj gre v LD. LD na Slovenskem med leti 1941 in 1990 ni bilo; oz. je bila le v napolilegalni CD zadnjih let. Zato

skušajo cerkveni ideologi še danes prikazovati bivšo Partijo kot zgolj kaos-zlo; s tem bi bil problem rešen, saj bi veljale stare norme. A kaj ko je izkustvo nepodkupljivo; dejstvo je, da trpljenja vsaj na tej ravni, ki jo zdaj obravnavam, trpljenja zaradi političnega preganjanja, danes ni. Nekateri simulirajo trpljenje - krivice -, da bi ga dokazali; tudi to spada v preverznost današnje SKS-ZKC. Rebula se muči kot blazen, da bi dokazal nadaljevanje zadevnega trpljenja, to, da živimo še zmerom pod partijsko-oznovsko diktaturo; in mnogi z njim. Peterle in njegova stranka nam seveda vsak dan izpričujejo, da je položaj vse drugačen; ministrirajo klavcem, Mačku v ovčji koži. Tega ne delajo zgolj iz cerkvene discipline, bolj iz pristajanja na enotnost, torej iz hlapčevstva.

SKS se mora ozavestiti, da živi v kaozmosu postmoderne oz. v LD; da je v takšnih razmerah potrebna vse drugačna »strategija« kot pod komunizmom; te »strategije« slovenska ZKC nima. (Jo ima svetovna KC?) Da ne more trajno igrati dvojne igre: na eni strani pristajati na LD, da bi dobila oblast, na drugi strani pa držati figo v žepu. To jo je že enkrat stalo zmage; s Korošcem in v letu 1941. Drugič bo polom še hujši; ne bo več nobenega popravnega izpita. Največje samoslepilo je težnja po vračanju v dobo Koroščeve ali Krekove SLS, v leto 1940. Če se SKS ne bo ovedela, da mora povsem drugače delovati, kot je predvojni klerikalizem, ki se je razvijal v klerofašizem ali pa se je razkrojil, bo simulirala tako klerofašizem kot liberalizacijo; post(ja)la bo smešna pomota.

V 90. letih se ne končuje le linija **Tiberija**, ampak tudi linija Krekovih igrokazov, Opekovih **Rimskih verzov** in Sardenkove **Rome**; seveda tudi linija **Krvave Španije**. Postmoderna in ludizem sta dejstvo. Ne - za - večno; a zdaj sta realnost. To dejstvo seveda ne zadošča. Postmodernisti kot lokalisti - ljudje, ki znajo igrati le na eno struno, na lacanovstvo ipd. - se silno omejujejo; zato ne razumejo ne svoje dobe ne sebe ne problema v pravi globini. S pričujočo razpravo skušam naslikati kontekst postmodernizma, linije, ki vodijo vanj, kot vodita **Tiberij** in **Španija**, a so obenem nekaj drugega kot ludizem; nekaj na ludizem nezvedljivega. V drugih razpravah odkrivam druge linije, druge nezvedljivosti, razmerja, vsebine, polnosti in brezna, dileme in muke. Šele vse skupaj - sam jih bom zmožen podati le nekaj - dajejo ustrezno podobo današnjega sveta, katerega le eno plat med mnogimi zastopa postmodernizem. Postmodernizem moramo dobro poznati, zato se bom še podrobneje ukvarjal z njegovo dramatikom. Se z njo poistil, jo ponotranjil. A ostal obenem tudi drugje: tudi v liberalizmu-kapitalizmu, tudi v KC. Nič pa - mi - ne bo pomagalo, če ne bom ohranjal stika z božjim ali vsaj odprtosti za Boga. O tej odprtosti in stiku govorim tudi v razpravi o **Tiberiju** - in v vsej **Družini, Rodu, Družbi**.

3

A naj še toliko govorim, kako je Kreft na liniji leninizma, leninizem je Kreftu - pa Kermavnerju, obema Klopčičema itn. - pomenil nekaj drugega kot nam danes, kot tisto, kar vidimi pod leninizmom kot njegovo surovo, brezobzirno realiteto; tudi kot državljansko vojno. Kreft uprizarja začetek državljanske vojne oz. priprave nanjo, vendar se še ne razvije, ker Tiberija nasprotniki prej

ubijejo. Tudi **Puntarija** ni prava državljanska vojna oz. še manj bratomorna, čeprav ima te prvine, ker kmetje-tlačani na eni in fevdalci na drugi strani niso ista država, v isti državi. Država so le fevdalci; kmetje so zunaj nje, pod njo. Kot je še dve stoletji kasneje, vse do Marije Terezije in Jožefa II., narod - nacija - obsegal le visoko plemstvo, to je dajalo narodu-državi identiteto, legitimiteto, po rojstvu. Gentilizem to obnavlja, le da razširja temelje identitete-legitimitete na vse ljudstvo; ne odloča več modra kri, ampak kri jezika - skupne zavesti -, v bistvu kmečka kri; kmečki otroci so zdaj edini pravi patriciji, tj. sinovi očetov. V **Puntariji** dajejo identiteto srednji fevdalci, državni uradniki, fevdalno birokratski sloj. Seveda Kreft že obrača pomen: država, ki je s tem fevdalna, ni država ljudstva; zato je ljudstvo nima razloga imeti za svojo; zato upor zoper takšno državo ni izdaja skupnosti, ampak pravičen in moralen protest zoper uzurpatorje.

Kreft gleda iz 19. stoletja, iz časa, ki priznava prvo legitimiteto ljudstvu in so fevdalci narodni le v primeru, če se podredijo temu ljudstvu; enako velja za meščane. Ideologija Of-Partije l. 1941 je bila s tem v skladu, le radikalizirana. Zupan je kapitalista Mirtiča (Miheličeva buržuja Sava in Iris pa klerikalnega duhovnika Klavoro pa kapitalista dr. Ratka, NOBD) izločil iz slovenskega naroda, pojmovanega kot pozitivno ljudstvo; te like je naredil za izdajavce slovenstva, ker sodelujejo z okupatorjem, medtem ko takšno sodelovanje še za Goetheja ni bilo nič napačnega; Goethe se ni le poklanjal okupatorju Napoleonu, načelno je podaljševal nekdanji tip evropskega humanističnega razsvetljenskega univerzalizma, v katerega se je preoblikovalo vojaško državno fevdalstvo.

SPED se s takšno vsebinsko oceno NOBD ni strinjala; izhaja sicer iz iste pomenske strukture, le da jo drugače ideološko razlaga. Za Vombergarja - v **Napadu** in **Razvalu** - so izdajavci slovenskega naroda komunisti in njihovi pomočniki (za Zupana-Bora domobranci in njihovi pajdaši), ker so se obrnili predvsem zoper pripadnike lastnega naroda, te preganjali in pobijali, bistveno manj pa same okupatorje. (Mar res številke, ki jih danes navajajo zgodovinarji, Jože Dežman recimo, to potrjujejo, in ima domobranska plat kar svoj prav?) Obe plati - oba izključujoča se dvojčka, **Gabrijel in Mihael**, imata svoj prav in svojo slabost: eni, ki upravičeno očitajo drugim, da so kolaboranti z okupatorjem, ta pa najhujši sovražnik slovenstva, povrh vsega pa so še pristaši razredno zatiravskega sistema, kar kaže tudi desna predvojna dramatika, celo Vombergar - v **Vodi** in **Teletu** - kot kritik politično socialnih razmer na Slovenskem v 30. letih; in drugi, ki ugotavljajo, da je komunistom predvsem do iztrebljenja vseh Slovencev, ki se s Komunizmom ne strinjajo; povojni množični pomor domobrancev je fizično potrdilo te domneve.

Na drugi strani pa sta bili obe drži zelo narodni. Ne le da je vsaka zbrala svojo vojsko, ki je bila fanatično slovenska in vsaka načrtovala svojo varianto slovenske osvoboditve, ampak je bil obema prav Narod najvišja vrednota; eni ob bogu, drugi ob Razredu-Zgodovini. Na točki naroda-domovine sta se srečala Rupnik in Kidrič, Vinko Žitnik in Tone Seliškar; oba pola iskreno in predano.

Kreft kot univerzalist, a kot narodno zaveden - tudi to sodi v leninizem, kakor ga je pojmovala tedanja slovenska marksistična levica, ki se je predvsem vezala na Leninovo zavzemanje za samoodločbo narodov, na tisto, ki jo je zahodni Wilson izdal - je fevdalce izključil iz univerzalnega pojmovanega slovenskega (hrvaškega, razlika med obema tedaj ni bila važna) naroda in

človeštva; v duhu Cankarjeve identifikacije Naroda, Razreda in Človeštva je vse pozitivno in sploh življenja vredno Kreft pripisal le kmetom-tlačanom. Ni se zavedal, a iz te pozicije sledi junija 1945 holokavst nad domobranci. Ravno ker se marksistično narodna plat prepričuje, da domobranci in fevdalci sploh niso narod in ljudje, ampak izdajavci in zločinci-zveri, ki zaslužijo le - smrtno - kazen in se njihova človeškost udejanji (še)le v trenutku njihove kaznovanosti-umora-smrti (torej naknadno, negativno dialektično, s stališča SPD črno groteskno, perverzno, fantazmagorično), ne more pristati na kvalifikacijo, da je bila NOB državljanska vojna; kaj šele da je bila bratomorna. Zanj je bila le boj z okupatorjem in njegovimi pomagачi.

Mirtič, Žolc, Savo, Ferlež in druge negativne figure NOBD niso bratje Krimu, Nini, Tanji, Vidi; Savo in Iris sta sicer Tanjina bratranec in sestrična, **Ogenj**, a to je nekaj povsem zunanjega, celo neresničnega, zgolj faktičnega. Ali pa je to izdaja prave Krvi, s katero sta se oba svobodno postavila izven lastnega Rodu. (Ferlež odzunaj snubi Vido, klerikalni Žolc Krima in Nino ovaja Italijanom.) Šele SPD v svoji zelo zreli zgodovinski točki, pri Snoju, razloži revolucijo 41-45 kot bratomorno: Gabrijel in Mihael sta dvojčka, Mati (simbol Domovine) ju ljubi oba, oba sta kriva, ker izdajata Dom v imenu Ideologij(e). Snaj je ideolog sakralističnega gentilizma, še radikalizira Urbančiča in oba Hribarja. A istorodnost obeh nasprotnikov odkriva že Smole v **Antigoni** I. 1959: Eteokles in Polinejkes sta brata. Isto nakazuje - čeprav abstraktneje - Božič v **Dveh bratih** iz srede 60. let, a razvije v konkretno socialno politično zgodbo o bratu komunistu (Kostji) in bratu domobrancu (Vanji) v **Španski kraljici** sredi 80. let.

Razvoj pa se na Snojevi točki ni ustavil; Božič gre čeznjo. Snaj prikaže medsebojno iztrebitev dvojčkov, torej krivdo, ker sta se spopadla in s tem uničila Rod. Božiča rod ne fascinira; ni gentilist. Sestra obeh bratov je sicer ravno tako udarjena, poškodovana, zlorabljen kot pri Snoju, le da prehaja v prvi plan kot nosilna figura drame in njenega sporočila. Rezultat medsebojnega pokončanja Družine je le ta, da odide sestra v Sanj(arij)e, v Fantazmo, v norišico. Začne se imeti za špansko kraljico, tj. za bitje, ki ni iz tega - krvavega, stvarnega, neživljivega, a resničnega - sveta; ima višjo resničnost, pravljjično, kraljevsko; edina zmaga - v blodni predstavi -, postane kraljica.

Prav to je odgovor postmoderne na bratomornost. Postmoderna - magizem - ne zmore premagati krvave realitete na njenem terenu; tega ne zmore nihče; kdor v to upa, snuje le nova samoslepila in krvave boje, svete vojne. Človek lahko reagira na brezizhodnost stvarnosti na dva načina: ali s prestopom v magizem, v svet želje - simulacije -, tj. postmodernizem, ali z odprtjem transcendenci. Postmodernizem je naprava, s katero človek, ki doživlja svojo skrajno realno nemoč, sezida - izsnuje - nad sabo, na istem prostoru, kjer živi, podvojeno sanjsko mesto-dogajanje. To je storil prvi Strniša z Uršulo; zato je v **Samorogu** krščanska transcendenca šele nakazana, realizira se v **Ljudožercih**; v **Samorogu** pa je še napol magija, fantazma(tika). Tudi zato Snojevi sodelavci - pristaši NoRe - tako spoštujejo Strnišo; v njem vidijo maga in kozmocentrika, pogana in fantazmatika, ne kristjana. Uršula postaja kristjana, ker ji naložijo križ; ker jo ubijejo kot klavno žrtev, kot grešno kozo, ona pa veruje, da je onkraj tega sveta drugi svet, v katerega prehaja. To pa ni več le drogantno samoslepilo psihiatričnega primera; Strniša že veruje v to onkrajnost kot edino resničnost; Uršula jo vidi v videnjih.

Medtem ko je za Božičevo Sestro jasno, da je le bolnica. Celotni tosvetni prostor se spreminja v umobolnico, kjer je tudi zdravljenje te bolnice igra oz. dogajanje, ki zdrave in bolne, zdravnike in paciente poveže v istost. Ljudje postmoderne se nenehoma zdravijo - s transcendentalno meditacijo in najrazličnejšimi metodami psihogenih treningov -, a zgolj zato, da bi čim bolj zbrisali mejo med boleznijo in zdravjem: da bi družbo naredili za hiperrealnost Baudrillardovega tipa, za Disneyland; da bi ukinili dejanskost hudobne kraljice iz **Sneguljčice**, strašnega morskega razbojnika Kljuka iz **Petra Pana**, Mačka in Hacina, Žana Moreta in brata Kobija, Gabrijela in Mihaela, partizanstvo in domobranstvo, KC in Partijo; da bi se vsi igrali dobre kraljice, uspešne poglavarje, zapeljive ljubimce, zveste otroke, kar koli nam narekuje želja.

Slovenstvo kot norišnico je napovedoval že Zupan v komediji **Če denar pade na skalo** v 60. letih. V sredo dogajanja je postavil vedeževalko (iz kave), magi(sti)čno čarodejko, ki jo je, seveda že zreleje, iz med tem nastalega ogromnega izkustva, obnovil Jovanovič v **Jasnovidki** četrtr stoletja kasneje; ki jo je - in vse takšne čarovniške like, Šeligove **Čarovnice** in Hribarjeve pesniške mislece kot artiste globokoumne Besedemolka/Molkabesede - končni ludizem Filipčiča in drugih pokazal za gol teater. V **Ujetnikih svobode** so celo bogovi, Kronos, Gea itn., kaj šele čarodejke, le filmski igralci, le ljudje, ki zaradi potrebe po publiciteti - po videzu - igrajo vloge iz sanjskega sveta. Prav ta pomešanost sanjskega sveta in banalitete je resnica kaozmosa.

Sociološko vzeto je **Tiberij** v fazi Allendeja, Čilov pred dvema desetletjema, ko se odloča, ali bo iz humanistične abstrakcije oz. ne dovoljšne realitete ta južnoameriška družba prešla v okrepljeno, maoistično, trockistično, castristično, najprej torej kaotično, nato pa teroristično, saj bo v kaosu zdvijane državljanske vojne zmagal stalinizem, to je model, ki ponavlja rojstvo oktobrske revolucije po februarški, Lenina po Kerenskem, le da je od tistega pred pol stoletja bolj histeričen, bolj igriv, bolj retoričen; ali pa bo zmagal fašizem kot s Francm. Obe strani sta se potrudili, da sta skušali preprečiti prehod v ludizem postmoderne. A sta ga le začasno ustavili; kot ga je Franco - za nekaj desetletij. Po francovi in Titovi smrti - isto se bo zgodilo s Castrovo deželjo - je oba nadomestila postmoderna simulacija.

Tiberij je vse preveč podoben Allendeju: ne zna se uspešno organizirati; a Allende to ve in predaja oblast radikalcem. Bi moral isto storiti tudi Tiberij? A kaj je bilo tedaj še bolj na levi od njega? Spartak, upor sužnjev, klanje do norosti. Spartak ni zmagal, ampak Mariji, Sule, Cezarji. A vsi skupaj so se znašli nazadnje na Plavtovem in Terencovem odru. Vse to je prihodnost **Tiberija** in slovenstva; Cankar jo je v **Pohujšanju** že napovedoval; **Pohujšanje** je bilo napisano poldrugo desetletje pred **Tiberijem**. Kreft in levičarji so se odločili drugače: da še ne konstruirajo postmoderne; Černigoj se je moral umakniti v Italijo, začeti barvati ladijske notranjščine-salone, Čargo v alkoholizmu, Delak na Hrvaško, Podbevšek v biznis, Kosovel v smrt, Mrak v totalno osamljenost. A v nji ni nadaljeval z **Obločnico**, ki prav tako uvaja postmoderno; radikaliziral je vživljanje v velike osebnosti, doživljal njihovo tragiko in se prek tega odpiral transcendenci.

Kreft pa je nadaljeval Cankarja iz **Blagra**, Ščuko, Jermana iz prvih dejanj **Hlapcev**: v likih Ivana Tomca, **Kreature** itn., v radikalni socialno moralni kritiki slovenskega malomeščanstva. S tem je obnavljal ali utrjeval pozitivnega slovenskega začetnega meščana - **Matička** - in na njem pripravljaval leninistično

revolucijo; tudi zato ta revolucija ni bila le kaotični zločin, v kar so jo zapeljevali Moreti. Opravil je veliko delo: pripomogel je, da tudi današnja slovenska postmoderna ni le gnila korupcija, ampak omogoča PO etično držo eksistencialne odprtosti; seveda na globlji ravni, tam, kjer ni simulacije, ampak soočenje groze s smislom. To uprizori Mrak v drami **Življenje-karneval**. Sredi meščanstva, ki postaja bivše in se spreminja v pustno burko-ples, se odpre blaznost nesmisla, onkraj tega srečanja s smrtjo pa odrešenje. To pa je pot, do katere **Tiberij** ne more.

Najnevarneje je, v svetu **Tiberija**, da v njem ni neposredne ljubezni; oz. ljubezen do drugega kot osnova EK v njem je, a se kaže kot ljubezen PO do kolektiva - do ljudstva - v njegovem bistvu; do tega, da ljudstvo trpi; do ljudstva v zgodovinski perspektivi. V tem ljubezenskem sklopu so ustrezni momenti. Ker je ljudstvo sestavljeno iz konkretnih PO, vsebuje - Tiberijeva - ljubezen do njega tudi potrebo, da revni, razlaščeni, preganjani ne bi trpeli zaradi pomanjkanja in terorja, zaradi nemorale in pohlepa močnih. To je objektiv(izira)na stran osebne ljubezni, ki postaja vse pomembnejša v zadnjih dveh stoletjih, od romantike naprej. Je drža, ki je prepričana, da karitativnost do PO ne zadošča; da so potrebne družbene izboljšave, spremembe družbenih struktur, ustroja vladanja, celo samega modela družbe, razrednega. Ta pot je pripeljala do socialne države-družbe, kakršna se je udejanjila predvsem v Evropi po drugi svetovni vojni, v Skandinaviji, v Nemčiji. Brez dvoma je pomembna; in je ena od realizacij božjosti: dopuščanje svobode drugemu in zmanjševanje njegovih telesnih tegob, ki imajo, če gre za življenje, ki je ogroženo v temelju, tudi duševne posledice.

Pokazalo se je, da takšno reševanje človekovih stisk sicer ni napačno - ponavljam: je pozitivno -, ima pa omejen obseg. Ne le da nastaja - v najboljšem primeru - ti. dvotretjinska družba, da je tretjina prebivalcev še naprej revna, v ZDA celo zelo revna, tam se revščina radikalizira; tudi brezpravna ali z majhnimi, predvsem formalnimi pravicami. Vsaj enako hudo je, da tudi bogati ali povprečno zadovoljeni - tisti, ki so splošni nosivci novih socialnih držav, SSS - ne postanejo srečni, kar bi radi bili oz. kar je njihov smoter, ta smoter pa jim je v duševnost vcepila liberalna filozofija, zgledujoča se pri grški, a grško poenostavljajoča; celo Camus ji je, v **Kaliguli**, nasedel. Njena realna osnova je, to je Hribar dobro uvidel, v igri na srečo, v bobnu, ki deluje po načelu naključnosti in zato nujno nazadnje, prej ko prej, pripelje do nesreče, do obupa, do padca, do samomora: do ponesrečenja. Odvisnost PO od razsmiselnega sveta, ki se nima več za božjo stvaritev in v sebi ne čuti več božje navzočnosti, postane prevelika. PO se poskuša rešiti z magizacijo in reifikacijo, reizem, a gre le za sakralizirane maske, ki si jih polaga na obraz-srce. Rezultat je nihilizem.

Nesrečnost kot osnovna kategorija socialne družbe je v resnici nezadoščenost: (samo)spoznanje, da človek nikoli ne more zadovoljiti svojih želj; socialna družba pa temelji na filozofiji želj. Lacanizem-freudizem je teoretična osnova slovenske LD. V današnji vladni koaliciji deloma konkurirajo papež Janez Pavel Drugi, Marx in par Freud-Lacan, deloma - v perspektivi, polagoma - pa KC podlega temu paru. Teologi so se uprli Marxu in Heideggerju, kar ne zadošča; padli so v nevarnejšo past. Med teologe, ki jih kritiziram, pa ne štejem Kovača ali Perka ipd. Kovačeva usmeritev je smotrna: širitev krščanske misli z Lévinasom. Mrak jo je širil z Bubrom itn.

To je v SPD prvi kritično uvidel Zajc v **Otrokih reke**, globalno in radikalno, a nekritično Rudolf v **Kserksu** itn. Kot skušam pokazati s tematizacijo in eksplikacijo **Psihe**, prehaja nezadošččenost v območja psihiatrije - **Kraljica** itn. -, psihiatrija pa je le zaščitni znak postmoderne družbe, sveta, v katerem se vsak drugi zdravi pri dušeslovcih. A mu ti ne morejo pomagati, ker temeljijo - po Freudu - na a(nti)teizmu, na zavračanju in odsotnosti Boga-Smisla, na zadovoljevanju užitek, na uspehu, na povečevanju agresivnosti in kompetitivnosti, na jogah in neobudizmu kot obnovi grške zamisli etike samozadostnosti, ki pa je le varianta evdaimonizma, tj. višje, duševno etične slasti.

Spet morem le potrditi prejšjo tezo: da vodi tudi **Tiberij** (tj. usmeritev v Družbo, ne k Bogu) v izdelavo postmoderne kaozmatike, pa čeprav je svet **Tiberija** svet drugače pojmovane družbe, kot je LD. A v sebi sesuti marksizem pač nazadnje preide v LD, kot je vanjo - v socialdemokracijo, celo po naslovu stranke - prešla bivša Partija; in z njo eden prejšnjih nosilcev tega krila, Kreftov sin Lev, tudi ludistični pesnik. Biologija tu le potrjuje načelno zgodovino. Kot potrjuje moja eksistenca zlom sveta mojega očeta Dušana Kermavnerja: religiozno bistvo njegovega predvojnega marksizma, ki se ga je trudil prekriati z ekonomizmom in historizmom, a zaman; v globini duše je ostal določen po močnem verskem duhu svoje matere, po njenem skoraj protestantizmu ali judovstvu. Jaz le ekspliciram, kar je bilo v njiju; vendar to tudi povezujem z drugimi momenti, z liberalizmom-kapitalizmom, s KC, s cinizmom-libertinizmom itn.

Kreft si je v času **Tiberija** zamišljal seveda vse drugačno družbo, kot so kaozmatizirani današnji SSS (spodnji srednji sloji). Slovenski marksizem je obnavljal arhaično herojsko podobo, daleč nad vsakim ekonomizmom in historizmom. (Zato Dušan Kermavner ni sodil v NOB, v dobo junakov, nacionalizma, zanosa, krvi in smrti.) **Tiberij** se vrača k Trubarju; tudi k **Primožu Trubarju**, Aškerčevemu dramatisiranemu epu, in drugim Aškerčevim pozivom na nove svete vojne v imenu Svobodne misli. Kreft se vrača h kmetiškim uporom, **Puntarija**, k vojni različici marksizma. Medtem ko Dušan Kermavner ostaja pri radikalni socialdemokratski, zopervojni, pri tisti, ki vojno zamenjuje z ekonomskim razumevanjem razrednega boja. Že tu se (raz)ločita s Kreftom. Še močnejše pod konec 30. let, ko preide Kreft, v **Komedijantih**, k Naciji in Kulturi, Kermavner pa ostane pri ogibanju vojni in nacionalizmu za vsako ceno. Zanj je koalicija z nacionalistom-gentilistom in ideologom etičnega heroizma pa kozmocentrizma Kocbekom nemogoča; enako ne z narodno patetičnimi Sokoli, ki so dediči šestojanuarske diktature, Polič itn. Takšna OF se mu zdi obnova majske deklaracije, taborskega gibanja in leta 1848, ideologije Zedinjene Slovenije; leninizma ni pripravljen reducirati na to.

Realna zgodovina je dala prav Kocbeku; vsaj do zdaj; in Kidriču, ki je znal Marxa - prek Lenina - prilagoditi razmeram, nujni nacionalne revolucije, v kateri pridejo do izraza najmočnejše energije ljudstva in ki jih more Partija po tem ovinku ali prek te stopnje zajeti, preusmeriti, obvladati, jih izrabiti za cilje razredno ekonomske Revolucije. Tragično pri tem je, da jih je izrabila na način stalinizma. To pa Kermavnerju prav tako ni bilo po srcu; zato ni mogel niti v kominformizmu. Ostal je neekspliciran, - tudi sebi - nerazumljen; zunaj zgodovine, delovanja množic in teorije-ideologije. Z načrtom, ki ga ni mogel izvrševati - v nasprotju z mano -, ker je sam temeljil na tektoniki množic, tako

razredni kot ekonomski, ta pa je ubrala drugo pot. Jaz to pot opazujem, a me množice ne morejo ne zajeti ne opredeliti; niti zgodovina ne. Lahko me preganjajo, a nič več, če sem dovolj močan, da vzdržim samolastnost. Da pa ta ne bi prešla v držo Nietzscheja, h kateri me je že mladega vlekle, mi pomaga Bog kot transcendentna absolutnost, kot Moč, ki je nad zgodovino in zunaj nje. Kermavner je tako ostal v pastih, zbežan, negiran od vseh momentov, za katere se je odločil: v avtodestrukciji. A kot kandidat za psihiatrijo je postal normalen član uveljavljajočega se kaozmosa povojne Slovenije, le da je živel v primerjavi z drugimi za stopnjo ali dve bolj v direktni grozi, brez medikamentov-pomirjeval ludizma.

4

Nazadnje se je skazalo, da tudi Kreft ne more v re-heroizacijo - ni se vključil v OF, ni važno, zakaj ne, ni važno, da je obema s Kermavnerjem Partija to prepovedala, iščem globlje vzroke -, čeprav jo je sam s **Tiberijem** in **Puntarijo**, tudi s **Kreaturami** in **Grofi** napovedoval in pripravljaj. Ostal je pri modelu kulturnega izobraženstva nevojaške nacije, kakor strukturira svet **Komedijantov**. Ker je kritično odklonil stalinizacijo slovenske Partije, je odklonil ne le njen teror(izem), lumpenizem, barbarizem, ampak tudi njen militarizem. Posledice preoblikovanja razrednega boja v državljansko in sploh vojno uprizarja v **Baladi**, kjer ljubezen med dvema tragično propade, ker pripadata dvema različnima vojaško ideološkima taboroma.

Marx ni predvideval vojaške rešitve razrednega boja; militarizem mu je bil zoprni, čeprav je podprl Pariško komuno, a se zdi, da bolj kot radikalen teror, ne kot vojsko-vojno. Marx je predvideval sicer revolucionaren, ampak hiter prehod od vladavine velike buržoazije, ki jo tvori le peščica ljudi, ta pa ima v rokah vse bogastvo, k ljudstvu, ki je radikalno pavperizirano in v velikanski večini. Zdi se, da je Krefta (tudi Kermavnerja) privlačevala ta ideja marksizma, ne pa njena militarizacija, v katero je bila potisnjena VKPb po letu 1917; tudi Lenin. (Plehanov in menjševiki so jo odklonili.) Že sovjetska realiteta je pokazala, slovenska l. 1941-45 pa je potrdila, da stvarnost ni potekala po Marxovem predvidevanju. Slovenska - ruska - družba se je razpolovila; na vsaki strani je bilo fizično po pol ljudstva, duhovno pa je vsaka stran vztrajala na tem, da je ljudstvo - Narod - v celoti.

Obče sprejeta misel l. 1993 - misel ti. »sprave« - je, da sta se v tem motili obe slovenski krili, saj je bilo vsako totalitarno: drugemu ni dopuščalo niti eksistence. Desnica levici le fizično, levica desnici še fizično ne. Po vojni so postali bivši proletarci bogatejši od bivših kapitalistov. To sodi v svet pravice kot maščevanja, ne pa v svet pravice kot enakosti. Proletariat ni vladal, **Greda**, ampak še naprej delal, garal; bil izkoriščen še naprej celo kot proletariat; glej Rožančevo **Stavbo**. Enako je bilo prevarano kmetiško ljudstvo; glej Remčev **Delavnico oblakov**. Heroizacija iz let 1941-45 je pripeljala sicer do večje slovenske državnosti, avtonomije, narodne svobode - zaradi jugoslovenarstva ne zadostne -, ne pa do ciljev, za katere se je zavzemal Marx. Leto 1990/91 je pokazalo, da je glavna pozitivna dediščina revolucije na

liniji nacionalnega osvobodjanja in osamosvajanja Slovencev, ne pa na socialni liniji; to linijo današnja slovenska LD sprejema le toliko, kolikor je vodila k SSS; torej kolikor je bila narejena v duhu Proudhona in variante socialdemokratizma, ne pa Marxa iz **Komunističnega manifesta**. Ta Marx je ostal ideolog temačnih arhitalinistov ali arhikastrovcev, kakršen je bil Božidar Debenjak, s tem negacija Krefta iz časov **Tiberija**.

Grešili bi, če bi **Tiberiju** pripisali militaristične momente ali celo predvsem te. Morda je Tiberij Kreftu blizu - tega se tedaj gotovo ni zavedal - ravno zaradi razloga, zaradi katerega propade: ker ostaja pri civilnem in noče prestopiti meje v vojaško. Kreftov Tiberij je podoben Leninu - namig je jasen -, a ne Leninu državljanske vojne, ampak tistemu, ki je vsaj za Rusijo končal prvo svetovno - za marksiste imperialistično, neljudsko, tujo, napačno - vojno; ki je podpisal (prek Trockega) mir v Brest-Litovsku; ki se je odpovedal finski, dal ruskim narodom pravico do samoodločbe; ki je vojno odklonil v imenu revolucije, te pa ni razumel kot vojne, čeprav kot - na začetku - nekaj vojaških spopadov in pretečene krvi. A kaj, ko mu je ušla zgodovina-stvarnost iz rok; ti. beli se niso hoteli podvreči boljševiškim sovjetom; bilo je vse preveč SS na strani belih; ljudstvo se je samo v sebi razpolovilo na bele in rdeče, kar kaže **Tiberij**. Ljudstvo še ni bilo dovolj zavedno, tako je mislil Lenin, da bi razumelo, kje je njegov zgodovinski interes in da bi torej v celoti podprlo leninsko Partijo; in da bi jo podprli tudi (S)SS, ki jim je Marx napovedoval absolutno pavperizacijo.

Zgodovina po drugi svetovni vojni je šla v povsem nasprotno smer. Kissinger stalno ponavlja, da je mogoče revolucije v tretjem-četrtim svetu, predvsem pa v Hispanoameriki preprečiti z ustvaritvijo SS in manj z ameriško vojaško akcijo. S tem da je Kardelj forsiral SSS - duh 70. let -, njihovo potrošni(išk)o ideologijo, vrednote - s tem dopuščal tudi ti. spolno revolucijo, hedonizem, kajti brez tega bi bilo potrošništvo res le užitek želodca, neutolažljivo hranjenje -, je obglavljajal Marxa in Lenina; uvajal je Kissingerja, Raymonda Arona. SS so torej ravnali razumno, če so se v revolucijah postavljali na stran desnice; še posebej slovenske, ki je bila kot klerikalna vzgajana v Krekovem duhu, to je v duhu združništva, ljudskosti, malega kapitalizma.

Vendar danes ne bi smeli pozabiti na značaj tedanje desnice; nazorno ga uprizarja SD 20. let (**Kirke** itn.). V ekonomskih krizah kapitalizma je sistem forsiral velike kapitaliste, torej natančno to, kar je predvideval Marx; vojne dobičkarje, oderuhe; predvsem v Nemčiji in Avstriji, a tudi v Sloveniji - recimo mojo prababico in njeni hčeri tj. tudi mojo babico -, ko je po vojni uničeval SS: deloma z izgubo vrednosti vojnih obveznic deloma z nadaljnim razvrednotevanjem denarja-prihrankov kron; najhuje je bilo prav v letu 1923, v letu nastanka **Tiberija**. Ti šoki so spravili na noge tedanji srednjeevropski srednji razred. Kako mladi revolucionarji, polni moralnega zanosa, ne bi dali prav Marxu in Leninu, ko pa so videli pred sabo v živo potrditev njunih idej! Kako bi si mogli misliti, da je ta potrditev le začasna, ker gre le za sporadične krize znotraj kapitalizma; te je videl - znanstveno analiziral - že Marx, a jih je povsem drugače razlagal: da bodo zmerom hujše, dokler ne bodo prešle v katastrofo, to pa mora preusmeriti in osmisliti revolucija; le tako lahko reši svetovno družbo. Partija je nastopala v vlogi socialno zgodovinskega-planetarnega in s tem - znotraj ateizma - absolutnega

Odrešenika. Da Partija sveta ne more rešiti, danes vemo; ne vemo pa še, ali ga ne bo potisnil v katastrofo kapitalizem.

Desnica je razpadala na dve liniji. Ena, reformistična, tedaj najmanj ugledna, ker jo je najmanj empiričnih dejstev potrjevalo, je bila prepričana, danes je ta trditev prevladala, da so krize kapitalizmu nujno potrebne, saj kažejo na slabe točke funkcioniranja tržišča-družbe; da so torej njegov notranji motor, s tem pa le relativne, začasne. Druga, v Marxovem duhu ustrojena, pa se za to ni menila; tudi se ni zavedala, da je za obstoj - tj. za razmah - kapitalizma (kapitalizem se lahko le bohota, ne more stagnirati, ker je potenciranje produktivnosti, dinamike) nujno potreben tudi vse večji domači trg, ne le zunanji (ki terja s tem nove in nove nacionalne ali celo svetovne vojne zaradi obvladovanja in prerazdeljevanja svetovnih - drugih nacionalnih - tržišč). Večji notranji trg pa pomeni večje mezde delavstvu, ki s tem prehaja v SSS. Z večjimi mezdami SSS spreminjajo svoje vrednote, življenjske navade: postajajo malomeščani; prav to je hotel preprečiti leninizem, ki je radikalno razlagal Marxa; Bernstein ga je drugače in ob njem Bebel pa nemška socialdemokracija. Radikalne kapitalistične desnice to ni brigalo; hotela je korist zase hic et nunc: podobno kot je deloval špekulantski kapital v Avstriji v 70. letih prejšnjega stoletja (**Pene**).

Še huje; zaradi svetovne vojne je prišlo do razmaganja osnovnih temeljev družbe, tako socialnih in materialnih kot duhovnih. Praprotnik je kot velešpekulant deloval simbolično. (Model takšnega delovanja kapitalizma - manjšanje mezd, zvečavanje zatiranja - je dal že Vošnjak v **Premogarju**, konec 20. let Golouh v **Krizi**.) Zdelo se je: če ne bo odločnega upora zoper Praprotnike-krvosese - za tak upor je bila pripravljena (celo navdušena) le Partija -, bo kapitalistični Moloh - Moloh dobesedno - požrl vse; vizija je bila katastrofična. (Kar vidimo iz Majcnovih dram z začetka 20. let: iz **Dedičev**, **Prekopa**, **Apokalipse**.) Prav tako ne smemo pozabiti, da je prav Praprotnik na prelomu leta 1941/42, sorodno kot Ehrlich, čeprav iz drugih pobud, predlagal Italijanom ustanovitev slovenskih policijskih samozaščitnih oddelkov, ki bi desnico varovale pred OF-Partijo; ta je prav tedaj prehajala v drugo - v »razredno«, v stalinistično - fazo revolucije in na veliko likvidirala nasprotnike, tj. uvajala množični revolucionarni teror. Ta je ostajal Tiberiju tuj!

Ne Italijani ne Nemci se tedaj še niso odločili za ta dva predloga; Italijani nekaj mesecev kasneje, z ustanovitvijo Vaških straž, Nemci šele jeseni 1943. A sovpadanje Ehrlichove in Praprotnikove zamisli je spet potrjevalo revolucionarno levico, da se vse sile, ki ne sodelujejo z OF, ta pa je ustrojena v duhu Marxa, združujejo in to na liniji najbolj negativnega, zločinskega, špekulantskega, amoralnega, izkoriščevalskega kapitala, pač tistega, ki ga je zastopal Praprotnik in njegovi posnemovalci in ki je kot metoda prodiral tudi med SKS (Avsenak itn.); s tem se je ta oddaljevala od Krekovih zamisli. Partija je igrala na ločevanje - razkol - znotraj katoliškega tabora. Odpad krščanskih socialistov in Kocbekove skupine od tega tabora je bil izjemno pomemben, a ne zadosten.

Partija je hotela potegniti izpod oblasti bivših političnih strank, te pa je imela za ekspoziuro skrajne desnice ali k skrajni desnici objektivno nujno napredujoče desnice, tako rekoč vse ljudstvo; seveda je mislila, da bo to ljudstvo pri tem razkristjanizirala. Ker je oba procesa povezovala, je nujno prišla v spor z večino duhovščine; Ehrlich je njeno nujno usmeritev in strategijo

poznal, predvidel in ji hotel že vnaprej parirati. A so bile sile, ki so zastopale SS v SKS, neodločne; tudi Natlačen. Celotna svetovna situacija je šla v korist analiz - in prakse - Partije; pač ekskluzivni spor Hitler-Stalin. Ti. demokratična desnica - predstavniki SSS - je ravnala napačno zato, ker se je pustila potisniti na stran Hitlerja, kar je bil partijski interes, in se ji ni posrečilo ostati na strani zaveznikov - le emigrantski skupini, Mihi Kreku, Novačanu -, ki so bili zavezniki Stalina.

Kaj hočem reči za naš problem? Da se je, posebej pa maja 1945, zelo prepričljivo zdelo, da končno zmagujejo - leve, od Levice in Partije vodene - množice, pozitivna množica iz **Tiberija**; da je moteča se in zločinska množica (domobranstvo) s kapitalizmom, ki jo slepari in izkorišča, dokončno likvidirana; da je treba zdaj le še - to je stvar nekaj let - politično upravno zgraditi komunizem. Nastopal je torej komunizem, a ne po poti Marxovega ekonomizma, pričakovanja Kermavnerja, ampak po poti vojaške in razredne nacionalne revolucije, od katere se je - v **Komedijatih** - distanciral Kreft. Obstoj SS se je zdel odveč, kajti vsi sloji se bodo pretopili v Proletariat, ta pa bo postal kot osvoboditelj dela temelj idealne družbe, tako idealen, kot so idealni Krim, Nina, Marjana, Miha in drugi junaki NOBD. Obstoj desnice se je zdel dokončno zapečaten s porazom Hitlerja (in Mussolinija); in z likvidacijo vojakov-domobrancev. Na gospodarskem planu pa z urejenostjo nove države, Jugoslavije: z odpravo zasebne lastnine nad večjimi delovnimi sredstvi itn. Dejansko: z državo policijskega terorja, kajti le z OZNO - s preniknjenjem ideološko fizičnega terorja v vsako poro družbe - je bilo mogoče »idealno« ureditve držati v »čistem« stanju. To so mnogi kmalu uvideli: Majcen z **Revolucijo** na začetku 50. let, Mrak že z **Razsulom** l. 1946, Kozak z **Dialogi** konec 50. let itn.

To je téma SPD in nas tu prvenstveno ne zanima. Zanima me ugotovitev, da je l. 1945 prišlo do uresničenja Tiberijevih zamisli, vendar na način, ki ga bi - je - ljudski tribun verjetno odklanjal; ali se vsaj zanj ne - še? - odločil. Množice je hotel prepričati, ne s terorjem podrediti. S sovražniki je sklenil mir, čeprav v položaju poražene rimske vojske (a ni bil sam za poraz kriv - Leninovo ravnanje 1917), ne pa, da bi nadaljeval vojno do končne zmage, kot Stalin po porazih leta 1941, kot KPJ po zlomu Jugoslavije 1941. Razlika med položajem Tiberija in tedanjega Rima na eni in Slovenijo na drugi strani je deloma v svetovni strukturi (nacistični Nemci - Italijani, Japonci - se niso zadovoljili z eno zmago kot tedanji rimski sovražniki Numantinci, ampak so stremeli k absolutnemu svetovnemu gospostvu, vojna z njimi je bila sorodnejša rimskim punskim vojnem), deloma v tem, da je Partija povezala nacionalni boj zoper dedne sovražnike Slovencev (ti so res nameravali Slovence kot narod likvidirati, domobranci so se spustili v smrtno nevarno igro), tj. narodno osvobodilno vojno, ki je imela dejanski cilj v slovenski državni samostojnosti (kasneje je ta cilj Partija omejila s stališča Jugoslavije kot prave suverene države), z razredno socialno revolucijo; oba momenta sta presegala raven empirizma, zgolj vojne, zgolj upora slabi oblasti. Oba sta bila prepojena z milenaristično hiliastičnim duhom Osvoboditve kot dosege Enakosti, Pravice, Morale, Miru, kot realizacija tisočletja pričakovane U-topije, to pa je bila zmožna iz utopičnosti v stvarnost preoblikovati le Partija, ker je našla za to pot znanstveni ključ. Tako se je pač verovalo.

Kreft je bil z zmago tiberijstva zadovoljen, čeprav ga je Partija po vojni le polagoma spuščala iz izolacije in nikoli povsem rehabilitirala, kot je Krležo. Zakaj ne, je drugo vprašanje. Krleža je znal postati Titov ideolog deloma antistalinskega jugoslovenstva, Kreftu se to ni posrečilo; tudi zato ne, ker sta bila Kardelj in Kidrič sama dovolj in do kraja ideologa, medtem ko je ostal v srbohrvaškem prostoru Tito po Djilasovem padcu brez ideologov. Tudi ni imel Kreft istega - velikanskega - pomena za Slovenijo kot Krleža za srbsko hrvaški kulturni prostor. In seveda ni bil enako velika osebnost, čeprav ne manj vztrajen, a na mnogo manjšem območju, z mnogo manj globalno vizijo. Bil je že l. 1940 Krležev učenec, zgledevalec, ne pa enakopraven sodelavec.

Hočem reči, da je Kreft sam projektiral pot, po kateri je bila dosežena zmaga. Umetnik zmerom - na eni ravni - presega politika-državnika, čeprav ga ta ponižuje in mu vlada na drugi. Umetnine so zmerom dvoumne, večpomenske. Celo **Tiberij**, čeprav sem ga označil za delo črno-belega izvora. Tiberijeva zadržanost pred vojaško terorističnimi konsekvencami je znamenje, iz katerega lahko marsikaj izvajamo: Tiberijevo osebno tragedijo kot premajhno odločnost ali kot njegov izobraženski, kulturni(ški) humanizem, ki mu je blokiral radikalizacijo v Kidričev značaj in prakso. Kidrič Krefta ne le da ni maral, ampak ga je takoj po maju 1945 poniževal. Kar je bilo v skladu s splošnim objestnim razpoloženjem tedanjih zmagovalcev. Tragik pa gleda v objestnosti že vnaprej zlom, tragedijo. Tako Kreft v napuhu Hermana, **Grofje**, ki mu Pravdač napoveduje izumrtje - konec - rodu in s tem oblasti; Pravdač, ki je Hermanov nezakonski sin, sin spolne zveze s kmetico-služkinjo, je predstavnik ljudstva. Hermanova kri bo obživela, a kot ljudska in kot tista, ki se je Hermanu - fevdalcem, despotom - uprla. Herman je kriv za zatiranje te krvi, ljudstva; tudi za to, da bo dal pokončati lastnega sina, Pravdača, močno osebnost, bodočega Ivana Tomca, **Kreature**, Gubca, medtem ko je Hermanov uradni sin Friderik slabič; vsaka oblast se mora končati v slabištvu in dekadenci.

To je tudi eden od mitov tedanje - svetovne, ne le slovenske - levice. NOBD kaže ude desnice kot dekadente, posebno v spolni sferi kot uživače; za levico se je preveliko zanimanje za spolnost in za užitke nujno povezovalo z dekadenco in zlom. (V SSS oz. v postmoderni je »dekadentna« spolnost generalni ekvivalent; in prav nič ne zadržuje vsesplošne pohlepnosti in panvitalizma. To zvezo je poudarjal posebno Zupan, **Rakete**, **Zapiski**.) Miheličeva oblikuje oba Ratkova kot skoraj spolna iztirjenca, kot hedonista, **Operacija**; enaka je Iris v **Ognju**; v **Svetu** sta najbolj problematični figuri obe ženski, ki imata stik s spolnostjo, Marija kot barska pevka, Kolonelovka kot laška cipa. ltn. levica se premalo zaveda, da je nosilni element pri desnici SKS, ta pa je vzgajana spolno asketsko. SPED ima še bolj odklonilen odnos do spolnega uživanja kot NOBD. V **Napadu** je polkovnik Igor posebej negativen, ker vara ženo in živi razuzdano, s Komisarko.

Empirični spolni ekscesi so bili na obeh straneh, pri obeh vodstvih; poslušal sem zadevne zgodbe tako o generalu Borisu Kraigherju kot o generalu Krenu. Kar ne opredeljuje bistva sistema; Hitler je bil asket in Evi Braun zvest, Goering je živel hedonistično. Znana je trajna Mussolinijeva romanca s Claro Petacci; tudi njegov seksualni vitalizem.

V **Tiberiju** ne nastopa nobena ženska; tudi to je znak, da je spolnost v tej drami - v tem svetu - povsem odsotna. V **Kreaturah** je obsojana kot amoralna.

V času, ko gre za usodo ljudstva - Države itn. -, je ukvarjanje s spolnostjo izdaja Resnice. Tu je Friderikova krivda, ker ne razume prave narave pravega upora zoper očeta avtokrata. Ta ne more biti le beg v spolnost, pa čeprav v erotično ljubezen in čeprav je Veronika lik zdrave spolnosti, ki jo v obdobju **Grofov** Kreft pozitivno oceni, podčrta. Despotu se je treba upreti drugače, z duhovno močjo, ki ima socialno razredne posledice. Postmoderna je tudi tu konsistentna, briše vsakršen upor; ta je ostal značilen za perspektivovsko dramatiko, ne pa več za SPD po letu 1965. Z odsotnostjo upora očetu-načelu-zakonu - spet smo pri hlapčevski recepciji Lacana - zavlada vsesplošno koitiranje, promiskviteta v duhu Marcuseja in Reicha. Sami Frideriki. Ni naključje, da je Rudolf na začetku svoje dramske poti 1964 izbral prav Friderika - **Celjski grof na žrebcu** - za svojega junaka, prav človeka, ki s spolnostjo kot najbolj slastno pritlehno imanenco razkraja velike - rodovne, dinastične, politične - ideje svojega očeta Hermana, svojih partizanskih očetov, tudi ideologije Frančkovega deda ali strica dr. Janka Serneca, ki je dal s svojo teorijo samoupravljanja eno od osnov Kardelju. **Psiha** je udejanjanje tega, kar manjka **Tiberiju**. Množica v **Psihi** se vrti skoraj zgolj okrog spolovila. To spolovilo je luknja, v katero je nazadnje padel komunistični heroizem; luknja kot brezno-nič. Kot prazni Označevalec, ki je prazno mesto izpraznjenega sveta.

Kar manjka v **Psihi** - v vsem ludizmu -, manjka v **Tiberiju** le napol; **Tiberij** uprizarja, kot sem dejal, ljubezen do drugega kot množice-ljudstva. (To je varianta marksizma-komunizma.) V **Tiberiju** je povsem odsotna erotična - velika, plemenita, zanosna, tudi tragična - ljubezen med dvema. (Problema erotike se bom lotil v naslednji razpravi tega dela **Družine**, v analizi **Azazela**.) Ta ljubezen, ki doživi svojo tragično izvedbo v **Baladi**, a je pristna celo v **Komedijantih**, čeprav komedijsko lahkotna, pač v duhu veseloigre (med Matičkom in Nežko, a iskrena, solidna, nedolžna, čeprav naravna), v postmoderni takorekoč ni mogoča. Nenehoma in pri priči se zreducira v spolno, v nenasitno slo, v objekt-prakso želje: v osrednjo ideologijo postmoderne. Tudi ni več imenovana ljubezen, ampak poželjenje. Ljubezni likov **Psihe** so kar se da daleč od ljubezni Vošnjakove **Vide**, ki se je sicer ujela v željo-poželenje, a gre ta čez vse družbene meje, kar je pomenilo leta 1890 vse kaj drugega kot l. 1990, ko družba sploh nima več moralnih in socialnih mej; ko je takorekoč vse dovojeno. Vida tvega - in izgubi - sebe, otroka, moža, življenje, smisel.

V ludizmu pa nihče ne tvega nič, razen da je vse na prodaj, v razprodaji, brez prave cene, kajti objekti poželenj so številni, spolovilo ni obvezno vezano na PO, ampak je skoraj že umetno in so partnerji skoraj že kot krojaške lutke, **Goga**; le da je bilo v 20. letih takšno ljubljenje še sramota, Gapit je bil obupanec, danes pa je model slovenske postmoderne avtistični hedonist, ki je enako usmerjen navzven, ekstravertiran, je vitalist in uspešnež, a ne da bi s tem nehal biti narcis. Ostali so postali jaz in jaz ostali; jaz se je izgubil v ostalih, se reificiral, alieniral, kolektiviziral, ostali v jazu, ki se je s tem razosebil; sla po ostalih in po sebi je ista. Tveganja je pač toliko, kolikor je zmožna tveganja živa reč. Postmodernizem je v temelju reizem, le ludiziran in hedoniziran, seksiziran; in seveda magiziran, sakraliziran.

Je pa res, da takšna seksistična ideologija preprečuje - politični itn. - despotizem oz. terorizem; zakaj bi kdo koga teroriziral, če mu je - če je obema - vse dovoljeno in vse dopustita; če sta postala hkrati penisa in luknji? Terorizem se sanja; uprizarja se ga v filmu, na televiziji. Mačizem se simulira;

vsi udeleženci vedo, da gre le za igro. Kolikor ta igra ne poka in se iz nezavednega udeležencev ne pojavlja sadizem, mučenje (otrok) itn. To pa je model-smer, ki vodi v notranjo vojno - razpad - CD in LD, kot vodi »srbohrvaški« barbarizem v zunanjo.

Tudi v notranji je dokazan konec in neuspeh **Tiberijeve** in celotne marksistične linije; bivša Sovjetska zveza postaja en sam bordel, socialdemokratizem pa polagoma mučilnica spodnje tretjine - starcev, otrok, za katere sta se zavzemala v govoru na gori že Jezus in po njem Cankar - družbe, ki je skoraj zastoj ali brez brambe na razpolago (ne)srečnim SSS. **Tartif** že deluje v to smer; še bolj nanjo opozarja umetnost Borisa A. Novaka. Terorizmu se torej ni mogoče ogniti, pa naj gre družba v smer zunanjega - državno političnega, Stalin - ali notranjega, hinavskega, zakritega, de Sade.

Današnja slovenska usmeritev v zunanje moraliziranje dejanske promiskvitete nudi zelo ugodne možnosti hinavcem, ki se predstavljajo kot pokončneži, nazadnje pa se jih odkrije kot posiljevalce otrok. Za posiljevanje odraslih nimajo - več - moči, pač kot humanisti, socialni moralisti, »kristjani«. Le za zapeljevanje nedolžnih jim še ostaja nekaj energije in vsa nezadoščena sla.

Od Nazikinega zapeljevanja množic do kvarjenja nedoraslih vodi ena sama, mnogokrat prekinjana, »dialektična«, pa vendar direktna pot.

TRETJI DEL

1

Teologija slovenstva je paradoksen in v bistvu nemogoč pojem; metaforičen. Slovenstvu pripada psihosociologija, kakor sem zapisal pod naslovom **Majcnove dramatike**. Teologija pripada le Bogu; ali človeku kot takemu; človeku le posredno kot nosivcu čuta za božje, v KC kot sprejemniku božje Besede, kot izvrševalcu božje volje, kot odlikovanem mestu odrešenjske zgodovine. Izraz teologija slovenstva naj bi pomenil le to, da se božje na določen način oglašča Slovincem, nastopa v njihovi zavesti, kulturi, tudi dramatiki; tudi v nezavednem: v vsem; tudi tam, kjer se kažejo problemi kot slovenski. Teologija slovenstva je redukcija teologije; a obenem tudi specifikacija in konkretizacija v posebnem, v snovnem, v empiričnem.

A ni le tematizacija božjega; tudi nebožjega, celo zoperbožjega kot zavestne volje. Celotno nevtralnega glede na Boga; srečevanja božjega z nebožjim in zoperbožjim. Prav to srečevanje je odločilno za moje razpravljanje v **RSD**. Osrednja téma v **RSD** je dramatika kot slovenska; teologija je en vidik, ena vsebina, ena tema SD, čeprav po svoje osrednja. Osrednja glede na smisel življenja, človeka, tudi dramatika. Namen človeka je s stališča EK odrešenje. Ta stavek ne velja za SD ali sploh za dramatikó - razen za »zgolj« versko, recimo srednjeveško cerkveno - v enaki meri. Ne le katarza, ki je zunanja eksplikacija, tematizacija verske narave vsake drame, ampak tisto, kar je v vsaki drami globoko versko, tvori bistvo drame; vendar ne tako osrednje bistvo, kot tvori verska razsežnost človekovo bistvo.

Prav v dramatikó - umetnosti - človek na poseben način sporoča in (avto)analizira svoje razmerje z božjim, a tudi z marsičem, česar ne morem direktno razumeti kot božje, še manj kot krščansko božje. Recimo z usodo, ki je pojem-bitnost grške religije. Protislovnost sveta, krivda, napuh, spoznanje, hýbris, tragedija, katastrofa, samoslepilnost itn. so pojmi, ki sodijo med verske, vendar tudi med filozofske, estetske, moralne, socialne, psihološke, celo politične, da ne govorim o zelo konkretnih in omejenih temah, ki so prav tako značilne za dramatikó: o krvi in rodu, zemlji in tleh, boju in zvestobi rodu itn., kar je recimo tematika obeh **Tugomerjev**, Jurčičevega in Levstikovega. Nazadnje boj zoper fašiste, domobrance, partizane, kot v NOBD in v SPED. Pa posmeh novi domači buržoaziji, strankarski politiki, neumnežem, narodno zabavni glasbi itn., kar je tema **Psihe**. Pa kritična analiza množice, diktatorjev, razredne zgodovine itn., kar je téma **Tiberija**. V vsem tem je božja razsežnost, a posredno, v najrazličnejših spojih. So pa drame, kot **Ženin na Mlaki**, ki so direktno verske.

V analizah **Psihe** in **Tiberija** se lotevam posebne téme: teologije postmoderne - za razliko recimo od teologije meščanske drame, Cankarjeve, levičarske, katoliške. Postmoderna ni le izraz za čas, ampak enako za model sveta; za zavestno vrednostni, sociološko, historično in psihološko opredeljivi model, s katerim ljudje percipiramo svet, sebe, čas, empirijo. Tudi Boga, čeprav je prav v postmoderini Bog zelo »na slabem«, zanikan, spodbijan, problematiziran, simuliran v milenarističnega malika in povzet - ukinjan - v sveto. Takšen je s stališča ideologije same postmoderne (PM), medtem ko je z moje pozicije, ki je do PM kritična, zadeva drugačna. Lotevam se paradoksné téme: namreč tega, da sploh Boga povezujem s PM; da ga iščem v PM; da ga tu tudi najdem oz. da opredeljujem PM prav tako glede na EK Boga kot na tiste vrednote, ki jih ceni ali le priznava PM sama. To pa bi bile na vrhu vrednotne lestvice predvsem vrednote kot sveto v patetično resni skupini in ironično v negacijski; ali življenje, kozmos, svoboda, užitek itn. v resni in igra, ludizem, groteska, parodija itn. v negacijski.

Vse to upoštevam, saj sem bil sam med tistimi na Slovenskem, ki so prvi te pojme razvijali, opredeljevali, jih omenjali kot nosilne v PM, a sem kmalu začutil, da ne zadoščajo. Morda zadoščajo za ideološko samorazumevanje udov PM - takšnih, ki se zavestno imajo za postmoderniste -, ne zadoščajo pa zame, ki se ne zadovoljujem s tem, da bi človeka reducirjal na bitje zgolj PM; celo da bi ga kot tako zoženega - na ideološko povrhnost - sploh dopuščal. Dopuščam takšno njegovo ideološko avtopercepcijo, model. Vsak model je

redukcija in konstrukcija človeške prakse, volje, interesa, možnosti, kategorialnosti. A - s stališča EK - to ne zadošča.

EK gleda človeka predvsem v luči njegove božjosti; ne le bit-nosti, kot filozofija; kaj šele socialnosti, kot sociologija, ali političnosti, kot politologija oz. politika.

Ker nisem pristaš - agnostične, zoperkrščanske - smeri, ki trdi, da se je Bog umaknil s sveta, da je celo mrtev, ne le povsem skrit, temveč pristajam na vero, da je tu, med nami, posebej pa v vsaki PO, le da ne na naivno naturističen ali zunanje cerkveno institucionalen način, ampak ponotranjeno v duši PO, v njeni vesti, se zame oglasi nujna konsekvence: da »poiščem« Boga tudi v PM; da najdem v PM njegovo konkretno navzočnost; ne le simbolično, ne le etično, ne le kulturno ali kulturološko, ampak živo, odrešenjsko, tudi filozofsko itn. opredeljivo. Prav analiza te navzočnosti in opredeljenosti Boga v slovenski PM ali - kakor se kaže - v PM na Slovenskem, je posebna téma tega dela pričujoče razprave. Ta del daje tudi naslov celoti, sestavljeni - morda le za zdaj - iz treh razprav (o **Psihi, Tiberiju in Ženinu na Mlaki**).

PM razumem po svoje: v duhu pomenske megastrukture, kakor sem jo začel opredeljevati polagoma od l. 1965: najprej kot reizem, ludizem itn. Imena PM tedaj seveda nisem uporabljal; niso ga še izumili. Tudi zdaj ga uporabljam le pogojno oz. zato, a bi svojo analizo približal tistim, ki nekritično in naivno, zvesto in fanatično prisegajo na postmoderno. Ne slepim se, da bi mogel Hribarju kar koli dopovedati; preveč je zaverovan vase. A moja kulturna in moralna dolžnost je svojo misel - kakršna se mi je izgradila v teku četrto stoletja - tudi javno posredovati. Morda se bo našel kdo, ki me bo pripravljen poslušati; čeprav si zaenkrat ne delam utvar. Vem, da dregam v osir; da so moji teksti tudi zato ne(pre)brani, ker ne pristajam na posvečeno igro tistih, ki se imajo za občestvo PM; ker PM obravnavam kot enega od številnih predmetov sveta; kot prav nič svetega niti ne izjemno pomembnega, pač pa kot del današnjega slovenskega življenja. Tudi kot problem. A nikakor ne kot zlo; ne kot absolutno oviro, ki preprečuje, da bi se mogel pojaviti Bog. Takšne absolutne ovire ni, ker je edina absolutnost Bog. Ovire postavljamo Bogu le ljudje v zvezi z naravo, z odtujevanjem božjega v malikovalsko. PM je v veliki meri malikovavska; je celo poseben - vroč - primer idolatrije, magizma. A ni le to. Kajti na svetu ni točke-polja, ki bi mogla zadržati navzočnost - vstop - božjemu: tistemu, kar se širi od osebnega Boga in preveva ta svet, četudi ne več na osebno neposreden, dialoški način. Poskušal bom razložiti svoj predlog: kako razumeti Boga v PM.

Izhajam iz Serresovih analiz v **Hermesu**. Serres kot filozof znanosti in obenem - pred svojim približevanjem krščanstvu - kot filozof kontingence je podal kot osnovni model kaosa Brownovo gibanje; ta model sem sam večkrat upošteval, že v svojih tekstih izpred desetih let in več. Recimo da je to skrajni model naključnosti: vsaka kroglica - atom, delček, energetski sunek -, ki frči znotraj tega modela praznega prostora, leti po svoje. Letenja - udarjanja, izgubljanja - nimajo nobenega pravila. Kaos ali entropijo razlagamo lahko na več načinov: recimo epistemološko kot nekaj, o čemer ni mogoče nič reči, ali v duhu fizikalnih zakonov termodinamike kot toplotno smrt itn., a je za mojo témo Brownov model najprikladnejši. Ne zanima me, kako je iz takšnega modela Kant (tudi Laplace) izdeloval svojo teorijo o nastanku vrtincev, nato o nastanku zvezd, planetov itn. Brownovo gibanje povezujem z verjetnostno teorijo; tudi tu

se sklicujem na Serresa. Po verjetnostni teoriji ni nič nemogoče. Le upoštevati je treba, da so nekatere količine in poti češče, druge redkejšje. Ene skrajno redke, na meji; a ne, ponavljam, nemogoče. Tiste, ki so najčešče, tvorijo povprečja; povprečja velike gostote imenuje Newtonov čas zakone, danes - recimo PM, moderna ali hipermoderna ali postmoderna (vseeno) znanost - pa pravila (ker je svet percipiran kot konstrukt, ne kot objektivna stvarnost). Majhne možnosti imenujemo izjeme.

Na začetku 80. let sem temu dodal še teorijo, na osnovi katere sem napisal analizo Pirjevčevega približevanja Bogu; glej Revijo 2000.

Ta teorija govori o krogu, ki je pravzaprav drugo ime za povprečje, ta krog pa vsake toliko raztrga, prebije neka katastrofa, vdor od zunaj; vdor je pojmovan kot hrup, kot trušč, kot krik, kot blisk, kot nepričakovano, nepredvideno, celo nepredvidljivo, pač v okvirju interpretacije zgodbe s krogom; v bistvu kot vdor tujosti, tujčevstva, zunajimanentnosti; za krog in za vse, kar je v krogu, velja imanentnost. Ta vdor, ki pomeni izvornost in ustvarjalnost, je soroden najmanjši možnosti v verjetnostni teoriji.

Mogoče ga je razumeti krščansko: kot milost, Boga, kot vstop božjega v nekaj, kar je z ozirom na Boga nič(no), ker je le relativno, medtem ko je Bog - edina - absolutnost. Vse, kar je relativno, je podvrženo videzu, minevanju, smrti, niču; je le fenomenalno, le empirično, le imanentno. Če razumemo nič iz Geneze - iz Tore - tako, potem to pomeni, da je Bog, ki je ustvaril svet iz nič, mu dal svojo smer, namen, notranjo teleološkost s človekom, ki nastane na koncu - šesti dan - stvarjenja in ki je bogupodoben, zato nosi v sebi čut za odrešensko zgodovino, za razvozlanje, za razumevanje božjega, ustvaril nekaj - svet -, kar je sestavljeno iz božjega in ničnega, iz smotrnega in kaotičnega, iz večnega in minljivega, iz ljubezni in sovraštva. Empedokles in predsokratiki so to razumeli drugače; le znotraj imanence, ljubezen in sovraštvo sta si bila istorodna in sta se mogla menjavati v večnem spovračanju, kar je pobral Nietzsche in po njem slovenska PM, Hribar itn. Gre za krog - v budizmu za krog trpljenja -, ki ga ne more nič prebiti, noben Bog, rešitev je le ta, da se človeku z moralno voljo in ustreznimi praktikami posreči izstopiti iz tega kroga v nirvano, v ataraksijo, v brezčutnost, v nič kot radikalizacijo in izničenje kaosa kot empirije; kar je po mojem prepričanju samoslepilo in s tem groteskno, saj je nirvana prav poskus priti iz samoslepila življenja.

Sovraštvo, ki je v meni - negacijska strast do drugega, polemizem, prepirljivost), zame zelo značilna, tudi za **Teologijo postmoderne** -, je izraz tega dela celote: kaotičnega, uničevalskega. Moje zavzemanje za EK je v veliki meri trud, s katerim bi rad utišal svojo sovražnost: svoje - hude - strasti. Žal ne polemiziram le s sabo, čeprav se tudi avtokritiziram in avtodestruiram - tudi s pravkaršnjim priznanjem -, ampak odkrivam zlo (kaos, ideološkost, zmotnost) v veliki meri pri drugih: od Hribarja prek Žižka do Stresa, pri tej »veliki« trojici zapeljivcev, ki jih visoko cenim kot intelektualce in močne osebnosti, a zato še tem bolj odklanjam kot najhujše oznanjevalce zmot(e).

Bog se je - v bibliji - razodel človeku. Vendar je človek, ki je zmes božjega in ničnega, vsaj napol slep, zmoten. Zato razume božje razodetje delno in v marsičem pomanjkljivo, narobe. Ker se v času, ki je podložen tudi z odrešensko zgodovino, ta pa je božja, človek spreminja, raste, njegova zavest božjega in dojemljivost za Boga se poglobljata, je razumljivo, da razume božje razodetje drugače preprosti ribič Peter, že helenizirani Pavel, še bolj drugače

teologi aleksandrijske šole, Origen, pa sveti Tomaž in Newmann itn. Zoperkrščanska in Boga zanikajoča gibanja nastajajo tudi zato, ker ljudem ne zadošča stara razlaga, Boga poistijo s to razlago in ga odpišejo, če odpišejo staro razlago. Se pravi: s stališča EK je Bog primeren za zmerom nove razlage, saj prav te potrjujejo gibanje časa, vendar ne le kot minevanje ali večno spovračanje, ampak kot zorenje k Resnici, ki odrešuje: k Bogu, ki je smoter in cilj zgodovine. Zanikati tako razumljen čas - s tem reducirati Boga na staro časovno razlago - bi pomenilo ne le ujeti Boga v ječo neke razlage, ki je - naj bi bila - s tem človekova moč nad Bogom, ampak Boga zanikati kot absolutnega, transcendentnega sleherni razlagi, neujemljivega, drugega. Bogu je treba biti kar naprej odprt - tudi v času, ki pomeni lomljenje vseh ječ in predsodkov-predpostavk. Bog kot drugi človeku omogoča zmerom nove pristope do sebe in sveta; nova razumevanja, ki izhajajo iz novih izkušenj.

Če gledamo na svet katoliško ideološko, delimo svet le na dva dela: na pravega in napačnega; pravi je tisti, ki je v skladu s katoliško dogmo, doktrino, tudi praktično konkretizacijo v ZKC, napačni tisti, ki od te odstopa. Ker je PM izrazito zunajkrščanska, moment - ali epoha - v LD, ki ne dopušča ne duhovne ne fizične vladavine ZKC v družbi, velja s stališča ideologov a la Rebula kot nihilistična za zlo. V nji ne le da ne vidijo nič ali komaj kaj dobrega, ampak nikakor ne vidijo nič božjega. Medtem ko sam zastopam stališče EK, tj. krščanstvo kot velikodušno, odprto, čeprav ni vse v svetu božje in dobro. Ni verjetno, da bi bile določene zgodovinske epohe v celoti in kot take zle, zoperbožje, niti ne komunizem, kaj šele liberalizem, tak, kakršen se je razvil po francoski revoluciji iz razsvetljenstva, in nazadnje PM. Če pa imamo tudi te epohe za (možne) božje, ne pa za dobe-prostor, iz katerih je Bog izrinjen - in bi ga bilo treba vanje vrniti na silo, kot je bil prepričan klerofašizem, tudi v domobranstvu -, potem je treba odkriti, kako je v njih božje navzoče.

Nekaj tega dela sem opravil že v knjigi - zaenkrat rokopisu, imam pa ustno pogodbo z Mohorjevo družbo, da knjiga izide, deloma je izhajala kot niz esejev v mesečniku Srce in oko - **Božje v slovenskem slikarstvu**. Gre za analizo navzočnosti božjega v slikah slovenskih impresionistov, posebno Groharja in Jakopiča, pa povojnih od Bulovčeve prek Sedeja in Boljke do Janeza Pirnata. Nekaj sem poskušal odkriti v eseju-razpravi o Filipčičevi **Psihi**; esej bo uvodni v knjigi **Teologija postmoderne**. Več o tem razpravljam v razpravi o **Ženinu**. Na tem mestu - v tem tretjem delu razprave o **Tiberiju** - pa podajam nekaj teoretičnih postavk.

Izhajam iz pojmov, ki jih ima PM za svoje; a ne ideologija PM - zbrana predvsem v new ageu -, ampak filozofija znanosti, predvsem pri Witgensteinu, Popperju, Serresu itn. Omenjam tri izhodiščne hipoteze-metode: Brownovo gibanje, verjetnostni račun in teorijo loma kroga. Dovoljujem si na njihovi osnovi - iz njih - potegniti teologijo. S tem hočem doseči, da bi Boga - tudi v duhu EK - razumeli z avtentičnimi pojmi PM, ne z Mahničevimi, Ušeničnikovimi. Slabost današnje uradne slovenske katoliške cerkvene misli je prav tu: da Ušeničnikove variante neotomizma še ni nadomestila z neko drugo, sodobnejšo. Stres se naloge zaveda, a je preveč previden; čeprav se da njegovo **Naravno teologijo** razumeti kot poskus novega - od Ušeničnika itn. različnega - tolmačenja Boga. (Knjigi se bom še posebej posvetil.) Juhant, Ocvirk itn. tu zaenkrat še niso kaj prida naredili; kritiziram jih, ker porabljajo

svoje sile za politično strankarsko časnikarstvo, torej za boj za oblast. Sodja, čigar teologijo zelo cenim, ni filozof; niti Strle ne, čeprav mi je njegova misel blizu. Trstenjak pa je izrazito psiholog in narodni pedagog personalno populističnega tipa, ki ni povsem tuj Kocboku, Kocbekovemu spoju personalizma in gentilizma-nacionalizma.

Eno od bistev PM je paradoksalika. Mogoča je v negacijski - ironični - varianti; ta je najbližja sofistom - pri Lyotardu, Deleuzu ipd. A enako mogoča je v resni, celo krščanski varianti; recimo da ta izhaja od Pascala, Kierkegaarda, Jaspersa, tudi Newmanna. Jo je pa treba misliti radikalno, da ne bo manj radikalna kot pri diabolikih in demonikih. Čeprav se paradoksalika obrača ali k artizmu ali k patetičnemu nihilizmu; oboje pri Hribarju. Treba jo je misliti še bolj radikalno, kot je pri nihilistih oz. diabolikih, saj krščanska paradoksalika povzema tudi nihilizem: kot pogoj, o katerem govori Geneza: da sta svet in človek ustvarjena iz nič (ex nihil).

Heidegger ima drugo varianto: ne ens creatum, ampak ens qua ens, torej ne ustvarjeno, kar je krščansko, ker je Bog stvarnik, ampak bit kot bit, ki ni ustvarjena, ampak kar je. Ta hipoteza Boga ne potrebuje. Hribar je pristajal nanjo, ker mu je pomagala razložiti in bivati svet brez osebnega Boga. Predpostavlja možnost vračanja k izvirnemu polnemu: k biti, ki je »pred« in »pod« bivajočim, pod fenomenalnim. A je sam analiziral, da je ta bit nič (v knjigi **Resnica o resnici**). Paradoksalika ga je prek artizma zapeljala v indiferenciacijo. (Kocbeka ne; ta je zato ostal pri dvoumni dialektiki.) S tem v kaozmatiko: v identiteto kaosa in kozmosa v PM. To ves čas v PM analiziram.

V EK je model drugačen, saj je Bog nekaj drugega kot kozmos. Kozmos ostaja znotraj imanence, pa čeprav je zelo obsežen; Bog pa je po definiciji zunaj imanence-kozmosa; zato je Drugi, je Drugost. Kar hočem izpeljati, je, da ohranim model PM - kaozmosa -, da pa obenem ohranim Boga. Tega ideologije PM ne dopuščajo, a ne vidim razloga, zakaj bi to odklanjal tudi jaz. S stališča EK se tega tudi ne da odkloniti. Je le sad slepote imanentnosti, ker to odklanjajo. Odklanjajo, ker so preveč samozadostno-samozadovoljni v svojem bobnu, tudi v bobnu, v katerem se dogaja Brownovo gibanje, ki ga potem magično zaklinjajo in iz kaosa delajo različne svete zgodbe: svetost življenja, svetost kozmosa, svetost Na-ROD-a itn., kar je filozofsko nedopustno, saj se magija kot prikrivanje resnice in filozofska avtokritična avtorefleksija kot razkrivanje resnice izključujeta. A kdor noče zabresti v nujne konsekvence diabolizma, kot so zabredli Artaud, de Sade, Bataille, morda tudi Baudrillard, bo PM »premagal« pač le na ta način; in ne z imaginarijem, če naj uporabim to novo Baudrillardovo besedo.

Baudrillard bi rad shajal brez imaginarija; tudi jaz. A medtem ko ima on Boga za del ideologije-imaginarija, pripisujem jaz takšno naravo le malikom, bogovom, ki so znotraj imanence-kroga-bobna in zato potrebujejo svetost-posvečanje-magično masko. Medtem ko mislim jaz EK Boga v dobi-modelu PM brez - zunaj - svetosti, zunaj nastalosti v obrednosti, zunaj alibija z ritualizmom in s teogonijo. Ampak iz predpostavk, ki jih ima prav znanost v PM za legitimne; za filozofsko - logično - čiste. A to jih ima prav pri logičnem pozitivizmu itn., v analitični filozofiji, ki se zdi na videz najbolj (tako misli Pučnik) zoperkrščanska. A - že pri Wittgensteinu - Boga dopušča kot hipotezo, kot tisto, česar ne moremo misliti, le verovati. Zakaj ne bi obeh pojmov-bitnosti povezali?

Sprašujem se: zakaj bi moral biti Bog tisto, kar je najbolj verjetno? Zakaj ne tisto, kar je najmanj verjetno? Iz najbolj verjetnega sledi povprečje, največja zgoščenost primerov. To pa je svet ZKC, malomeščanstva, varnosti, SSS, navidez najbolj trdnega sveta norm, običajev, nature, vsakdanjosti, videzov, ki kot skupen splet delajo vtis nečesa trajnega, zanesljivega, močnega. Ravno spoznanje, filozofsko, umetniško (v tragedijah), versko (v pasijonu), odkriva, kaj je zadaj za takšno trdnostjo: negotovost, slepota, mejni položaj, minevanje, bolečina, krivda, tesnoba, boj, umor, smrt. EK jasno pove, da je mogoče Boga doganjati le skoz to ozadje videzov: skoz Pasijon, skoz Jezusovo smrt. Še najmanj z bogom, ujetim v formal(istič)en ritual, v samoumevnost poganškega malikovalstva, v boga kot načelo ali garanta socialne morale ali bratovstva-terorja ali konvencionalne družbe(nosti).

Razvijmo torej to izrazito negacijsko potezo vere-krščanstva, razumevajmo jo skoz filozofijo PM, v jeziku - ki ga razume - PM. Ne v metaforičnem in dobesednem evangelijskem, ampak v današnjem abstraktnem, dobljenem iz fizikalnih, celo matematičnih znanosti; in vse tri omenjene metode-hipoteze so od tam. Če ni nobena hipoteza neverjetna, izključena, saj Brownovo gibanje nobene ne izključuje, potem je mogoča tudi najmanj verjetna: in ta je, da je nekdo - oseba - ali nekaj zunaj Brownovega gibanja-bobna, da je ta oseba ali nekaj sama Brownovo gibanje vzela - kot nič - za izhodišče in v njem razvila njegovo najmanj verjetno možnost: da se bo iz gole naključnosti polagoma spreminjalo v smotrnost; najprej v fizikalno, astronomsko, nato v življenjsko, rastlinsko, živalsko, dokler ne bo v točki človeka doseglo vsaj delnega stika z božjim, v človekovi bogupodobnosti, (za)vesti kot duši, v človekovi ljubezni do drugega. Se pravi, da bo Brownovo gibanje postalo nazadnje nasprotje svojemu izhodišču-naravi; da se bo vse bolj zanikalo - odpravljalo -, dokler ne bo v parousiji, v Novem svetu in Novem človeku, v Novi zemlji in Novem nebu postalo absolutna smotrnost; ta je izraz za nebesa. Smotrnost kot smiselnost; gre za model onto-teo-teologije. Dokler bo še znotraj tega sveta, bo ujeta v začetni nič, v nesmisel(nost), v minljivost in s tem smrtnost; a prav drugi poseg Boga v svet opozori na bistvo: da je edino prek Boga, ki je Drugost, mogoče odrešenje, tj. »zmaga« nad minljivostjo-trpljenjem-naključnostjo-smrtjo.

Smrt je največja verjetnost. To je paradoks: ker je največja verjetnost hkrati tudi samoslepilo varnosti; sonce namreč vsak dan vstaja na vzhodu, zaide na zahodu, človek ne umre, če se ne rodi itn. Po verjetnostni teoriji hipoteza, da nekega dne sonce ne bo vstalo na vzhodu in da sploh ne bo vstalo, ni nemogoča: je pa zelo malo verjetna, vsaj za predvidljivi čas. Prav to, o čemer govorim, povzroča največ težav ljudem: da znotraj tako trdnega - zanesljivega, stalnega - sveta, kot je svet, v katerem sonce vzhaja na vzhodu in vsak dan, nastopa smrtnost - s trpljenjem, obupom, nesmiselom itn. Religije in filozofije skušajo ta razkorak razložiti: smrt, trpljenje itn. - utiriti v tek smisla; to je osnovno vprašanje. Nanj odgovarjajo na najrazličnejše načine; tudi z večnim spovračanjem enakega, z metempsihozo - kot večina new age usmeritev -, z izstopom iz mučilnega kolesa, z nirvano in s samomorom, z identifikacijo z rečjo - negativna teologija Aleša Kermaunerja; itn.

Ne pravim, da so ti poskusi delani zoper Boga, čeprav sami poskuševalci to večkrat mislijo. Niso krščanski, a so izraz človekove narave, ki je - v tem - božja: da se sprašuje po rešitvi-odrešenju; da išče premaganje smrti-niča, čeprav morda tudi z identifikacijo s smrtjo-ničem-kaosom: z ukinitvijo samega vprašanja oz. človeka, ki postavlja vprašanje; človeka, ki doživlja trpljenje. A ne glede na to je takšno zastavljanje vprašanj in celo - s stališča EK - napačno reševanje vprašanj legitimno v božjem okrogju; zakaj ne tudi v EK? Bog EK je Bog predvsem za uboge, za bolne, za izgubljene, za nemočne; tudi za slepe, ki pa čutijo svojo slepoto, si prizadevajo spregledati ali pa tudi ne. Bog sprejema njihovo (našo človeško) slepoto v njenem bistvu: kot temeljno človekovo nemoč. Celu new age kot ideološko magična v tem pomenu sodi v območje EK; ne kot ideologija in magija, pač pa kot tisto, na kar kot ideologija-magija odgovarja.

Živeti v povprečju - v najbolj verjetnem - pomeni zanašati se na varnost boga kot idola, Družbe kot naše, Rodu, Matere, njene materinske rodovne ljubezni ipd. Odtod slovenski ideološko magični poudarki na Materi, tudi na KC kot Materi-zaščit(nic)i, zanašanje, da nam bo dalo varnost bratovstvo-teror. Človek zaniha tudi k spoznanju-doživljanju nevarnosti, ogroženosti, padlosti, trpljenja, nesmisla, konca, raztrganja; tragedije. Nihče ni odvezan tega doživljanja; morda duševno bolni ali nedolžni otroci, zato jih imajo vere dostikrat za angele, za božja bitja. Umetnost - v romanih, v tragedijah, v epih, tudi verstva v mitih - kažejo prav to: (samo)slepilo posameznikov in socialnih skupin, da bodo zmagale, da so odgovorile na bistvena vprašanja, da so izdelale praktike, s katerimi te odgovore utrjujejo - in ki so ponavadi nasilne. A prej ko prej izkušnja pokaže luknje v sistemu, naraščajoča protislovja oz. spoznanje teh protislovij, bolečino, zlom, obup. Sofoklejev **Kralj Ojdip** itn.

Umetnost govori sleherniku; slehernik pa živi v povprečju. Živeti v povprečju že pomeni živeti v paradoksu: se slepiti, da dosežemo - na najrazličnejše načine, v PM tudi s parapsihologijo, s transcendentalno meditacijo, z astrologijo itn. - najbolj varno stanje, obenem pa kar naprej trpeti zaradi realitete: boli nas, telesno in duševno, umirajo naši najbližji, naše ideje se skazujejo za napačne itn. V tem povprečju deluje tudi ZKC. V celotni **Teologiji postmoderne** jo zelo ostro kritiziram; in njene predstavnike teologe-ideologe kot nosilce ideje tega povprečja, verjetne in tako rekoč gotove katoliške skupnosti v okvirju moralne socialnosti, tj. bratovstva-terorja. A čeprav jim večkrat očitam poganizacijo - tudi sam se nenehoma repoganiziram, ko se prepuščam sovraštvu, polemizmu, žalitvam drugih, surovosti -, s tem ne mislim, da so zgolj in v celoti pogani; sploh ne vsak od njih kot PO; nikakor ne. Le da je poganska tista njihova usmerjenost, ki jo kritično analiziram. Kot tudi nisem nikjer napisal, da je KC le ZKC; ampak le, da nenehoma pada v ZKC, a da je obenem nenehoma tudi Ecclesia semper reformanda, prehajajoča v svoje bistvo: h Kristusovemu skrivnostnemu telesu; k NKC, kakor se izražam.

Ponavljam: ne pravim, da je ZKC odveč; opozarjam le na njene šibke točke, na njena oddaljevanja od EK. Na to, da se nahaja v povprečju, kjer maksimalno seje iluzije in je potem nemočna pred surovo realiteto, ker odgovarja nanjo z novimi magizacijami, formalizacijami ritualizmov, z ideologizmi, ne pa z EK vero, ki je vera skrajne ali čim večje neverjetnosti. Tudi ta izraz je paradoksalen; v čem je njegovo bistvo, bom izvedel v naslednjem.

Da bi se vera zares »uspešno zavarovala« pred deziluzijami, mora izbrati tisto možnost, ki nudi najmanj možnosti za deziluzije; ki je najbolj »skeptična«, najbolj odporna zoper samoslepila. Ta možnost je po definiciji najdlje od lahkega videza ali pristopa k veri-smislu; je najbližja neveri oz. razlogom, ki utemeljujejo božjo neeksistenco. Seveda pa mora biti takšna, da vendar ne le omogoči vero, ampak ji da zares najbolj trdno osnovo. Nahajamo se v paradoksu in na meji. Gre za limitacijo. Kot je mejni položaj najbolj ogrožajoč - smrt, bolezen, trpljenje -, je tudi najbližji Bogu: sam Bog je pokazal, da je mejni položaj v njegovi srčiki; ne le kot bogočloveka, ampak prav kot Boga, ki v svojstvu ljubezni do človeka kot drugega maksimalno trpi, saj na križu v občutku-zavesti-stanju zapuščenosti obupuje in umira. Hoteti človekovo varnost - kar hoče socialni moralizem - je nevarno, ker je dvoumno; človeku daje sicer mir, a ga odmika od trpljenja, od odprtosti za trpljenje, brez katere(ga) pa ni ne resnice ne odrešenja; sicer pa se trpljenja - smrti - sploh ne da preprečiti.

Da smo si na jasnem: najstrahotnejše bi bilo to trditev tako razumeti, kot da bi moral kristjan udarjati, da bi povzročil trpljenje in s tem odprtost za trpljenje. Tega kristjanu ni treba početi - in to početi bi bila skrajna zmota, zmeda, perverzen greh. Trpljenje pride samo od sebe - iz človekove podložnosti nič, torej iz človekove in sploh narave. Sočloveka je treba sicer »udarjati«, a le v tem pomenu, da mu odpiraš pamet-srce za trpljenje, za resnico. To »udarjanje« so argumenti intelektualnega značaja, ki jih človek posreduje v dialogu. Sprejemnik jih lahko vzame kot napad nase; lahko jih reducira na boj in tekmo, na pollaščanje in zato nanje enako odgovarja; z zopernasiljem. Ne pravim, da realna čustva, eksistence, ogroženosti PO ne dodajajo dialogu momenta sovraštva, pollaščevalnosti, maščevalnosti, ponižanja drugih itn.; to je naša človeška realiteta.

A se da modelno razločiti in ločiti dialog, ki odpira človeka za resnico, ki ga - dialektično - uči razumevanja, sprejemanja resnice, od omenjenih dodatnih momentov, ki niso dialoškega, ampak polemično vojščaškega, pollaščevaln(ostn)ega značaja. Zato je treba kristjane učiti, da dialoga - pa naj bo še tako oster in javen - ne zavračajo; da se ne počutijo užaljeni; takšna užaljenost je izraz človekovega samoljubja. Merilo je resnica oz. prizadevanje priti do resnice. Ker živimo v realiteti, tj. v sobivanju z ničem, bo zmerom tudi pot k resnici vijugava, mestoma zmedena, težka, kot jo je opisoval Platon v metafori o votlini; vendar vera ne le predpostavlja, ampak omogoča človekovo prihajanje k resnici, ki je Bog.

Bila bi ena glavnih pedagoških nalog slovenske KC, da bi učila ter pripravljala javni dialog, celo brezobziren glede na zahteve Resnice in čim manj zasebno tekmovalski. Žal smo na Slovenskem šele na začetku tega; ZKC se otepa (avto)kritike, ker jo zamenjuje z ogrožanjem svoje varnosti-ugleda-položaja. V tem je pograbska in samoljubna, zgolj samoobrambna; v tem duhu vse preveč zagovarja ti. »pravično obrambo« KC in kristjana. Mnogo preveč. Kristusov zgled je bil drugačen; branil se je z zgledom ljubezni do drugega, ne na voj(šč)aski način obrambe lastnega telesa-interesa. EK ne pomeni zastopanje »krščanskih interesov«; takšno zastopanje vodi v krščansko politiko, to pa je zelo stran od EK Boga. Ne pravim, da povsem stran, kajti človek je telo, se brani; a se ravno v obrambi samega sebe kot telesa-interesa pokaže kot najbolj nemočen, kot pravi ubožec, saj se ne zaveda, da se »splača« braniti »le« svojo dušo, ne telo; to je smrtno.

To dvojnost povprečnega katoličana, ki bi rad živel malomeščansko in/ali v SSS, pa se mu to ne posreči, nazorno uprizarja tako rekoč vsa SPED: Willenpartov **Zadnji krajec, Vstajenje, Simfonija, Napad, Mladost, Bratje**. Najdlje gre v tem Debeljakova **Črna maša**, ki - ker - občutljivo, trpeče, zanosno, pristno opeva trpljenje in smrt tako velikega števila domobrancev, ki so se borili sicer za Boga, a ob tem za zelo varno, ritualno, tradicijsko, občestveno, mirno - pravzaprav vaško SSS - življenje v duhu predvojne Šalijeve poezije. A jih je nič, ki je v človeku-svetu, kažoč se kot grozljivi razcep, kot veličastno zločinska vizija nasilnega »odreševanja« - »osrečevanja« - sveta v komunistični praksi, »prisilil« najprej v obrambo teles in ZKC in naroda, kakor so ga razumeli sami, nato pa jih vrgel v mejno izkušnjo trpljenja in smrti: iz skrajne varnosti - povprečnosti - leta 1940 (Šali poje o vojni, ki je daleč in zato neverjetna, tu, na Slovenskem, pa je le sreča in mir dveh in izročila in nedotaknjene Vasi) v skrajno ogroženost l. 1941/42.

Človek, ki - kot - ga opisujem, je v dvojnem pomenu krščansko ubog; tako, kot ga uprizarja SPED: kot žrtev nasilnikov; a tudi tako, da se ne zaveda dovolj svoje trpljenjskosti-smrtnosti; da se preveč zanaša na tosvetno moč (Z)KC; kot se je pred vojno. Nato se je KC preveč zanašala na vojaško politične sile, ki so jo branile pred komunisti; to pa so bile prav tako v temelju zoperbožje in zoperkrščanske sile fašizma/nacizma, ki so bile zraven še zoperslovenske; slovensko platformo se privzele le začasno, taktično, iz interesa. Pa vendar je predvojna KC učila bistveno več odprtosti trpljenju kot današnja, ki nastopa v duhu socialnega moralizma ali moralne socialnosti. Ta skoraj briše greh in kazen in hudiča in nazadnje celo smrt, prav v duhu magične ideologije PM, ki daje smrt v oklepaj; glej analize Ivana Iliča itn., ki sem jih obravnaval pred poldrugim desetletjem kot najbolj kritična opozorila na največjo nevarnost, ki pomeni največjo slepoto: izolacijo - »azilizacijo« - smrti za zidove bolnišnic, literature, za pretvorbo smrti v fantazmo. Tu ZKC popušča trendu eskapizma, cerkveni socialni nauk razlaga kot najbolj »idealno« možnost »bega« pred brezobzirno realiteto. Gre za zatekanje pred realiteto-zlom za zidove samozaprte, idilizirane, omejene, fantazmatične ZKC kot grupe-družbe.

V primerjavi s tem trendom je predvojna katoliška misel bistveno bolj odprta za realiteto; posebej v tedanji umetnosti kristjanov, ki je sicer večkrat zašla na (čez) rob uradnega, a jo je tedanja KC vendar dopuščala; pri Preglju, Balantiču, Gradniku, Cankarju, Majcnu itn. Danes ni v slovenski KC nič podobnega; Rebulova smer, ki jo forsira tednik Družina in s tem najmočnejša in uradna ideološko teološka cerkvena grupa, je povsem nasprotna tej, ki jo zagovarjam. Čeprav je Rebula izšel iz izkušenj nihilizma, ima posluš zanje, se jih preveč boji, da bi bil do njih široko odprt in da bi jih »premagoval« z ljubezensko vero; zateka se v strastno sovražno polemične ideologizme ali pa - v svoji literaturi - v sredino antično modroslovno etičnega, tj. socialno moralnega tipa, **V Sibilinem vetru, Zeleno pregnanstvo** itn.

Če se paradoksu ni mogoče ogniti, če in ker zadene še tako skrivajočega se kristjana, a tudi humanista (glej Torkarjevo **Pisano žogo**, ki prav tematizira nenadni, nepričakovani, strahotni vdor zla v idilo), potem še posebej ni razloga, da bi bilo umno in uspešno gojiti beg v povprečnost, kajti trpljenje in smrt sta prav tako največja verjetnost kot zanesljivost narave: da pride za dežjem prej ko prej zmerom sonce. Na tej osnovi je SPE verovala v svojo končno zmago, v svojo triumfalno vrnitev v domovino. Te vrnitve ni; preprečila

jim jo je tudi slovenska KC oz. krščanska politika, Peterletova linija, ko je šla v koalicijo z bivšimi in napol še starimi komunisti. Zato danes to pričakovanje udejanjitve Pravice na tem svetu pada. Če bi bolje brali Sodjo - **Pisma mrtvemu bratu** -, razumeli in ponotranjili njegovo držo, bi se ognili precejšnjemu razočaranju, obenem pa bi se približali EK.

Apostol Pavel in iz njega izhajajoča paradoksnost usmerjena krščanska teologija govori o upanju zoper upanje in o skoku vere; oboje je prav na nasprotni strani od držbe moralne socialnosti. Kristjanovo upanje se bistveno razločuje od banalnega antičnega, ki praznoveruje v srečo - v igri na srečo -, v pogansko boginjo Fortuno. Prav ta prazna vera se obnavlja v new age kot osnovni in »legitimni« ideologiji-magiji PM; ta prazna vera igra na verjetnost v bobnu sreče-naključja. Pavlova vera, ki razlaga Kristusovo, pa temelji na najmanjši, na najmanj verjetni verjetnosti, na postavki-prepričanju, da okvir in narava tega sveta dajeta najmanjšo verjetnost za odrešenje-rešitev znotraj njiju, za upanje znotraj njiju. Da je edina verjetnost, ki pa je obenem prav tako najmanjša - torej se soočata dve najmanjši verjetnosti -, tista, ki »igra« na možnost razpada tega sveta (Šalamun je bil blizu tej resnici, ko je zapisal, da je »svet razpad sveta«, a oba z Alešem Kermaunerjem tega nista razumela v EK duhu), ki pa je obenem - poudarjam: obenem - izhod iz tega sveta, ker predpostavlja še mnogo manj verjetno možnost, o kateri sem govoril na začetku tega premišljevanja, namreč možnost eksistence Boga kot točke zunaj tega sveta. Najmanjša verjetnost je tudi to, da to ni daljni bog, ki se ne zanima za ta svet, ki je do njega ravnodušen, kot so Epikurjevi bogovi, ali pa je bil le prvi gibalec sveta, morda celo stvarnik, a se je potem umaknil, kot meni ena od variant gnose; ampak je to Bog, ki svet-človeka ljubi, se zanj celo žrtvuje, ga usmerja v končno rešitev k božjemu, v točko-prostor nebes, kjer bo ukinjen celo nič-kaos ali pa vsaj izločen iz narave človeka. Človek bo prestopil prepad nič, reko Styx, preinterpretirano na krščanski način: prestopil v svet Boga.

Ta najmanj verjetna možnost daje edina trdno upanje v odrešenje, saj so vse - ponavljam: vse - druge verjetnosti samoslepilne, utemeljene na prazni veri v možnost odrešenja znotraj tega sveta; čeprav je najmanjša verjetnost, pa je edina realna. Tiste, ki so načelno verjetne - ker ostajajo v imanenci -, so načelno nerealne. Kot edina (ne)verjetno-realna pa je edino trdna: je upanje zoper vsa (navidezna, zapeljujoča) upanja-slepila. Kristusovo utelešenje in njegov nastop v zgodovini - vstop v ta svet in zgodovino - je dokaz za to najmanjšo verjetnost. Treba je vanj le verovati. Najmanjša verjetnost je brez vere vanjo nemočna, saj se človek vda obupu: misli, da je tako odrešenje nemogoče, neverjetno ali tako malo verjetno, da je njegova verjetnost zanemarljiva; da se torej »splača« živeti le v tem svetu, sprejeti zakone-»moralo« zgolj tega sveta, to pa je vrednote: (ob)last in (s)last. Tertulijan je to razlagal kot: credo, quia absurdum. Pač v jeziku svoje dobe. Eksistencializem je to Tertulijanovo izrazoslovje obnovil; tudi jaz na prehodu 40. v 50. leta. A za PM eksistencializem ni bistven; je prehod vanjo. Sam poskušam uporabljati jezik verjetnostnega računa oz. filozofije-logike na njegovi osnovi; seveda takšne, ki prehaja v teologijo: ki razlaga filozofsko-znanstvene pojme kot teološke.

Skušajmo zdaj povezati rečeno z dramami, ki jih v **Teologiji postmoderne** konkretno obravnavam; posebno s **Tiberijem**. Kot sem opozoril, je v **Tiberiju** najbrž osnovni dramski in svetovni subjekt množica; ob Tiberiju seveda; najbrž pa nad Tiberijem, čeprav je ta v naslovu drame. Tiberij prihaja sicer od drugod, je aristokrat - kot tudi Kreft ni ne proletarec ne pravi proletarski kmet, ampak potomec bogate, že pomeščanjene družine, ki je rodila poslance, politike, razumnike in se je v osebi dramatika vrnila k svojemu izvoru, deloma prek umetnosti-dramatike deloma prek revolucionarne politike, ki se ji osemnajstletnik zapisuje -, a je nekoč njegov prednik sodil v Ljudstvo-Narod in se zdaj sam znova združuje z ljudstvom, čeprav kot njegov voditelj. Dejal sem tudi, da je ljudstvo sestavljeno iz dveh polovic, da ima dva obraza: drhal in zrelo ljudstvo kot nosivec morale, zgodovine, enakosti, socialne in sploh vsakršne pozitivitete. Ko na koncu drame Tiberija ubijejo, se nahujskani ljudje kažejo kot drhal. Sami v sebi so negotovi, nihajo na levo in na desno, od nemoči, sanj, nezadovoljstva k akcijam fašistoidnega in anarhističnega tipa.

Problem je, ker ljudstvo samo v sebi ni zrelo; ker ni še sinteza - občestvo - mnogih PO; ker nima vsak njegov član v sebi še prave pameti, idejne usmeritve. Tega pa nima, ker še ni predelano v zavestno grupo takšnega tipa, ki izraža smer in voljo Zgodovine, njene zakone, obenem pa omogoča vsakemu svojemu udu, da ni le njen trpni snovni del, del mase, ampak samostojna figura, katere moralnost, zavest, akcijskost, ljubezen do sveta in sočloveka ipd. daleč presega moralnost in kulturo meščanov, aristokratov, pripadnikov zdajšnjih elitnih oz. vladajočih razredov. Ti namreč izdajajo - in so že v preteklosti izdali - Resnico in Pravico, Človeštvo in Dobro. Kot taki so karikature svojih idealov. So le še ideologija, alibi: laž, s pomočjo katere sleparijo naivne, da bi lahko ostali čim dlje na oblasti in podrejene izkoriščali. Morda so moralni v svojih intimnih družinah in do tistih, s katerimi skupaj tvorijo zatiravski blok; a tudi to ni verjetno.

Kreft pokaže v **Kreaturah**, kako se izdajajo, varajo med sabo; kako so egoistični in strahopetni; kako si pripadajo le po interesu; kako so torej razkrojeni v sebi, kot skupina in kot PO. To je pokazal že Cankar v **Blagru**, kjer delujejo skupaj - Grozd in Gruden - le zato, ker vedo, da se lahko le kot skupna fronta obranijo pred prihajajočo, ozaveščajočo se, akcijsko množico. Na enak način se povezujejo šentflorjanci pred Petrom iz **Pohujšanja**; ko so sami, so drug drugemu volk, čeprav v razmerah, kakršne so v Sloveniji danes: v prikriti civilni vojni, vsak zoper vsakogar in zoper vse ali v trenutnih taktičnih povezavah z drugimi zoper druge. A vsi skupaj, ko gre za odpor zoper tistega, ki v temelju ruši njihovo korist-razred-oblast; zoper tistega, ki prihaja od zunaj v **Dolino Šentflorjansko**; ki le igra, da je njen otrok, zato da bi našel njihovo slabo točko. (Tako tudi jaz igram marsikatero socialno vlogo. Igram mar vse?)

Dramatik je v tem dvoumen: Peter je in ni sirota iz doline šentflorjanske. Je več kot sirota - je razbojnik, kriminallec, sovražnik te doline - in je zgolj sirota; a le v svojem srcu, ne pa v svoji (a)socialni akciji. Medtem ko se Ščuka dolgo nahaja znotraj šentflorjanske grupe - kot časnikar, ki služi Grozdu, zato amoralen, a ker ima v prsih vest, trpi in se skuša rešiti iz Grozdovih krempljev - in jo zapusti šele po svojem duševno-nravnem pretresu, po strahotnem

(samo)ponižanju - zavezovanju čevlja Grozdu -, s katerim si omogoči neodvisnost, odhod, dokončnost odpora, moč odločitve, novo življenje. Odločilno je, da se mu posreči oditi. Stopi na čelo množice, ki še ni oblikovana; ne socialno ne osebno-moralno-kulturno. Grupa, ki se imenuje - slovenski - Narod, je vsa ali v službi Grozda (Grudna) ali sama izkorišča-zatira preprosto ljudstvo; to je odsotno iz drame. Ali pa je človek oboje, saj vsakdo, ki je v družbi, navzgor služi kot hlapec (tudi Župniki iz **Grče**, **Hlapcev**, **Aškerc** še višjim duhovnikom, prelatom in monsinjorjem, škofom in papežem, deželni politiki državnim, mali podjetniki večjim), navzdol pa izkorišča in zatira, kolikor more; primer priganjača Vrabca v **Zvestobi**, Mirtiča v **Rojstvu**, oskrbnika Dizme v Medvedovi drami **Za pravdo in srce** in grajskega pisarja Vepra v Skofičevem **Gospodu s Preseka**. Vsakdo je valpet, če ni povsem na vrhu; je Šepavec Skarprij iz **Tiberija**, ovaduh, hujskač, pokvarjenec, Nazikova desna roka pri izvajanju kontrarevolucije ali točneje kontranasilja, obrata množice zoper Tiberija.

Isti model biti znotraj in biti zunaj zasledimo tudi v drugih Cankarjevih dramah. Mlakar je celo voditelj stranke, naroda, zelo spoštovan in uspešen; na vrhu je enako močno kot Grozd, močnejše kot Nazika, ki se - kot senat - nahaja ogrožen od ljudstva. V **Dušah** ljudstvo še ni navzoče: Mlakar zapusti narod-grupo vladajočih zaradi razlogov svoje duše, vesti; ne socialne, kot Ščuka, ampak verske: zaradi neutolažljivega hrepenenja po absolutnem, po Čistosti, ki jo zagleda v sočloveku, v drugem kot konkretni PO, v Pavli; zveza je ljubezenska, čeprav ne erotsko spolna. V Dionizu in Poljancu, **Vida**, Cankar oba momenta poveže: verskega in socialnega, transcendentno in zgodovino kot objekt in subjekt revolucijskosti. Le da sta Poljanec in Dioniz že skoz vso dramo uda obrobne (a)socialne skupine, takšne, ki jo je družba zaradi svoje nasilnosti, samopridnosti, brezobzirnosti izločila, sunila v podzemlje, na rob in na dno. To ni skupina, ki bi imela enotno glavo in telo, ki bi se pripravljala na udarjanje, na revolucijo; takšno grupo predstavlja kasneje komunistična Partija in v NOB partizansko ilegalska organizacija, OF, VOS itn. (glej v **Ognju**, **Operaciji**, **Svetu brez sovraštva**, **Preizkušnji** itn.) (Domobrantska grupa je po pomenski strukturi precej drugačna, ne sodi v to linijo, ki se začneja s Cankarjem, že s Kristanom v **Zvestobi** oz. že z Vošnjakom v **Premogaru**.)

Vošnjak daje prvi model delavskega pravičnega socialno razrednega upora. A je tisti, ki prihaja od drugod, direktor Drenov, negativen. V vseh Vošnjakovih dramah so tisti, ki prihajajo od drugod, od zunaj, negativni - profesor Nemin v **Penah**, grof Alberto v **Vidi**, v **Draganu** pa Dragan, ker gre drugam, na Dunaj, med tuje. Vošnjak stoji izrazito na poziciji samega v sebi zadostnega naroda-družbe, tj. narodne družbe, ki si pri vsakem odpiranju tujcu škoduje, saj so tujci le izkoriščevalci, goljufi, nasilniki, zapeljivci, morivci; in je kriv vsakdo, ki z njimi sodeluje. Tipični nacionalistični sindrom samozapiranja, značilen tudi za današnjo Slovenijo, ki so si jo razdelili novi voditelji-roparji in ne pustijo nikogar zraven oz. danes se še intenzivno borijo med sabo, kdo bo pograbil več, kdo si bo naredil boljše izhodiščne položaje za prihodnost, za bodoče vladanje nad narodom-ljudstvom.

Ta moment je bil tudi osnova za NOB; čeprav je struktura Partije bolj zamotana. Po eni plati je odprta k tujstvu, v zgodovino, k drugim, v veliki svet: k Marxu, k Tiberiju Grakhu, k Špartaku, k Leninu, k Titu, zveza s hrvaškim

kmečkim ljudstvom v **Puntariji**, z možno hrvaško sicer plemiško, a svobodno držo v **Celjskih grofih**, lik Veronike.

Cankar ne omogoča takšnega modela. Cankar poudarja predvsem zlo, nasilnost, izkoriščevalskost - negativnost - domačih potentatov. In to ne nekdanjih, fevdalnih, tistih, ki že socialno zgodovinsko zastarevajo, ampak novih: tistih, ki so se sami vzdignili iz ljudstva v boju zoper nemško avstrijske, tujenacionalne, tuje kapitalistične in državne šefe, vzdignili v imenu slovenstva, naroda, ljudstva, morale, dela, svobode, a so kaj hitro, v nekaj desetletjih, postali sami isto kot tisti, zoper katere so se borili, le da nastopajo v novih - domačih - frazah. Pomensko strukturno je položaj enak kot danes, le da se je nova oblast še toliko hitreje diskreditirala od prvega slovenskega meščanstva. Grozdi in Grudni, Sterneni in Župani, Broši in Rude, Župniki in Učitelji so današnji Drnovški in Peterleti, Grosi in Strgarji, Janše in Siršeti, Bavčarji in Kristani, mednje pa so vstopili še nekdanji ironični spodbijevalci sleherne socialnosti, Rupli in Šelige, posebno srednjeslojske in paradržavne. Enako kot so nekdanj stopili med novo buržoazijo-oblast Tavčar in Kersnik, Šuklje in Lampe, Novačan in Kramer, nazadnje Kociper in Jeločnik. Ponavlja se ista - večna človeška - zgodba. Le da danes na posebno klavrn način. Človeška pohlepnost po (ob)lasti je neizmerna.

Sokrivci so tisti, ki so dajali temu procesu moralno kulturno legitimacijo: oba Hribarja, Snój, Grafenauer itn. Sami so sicer ostajali v ozadju ali pa so iz oblastne strukture izstopili, ker so prej kot drugi videli njeno ogabnost, njeno neskladnost z idejami, ki so jih zastopali. A to - novo slovensko - oblast še danes branijo; prek strank in prek idej. Da ne govorim o Pučniku, ki je gotovo najbolj groteskno tragična figura te nove oblasti: tisti, ki pomaga na oblast kandidatom za nove despote, povsem izgubljen v realni politiki, smešno klavrn lik velike pretekle moralne moči - zaradi dolgoletnega zapora -, a kot ideolog slovenskega strankarstva potreben tej oblasti, da jo moralno-teoretično legitimira. Da naredi sprejemljivo povezavo s starimi oblastniki, Kučani in Kocijančiči, Potrči in Pelhani in nazadnje Mački, ne le Ribičiči. Kot jo delata na drugi strani sprejemljivo Blažič in Miklavčič prek Peterleta.

Vse to je model, ki ga je uprizoril že Cankar v **Blagru** s koalicijo Grozd-Gruden. Le da je v **Blagru** položaj dozorel do začetka konfrontacije buržoazija-ljudstvo, oblast-izkoriščanci, medtem ko se to l. 93 šele pripravlja, saj je ljudstvo enako prevarano oz. omamljeno, nepripravljeno, kot je bilo v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja med taborskim gibanjem in začetkom udarne socialne demokracije. A se bo ta zgodovinsko socialni položaj ponovil, čeprav ga bodo leve in desne oblasti po Krekovem modelu skušale umiriti, otopiti, preprečiti njegovo eskalacijo. Nova oblast je vse preveč koruptna, pohlepna, podivjana, barbarska, malovredna in izdajavska glede na obljubljenе ideje, da bi mogla dolgo časa preprečevati vznik močnejšega odpora zoper sebe in svoje vladanje.

Cankar je tudi zato tako pomemben dramatik in mislec, ker je prvi - ob Kristanu, a radikalneje - uvidel nujo ljudskega punta, ni pa pri nji ostal, saj vodi v ponovitev istega; socialdemokrati v komuniste, ti iz požrtvovalne opozicije na total(itar)no oblast, nazadnje pa celo na dogovorno koruptno oblast, na natančno takšno, kakršni so se konec prejšnjega stoletja kot socialdemokrati in kasneje kot komunisti uprli, glej **Zvestobo** in **Kreature**. Cankar čuti, da je to le znotrajimant(istič)en krog socialne zgodovine, ki se

giblje v mejah največje verjetnosti, torej sredine: nenehna menjava malomeščanskih vladavin kot psevdodemokratskih in tiranskih. Čuti, da je potreben preboj tega kroga. Ta preboj pa je mogoč na več načinov; tako se mu tedaj zdi. Revolucionarno: na silo, vendar v skladu z Marxovim in Leninovim naukom o zakonih zgodovine, ti terjajo revolucijo, ki bo človeška, pozitivna, pravična, razredno enakostna, ukinjajoča zatiranje in izkoriščanje. Ta model-raven kombinira imanentizem, zato je a(nti)teistična in se nazadnje skaže le za - zelo krvavo - varianto socialdemokratizma, kot sem pokazal na slovenskem primeru, in težnjo po transcendiranju danosti-imanence, ki pa ni dovolj radikalna, ker ni v duhu EK. Zato se deformira v milenarizem, v politično socialno zgodovinsko vojaško ideološko udejanjanje božjega kraljestva na tej zemlji; kar je kvadratura kroga.

A hrepenenje po izhodu iz tosvetne ječe je pristno; posebej pri Cankarju, od **Duš do Vide**, a tudi kasneje, pri levičarjih in desničarjih, **Šentjurjevski provizor**, Trpin; in pri »trdnem« komunistu, kakršen je bil Miško Kranjec (**Nekoč bo lepše, Lepa Vida prekmurska** itn.). Milenarizem stopnjuje nasilje, zločin, Onstranosti pa (se) ne približa, ker se ji načeloma ne more; ne živi v skladu z EK, z ljubeznijo do drugega, to ljubezen naredi za abstraktno načelo, ki ga napolni z ravno nasprotno vsebino: s sovraštvom do drugega, s socialno revolucionarno akcijo - razrednega, nacionalnega, oboje v slovenski NOB - ubijanja.

Cankar se tega najbrž zaveda; zato je zanj bistvo problema v duši, vesti, hrepenenju, viziji, Bogu: od Mlakarja do Poljanca in Dioniza prek Maksa in Jermana. V Jermanu se celo odpove ne le komunistično nasilni, ampak tudi socialdemokratski kulturno politični akciji. Zasluti, da bo, ko bo na volitvah ali drugače premagal Župnika - in Kantorje -, postal sam enak: ali kot Komisar ali kot udeleženec groteskno komične CD.

Te udeležence je Rupel bistro uprizoril v komediji **Kar je res, je res**, kar pa ga ni motilo, da bi se jim - kot praktičen politik oblastnik - ne pridružil tudi sam. Mar meni, kot terja zadnje čase njegova stranka, Bučar itn., da bo ta tip oblastništva-politike premagal z »moralnim«, z novo revolucijo, z »novimi ljudmi«, torej na liniji nekdanjega radikalnega levičarstva, humanističnega komunizma izpred vojne, s katerim je vsaj do neke mere še simpatiziral v **Jobu**, prvo dejanje, z razsvetljenskimi momenti v revoluciji, predpostavljajoč, da bo ta revolucija drugačna, kot so bile druge, francoska, slovenska, kubanska? Rupel se sam zapeljuje v nedopustno načelno »naivnost«, da bi se mogel s šibko stranko, ki je le deloma - ne dovolj - na oblasti, še bolj uveljaviti. Prav v njegovi nadarjeni, močni, mnogostranski, a prestremljivi in preveč v tosvetnost obrnjeni osebi se prelamlja tragična groteska današnje slovenske - spolitizirane spartitokratizirane - družbe.

Cankar poskusi celo vrsto izhodov; tudi - v **Rudi** - takšnega, s katerim predlaga preprosto zapustitev tega malovrednega ljudstva, v katerem živijo v simbiozi ogabni podjetniki, Broš, nasilni kapitalisti, Ruda, butasti učitelji-kulturniki in delavci, ki se ne zavedo samih sebe, pustijo se izkoriščati, zajedati od te psevdoburžoazne, pol vaške pol trške provincialno nemarne in nizkotne družbe, ki ji je po tej plati današnja slovenska »uradna« družba na las podobna. Slikar Dolinar - iz **Rude** - uspe v velikem svetu; je sicer po rodu Slovenec, a se svoji narojenosti odpoveduje. V domovino, ki je ena sama mlaka-močvirje, se vrne le zato, da pride po svojo izvoljenko, po Rudovo hčer Anico, po Rudovi smrti. S slovenstvom, kakršno je, noče imeti opravka; gnusi

se mu. Dolinarjev model je internacionalizacija: izguba vere v ljudi - tudi Slovence - kot družbo; je zanašanje PO le na lasten uspeh, in to v veliki - zahodni - družbi. Ni izstop iz družabnega ne revolucija niti prehod v duhovno-duševno; ampak v upeh drugje, v vzvišenost nad domačimi razmerami; je napuh. Dramo je napisal mladostni Cankar, kasneje te drže ni več omenjal. Je pa značilno, da je bila drama posebej pri srcu Štihu, ki ga je tak uspeh v velikem svetu kar naprej mamil; tudi Pirjevca, Bartola, celo Mraka. A ni nihče od teh variante zares udejanjal. Le poskušali so in jo zapustili, deloma zato, ker v velikem svetu niso uspeli, tudi Cankarju se ni posrečilo, deloma zaradi prevelike notranje pristne vezanosti na dolino šentflorjansko; Petrov problem; tudi **Lopezov** (Bartolova drama); pa problem Mrakove **Emigrantske tragedije**.

Biti zunaj sistema pomeni v **Rudi** biti v razvitem zahodnem ali velikomestnem sistemu, ne pa v malem slovenskem. Razlika ni strukturalna, ampak kvantitativno-kvalitativna. Dolinar tudi ni oblastnik-politik, ampak slikar-umetnik. Vendar ne tak, kot bodo nazadnje marginalci v **Vidi**; tudi ne kot Maks, Peter, Jerman, celo Ščuka, vsi ti drsijo na rob družbe, ker so neuspešni v meščanskem sistemu oz. nočejo biti uspešni, ker nočejo prodati svoje duše ali pa kupoprodajo s hudičem prekličejo, se notranje osvobodijo. A ker Cankar ta čas vidi, da med velikomestno velikoburžoaznim in slovenskim mizerno majhnim sistemom ni bistvene razlike, da pa je prava razlika med tem - notranje diferenciranim, med gospodarje in hlapce, avstrijske Nemce in slovenske politike, med slovenske oblastnike in delavce razdeljenim - sistemom na eni in ljudmi, ki nočejo živeti v njem in se zato ali umikajo na rob ali organizirajo v upor, torej kot bohemi ali revolucionarji, na drugi strani, ne občuduje več socialno individualiziranih, navznoter samostojnih, dejansko pa od razredne oblastniške družbe odvisnih ljudi, Dolinarja (tudi junake Kristanovih dram), ampak se odloča za marginalce in za upornike, tudi predvsem za sintezo obeh, čeprav se mu ta v stvarnosti ne posreči.

Za našo raziskavo je bistveno, da se v vseh teh primerih odloča za izstop iz družbe (tudi v tem razlagam svoj cilj-vzor), čeprav so ti izstopi različni; kar naprej poskuša najti pravi izstop: od Jermanovega umika na Goličavo do Dionizove vizije absolutne prihodnosti na tej zemlji. Jermana - vsaj po eni strani - posnema Mrak, Dioniza pa Kocbek in/ali mladostni Pirjevec, ki ga seveda pri priči - na liniji Partije - spremeni v Komisarja, v Marcela, **Afera**, v negativen lik, in se šele po strahotnih notranjih (pre)izkušnjah obrne h goličavskemu Jermanu. Peter se enako kot Dolinar le začasno vrne v domovino. (Cankarjev končni klic Mati, Domovina, Bog res ni v skladu s celotnim Cankarjevim življenjem in delom, enako ne domobranski, Rupnikov klic Bog, Domovina, Narod; obe gesli sta le en pol, predsmrtni, močno magizirani, gentilistični.) A medtem ko pride Dolinar iz uspeha in gre nazaj v uspeh, v visoko Družbo, se Peter prikrade s ceste - z Ulice -, kamor se je zatekel Ščuka, a ne več kot voditelj nezadovoljnih množic, kot je hitro postal v **Blagru**, ampak sam, osamljen, le z Jacinto, ki pa je bolj Ideja, Privid (**Pohujšanje**) kot pa realni sočlovek. Prikrade se, da bi se maščeval, užival v ponižanju tistih, ki so ga prej zaničevali, jih zajedal, jim postal - nesramni, hedonistični, kvareči jih, kaotični in začasni - gospodar; a se kaj hitro užitka naveliča, saj ni ne dostojen ne nraven.

Gospodarji Petrove mladosti se skažejo kot pajaci, nemočni, sicer skrajno pohlepni, a glede na veliki svet berači oz. takšni, ki igrajo oblast in

samozavest le sami pred sabo na odru vaške gostilne v zadnjem kotu tega sveta; enako kot se to dogaja današnjim slovenskim oblastnikom. Ker se mu zagnusi njihov svet - bal se ga je, ko je bil otrok, zdaj ga je spregledal -, ga hitro zapusti; odide nazaj na cesto, v svobodo, ki pa je ne le socialno obrobna, ampak antisocialna: kriminalna. (Cankar čuti, kar kasneje izrazi Deleuze oz. Guattary z idejo internacionale kriminalcev, prostitutk, duševnih bolnikov. Čuti zvezo med vsemi temi in umetnikom-svobodnjakom.)

A kaj, ko tudi ta deleuzovska cesta ni prava transcendenca. Z Jacinto se Peter sicer odpravi pod zvezde, kot pravi, a to je le socialni in moralni rob; to ni pristno drugi - onkranji - svet. Je le onkraj SSS sveta-družbe, onkraj ZKC, onkraj socialnega moralizma; ne pa onkraj samega polaščanja, ki je v bistvu zajedanje. Skaže se, da je Peter resnica Župana in Grozda, Sternena in Župnikov; da pa ni strukturno drugačen od njih. Kot ni strukturno drugačen od njih niti Maks, vezan je na Kantorja kot njegov protiigravec; kot revolucionar ga bi - bo - moral odstraniti, sicer bo ostal formalističen in larpurlartističen estet, privatnik, karikatura Bernota, Bernot, ki se mu ni posrečilo biti samosvoj. Njegova prihodnost je torej: ali bo ubijal, kot Komisar, ali se privatiziral - kot se vsi v novi slovenski meščanski družbi l. 1900 in l. 1993, ki niso ravno na vrhu ali pri močnih izkoriščevalcih, prav tako pa tudi ne na dnu, pri močno izkoriščanih. So nekakšna Stebelca, Siratke, Mermoljevke, komparzarija, ki tvori SSS: v bistvu figure, ki jih obnavlja Filipčič v **Psihi**, Rozman-Roza v **Tartifu** in Jesih v večini svojih dram.

Da bi postal resničen, bi moral iti Maks po poti ponotranjenosti; ne socialne privatitete, ampak v duhu EK. Za to ima dar - kot Mlakar; in ga vest sem tudi sili. A preden razvije ustrezno držo, ga Kantor ubije. Ves čas drame ga gledamo, kako niha, se v sebi bori, si prizadeva, a ne najde dovolj odločnosti za nobeno smer. Nravna čistost - vest - ga ovira, da bi sprejel kar koli socialno razredno oblastniško koruptnega; v tem je kar idealno nasproten današnjemu novemu slovenskemu političnemu razredu. Zasebno biološko osebne ambicije, ki jih še ni prebolel, pa ga ovirajo, da bi se povsem odpovedal zvezi z oblastniškim svetom, s katerim - Kantorjem - ni povezan le zaradi ljubezni do Kantorjeve hčerke Francke, ampak zaradi tekme s Kantorjem, kdo bo imel-dobil oblast v vasi-trgu-Sloveniji-svetu: ali buržuji kapitalisti ali delavci oz. - točneje - voditelji teh delavcev, ki so sami še anonimna množica. Ker pa je voditelj delavcev prav Maks - je edini intelektualec med njimi, ima visoko zavest, nravno in politično, znanje, pogum, poslanstvo -, se prek te svoje politične, čeprav na prvi pogled moralne, celo odrešiteljske vloge s Kantorjem poisti, kot se bo z njim še bolj poistil Komisar.

Biti voditelj, pa čeprav revolucionaren, pomeni postati oblastnik, celo Komisar, čeprav v svoji viziji idealen. A kot da ne bi Grozd in Gruden nastopila kot nosivca idealnih idej zoper fevdalce in Nemce! Kot da ne bi v svoje idealne ideje veroval Župnik iz **Hlapcev**! Rezultat vsega tega je lahko en sam: spoznanje, da v tem okvirju preboj izven kroga ni mogoč. Maksova smrt je le sad tega spoznanja-avtoblokade; Maks se skoraj »reši« v smrt; izziva jo, nezavedno si želi, da bi ga Kantor ubil, Kantorja mami v to vlogo, saj svoj upor retorično stopnjuje, a prave realne moči zanj nima. V tem pomenu je Kantor njegova žrtev: izvrševalec njegove temne - samomorivske - volje. In bi se Kantor ob umoru moralno zlomil - vest ga silovito napade -, če ga ne bi uradna družba (Sodnik itn.) prepričala, da mora ostati gospodar, mu preprečila

notranje očiščenje. Zmagovalec je torej Sistem, ne Kantor; ta je le izvrševalec njegove volje; najprej Maksove, nato Sodnikove. Predvsem pa logike Kapitala. Buržoazni svet se je udejanjal v imenu idej samostojne, svobodne PO, a se končal - na prelomu stoletij - s podreditvijo PO Sistemu.

Isto se dogaja danes. Rupel in Peterle nista nič bolj neodvisna kot Kantor in Grozd. Drnovški in Pelhani bodo lahko izvajali represivne ukrepe nad nemočnimi Slovenci, nad delavci in pisatelji, kot pred dvema letoma Capuder, a to je učinkovito le kot mučenje posameznikov, kot grda igra znotraj sistema, kjer mučijo vsi drug drugega; kdaj je to že uprizoril Beckett v **Pričakovanju Godota**. To je slovenska inteligenca 50. in 60. let že prav dobro razumela. Potentakem bosta mogla kvečjemu privatno uživati v tlačenju drugih, sicer pa je njuna moč navidezna, saj bi (in bo) delal njun posel - zatiranje, mučenje, izkoriščanje, anonimiziranje, blokiranje - kdor koli, ki bo na njunem mestu.

S tega vidika se Vidmar zelo moti, ko vidi v Kantorju naravno etično moč. Ne etične ni ne »naravne«; le surovost posameznika, ki izvaja neko socialno vlogo, ta pa terja od izvajalca surovost. Ves sistem je ena sama diletantska surovost malih gospodarjev, ki so prav majhni hlapci velikih; da to so, se bo kmalu pokazalo, ko bo končno vdrl k nam nadnacionalni véliki Kapital. Tedaj bodo slovenski oblastniki spet to, kar so bili pod Avstrijo, **Dragan**, pod Jugoslavijo, **Profesor Klepec**, pod vsakomer, ki je imel moč; tudi pod Nemčijo, **Lacko in Krefli**, in pod Italijo, **Ogenj**. Kot valpti bodo lahko v omejenem okvirju uživali, a dejansko v sobi za služinčad. Njihove vile so le ukradena roba, ki so jo iztisnili iz ubogih. Spet se je začela - bolje: nadaljevala - plenitev in zatiranje ubogih. Tu lahko stori kaj resničnega le EK.

4

Témi sta zdaj dve: izstop in množica. Ob množici pa kaos in sistem.

5. avgusta 1993

P.S. Tu se, takorekoč odsekano, razprava, ki naj bi bila predvsem analiza Kreftove drame **Tiberij Grakh**, neha. Nameraval sem jo nadaljevati. Zasnoval sem jo kot obsežno knjigo. Teoretični 3. del naj bi bil priprava za globlje in bolj HKD razumevanje samega **Grakha**, kot krajšam naslov zdaj, v razpravi sem ga krajšal v **Tiberija**. Zakaj sem prenehal s pisanjem? Po zadnjem zapisanem stavku oz. po prvem stavku novega (četrttega) poglavja me je zadel - v Radovni, poleti 93 - infarkt, k pisanju pa se - iz praznovernosti? ali pa zgolj iz izčrpanosti - nisem vrnil. Sicer pa je danes, po več kot enajstih letih, razglabljanje o vzrokih prekinitve razpave nevažno.

Drži, kar piše(m) v podnaslovu razprave: **Uvod v razumevanje Kreftovega Tiberija Grakha**. Ne gre za ES analizo drame - to se vidi, ker nič iz drame ne citiram -, ampak za ustvarjanje analitskega sistema in informacijskega okvirja, znotraj katerih bi postal **Grakh** bravcu dostopnejši. Lotil sem se ambiciozne teme - pravi naslov razprave je: **Človek in množica** -, ki naj bi Krit obravnavala

mase, Čla pa iz člana mase in iz Pska prevedla k (SA)POi kot B(ožji)SAPOi. To more Čl doseči le s pogojem, da izstopi ne le iz množice, ampak tudi iz same družbe, vsaj na njen rob. Tudi iz Cerkve, kot sem storil nekaj let kasneje, pod konec 90-let, nazadnje celo iz Nara (Slova), kolikor se to da. Ti moji izstopi, kronani z IzDbJavi, so logična konsekvence mojega razmišljanja v pričujoči razpravi. Gre za izstop iz kaosa in sistema v Dt. Dt v razpravi pripravljam, je pa še ne ekspliciram.

Primerjava med **Človekom in množico** na eni in moji Daspisi pokaže ogromno razliko, ki sem jo doživel-artikuliral v zadnjem desetletju. Pričujoča razprava je (še) zelo sociološka, politološka, historično strokovna, čeprav je njeno bistvo-cilj v prehodu Čla iz imanence v Tr. Danes sicer še gojim analizo sociološkega okvirja, a bistveno bolj podrejeno analizi-artikulaciji novega sistema, ki mu pavim GR, tudi **Red blodnje (GR 5)**, seveda v nujni Not povezavi z **vizijo**. Postopna pot, ki pelje od sociologije in običajnejšega LZa k izdelavi MSk-MSI, se mi je obrestovala; GR sem zato zmozel postaviti na trdna tla, jih ne oblikovati le kot esejizem. Primer, ki se mi je posrečil in ga jemljem za zgled, so 4 knjige, ki jih prav te dni pripravljam za natis. Poleg **GR 5** in **EPP 2** prav oba dela **KtDvK**, **UvNač** in **VolZim**. V **GR 5** izdelujem z MSk teorije, v **EPP 2** utrjujem to izdelavo z eseji bolj bralnega kova, v **KtDvK 1** in **2** pa - zase - normativno povezujem ES analize KtD in MSk Geom osredotočenja umsko-eksistencialnih poti, Zge SD in Čla.

Pričujoča knjiga, ki je **KtDvK 3**, nekoliko odstopa od **1** in **2**. Deloma zaradi objave tega obsežnega fragmenta o **Grakhu**, ki je po slogu in kompoziciji precej Dgčen od **UvNača** in **VolZima**, deloma tudi zaradi obeh sintez, ki sem ju postavil na začetek knjige, obravnavata SD - SIZ - od ČD naprej, še posebej pa KtD v ARF-zrcalu - ne le - KozakoveD, **Afere**. Oba teksta-predavanji dokumentirata, do kod sem v tem desetletju prišel. To je že vse drugačna »sinteza« kot v **Člu in množici**.

Naj navedem še nekaj pripomb k pričujoči razpravi iz 93; na kratko, zgoščeno. - Razprava je bolj Krit do Krefta, kot sem danes. - V prazpravi pišem **Balada**, danes **Pok**, ko gre za skrajšavo naslova **Balada o poročniku (Poku) in Marjutki (Mutki)**. Prej pišem NOG (narodno osvobodilno gibanje), danes NOB (boj, borba). - Tedaj imam SLS za bolj De od SKD, kar drži in ne. SLS ni tako skrajna v obrambi-zagovoru Dmbstva, je pa skrajnejša v poudarjanju Genta-Ncla. - V razpravi izhajam - kot sem v vsem tistem času - iz vrednote nove evangelizacije, kasneje sem ta pojem zavrzel. V razpravi sem še - čeprav poseben - ud KČe; kasneje sem podvrzel Krit analizi same temelje Krša, (po)ls sem drugo rešitev, tim. Dg, DgTijo, Dgfijo. Tudi Boga razumem danes Dgč. Vendar bi mogel še danes zagovarjati večino trditev iz razprave, le v primerni RR artikulaciji. Bog kot Drugi, to je bil zame že 1993 in 1988, mi je danes bolj Dt kot Bog. A se ga da tolmačiti tudi kot osebnega Boga, kajti Dt ni nič vredna, če je Čl ne poosebi, če ne vidi v nji ES konkretnega Dra. Ta vidik pa sijajno - historično prelomno - poudari ravno Krš. Le da je treba iti NejDam od Krša, kakršno je vzpostavil JKr; da ne govorim o njegovih dedičih.

Razprave-analize **Joba** še do danes nisem objavil, kot mnogo analiz iz 80-let ne; namen še imam, morda ga realiziram kmalu. - Ko govorim o **Družini** ipd., mislim na **RSD**. Prav v letu 93 sem spremenil naslov-kompozicijo svojega teksta (tekstov) o SD. - Lani sem ES podrobno - in zelo Krit - obdelal BŘozovo SPED **Obs(odili so Kristusa)**. Obsežna analiza še ni »izšla«, spada v tipkane-

rokopisne knjige, v tim. šesterček. - Sploh je pričujoča razprava v odločilnem delu Krit analiza sodobne Slje. T(akšn)o analizo sem moral narediti, da sem se primerno opredelil do realne-konkretne Dbe. Šele če (ko) sem jo do dobra poznal, sem mogel odgovorno izstopiti iz nje, vsaj na njen rob. - V razpravi sem preveč naklonjen SPÉ(D)i, tedaj sem še zmerom preveč pričakoval od nje, smilila se mi je. Danes vem, da je kriva za svoj polom sama; bila je povsem neKrš naduta. V dramah, ki so mi bile okrog 93 zglede, Simčeva **Mladost**, vidim danes mnogo manj Poz momentov. - Krito ZKC sem kasneje razširil-poglobil na Krito same KCe; nisem se več zadovoljil s Krito Stresa, podaljšal sem jo v Krito tako rekoč vse Katvrhuške, Tije in teologov, kmalu sem jih začel imenovati JOGSŠKi. (Kako se bodo situirali danes, ko je jedkega ciničnega fanatika Rodeurja zamenjal blagi Matajev Matija Uran kot provincialni PsJanez XXIII? Ko je PolKC predala štafetno palico molitveni KCi?) - Okrog 93 sem - celo zelo - visoko cenil Tomšiča in Lainščka, a se zavedal, da sta na križišču, opozarjal sem ju na napačno pot, ki bi jo lahko ubrala. Nista me poslušala, v njiju ni bilo Pota, da bi me slišala, da bi zaslišala glas Dti. Okrog 93 sta dosegla Umetvrh, z **Zrnom** in **Meglo**, nato je šlo z njima katastrofalno navzdol. Danes sta povprečna, skorumpirana, pohlepna pisca za trg, Tomšič bolj v duhu diletantske preproščine, Lainšček v duhu napuhnjene NA. S Tomšem sem obračunal tudi javno. - Okrog 93 še cenim - izvzemam od De-pokvarjencev - malega Kovačka, kmalu po tem sem odkril, da je navaden spogledljivček, epigonček, ki so mu krila vse bolj rasla in si je upal tako visoko, da je butnil z višine na beton, kjer se je razmazal kot gnila češplja. S Kovačem sem sunil v rit tudi njegovega zaščitnika-botra Kovačiča PePKa, NDM. Da bi mogel do svojega Dastališča, sem moral zapustiti vrsto do tedaj dobrih PriSo. Na tej - pravi - poti so me ovirali. Zaostali so v SZ. Naporen, krut posel, a nujen.

Razpravo **Čl in množica** je treba brati skupaj s knjigo o Majcnovem **Ženinu na Mlaki**, naslovljeno **Teologija postmoderne**. Napisal sem jo ob istem času, poleti 93, pred infarktom; ni še izšla, a kmalu jo nameravam pripraviti za »tisk«, tj. tipkopis tipkovno popraviti ali ga celo dati v računalniško tipkanje. Odvisno od - razporeditve - mojih moči in financ, tj. subvencije. Bo De-Kulster naklonil **RSD** kako paro? Marinšek je bil do **RSD** nesramno vzvišen, a ne manj LDS Kulstrica Čokica in veliki ideolog poražene stranke Gaber. Na odločitve Dbfaktorjev nimam vpliva.

Imam pa moč usmerjati - oblikovati - sebe. Upam, da bom na svoji poti NejDam vztrajal še nekaj časa.

Na vseh svetih dan 2004

PRVI DIALOG O ANGELČKIH IN PEKLENŠČKIH (ob Kozakovih **Dialogih**)

1

Pred nami so štirje posamezniki, popolnoma ločeni od bližnjega in od dogajanja, ki se rešujejo vsak po svoje¹. Bežijo iz »temnega sveta« kakor kdo ve, zna in more. Pri živem telesu so mrtvi, razkrajajo se že, zaudarjajo. Niti rahle svetlobe ne nakazujejo, še več, dokazati skušajo, da dogajanja sploh ni. V tem je teza in polemika drame: dogajanja ni, dogajanje sploh ni mogoče².

Če ni dogajanja, ni resničnosti. Je samo igra³. To je bistvena oznaka **Dialogov**. Posamezniki ne stopajo v dogajanje, v katerem bi se skušali uresničevati⁴. Resničnost je popolnoma, absolutno odsotna. Samo en problem je: kako se rešiti, kako izpeljati svojo zasebno, od vseh drugih načelno ločeno eksistenco⁵. V tem pa je bistvo igre. Posameznik je zajet v svet, ki ni pravi svet, ampak je igra z na vekomaj določenimi pravili. Kot ujeta zver išče izhod, ki ga ni. Mora igrati, mora se pokoravati⁶ pravilom. Človekova vrednost se meri po tem, kako zna v igri zmagati. Protestirati zoper pravila - v imenu nekega (bivšega, še humanističnega povrhu) sveta - je votlo, absurdno, prazen patos, ki mora pripeljati v takšen ali drugačen notranji zlom⁷. (Haymannov samomor.) Poetizirati in zavijati ta jasna, določena in ledeno gladka pravila v metafizično nevrotične filozofeme, zraven pa se jim podajati, nemočen, neverujoč. Vse to je klavrno početje, s katerim bi si človek rad izprosil od drugih in od sebe odvezo. Ta igra je prekruta zanj, zato v njej le nemočno statira. (Benedikt Minsky.) Močnejša, občudovanja vredna, a nečloveška in protičloveška je druga pot: ne da bi trenil z očesom mora človek sprejeti pravila in jih skušati obrniti v svojo korist. Ne tožiti, ne deklamirati, ne protestirati, ampak svojo človečnost požreti. Tuliti z volkovi in biti med vsemi najbolj požrešen. Takšen je predlog Lukasa Menderja⁸. Četrta pot je po merilih moralnega in metafizičnega sveta **Dialogov** najvišje zastavljena, zraven pa prav tako nemogoča. Odgovarja na problem: kako združiti Menderjevo in Haymannovo inačico, kako povzeti samo tisto od njiju, kar je obenem veliko in moralno. Haymann je sicer moralen, vendar je njegova moralnost bistveno zmanjšana, če sploh ni ukinjena, ker ima o tem svetu tako napačne, zastarele predstave in se ne zaveda, da živi v igri in sam⁹. Zanaša se na obstoj vsega mogočega, kar - in v imenu česar - mu bo pomagalo protestirati: na javnost, na pravico, na sodišče, na cilj itn. Zato mora tedaj, ko spozna, da so vse to samo pojmi, samo njegove napačne predstave, puh in zrak¹⁰, neizogibno v

samomor, ki potrdi njegovo dejansko nepomembnost: ustraši se trpljenja, ne upa si do konca v preizkušnji, zdaj, ko ve, da je padlo tisto, na kar je svoj protest zidal: svet družbenih humanističnih vrednot. Sam v sebi je brez smisla in brez temelja, ne ve, čemu bi vztrajal¹¹. Stori sam s sabo konec, da tega ne bi storili drugi z njim? Njegova inačica je torej moralna, vendar pa ta morala temelji na slabem vidu, na optični prevari, na videzu. Zato je Haymann temu svetu - igri - nedorasel¹².

Mender mu bi bil še najbolj dorasel, žal pa je njegova inačica amoralna, »fašistična«. Dorasel je igri, zna izigravati vse in zmagovati ne glede na karkoli, ne glede na življenje in smrt, na trpljenje, resnico, pravico itn. Zanj je eno samo merilo: zmaga. Ustreza svetu, v katerem živimo, in je pravi izraz tega sveta. Vendar - brez morale je njegova pomembnost preveč omejena¹³.

Življenje torej ni samo boj za uspeh in za oblast. »Nori svet« je samo en del življenja. Drugi del je posameznikova »intimna narava«. Življenje je torej razcepljeno na dva kosa, ki včasih navidez sovpadata, v osnovi pa se izključujeta. Svet ni dogajanje, zgodovina v svojem pravem pomenu. Svet je statična igra za oblast. Posameznikova intimna narava ni dogajanje, uresničevanje, ampak statična igra za slast, za ugodje, za dobro in skladno počutje. Problem življenja: kako se v tej razklanosti znajti¹⁴.

Sigismund - kot vsi drugi - teži po tem, da bi se obnašal v skladu s svojo intimno naravo, kar pomeni, da bi rad čim popolneje ugodil zapovedim svojih želja. Zato si jemlje ženske¹⁵, s čimer pa ne pride v spor s svetom. Vendar - v tem je vir dramskega zapleta - v njem je še neka želja, ki ji mora ugoditi. Prav tako je imperativna kot svet, ki mu narekuje spoznanje: vse je nesmisel, edini smisel je boj za oblast. Je želja, ki je na nesrečo s tem svetom v sporu in se z njim naravnost izključuje: biti moralen.

Kaj pomeni: biti moralen? Z eno besedo - moralno se obnašati¹⁶? V **Dialogih** srečujemo dvoje moralnih obnašanj. Prvo, Haymannovo, je moralno obnašanje pred drugimi (javnostjo, sočlovekom ...). Drugo, Sigismundovo, je moralno obnašanje pred samim seboj. Kot takšno pa je resničnejše in višje, ker je v skladu z resnico življenja¹⁷. Javnost, pravica, človek itn. so prazne iluzije, človek je v resnici sam, je posameznik, ki takrat, če živi po resnici (smo na področju metafizike), živi po svoji intimni naravi¹⁸. Med drugimi znaki te intimne narave (npr. potrebo: ljubiti ženske) je tudi ta znak, neodstranljiv, nepodkupljiv, večni: obnašaj se moralno! Ne pred drugimi (pred javnostjo itn.), vsi drugi so le sovražniki, tujci, drugi so svet, svet pa je temna in brezobzirna, antiintimna igra, v kateri velja zakon: gospoduj! Biti moralen pred drugimi je potemtakem čisti nesmisel, zmeta, iluzija¹⁹. Človek je sam. To pa ne pomeni, da smo vsi ljudje, vsak zase, takšna samota, in da se zdaj iščemo in skušamo pri-bližati²⁰. Ne. Bližnjih ni. En sam človek je: to sem jaz. Vsi drugi ljudje so drugi²¹, so svet in igrajo zoper mene igro sveta (gospoduj!). Med mano in drugimi ni nobenega mostu²². Vsi drugi so »temni« in »nori, sovražni, strašeci svet« v katerem sem jaz zaprt, v katerega je ujeta »moja« intimna narava kot srce v kamen. In če je potreba moje intimne narave, da sem moralen, moralen biti pa pomeni moralno se obnašati, se torej ni mogoče moralno obnašati pred drugimi (zoper druge se lahko samo borim), ampak samo sam pred sabo.

Prišli smo do metafizike, ki je podlaga **Dialogov**²³. Zato se sploh ni mogoče in ni treba vprašati, čemu mora biti posameznik moralen, čemu je moralnost potreba posameznikove intimne narave in čemu je intimna narava edina

človekova resničnost²⁴. Tako je. Takšno je življenje. Tu ni kaj spremeniti - vse je jasno razporejeno, kot karte v igri. To je dejstvo in to dejstvo je treba živeti - če hočem biti resničen in dorasel²⁵. Če pa tega ne zmorem, si izmislim svet slepil²⁶. Igra pa je jasna za tistega, kdor jo je zmožen videti²⁷. A ni samo svet igra, temni svet, v katerem sem zaprt. (Vse štiri osebe so zaprte v eno sobo, v sodnem zaporu.) Igra sem tudi jaz. Moj jaz ima prav takšna pravila, po katerih moram igrati. Pred svojim jazom igram torej po pravilih in potrebah svojega jaza, svoje intimne narave²⁸. V svetu igram zoper druge ali pa mimo drugih, v sebi igram pred sabo za sebe.

Moralno obnašanje je torej igra pred samim seboj. In ravno v tem je njena moč-veličina, da ni igra pred drugimi in pa da je ravno igra, da ni uresničevanje. Velik in resničen je tisti, ki ve, da ni nič resnično, da je edina resnica igra in da je tudi zlo sveta igra²⁹. Velik je zato, ker to ve in vendar igra na svoj račun zoper svet. V tem je Sigismundova zaželena sinteza Haymannove (enostranske) moralnosti in Menderjeve (tudi enostranske) resničnosti³⁰. Menderjeva resničnost je enostranska zato, ker igra Mender sicer zase, pa pri tem vendarle uporablja neke mehanizme, v katerih ima podporo in pomoč drugih ljudi (policije, svojega šefa, uslužbencev svoje ustanove, oblasti ...). Mender je izdajalec. A ne zato, ker je izdal Sigismunda, ampak zato, ker igra zase, samo zase, in vendar ni sam: zase igra s pomočjo drugih. Izdal je ideal o močnem in moralnem posamezniku³¹. Izpolnil bi ga bil Sigismund, če ne bi živel po svoji intimni naravi, ki ji gospoduje predvsem potreba po moralnem ugodju³². Izpolni ga torej ne, se mu pa najbolj približa. Stori to, česar si Mender ne upa storiti, pa ga na koncu drugi prisilijo, da stori: sam je, zoper vse in mimo vseh. Mender je hotel živeti »zgodovinsko življenje« in se s tem preveč odtujil resnični človekovi naravi, ne takšni, kakršni misli, da jo ima in jo mogoče tudi zares ima, ampak takšni, kakršno bi moral imeti, če bi hotel biti izraz metafizične osnove življenja. Tako je postal samo nasilni igralec sveta, »akter«, ne vedoč, da tega sveta sploh ni in da služi samo polovici resničnega, večnega sebe: želji po polaščanju drugih³³, moralno zadoščanje samemu sebi pa je izpustil.

Sigismund je ostal svoji naravi zvest: resnico o svetu ve in kljub temu se mu postavlja po robu³⁴. V njem je veličina posameznika, ki ve, da je vse nesmisel in nič, in vendar, temu védenju in svetu navkljub, živi po svoji intimni naravi. Sigismund ni upornik, revoltiranec, ki bi se žrtvoval v imenu čiste človečnosti, ljubezni in podobnega³⁵, ampak je posameznik, ki v »norem svetu« še naprej upravičuje metafizično resničnost in vrednost posameznikove intimne narave. Ljermontovljeviski junak je, z aristokratskimi ambicijami in malomeščansko naravo³⁶. Moralna polovica njegove narave rešuje čast in je tako ena zadnjih in nič tega, v resnici že zdavnaj odmrlega pojma: ohraniti čast, se pravi vzdrževati moralni videz pred samim seboj. Druga polovica rešuje slast, to je ugodje, samozadovoljstvo, notranji mir, varnost, gotovost³⁷.

Dialogi so na eni strani izraz metafizično utemeljene fenomenologije. Če je vsakdo sam in ni nobenega dogajanja, potem je naravno, da ni nobenega medija, merila, etra, svetlobe; nič, kar bi lahko povzdigovalo eno »varianto« nad drugo. Če je vsakdo sam in ni nobenega dogajanja, potem velja samo intimna narava tega posameznika. Če ni mostu med ljudmi, ne more biti meril med njimi in so vse variante - glede na metafizično utemeljeno resničnost - enake, enako resnične, hkrati enako dobre in slabe³⁸. Glede na nerešljivo

nasprotje med posameznikom in svetom so seveda vse slabe, neuspešne, obsojene na propad. Tako je postavil Sartre osebe **Za zaprtimi vrati**. Tako bi morale biti postavljene tudi v **Dialogih**. Pa so le zastavljene. Na to osnovo je namreč cepljena še druga plast, ki se v resnici s to izključuje: vsebinsko vrednotenje. Namreč: drama ne temelji samo na fenomenologiji, tipologiji, ampak tudi in predvsem na metafiziki, ki je hkrati vrednostna lestvica. Biti so razporejene po vrednostih, kot v lepi, zanesljivi stari metafiziki. Vrednotenje in tipologija pa druga drugo izključujeta³⁹.

Podoba življenja, ki o njej pričajo **Dialogi**:

Na eni strani posameznik, na drugi strani svet. Ta svet pa ni nič drugega kot drugi posamezniki, ki služijo tejle neizogibnosti: vsi posamezniki so do drugih posameznikov v takšnem odnošaju, da živijo mimo njih (kar je bolj redko) ali pa se jih pollaščajo. (Tudi Haymann se skuša »polastiti« Sigismunda, čeprav na »moralen« način.) Odnošaj »jaza« do sveta, to je do drugih: ne se zmeniti zanj, se pravi v duhu odpraviti, izničiti ga⁴⁰ ali pa zagospodovati nad njim, zaslužniti ga, in ga kot meni podobnega »jaza«-človeka odpraviti, izničiti. Torej: ne pustiti poleg sebe nobenega človeka, jaz sem edini človek. Odnošaj do drugih: pollaščanje, to je dobiti jih v last in pod oblast⁴¹. Ta igra, v kateri se pollaščam drugih ali pa drugi mene, je kruta, dosledna, brezperspektivna, nečloveška, a skozinskoz neizogibna. Je zakon odnošaja jaza do sveta.

To je negativna plat življenja: antiintimna, »zgodovinska«, posvetna. To je resnica tistega videza, ki mu nevedneži rečejo zgodovina, se pravi dogajanje med ljudmi, v svetu⁴². Nobenega dogajanja ni, nobenega sveta, na katerem bi človek stal in ki bi ga človek uresničeval. Samo posamezniki so, ki žive drug mimo drugega ali pa v boju drug zoper drugega⁴³.

Zraven te je pozitivna plat življenja: bistvo posameznika, njegov jaz, njegova »intimna narava«. Ta intimna narava je neodvisna od moje volje, dana mi je. Je prav tako nepremakljiva danost, kakor je nepremakljiva danost pollaščanje drugih. Večna je, absolutna, nezamenljiva, nespremenljiva, brez prihodnosti in preteklosti, izven časa: je v trajni sedanosti. To je moja prava osnova, moj pravi temelj in moja bit. Če jo zapustim, se že sam v sebi »nalomim«. Človek je tisto nesrečno svobodno bitje, ki tako ali drugače povezuje oba pola in mora biti poslušen pravilu jaza (živi po svoji naravi) in pravilu sveta (pollaščaj se, da ne boš pollaščen). Oba pola sta zanj danosti. In človek je tisti, ki danosti sprejme, se jima prilagaja⁴⁴. Njegova nesreča je v tem, da se obe danosti izključujeta - pred nami je metafizični razkol življenja. Neizogibno moram služiti obema, če hočem biti uspešen in srečen - tako mi govori življenje. Obema služiti pa ni mogoče - tako me življenje pouči. Človekovo življenje je opotekavo lepljenje obeh polov skupaj z lepilom, ki ne drži. Človekovo življenje je - za zaslepljene - iluzija, da je oba pola mogoče zlepiti. Posvečenim v resnico (takšen je Sigismund) pa je jasno, da to ni mogoče. Zato skušajo storiti edino, kar je mogoče: čim dlje vzdržati⁴⁵, vzdržati toliko, kolikor je od njih odvisno, se pravi, kolikor jim dopusti njihova intimna narava.

V tej metafiziki ni upora zoper danost, ni spreminjanja danosti⁴⁶. Načelo je: prilagoditev. Živeti je treba v skladu z danostjo, v skladu s svojo intimno naravo. Le da metafizično utemeljeni razkol v svetu to prilagoditev onemogoča. Dopušča samo polovično prilagoditev: ali svetu (Mender) ali pa intimni naravi (Sigismund). (Prvo je seveda zmota, ker je svet samo navidezen.) Tertium non

datur. Tertium je človekovo brezuspešno prilagajanje nečemu, kar samo sebe izključuje. Ključa za življenje ni⁴⁷.

Resnica sveta je torej razkol življenja. Tu pa se zdaj vmeša vrednotenje. Tragični heroji so tisti (Mender, Sigismund), ki ta ustroj poznajo. Živijo iz oči v oči z nesmisлом in zlom življenja, živijo temu nesmislu navkljub in z aristokratsko gesto stavijo vse na eno karto. Naivneži in slabiči pa tega razkola ne vidijo (Haymann, Benedikt, Minsky), ne upajo se mu pogledati v obraz, si ga priznati; po vsi sili bi radi oba konca nekako zlepili, ob tem pa si utvarjajo in izmišljajo najrazličnejša slepila (od javnosti do nekakšne moralistične filozofije poraza, ki opravičuje človeški zlom⁴⁸). To so tisti, ki igrajo zaradi varnosti in iz nemoči na dve karti, na svet in nase.

Vrednosti so postale naenkrat biti. Višja bit je človekova herojsko tragična prilagoditev enemu polu: aristokratska igra na eno karto - zavedno tveganje. Takšen človek postopa v skladu s svojo predstavo o življenju in zoper razkol življenja⁴⁹. Nižja bit je nemočno in zaslepljeno prilagajanje življenju v celoti. Takšen človek ne opazi in si ne prizna, da to ni mogoče⁵⁰. Na obeh ravninah pa sta še vmesni stopnji. Vsaka bit se spet razdeli v nekoliko višjo in nekoliko nižjo. Prva je: prilagoditev intimni naravi (človeka te vrste bi kritična sodba označila za lepo dušo⁵¹). Druga: prilagoditev svetu (temu človeku recimo oblastnik). Ta je nižja - naravno -, saj se prilagaja nečemu, česar pravzaprav ni oz. tak človek se uveljavlja samo kot funkcija, kot zakrinkana vloga v igri⁵². Tudi druga bit ima dve podobi. Ena nam kaže prilagoditev optimistični iluziji o veličini človeka, o odgovornosti pred javnostjo, zvestobi kulturnim vrednotam itn., Haymann. (Kaj ni to humanist demokratično liberalnega tipa?⁵³) Druga razodeva prilagoditev pesimistični iluziji o ničnosti človeka in sveta, ki z njo opravičujemo svojo dezorientirano klavarno naravo⁵⁴. Minsky.

V tem se **Dialogi** razločujejo od **Zaprth vrat**. Tam so vsi, ki so se vdajali danosti, zanikani kot enakovredni ali bolje enakonevredni. In prav zato, ker kažejo obratno podobo pozitivnega človeka, tistega, ki »se dela«⁵⁵. Tega v **Dialogih** ni. Pravega človeka tu ni. Je samo: najmanj slabi. (Sigismund.) Kot takšen pa je navsezadnje edini pravi.

Metafizika **Dialogov** je torej metafizika heroičnega obupa, ki ni v resnici nič drugega kot aristokratsko pobarvan malomeščanski individualizem. Dogajanje se ne kaže kot odsotno. Dogajanja ni in ne more biti. **Dialogi** niso krik po dogajanju, po tem, da bi človek spet lahko živel v času, sodeloval v svetu, spreminjal sebe in svet, uresničeval sebe in svet, ne, **Dialogi** so zaprt, zaklenjen, domišljen in samozadosten sistem življenja, ki je sam na sebi že polemika zoper kakršno koli sploh kdaj koli mogoče dogajanje in uresničevanje. Konservativna podoba življenja so, ki se razkraja, bi si pa rado še v tem razkroju ugajalo in se gleda v svoji aristokratski doslednosti in hladnokrvnosti⁵⁶. Največ, kar je, je to, da si hoče človek pred smrtjo rešiti svojo čast. In nič več. Za svet je temu človeku kot za lanski sneg.

Dialogi ne razodevajo izvirnega, dejavnega napora razkranja tega življenja, s katerim bi skušali pod tem slabim življenjem odkriti drugo, izvirnejše, novo, sveže, pristnejše⁵⁷. Cilj **Dialogov** je ravno obraten: urediti ta svet, takšen, kakršen je. Zakaj metafizična resnica je, da je življenje nespremenljivo. Posameznik ne more biti nič drugega kot posameznik. Takšen posameznik, ki skuša v tem svetu iznajti novo posebno »varianto«, rešiti samo sebe. In čim bolj gotovo je, da je to življenje nespremenljivo in da ni pod njim

in za njim nobenega boljšega življenja, tem bolj osreden in zares metafizičen pomen dobiva tisto, kar je morebiti - to vsakdo upa - edino mogoče: rešitev enega samega človeka, to je mene.

Ta jaz bi se rešil tako, da rešuje svojo čast. Niti sledu ni o tem, da bi se borili med seboj ljudje, spojeni v dogajanju, le da so na različnih plateh tega dogajanja. Bistvo drame je v tem, ali bo Sigismund podpisal ali ne. Gre za njegovo posameznost, ki nima z ničimer in nikomer drugim nobene zveze. Gre za problem prestiža. Gre za to: ali se me le lahko kdo polasti ali pa zmorem ostati neodvisen, sam, ves, edini tisti, ki »sem«. In v takšnem metafizično utemeljenem življenju, kot smo ga pokazali, je to tudi **edini mogoči** moralni konflikt. Ne se pustiti polastiti, to je največja moralna zasluga in hkrati bistveni pogoj za človečnost. Ostati neodvisen⁵⁸ - a ne samo s strani drugih, polaščevalcev, ampak prav tako s strani dogajanja: ne se pustiti povezati v zgodovino, v odnošaj do bližnjega⁵⁹.

Človek, ki ga opisujem in ki v **Dialogih** živi kot Sigismundovo bistvo, je tako abstrakten, pičel, suh in strahopeten, da se počuti živega samo v takšni absolutni neodvisnosti⁶⁰. Predvsem bi bil rad varen. Zanika kakršno koli življenje, ki bi ga odnašalo s sabo, ki bi ga zvalo iz njegove lupine⁶¹, ki bi mu podrlo njegovo predstavo o popolni urejenosti življenja - četudi zli urejenosti⁶² -, ki bi ga na svojih valovih poneslo nekam, kjer ne bi bil več sam svoj gospodar, kjer bi postal člen nečesa višjega od sebe⁶³ in kjer bi šele začel delati to, čemur bi se še smelo reči človek⁶⁴. Ne, vsega tega ne dopušča. Zato si je izvolil smrti zapisan svet, ki je zanesljiv, in ki v njem natančno pozna pravila igre in ki zato v njem raje računa na posebno posamezno rešitev, kot pa da bi se odprl neznanemu, negotovemu svetu, ki je sicer lahko naravnani k svetlobi, je pa treba v njem šele vse storiti⁶⁵.

V **Dialogih** je veliko sociološke analize, ki pa je popolnoma prikrojena osnovnejši metafizični ureditvi, to je odnošaj človeka do sebe in do sveta. (V tem smislu so tudi izredno urejeno delo. V svoji zaključenosti, premišljenosti in smotrnosti je vse družbeno gradivo točen izraz metafizične podlage⁶⁶.) Poučijo nas predvsem o dveh zvrsteh družbenega pojmovanja, to je pojmovanja tistih drugih, ki gledajo nase kot na družbo. Družba je upodobljena ali kot cinična pretveza za polaščanje posameznikov po posameznikih (Mender) ali pa kot iluzija o humanistično urejeni družbi (Haymann). Torej - sociološko - kot praksa stalinizma ali pa kot praksa naprednega levega svobodomisleca izpred vojske⁶⁷. Vendar pa je sociološki moment povsem podrejen metafizično utemeljenim variantam posameznikov in njihovim moralnim problemom in glede nanje kot na svojo osnovo in razlog tudi primerno izkrivljen. Zato pripomba pod naslovom, v kateri beremo: »Godi se takrat in takrat itn.«, v bistvu vara, saj ne gre ne za družbeno dramo, ne za družbeno analizo, ampak za problem posameznika v družbi, to je med drugimi, za problem obnašanja posameznika do drugih posameznikov, predstavljajočih tisti nasilni videz, ki ga v svojo korist imenujejo družba⁶⁸.

Največ družbene podobe nam posreduje Mender. V začetku drame svojo pravo naravo še prikriva »Treba je ravnati v skladu z oblastjo. V principu je važno, da sprejmeš, kar predlaga oblast.« Kdor se tega ne drži, je upornik. Družba je absolutni razsodnik nad vrednostjo »človekovih dejanj«⁶⁹. Skriva se za njo; »Ne nameravam govoriti o svojih nazorih. Za vas sem in ostajam eksponent oblasti, ki ste jo napadli. Ostalo je odveč«. Tako odvrne Haymannu,

ki bi sprva rad vzpostavil z njim človeški stik. Haymannove predstave o celoviti humani družbi imenuje »starinski liberalizem. Interes družbe je razsodnik in ta je opredelil vaše dejanje«⁷⁰. Popolnoma cinično ga ironizira: »Manjka vam perspektive... Napredek zahteva žrtve.« Potem ga skuša moralno spodbiti: »Oblast je tista, ki vam je dala položaj v družbi⁷¹ in sme zahtevati vašo lojalnost. ... Družba zahteva in potrebuje strnjene vrste in kdor stopi ven - izdaja.«

Družba je videz, za katerim se Mender prebrisano skriva in svojega sobesednika goljufa. V pogovoru s Sigismundom pa razkrije svoje resnične namene in svojo resnično naravo. V bitki obema protagonistoma začenjajo luskinde odpadati, Mender: »Razumeti moraš, da tvegam. Če uspem, prav, če ne, bo po zasluženja prišla kazen in uničenje. Ena sama je realna dolžnost v življenju. Ne propasti - ostati akter. Akter⁷². Zato boš razumel moje dejanje.« Mender je samo toliko vezan na Sigismunda, čeprav mu je ta nekoč rešil življenje, da mu »spokojno razgali svojo tehniko«⁷³ in nič več. Meni, da si o svetu ne utvarja in da ni žrtev slepil: »Dilema je: mučiti se brez učinka v neizpoljenih težavah⁷⁴ - ali razumeti. Razumeti in organizirati se⁷⁵.« Ko mu Sigismund očita njegovo nemoralnost, odvrne: »Moralna smrt? Naj bo! Bil sem pač kot drugi, obremenjen z vsemi dobrimi nameni, kako bi razumno uredil svet⁷⁶. V bistvu je nemogoče vedeti, kaj je prav⁷⁷. Potrebno je dejanje. Dejanje razčisti odnose in resnico⁷⁸.« Če je svet samo sklop posameznikov, je razumljivo, da »je nemogoče vedeti, kaj je prav«. Prav je mogoče določiti kvečjemu samo zase - torej svoj prav. Za druge nikoli. Zato je nasilje zares edino merilo obnašanja do drugih. In svet je resnica tega nasilja: »Nevažno je, ali je svet dober ali slab, važno je, da se razvija logično po svoji naravi. Naša dejanja torej niso samovoljna⁷⁹, temveč nujna, zakaj pristati moram na svet, kot je. Tako je najčisteje⁸⁰.« Hoteti svobodo je narobe - svoboda je namreč samo samovoljnost⁸¹. Resnica pa je v življenju, ki je skladnost s človekovo dejansko naravo. »Nasilje je zakon. V sistemih, ki se porajajo, je temelj. Družbam je osnova in garancija⁸².« Garancija namreč, da so naravne in razumne in da ne zapravljajo časa s plovbo po oblakih. »Zame je ta svet razumen, ker je resničen, ker biva.« S tem je nasilje metafizično utemeljeno.

Mender se v igri drži svojih načel - brezobziren je, dosleden, nečloveški. Od zapornikov mora dobiti podpisa, ker hoče ostati akter. Vse drugo (mu) ni važno. Zato ukaže Haymanna mučiti, Minskega da aretirati - ni stvari, pred katero bi se ustavil. »Partijo bom igral do kraja ... Oblast je naša in obdržati jo hočemo. Zato ne dovolim, da bi mi kdor koli kalil situacijo⁸³. Žal mi je, da je propadel pošteni razgovor, toda upor moramo zatreti v kali.« Haymannov samomor komentira takole: »Haymann je moralna hipoteka za nas, toda sodila ga je zgodovina⁸⁴. Priznavam hipoteko, toda en sam način izplačila je: poraza ne smemo dovoliti. Zgodovini je treba vsiliti svoj prav⁸⁵. V tem je moralna imanenca dejanja. Haymann je moral pasti, tvoja sterilna meditacija ga ne bo obudila (pravi Sigismundu). Tako, zdaj veš vse. Podpiši.«

Zanj ni v resnici nobene zgodovine. Ko vidi, da je aretiran, pripomni: »Kar se je zgodilo, je le napaka v igri.« In to igro konča v istem velikem slogu, kot jo je igral vse življenje: v slogu močnega človeka dejanj: »(Sede k mizi, vzame iz predala samokres, repetira orožje.)⁸⁶«

Osnovni problem **Dialogov** je pravzaprav Sigismundov problem: kako bi se **preskusil**⁸⁷. Odločil se je, da protestira zoper oblast; ko pa se prebija skozi

vso dramo, še zmeraj ne ve, kaj je bila njegova **odločitev**. Ali je bila samo gesta? Ali je z njo samo ustregel svoji potrebi po moralnem ugodju? Po tem, da bi sam sebe spoštoval⁸⁸? Njegov razum je velik, bister, o svetu ima zelo določeno in podrobno podobo. Vendar - kdo mu zagotavlja, da ta podoba zares ustreza svetu? Pridobil si jo je odzunaj, saj še ni bil znotraj ničesar drugega razen samega sebe. Iz sebe pa ne more, ker ne prizna nobenega dogajanja, družba - to so drugi - pa mu takšen prestop iz lastne omejenosti onemogoča. Dogajanje zanika, da ne bi bilo nikjer ničesar, v kar bi lahko vstopil. Tako ostaja sam pri sebi neizmerjen⁸⁹. Res je, da so tudi drugi sami. Pa je le vsak po svoje nekako vezan. Če že niso v dogajanju, ki ga ni, so pa v tem »temnem svetu«, v boju zoper dogajanje. Minskij je podrt - in zares je podrt. Haymann je zanesenjak - in zares je zanesenjak. Mender je nasilen oblastnik - in zares je nasilen oblastnik. Kaj pa Sigismund? Sigismund ne ve, kaj je in kdo je. Sigismund se bo šele preskusil⁹⁰.

Sigismund je po eni strani pristna podoba povojnega intelektualca⁹¹. Pristna v svoji resničnosti in v igri pred samim seboj. Pristna v svoji infantilni nedozorelosti⁹², v tem, da je zmeraj izven dogajanja, izven tega, kar sploh je človek. Dana možnost je, hkrati ostarela in rosna. Človek je, ki se »še ni oženil«, ni prevzel nase še nobene odgovornosti⁹³. A le kako naj jo prevzame, če dogajanja ni? Odgovoren je samo sam pred sabo. (Drugi so samo zanikanje njegovega jaza.) S tem pa je zašel v zaprt krog; odgovornost pred samim seboj ni od-govornost, ni od-govarjanje, ni dvogovor, ampak samogovor v svetu brez meril, kjer vsi zvoki varajo⁹⁴. Sigismunda je mučil že zdavnaj predvsem problem: odločiti se⁹⁵. A naravno, da je in da mora biti odločitev samo gesta⁹⁶, gib, saj se zares od-ločiti sploh ne more. Od-loči naj se od sebe in pade - pohabljeni Ikarus - kam? Od-ločitev ni mogoča, če ni vstopa v dogajanje, če ni dogajanja, če ni sveta, ki se spreminja, se pravi sveta, ki naj vstopajočega posameznika spremlja⁹⁷.

Osnovna zmeta **Dialogov** je v tem, da kažejo Sigismunda po odločitvi in **pred** preizkušnjo⁹⁸. Tako uživa prednost moralnega junaka, ne zadenejo pa ga očitki, ki bi ga, če preskušnje ne bi prestal. Dejansko Sigismund še ni preskušeni, njegova moralna vloga v **Dialogih** pa je takšna, kakor da bi že bil (sodi Menderja in Minskega, vzgaja Haymanna). Najbrž je dvomljivo, če bi Sigismund sploh lahko postal preskušeni. Ne trdim, da bi na preskušnji padel. Ampak da takšen, kakršen je in kakor si predstavlja življenje, na preskušnjo sploh ne more priti. Zato je konec drame zelo značilen: »Zdaj sploh ne vem, ali bi podpisal - ali pa je bilo kaj več v meni. Kako to izvedeti⁹⁹?«

Takšen Sigismund ni resničen. Skazila ga je teza drame. Neizogibno je, da Sigismund po **naključju** ni bil preskušeni, neodvisno, celo nasprotno svoji želji. Navidezni Deus ex machina je bil potreben zato, ker v delu nastopata dva Sigismunda: pravi in ponarejeni, med seboj tako do kraja pomešana, da niti sama ne opazita, da sta dva¹⁰⁰. Ponarejenega Sigismunda je rešilo naključje, resničnega ne bi. Resnični Sigismund se namreč sploh ne bi odločil za protest zoper oblast, ali pa bi se odločil samo toliko, da ne bi bila ogrožena njegova moralna eksistenca, se pravi, da se vendarle ne bi odločil. Problem resničnega Sigismunda je ta: kako jadrati med Scilo in Karibdo, da ne bi izgubil danih možnosti za očlovečenje, in da jih ne bi izrabil; saj ve, da takšen, kakršen je, in v svetu, ki je takšen, kot si ga predstavlja, možnosti ne bi mogel uresničiti in bi takšen poskus pomenil njegov polom. Resnični Sigismund koleba pred

odločitvijo in pred preskušnjo. Pred njim se pojavljajo vse mogoče možnosti, ki se mu neprenehoma naravnost ponujajo, on jih pa ne sme zgrabiti. Zato jih doživlja v domišljiji: sam pred sabo jih igra. In ta resnični Sigismund je zmeraj pripravljen umakniti se svojemu nepristnemu dvojniku, ki misli, da je to, kar o sebi misli, da je¹⁰¹.

Že prvi pogovor med Sigismundom in Minskim to dvojnost odkriva. Ko Minsky razlaga svoj pogled na svet: »Zakon je, da si škodujemo med seboj, če hočeš, forma naše eksistence je. Ni milosti med ljudmi, ni odgovornosti - ljubezni ni¹⁰². Vidiš, ko sem to spoznal, je vse drugo brez smisla«, Sigismund odgovarja: »Zares, ni je. Tvoja beseda je resnična.« V teh besedah je izražena Sigismundova misel o svetu: med ljudmi gospoduje pollaščenje in brezobziren boj. Vendar: »Vendar živim, kakor da bi ljubezen med ljudmi bila, in rad imam zavest, da ne kršim imaginarnega zakona, ki je porojen iz nje - vsaj ne kršim ga preveč.« Prav ta videz, da se drži imaginarnega zakona, porojenega iz imaginarne ljubezni, je aristokratska gesta nekoga, ki ve za zlo resnico, pa gre hladnokrvno preko te resnice. To je ponarejeni Sigismund, ali bolje: pravi Sigismund, skažen po mitologiji teze, ki jo drama bralcu vsiljuje. To je Sigismund, kakršen bi bil rad pred samim seboj in pred svetom. Predvsem to ga loči od drugih: ta mit mu pomaga, da se nikamor ne opredeli, da ohranja vse možnosti, da je neprenehoma - in to je glavno - v boljšem moralnem položaju nasproti vsem drugim: da zmaguje v igri prestiža. Prav to mu omogoča, da vzvišeno odkloni razglabljanje Minskega, bistveno povezano s tistim, ki ga je prej sam priznal; da odkloni dedukcijo splošnega na posebno, spoznanje, ki ne velja več za ljudi nasploh, ampak tudi zanj samega. Minsky: »Ničev sem, ničvreden - ne strašim se besede - beden sem. Moji nagibi so umazani, strah in sebičnost porajata moja dejanja. Malenkosten sem, samovšečen in slep«¹⁰³. To je dosledna podoba posameznika, ki je samo monada, odsvit v majhnem takšnega sveta, kakor si ga predstavlja drama in kakršnega si, razen Haymanna, predstavljajo vse osebe v drami¹⁰⁴. Dosledno črna podoba življenja - brez mita. Po tej podobi je človekova intimna narava sicer še zmerom v nasprotju s svetom, a zaradi svojih interesov, ki so drugi kot interesi drugih intimnih narav. Po svoji moralni vrednosti je enaka drugim naravam, s tem pa - to je logično - tudi svetu, če ta ni nič drugega kot vse intimne narave skupaj oziroma druga zoper drugo.

Živeti hočem v skladu s svojo intimno naravo, se pravi s svojim ugodjem, slastjo, moralnim interesom - častjo, za vsako ceno bi bil rad prilagojen svoji intimni danosti - vsi drugi pa prav tako svojim. »Zakon naše eksistence«, ki pravi, »da si škodujemo med seboj«, ni torej nič drugega kot spor posameznih eksistenc - intimnih narav -, med katerimi gre vsaka za svojim ciljem in hoče zadostiti svojim željam. Torej: nisem po krivici, na nesrečo ujet v ta »bedasti, ostudni in strašči svet«, stisnjen v precep, ne da bi si mogel pomagati, saj je takšna pač »forma naše eksistence«, ne, to je samo mit¹⁰⁵, zaželen in heroizirana predstava. Narobe je res: ta svet je odvisen od mene; ne sicer samo od mene, a vendar tudi od mene. »Zakon tega sveta«, ki pravi, »da si škodujemo med seboj, ta »bedasti, ostudni in nori svet«, ta tuji, od mene na videz neodvisni in mojo intimno naravo uničujoči svet ni v resnici nič drugega kot naš svet, nič drugega kot mi sami, mi, ki se borimo vsak za svojo posebno danost in ki prihajamo med seboj navzkriž, ker bi radi zadoščali vsak svoji posebni želji¹⁰⁶. Dokler v življenju ni dogajanja, dokler ni življenje nekaj,

kar je treba šele uresničiti, in človek nekaj, kar je treba šele učlovečiti¹⁰⁷, je pač povsod samo danost, danost mojih in tvojih in njegovih posebnih interesov. Dokler pa je povsod samo danost interesov intimne narave, tako dolgo je človek zares »beden, ničvreden, samovšečen in sebičen« in ima Minsky prav. Dokler je življenje takšno, je tudi človek takšen. Tudi Sigismund. Sigismund pa si tega ne prizna. Zanj je takšen - slab - samo svet. Svoje spoznanje o svetu sklene na koncu drame takole: »Da, vse skupaj je bedasto in ostudno in divjaško, vse je noro in vse nesmisel. Svet me straši.« Sam pa se zdi sebi drugačen - v tem je milost¹⁰⁸ mita. Povzdignjen je nad ta »divjaški svet«, predvsem pa nad te »klavrne figure«. On živi drugače, po »imaginarnem zakonu, porojenem iz imaginarne ljubezni« in tako išče samo svojo posebno, posamezno rešitev iz tega sveta.

Minskega podoba o svetu je resnica življenja, ki ga živijo osebe **Dialogov** (razen Haymanna, ki pa v ta svet skorajda ne spada.) Mender in Sigismund iščeta vsak zase »individualno varianto«, eden v polaščanju, drugi v ohranjevanju svoje časti. Obe varianti sta mita - in drama v svojem resničnem toku to tudi pokaže: Mender propade, Sigismund se ne preskusi. Polom obeh je neizogibna posledica tega, ker v tem svetu sploh ni mogoče zmagati. Preveč je drugih, ki se združijo zoper posameznika in ga pobijejo¹⁰⁹. Osnovna zapoved je: zmagaj!, posamezna varianta je še posebej: zmagaj! Hkrati pa je metafizično utemeljeno, da se zmagati ne da. Resnica je spet na strani Minskega, Sigismund samo pestuje svojo lažno podobo o samem sebi. Resnica je polom Minskega, človeka, ki tega življenja ne more več zdržati. Resnica je, da je vse skupaj nerešljivo, da se ne da slediti tistemu, za kar se človek odloči. Resnica je, da se sploh nič ne da. Resnica je življenje človeka, ki je preplašen infantilni filozofator, ki samo statira in v resnični svet sploh ne zaide. Zato je tudi pravilna kritika, ki jo Minski izreka Sigismundu: »Tvoja kompromisna normalnost se mi zdi nečedna ... Mar misliš, da s svojim odvrtnim življenjem, ki mu praviš normalno in ki za vas intelektualce menda res je normalno, res nisi umazan? ... Vedeti bi moral, da si slab ... da si normalno sterilni ... kot smo vsi slabi ... in nimaš pravice soditi ... Ujel si se v fikcijo, ker ti je tako ugodneje.«

Sigismund te resnice ne more sprejeti. Predobro vidi njeno klavnost. Zanj je neizogibno, da zadosti svojemu občutku za čast, svoji potrebi biti sam pred sabo čist in velik. Z Minskega podobo o svetu ne bi mogel shajati: bil bi **zares** klavrn in umazan. Zato jo preprosto odbije: »Čuj, Benedikt, tvojega početja mi je zdaj dosti ... Ne verjamem ti. Ovesiti se z vesoljno krivdo¹¹⁰ je prekleto preprost trik, kajti konkretne odgovornosti si s tem rešen. Odpuščaš si. Svinjarija!« In ta sodba drži. Sigismund vidi resnico takšnega življenja, ki s sofistično dialektiko nazadnje opraviči svojo prilagoditev danosti slabega sveta. V tem je Sigismund resničen in globok. Tudi drama. Brez zadržka razbija mitologijo takšne lažne rešitve. Sigismundova slabost pa je, da s tem, če razkrinka tujo mitologijo¹¹¹, še ni obvarovana njegova resnica. Sigismund priznava resničnost podobe o svetu, ki mu jo ponuja Minsky. Ne more pa priznati podobe o človeku. In moti se, ker meni, da je ne sprejema zato, ker je napačna, medtem ko jo v resnici odklanja zato, ker ne ustreza njegovim potrebam¹¹². Kritičnost ga je bila zapustila, brž ko bi jo moral usmeriti vase. Pri tem pa se prebrisano vara. Dokazuje si, da je Minskega podoba o svetu napačna zato, ker Minsky z njo opravičuje samega sebe. Tako si Sigismund

zapre pot. Ne more tja, kjer je edino mogoča rešitev: v spoznanje notranje absurdnosti in paradoksnosti podobe o svetu, kakršno imajo vsi trije, Mender, Minsky in on sam, podobe o posameznikih, ki naj bi bili edina resničnost, podobe o danosti, ki se ji je treba prilagajati, statične podobe moralnega darvinizma¹¹³. Sebe in svoje podobe o sebi ne more spremeniti, ker bi moral priznati dogajanje in se ga hkrati udeležiti¹¹⁴. Minskega vesoljnemu nihilizmu postavi nasproti heroičen obup¹¹⁵ - svoj lasten mit.

Pravi Sigismund je skrit. **Dialogi** bi ga morali kazati kot človeka, ki se predaja danosti, a to čuti in doživlja in si pri tem z vsem aparatom svoje filozofske domišljije skuša dopovedati, da se ne prilagaja in da danost samó izigrava. Tako bi bili priča tudi kritični podobi metafizike, na katero se Sigismund opira in ki je sama izraz mita. Ta pristni Sigismund bi moral biti upodobljen kot konservativna, eksistencialistična, le v posameznem živeča in vse, kar je od posameznega višjega, občega, zanikajoča narava. Bila bi to sicer delna, vendar pa značilna in bistvena podoba slovenskega povojnega, porevolucionarnega mlajšega malomeščanskega intelektualca, podoba njegovih muk in težav, v katerih se je trudil premagati svojo infantilnost¹¹⁶. Bil bi to človek, ki je samo z zanikanjem zavrnil misel, ki je jemala smisel njegovemu življenju: ta mladina je rojena v svobodi, izbojevali smo ji svobodo, vse bistveno že ima, zdaj mora to samo podpirati in braniti pred sovražniki¹¹⁷. Bil bi človek, ki se ne znajde v problemu, kako premagati svojo otroško opozicijo, izraženo v tejle misli: vse, kar smo prejeli, je slabo, naj gre ves svet k hudiču, ker je proklet in življenju neprimeren¹¹⁸. Bil bi človek, ki ne zna odkriti pravega dogajanja sveta, ne tistega, ki mu je bilo dano, podarjeno, priborjeno, ampak tistega, ki si ga mora sam priboriti¹¹⁹ in ki ga mora uresničiti - ker je šele takšen svet lahko človeški. Bil bi človek, ki bi z vso svojo podobo kazal, kako bi se moral osvoboditi danosti, hkrati pa se vključiti v nepretrganost izročila¹²⁰, pa tega ne zna in se pusti napraviti ali za hlapca - služabnika - danosti ali za sovražnika reakcionarja, ki razbija eno danost v imenu druge danosti¹²¹. Bil bi torej podoba človeka, ki ima določene težave in določene naloge, pa se v njih ne znajde. In bralec bi videl, kako se zaradi tega predaja tej ali oni mitologiji. Če bi bili **Dialogi** komedija, potem bi morali upodabljati takšnega človeka, ki se v tem svetu popolnoma nič ne znajde, bralec pa bi bilo obenem popolnoma jasno, kaj bi moral storiti. Ta oblika za našo stopnjo spoznanja najbrž ni primerna. Druga, resna, je toliko privlačnejša. Prikazana dramska oseba se sprva ne bi znašla v življenju in bi bila popolnoma podvržena mitom. Skozi dramsko dogajanje pa bi bila zmeraj bližje resničnemu spoznanju in resnični dejavnosti. Miti bi odpadali, a v imenu dogajanja in ne v imenu drugih mitov. Bili bi priča naravnemu procesu demitologiziranja, hkrati pa uresničevanju dogajanja¹²².

Dialogi so postali plen poteka, ki ga kritiziramo. Nadaljnji pogovor med Minskim in Sigismundom nam našo misel potrjuje. Minsky razkriva Sigismunda (resnica drame), Sigismund razkriva Minskega (resnica drame)¹²³. Pristna, neskažena drama daje prav obema. Mitologija drame pa se vsiljuje in skuša resnico, ki jo je Minsky razkril o Sigismundu, zavreči. Minsky v bistvu verjame Sigismundovim očitkom in se samo za silo drži iznad površine - voda mu že teče v goltanec. Ni pa ga, ki bi zadel in omajal Sigismunda. Sigismund ostane moralni razsodnik vsem drugim navkljub temu, da sam pri sebi še ni preskušen. Uživa torej že vnaprej tisti moralni kredit, ki bi ga v najboljšem primeru dobil

lahko šele po tem, ko bi se preskusil - pa še takrat bi bilo vprašanje, koliko bi bil ta kredit vreden.

Na Sigismundovo zadnjo obsodbo: »Svinjarija«, odvrne Minsky: »Dobro, a kaj misliš, da si storil ti, če si danes v ječi!« Sigismund: »Ah, da, to te moti! Čuj, Benedikt, tega ne vidim rad. Kar sem storil, verjetno ni zasluga, vendar mi zadošča.« (Sigismundova vzvišena samozadovoljnost, ko vidi Minskega klavrnost in njegovega moralnega mačka¹²⁴.) Minsky: »Ko boš nekaj časa za vrati, se boš pomiril, podpisal boš in spet boš velik pred seboj, ker si tvegaj zapor.« (Točno spoznanje: Sigismundu ne gre za dogajanje, ampak za njegovo osebno gesto.) »Za vruga vendar, zavidam ti tvojo tehniko: vedno si umazan in vedno si najdeš argumente za svojo čistost.« (Minsky rešuje samega sebe s tem, da odkriva Sigismundovo »varianto« slepljenja samega sebe¹²⁵.) Sigismund: »Čakaj, človek. Agent ustanove si, ki uničuje ljudi. Tvojih rok se drži kri. Nehajva z retoriko, poglej se, krvav si.« (Sigismund rešuje sebe s tem, da odkriva Minskega »varianto« slepljenja samega sebe.)

To je točna podoba, še več, to je resnica: to je vrednost **Dialogov**. Žal pa je podoba, hkrati ko je odkrita, tudi že zakrita. Drama nima namena kritizirati ljudi, ki takrat, če so samo posamezniki in priznavajo samo posameznost, morajo biti klavni in bedni, saj branijo samo svojo posebno posameznost. Nima sicer namena, dejansko, neodvisno od mitologiziranja pa to dela. Namen je mit: s tem pogovorom skuša spodbiti Minskega »varianto« in pokazati, kako je Sigismund za očitke takšnih ljudi nedotakljiv.

V istem slogu nadaljujeta. Minsky: »V bistvu ste sami krivi. Verujete v svoje moralno poslanstvo, dokler ne pridete sem. Toda šibki ste in brez spoznanja in ko klonete, pade krivda na nas¹²⁶.« Sigismund: »Da, potem je pravzaprav vse v redu. Nisi kriv. Vseeno je, kaj počneš. Nisi odgovoren.« Minsky: »Seveda je vseeno, popolnoma vseeno je, ali sem psiholog specialist na notranjem oddelku, ali pa docent na univerzi, karkoli že, publicist teoretik kot ti. Ni važno, kajti vsi mi, ti, lukas (Mender), jaz, živimo v neznanem in temnem svetu in ne znamo, nismo sposobni več živeti po svoji podobi, več, svoje podobe nimamo. Dobro. Na policiji sem. Mar je Haymann ravnal bolje, ko je bil na univerzi? Prav tako je služil režimu, oblikoval je inteligenco, kot jo je režim zahteval. Pomagal je držati ljudi mentalno v šahu. Zato smo določeni intelektualci današnje dobe.« Vse to je res, si misli Sigismund, kar se tiče »režima« pa »neznanega in temnega sveta«. Vendar - da jaz ne bi bil »več sposoben živeti po svoji podobi«? Sigismund: »To je nonsens. Hudiča, kljub vsemu so v življenju momenti, ko mora imeti moralni okus svojo besedo. Res je, ne vem, kaj bi moral storiti, toda tvojo besedo odklanjam.« Je »moralni okus« kaj drugega kot »čast«, kot ohranitev svoje moralne podobe pred samim seboj¹²⁷?

Medtem ko je Sigismund položen na natezalnico teze in na njej temeljito skažen, pa je Minsky pristneje upodobljen. Drama razkriva njegov notranji jezuitizem, njegovo samoopravičevanje, njegovo naravnost bolešno potrebo po spovedi in odvezi, ki mu ne da in ne da miru¹²⁸. »Nikoli ne bom miren, in spokojnost mi je tuja. Celó kadar sem lačen, mi je jed odvratna, in ženska je mrtev predmet zame. Življenje je končano - to je obup. Živeti proti sebi - sebi navkljub¹²⁹.« Sigismund takoj odkrije slabo točko tega trpljenja, ki se v svoji paradoksnosti¹³⁰ ponuja kot veličastno. »To je neke vrste histeričen mazohizem, ki te očiščuje«, pravi Minskemu. Prav v tem histeričnem mazohizmu je dosegel

Minsky skladnost med svetom - svojo klavarno službo v tem svetu - in svojo intimno naravo. V tem histeričnem mazohizmu uživa svoj polom, svoje muke, tako da protinaravnost njegovega življenja - »živeti sebi navkljub« - navsezadnje le ni tako zoper njegovo naravo¹³¹. Drama pravično kaže lažnost veličine, ki si jo Minsky v svoji infantilni domišljiji pripisuje¹³². Sam pred sabo si skriva¹³³, da živi po svoji intimni naravi, in meni, da živi po »spoznanju: Treba je obupati, kajti v obupu je spoznanje¹³⁴«. Minskega mit o samem sebi pred nami razpada. A tudi tokrat to razpadanje ni zadosti dosledno. Sigismund kritizira Minskega, ker ta ne vidi, da živi **v skladu** s svojo intimno naravo, ker govori »prevelike besede« in se v resnici ne pozna. Moral pa bi ga kritizirati, **ker** živi v skladu z njo in se ji prilagaja. Tega pa Sigismund ne stori, ker bi moral tedaj obrniti ost kritike tudi zoper samega sebe, Minskega kritizira tako, da ga lahko obsodi: Minsky je slab človek, ker je njegova narava slaba, šibka, nemočna in spačena¹³⁵.

Ta obsodba pa je spet mit. Je obsodba, za katero ni na tem svetu nobeden kvalificiran. Sodimo lahko o dejanjih, ne moremo pa soditi o človeku¹³⁶. Vsaka taka sodba pomeni, da sodnik pretvarja človeka v predmet¹³⁷, in to predvsem zato, da lahko sebe pretvori v boga. Mender je »spačenec«, Minsky »klavrna figura«, Haymann naivnež, oni zločinec, ta heroj itn. S takšnim početjem - imenovanjem - se vseh teh ljudi polaščam, odvzemam jim njihovo resnično človečnost, ki je možnost in neizogibnost uresničevanja človečnosti, vzamem jih iz dogajanja, začaram jih v večno statične stvari, ki predstavljajo ta »klavarno figuro«, ona »spačenca«, tretja heroja, v stvari, ki so heroj, spačenec in klavrna figura in ne več ljudje¹³⁸. Dosegel sem svoj namen: ostal sem edini človek, gibljem se samo med stvarmi, posedujem čarovniško paličico, s katero jih preimenujem, jim določam njihovo vrednost, igram pred njihovim nespremenljivim, ujetim, od mene odvisnim pogledom, sam, samozadosten, samobiten¹³⁹.

Sigismund svoje kritike torej ni dokončal v slogu, v katerem jo je začel. Ko bi moral kritično načeti tisto osnovo, na kateri je sam pritrjen, je kritičnost izgubil, nadomestil jo je z mitiziranjem. (Sigismundova omejenost pa je omejenost drame.) Namesto da bi kritiziral to, da živi v skladu s svojo naravo, v skladu s svojo danostjo torej, in da se ne trudi, da bi to danost spremenil, mitično obsoja drugega človeka zato, ker je njegova danost slaba. Minsky je na vse večne čase odpravljen, Sigismund rešen. Priče smo sodobni inačici nebes in pekla¹⁴⁰: dobri in slabi intimni naravi. Priče smo neuspešnemu - kaj je bolj naravno? - in samo na videz veličastnemu boju zoper dano intimno naravo, ki se mora po pravilu nehati s porazom: zmaga je zmeraj že vnaprej oddana intimni naravi. Srečen torej, kdor ima dobro naravo¹⁴¹, kdor ima občutek za čast, potrebo po moralnem obnašanju pred samim seboj. Revež, kdor ima slabo naravo. Boj zoper intimno naravo v celoti, nasploh in abstraktno, v imenu infantilnih večnih idealov, je samó navidez nasproten skladnosti s to naravo. Je samo prebrisana profanacija tistega, kar je resnično: spreminjanje te narave v konkretnem in delovnem dogajanju. Samo dogajanje je, ki je zmožno spreminjati to naravo, takšno, kakršna mi je dana¹⁴², »čista« in abstraktna želja po »čistosti« nikoli. Takšna želja je namreč spet samo izraz nečesa posebnega posameznega, ki živi le samo s sabo in zato sploh ni resnično. Živi v domišljiji in v utvarah, predstavljajoč si po svoji statični predstavi, da ima svobodo, kar pomeni, da lahko svojevoljno počne s sabo in s svetom, kar se mu zljubi, se

pravi, kar želi. Spet je to infantilni posameznik, zaprt v krog svojih želja in stopajoč zoper svet z veliko besedo, pričakujoč, da ga bo ta svet popolnoma odbil in mu tako dokazal, da so želje po spremembi v osnovi nemogoče. (Jasno je, da si s tem dokazuje samo sam sebi.) Minsky Sigismundu: »Sam veš, kako strastno sem si želel izboljšati ta svet, kako naivno sem upal, kako visoko sem zastavil svoje cilje. Čist sem bil. In kako grenko se mi je vse spremenilo v blato. O, kaj je pri tem važna policijska štipendija¹⁴³, ki mi jo očitaš, ko pa je cel kozmos razkrojen.« Takšne svobode v resnici ni. Svoboda je mit in kramarska roba, umetna megla okrog danosti, ki jo hočemo (danost) nekemu vsiliti in ga tako posedovati. Svoboda je predmet, stvar. Resnično je samo osvobojevanje¹⁴⁴, ki pa spet ni mogoče, če sem na svetu samo jaz človek in so vsi ostali predmeti ali sovražne sile, sovražni posamezniki, ki se pustijo začarati v predmete. Takšen svet je le navidezni svet otroka, ki ne more dozoreti in se, nemočen, bojuje s svojimi predstavami. Osvobojevati se je mogoče le v dogajanju, kjer stopam v stik z bližnjimi, z zgodovino, z resničnim svetom. Osvobajam se takrat, ko postajam sam ta svet in ta svet prehaja vame, ko postajam človek, ko uresničujem resničnost. Samo takrat se oblast danosti zamaje in jaz postanem drugačen. Takrat nisem več suženj svoje intimne narave, s katero moram živeti v skladu, to je prilagajati se ji, razpet med najstvo in danost, romantičen konservativec, ki v domišljiji poljublja robove zvezd, v resnici pa brani to, kar je bilo: oblast preteklosti-danosti.

Podobno je s kritiko drugih nazorov Minskega. Minsky: »Vidiš, nemogoče je poznati resnico in se boriti za fakulteto. Temu pravim laž - psihični razvrat. Obsojam jih, ki si še danes utvarjajo, da imajo poslanstvo. To je gnila in klavrna prevara¹⁴⁵.« Tudi tu **Dialogi** pravično in umetniško kritizirajo človeka, ki v ničemer, kar je konkretno, ne vidi nič resničnega in mu velja samo spoznanje naspluh. Vendar - ali niso Sigismundove misli tem na las podobne? Sigismund: »Naša humanistična učenost je naspluh klavrna stvar¹⁴⁶. Če sem rekel, da je grdobja, ker so ukinili humanistično fakulteto, sem rekel zato, ker se mi je ta način definitivno zastudil.« Enako spoznanje torej: o svetu naspluh, kar smo pokazali že poprej, in o svetu posebej, o čemer nam pričajo ravnokar navedene Sigismundove besede¹⁴⁷.

Konec pogovora utrjuje Sigismundovo vlogo sodnika. Minsky je razkrinkan, Sigismund pa na silo narejen za zmagovalca, medtem ko bi moral biti v resnici razkrinkan kot navidezni, samozadovoljni zmagovalec (kar je na primer v prvih štirih novelah **Črnih dnevo** učitelj risanja). Sigismund: »Stvar je preprosta, dragi. Odkar sva začela najin razgovor, sem začuden, da ne razumeš. Dve noči mi niso dali spati in tebi se zdi primerno razpravljati z menoj o tvojem moralnem mačku. Določili so me, da me boš pokopal in se že dolgo uro opravičuješ pred menoj. Rad bi izposloval, da bi me z mojo lastno odvezo porinil pod zemljo¹⁴⁸. Nikoli ne bi verjel, toda klavrna figura si.« In Minsky, poražen, lahko iztisne samo onemogel srd: »Ubijem te.« Sigismund je nedvomno zmagovalec - posrečilo se mu je, da je Minskega opredmetil. S tem ga je tudi odstranil.

Mender in Minsky sta Sigismundu podrejena že a priori. Oglejmo si pogovor s samega začetka. Mender: »Opozoril bi te na Sigismunda ... Uničuje se.« Minsky: »Da? Le zakaj je ta človek tvoj point faible?« Mender: »Pusti to. Point faible ali ne, je sekundarna zadeva. Dobro bi bilo, ko bi ga spravila k sebi.« In še: »Ta ton mi ni prijeten, Benedikt. Ne vem sicer, kaj te moti pri Petru,

tem bolje je, če abstrahiraš svojo privatno naravo.« Sigismund je point faible obeh: eden ga ceni, drugi ga sovraži¹⁴⁹. Zakaj? Ni drugega odgovora, pa naj ga še tako iščemo: ker je **nad** njima. A le zakaj je nad njima? Na podlagi česa? In spet je en sam odgovor: ker ju oba razkrinka, še več, oba se sama razkrinkata pred njim, pred njegovo hipnotično močjo, medtem ko tega on sam sploh ni želel. Sama se ponudita njegovemu naveličanemu pogledu¹⁵⁰, se mu vsiljujeta in ga naravnost prisilita, da ju odpravi s »spačencem« in »klavrno figuro«. Onadva pa ga ne moreta razkriti. Ne moreta se ga polastiti. Zakaj ne? Saj smo vendar ugotovili, da je Minskega kritika Sigismunda točna. In spet je mogoč en sam odgovor: ne moreta, ker jima stopi na pot teza **Dialogov**. Ta prestreže vse njune poglede, zdaj Sigismunda ne morejo zadeti. Napravila ga je neranljivega. Pri tem pa je bila še bolj pristranska kot nekoč grški bogovi: niti pete nima ranljive. Edina rana, ki jo čuti in ki ga na koncu drame razkroji, je notranja rana, tista, ki jo je hotel sam¹⁵¹.

Naslednji pogovor med Sigismundom in Menderjem potrjuje vse to, kar o Sigismundu že vemo, le da ga kaže morebiti še bolj opotekavega med mitom in resničnostjo. Mit: »Pristati na svet? Razumno sprejeti nasilje in laž, barbarstvo in neumnost? Kakšen nemaren fašizem!« Da bi to govoril pristni Sigismund na zaslišanju? Resničnost: »Izbran duh se umakne¹⁵².« Mender ga vidi v jedro: »To si storil ti.«

V tem pogovoru med obema protagonistoma ne razkrije samo Mender svojih kart, tudi Sigismund se izpove: »Ko sem bil še študent, sem živel, da bi bilo moje življenje pomembno in lepo. Pozneje sem videl, da mora biti vsaj v neki točki skladno z mojo intimno naravo.« Da, prav to: »pomembno in lepo.« Dve bistveni prvini slasti: prva - moralni užitek, druga - estetski užitek. Mit se je umaknil. Zdaj razbiramo resnično osnovo tega človeka: malomeščansko naravo lepe duše, ki bi bila popolnoma srečna, če bi živela v svetu, skladnem z njegovo naravo, v svetu, kjer ni dogajanja in ni zgodovine. »Iskreno ti rečem, vselej sem bil v dvomu, ali ima historično dejanje svoj pomen. Tvegati zanj eksistenco¹⁵³?« Ne, ne spleča se. Eksistenca je neprimerno pomembnejša. Eksistenca - to je slast, ugodje. »Meni je proketo malo mar objektivni rezultat, če se pri tem slabo počutim.« Živim tako, »ker je tako po moji čudi«. Sigismund se razkriva sam in Mender ga razkriva - oboje je v skladu z resnico. Mender: »Živel si dobro. Živel si razumno in nihče ti ni branil. In verjameš mi lahko, da s svojim uporništvom¹⁵⁴ nisi prepričljiv. Mislim, da se igraš s seboj. Zakaj bi se ne igral nekoliko drugače? Manj narcisoidno?« Sigismund: »Lukas, sam veš, moja varianta ni bila dobra. Nisem se niti poročil, čeprav sem ljubil dobro žensko¹⁵⁵. Ničesar nisem naredil. Prihodnosti nisem imel. Abstiniral sem se iz javnosti, ker sem vedel, da me bo potegnila v kompromis¹⁵⁶ in v umazanost, toda te vrste izločitve ni dosti prida.«

Do sem je vse resnično in **Dialogi** nam kažejo nazorno podobo lepe duše, ki bi rada za vsako ceno ostala čista in neodvisna, najbolj jo je strah umazanih rok¹⁵⁷ in opredmetenosti. Sigismund se zaveda, da vse njegovo življenje »ni bilo dosti prida«. V tej zavesti je nastavek, ki bi lahko peljal naprej, bliže resničnosti. Res je, da se tudi Minský zaveda svoje malopridnosti, pa ga to ne pelje prav nič bliže k cilju, saj se s to zavestjo samo opravičuje. A Sigismund meri višje. Ne bi se rad opravičeval. Rad bi nekaj storil in v tem je bistven razloček med njim in Minským, ki samo govori. Sigismund: »Dovolj mi je umikov, preveč jasno vem, da bi ob vsaki drugi odločitvi govoril strah.

Ne morem več tega¹⁵⁸.« Nastavek je torej zares dobro zastavljen. Moralni maček je bil prehud - življenje je bilo treba spremeniti. Spremeniti, da, to je smer, v katero bi se moral razvijati, saj besede »ne morem več tega« vsebujejo ravno hotenje po spremembi. Vendar - to je optična prevara. Te besede ne izražajo hotenja, ampak samo željo¹⁵⁹. Sigismund ne gre spremembi naproti, ampak se zadovolji z odločitvijo: tega življenja ne več, nikoli več. In prav ob tej odločitvi se njegovo življenje skrha. Takšna odločitev je že sama zase mit, saj ni pokazana v svoji resničnosti, v resnični preskušnji. Je samo obljuba, napoved, vera. Natančno isto, kar označuje tudi učitelja risanja v **Naslednjem dnevu**. Vendar pa v **Črnih dnevih** ta mit sledi celotni podobi učiteljevega lažnega življenja, orisani v prvih štirih novelah, ki kažejo, kaj ga je do te odločitve pripeljalo. V prvih štirih novelah je tudi umetniško jedro romana, mit-teza mu je na koncu pridodana. V **Dialogih** je drugače. Tu je prišlo do odločitve, že **preden** se je drama začela, preskušnja pa bo **sledila** - če bo - pozneje, mogoče v novi drami. Ta Sigismundov položaj po odločitvi in pred preskušnjo, ki je bistvo drame, pa je mit.

Prav v tem pogovoru se to tudi pokaže. Ko reče: »Ne morem več tega«, ne nadaljuje konkretno, v konkretnem boju ali naporu, da bi življenje spremenil, predrugačil - tako pa bi **moral** nadaljevati, ker je tema drame takšna, da **zahteva** resničnost. Sigismund bi moral doseči resničnost, v ječi je, zaslišujejo ga, silijo ga v preskušnjo - se pravi v to, da mora zapustiti svojo posameznost in stopiti v dogajanje: kot sodelavec dogajanja¹⁶⁰ ali kot truplo. V tem je namreč edini resnični pomen preskušnje. Sigismund pa bi rad nekaj drugega: preskušnja mu pomeni samo **potrditev njegove odločitve**. Zanj odločitev ni samo prag in prehod v dogajanje - v preskušnjo, ampak je narobe res: preskušnja naj bi bila samo potrditev odločitve. Odločitev je bistvena. Odločitev, to je ločitev od prejšnjega življenja, a ne zato, da bi zaživel novo življenje, ampak zato, da bi si pokazal svojo moč, češ, lahko se ločim, vse lahko storim, gospodar sem nad samim seboj, nikomur pokoren, neodvisen, sam svoj. In že smo se spustili globoko v aktivistični mit kot v zadnjo konsekvenco in hkrati negacijo malomeščanske idile (a brez možnosti, da bi negaciji sledila negacija negacije - sinteza). Smo v čisti abstrakciji dejanja, se pravi zaigranega dejanja na takšnem odru, kjer je človek sam svoj gledalec¹⁶¹. Človekova posameznost torej ni samo stopnja negacije, prehod k negaciji negacije, k občemu. Zanj velja kierkegaardovska kvalitativna dialektika: posameznost je zadnji smoter in zadnje bistvo človeka. Takšna posameznost pa je popolnoma **posebna** posameznost, se pravi samo moja posameznost, samo jaz¹⁶². Zato sledi besedam: »Ne maram več tega« mitološki preobrat: »Vem, nikogar nisem pretresel in ničesar ne bom premaknil. Toda naj storim.« Vse bo ostalo, kot je bilo, le jaz sam bom zaigral tragično herojski finale zadnjega človeka, ki se je odločil - v igri, v domišljiji - umreti in tako dokazati svetu svojo človečnost.

Za analizo nam ostane odnošaj Sigismund-Haymann. Profesor Haymann je človek, ki je usmerjen navzven, v družbo; je edini med vsemi, ki vidi vrednost v cilju, ki je **izven** posameznika: »Verujem, da naju bo rešila moralna teža smotra, ki sva se mu zastavila.« Tudi v pogovoru z njim se kaže Sigismund v dvojni luči: resničen in mitiziran. Resničen: »Zakaj da sem protestiral? Eksistenca, ki sem jo živel, mi je bila odvratna¹⁶³. To je vse. Upri so se mi novinarski komentarji in prevodi iz Pravde. Stisnil me je gentlemanski

sporazum, ko mi je bilo dano in dovoljeno vse, ker sem stal ob strani in sem bil abstrakten. Utrudilo me je - to je vse.¹⁶⁴« Res, to je Sigismundova resnična podoba. Velika moralna stiska je bila v njem - moralna stiska, ki je sploh eden najpomembnejših motivov drame. Problem ljudi, ki ne živijo, kakor bi radi, in se zato mučijo. Resnični problem, jasno, odkrito, pošteno in resnično zastavljen. »Čutil sem, kako se dušim. Visel sem, ugodno spravljen pet pedi nad zemljo, in doživljal sem, kako se moje notranje moči gibljejo v krčih brez smotra. Z vsakim dnem so bile suroveje sprte med seboj in vse, kar se je dogajalo v meni, je bilo mučno, do bolečine razjarjeno izviranje in ponikanje sil, ki so vedele, da ni struge zanje¹⁶⁵. Bilo mi je dovolj. V takem bivanju je človek tako nezadosten, tako zoprno neprepičljiv za samega sebe, da je v dvomih celo, kadar zahteva prostor za svoj telesni obseg. Dogajalo se mi je, da sem čepel v sobi in si nisem upal pred tuje oči. Skratka ... nekaj je bilo treba storiti, to je vse. Nekaj ... kaj, se sprašujem sam.¹⁶⁶«

Natančen opis tega bistvenega položaja. Resnična je tudi nadaljnja izpeljava, ko Sigismund zagovarja svoj mit. Tu še nekaj časa obstoji možnost, da bi bil Sigismundov mit upodobljen zares **kot mit**, kot neresnična in kot nemožna »variante«. Na primer takrat, ko na Haymannove besede: »Samo demoralizirani ste bili. Bili ste v stiski in zdaj ste se našli.« (Haymann namreč meni, da je Sigismund dosegel resničnost, s tem da je prišel v zapor.) Sigismund odgovarja: »Demoraliziran? Vidim, nisva se kaj prida razumela. Skratka, naj vam bo jasno, da me sem ni privedla nobena ideja, niti ne vera.¹⁶⁷« Tu bi se lahko pokazala abstraktnost Sigismundove »variante«. A zastonj. Sigismundov mit ni podvržen demitologiziranju, spet postaja teza drame. Haymannove misli oblikuje dramatik nalašč kot naivne, da bi lahko verjeli v Sigismundov prav; Haymann: »Ne, doktor, ne razumem vas. Sami pravite, da ste se morali upreti. In kaj drugega kot razmere so vas prisilile v upor. Je z menoj drugače? Cilj je, ki naju drži in **dosegla** bova ...¹⁶⁸« Sigismund: »Profesor, slepi ste - hudiča, da ste otročji. Ne zanašajte se, položaj je resen ... Nemogoče, kako mučno je vse to. Preprosto ne vem, kaj naj vam rečem.« Velikodušni Sigismund - pristnega Sigismunda je ravnokar zamenjal njegov ponarejeni dvojnik - ne bi rad jemal vere profesorju, hkrati pa mora odgovarjati na njegovo nasilno besedovanje, s katerim bi se ga rad **polastil**¹⁶⁹. In drama nas poučuje, da je res tisto, kar govori Sigismund - njegove misli so naravnost preroške. Nobenega cilja ni, ne sodišča, ne javnosti, ne protesta pred narodom, ne naroda, ne človeštva¹⁷⁰, nič, prav nič. Je samo posameznik v temnem svetu itn. po isti stari melodiji. Sigismund: »Igram svojo partijo! Partijo zaradi sebe in zase! Končajva!« In ko ga profesor ne razume: »Toda s svojimi idejami boste vsak čas podpisali! Saj ste čisto demoralizirani!«, postaja Sigismundov odgovor teza same drame, Sigismundov mit - mit drame. Na prestol postavlja mit svoje neodvisne edinstvenosti v svetu: »Tudi v tem primeru ne bi bili kompetentni izrekat kakršno koli sodbo. Odveč mi je vaš moralni pritisk. Ne skušajte se me polastiti!«

Bistven je njegov strah pred polaščanjem, ki ga pa skriva pred seboj, (ne prizna si ga, prebarva ga z vrednostjo samozadostnosti. Haymann ga dejansko razkrinkava: »Toda, ali ste resnično tako polni egoizma, da ne razumete, kaj počnete? Mar ne čutite, kako se me odpovedujete ... Le tovariša iščem v vas.« (Na te besede veže tudi druge, ki pričajo o tem, da se skuša vendarle tudi zavarovati. In te besede so z gledišča teze **Dialogov** neizogibno

potrebne, spodbijajo resničnost prejšnjih Haymannovih besed. Te besede: »Mar ne čutite, kako me v tej strašni situaciji, ko je vse življenje razkopano, vi, edini človek, ki z njim delim usodo, pehate od sebe, kakor bi se bali sokrivde¹⁷¹.« Sigismund nanje odgovarja: »Čujte, če sem že tvegaj, kar sem, sem storil tudi zato, da bi se osvobodil, da bi se rešil pred vami in ljudmi vašega tipa. Pustite me hoditi po svoje. To je moja pot, razumete, ne maram, da bi jo križali.« Sigismund ne more razumeti, kaj je tovarništvo, ni vstopil v dogajanje, da bi to razumel in zaživel. Na Haymannov krik: »Ampak vi me izdajate«, razloži svojo edino vredno samotnost: »Čujte profesor, če niste sposobni stati sami, pustite vse skupaj. Jaz nisem sposoben pomagati vam. Ne čutim se dolžnega. Nisem odgovoren za vas, nisem vaš varuh! Nobenih gest. Pomoči si iščete. Pri meni si iščete zagotovila, pri zgodovini, pri družbi, ki bo priznala vaš akt, si iščete opore. Sploh pa, pustite me pri miru.« Razumljivo, tudi Haymanna je morala zadeti enaka usoda kakor že prej Minskega in Menderja, Haymann je naivnež, ki gestikulira pred mlino na veter. In - opravljena stvar.

Tu je drama spet pretrpela hudo deformacijo. Namesto, da bi bilo jasno upodobljeno, kako je prav ta Sigismundova - navidez nehotena - beseda kot zmaga omajala Haymanna, mu dokončno vzela vero vase (tako da začne Haymann naenkrat govoriti s čisto drugim, to je Sigismundovim jezikom: »Glejte, padel sem iz svojega dela v to neznano in strašno dogajanje ... ne poznam mu pravil ... tuji so mi zakoni ... recite kaj ...«) in mu onemogočila, da bi zdržal zasliševanje¹⁷², pa je vsa ta, za človeško logiko drame bistvena črta ostala zakrita. Haymannov samomor je bil potreben, da se je pred Sigismundom pokazala trhllost Haymannovih argumentov in pravilnost njegovih lastnih. Polomljeni Haymann se začne - tako kakor sta se že Mender in Minsky - spovedovati pred Sigismundom, in odkrije se, da je bil ves Haymannov družbeni humanizem samo iluzija in samoprevara. Pokazalo se je, da je Haymann prišel v zapor prav tako zaradi sebe, zaradi svoje moralne stiske in da so vsi smotri izven posameznika iluzije, samoprevere.

Haymann: »Moral sem storiti. Bil sem kakor izpostavljen, kakor na sramotnem kamnu sem živel, zaznamovan. Ponižan sem bil in bilo mi je, kakor da na smrt žejnim z rešetom nosim vodo s studenca ... Za seboj pa sem čutil ljudi, ki so gledali, kako zajemam, in so vedeli za mojo sleparijo¹⁷³ ... Moral sem storiti. Kako skladno, čvrsto je bilo vse v meni, ko sem storil. - Kar pa so me privedli v to ječo, je vse samo neznan mrak. Moj namen, moja vero, moja žrtev, vse so mi razdejali, razkrojili so mi¹⁷⁴. Ko mislim, da bom obtičal, brez umika, brez glasu, se mi vse zvrča v nesmisel, vse se mi razkrajja v nemoč, v mračno krivdo, kakor bi hote žrtvoval svoje (družino) ... o, za božjo voljo, ko bi vsaj zdržal, ko bi vsaj zdržal¹⁷⁵.« Storil je torej zaradi sebe, ker ga je bilo sram. Vendar - v tem je nižji od Sigismunda in ta nižjost je zelo poudarjena: sram ga je bilo **pred drugimi**, ne pa, kot Sigismunda, pred sabo. Ko se je hotel očistiti, je napravil samo gesto - gesto pred drugimi, a zaradi sebe. Ker pa je bila gesta, je morala propasti. Sigismund mu je to odkril; zdaj je okrog njega »samo neznan mrak«.

Haymann je torej prešibek, da bi živel v tem svetu in da bi stal sam¹⁷⁶. Ko se je odločil za protest (ta protest ga je pripeljal v zapor), se je odločil v lažni dilemi: s temi ljudmi zoper one ljudi, ali z onimi zoper te. Mitološka dilema, ki nam jo ponuja teza drame, naj bi bila edina prava: sam zoper vse -

ali z vsemi zoper sebe. To je dilema, v kateri se je odločil Sigismund: »Morda pa je danes vredno, če človek zdrži po svoji podobi. V praznem. Na samem.« Samo Sigismund se je odločil tako, da se je ločil od vseh in vsega. Človeka v sebi je sam pred sabo potrdil s tem, da je skušal zdržati pri dejanju te odločitve.

Haymann propada še naprej in dokazuje metafizično osnovo **Dialogov**: človek ni mogoč, Sigismundova »varianta« je zadnja varianta človeka sploh. Človek ni v resnici nič drugega več kot samo še **moč odločitve**, svetloba kometa, ki zažari, preden ga požre temá, trenutek, brez preteklosti in prihodnosti. Ko Haymann nekako še po svojem prejšnjem prepričanju vzklikne: »Saj smo vendar ljudje¹⁷⁷, neke meje imamo, neki zakoni nas določajo! Gazite nas kakor blato!« kmalu doda: »Je mogoče živeti tako usodno krhek? Tako ranljiv? Gospodje, jaz se ne najdem ...«

Človek ne more živeti, življenje ni mogoče. To razkrije še posebej konec drame, ko Mender, Minsky in Haymann propadejo očitno, Sigismund pa v resnici - to je v idejni plasti -, četudi ga teza tokrat na videz reši. Sigismundova zmaga je kaj klavrna. Njegova zmaga je samo v tem, da drugi očitno propadejo, on pa še ne propade¹⁷⁸. Pri odločitvi je vztrajal, do preskušnje ne more priti. Ker pa je odločitev v bistvu samo stvar trenutka, mogoča samo v »izrednih okoliščinah« podaljšanega trenutka, se razkroji, odpade, postane danost zelo kmalu, če nekdo na njej vztraja, ne pripelje ga pa v dogajanje. Sigismundova odločitev je bila brez dvoma izraz njegove človečnosti, pravzaprav **edini** izraz njegove človečnosti, pa čeprav to človečnost ugodje časti še tako omejuje. Vseeno: čeprav se je Sigismund nameraval prilagoditi svoji intimni naravi, torej danosti, je bil način, s katerim je to prilagoditev - zoper prilagoditev svetu - lahko izpeljal, neizogibna negacija prilagajanja; odločitev je navsezadnje le od-ločitev, ločitev od danosti. Vendar pa sama ta ločitev še ni nikakršen pristop v dogajanje. Zato je zmeraj trenutna; trenutnost je njen značaj. Mit drame zahteva, da se ta trenutek podaljšuje, tako podaljšuje, da je vsa drama izraz tega podaljšanega trenutka odločitve. A kaj zdaj, ko je drama končana in preskušnje ni bilo, ker je brez dogajanja sploh ne more biti? Sigismund je prost, izpuščen - svet mu odločitve ni ovrigel. Če bo na njej še vztrajal in če bo samo na njej zidal svojo nadaljnjo eksistenco, bo prav kmalu postal čudovito smešna podoba človeka, ki vse življenje, pa čeprav se je medtem že tisočkrat spremenilo, zida in se naslanja na to herojstvo iz preteklosti, pri tem pa v resnici samo igra pred samim seboj nekaj, česar v resnici sploh ni in tudi ni bilo. Ta podoba je skoraj neizogibno njegova usoda. Sam se svoji odločitvi gotovo ne bo odrekel; svet mu jo pa dopušča. Kako zdaj? Saj je bila njegova odločitev ravno v tem, da se je odločil zase zoper svet, in če sveta s tem več ne zadene in ne izzove - tako kot ga v tem podaljšanem trenutku drame ne -, potem tudi odločitve ni več. Če je odločitev ločitev od katere koli realnosti, če je negacija danosti - in vsa realnost je Sigismundu danost -, potem odločitev tisti trenutek, ko ji svet več ne nasprotuje, odpade¹⁷⁹.

Sigismundova zmaga je torej ne samo polovična, ampak tudi navidezna. Ker je na koncu izgubil odločitev - bil je pač spuščen neodvisno od svoje volje -, je z njo izgubil tudi svojo človečnost. Tako tudi »zadnjega človeka« ni več in posebna »varianta« tega »zadnjega človeka« se je pokazala sama na sebi kot navidezna, kot zlagana idilična in malomeščanska varianta obupanega

heroizma. Pravi obupani heroizem ima namreč eno samo mogočo »varianto«: absolutno tveganje, absolutno odločitev: smrt v imenu časti. Samo smrt je tista, ki lahko takšno odločitev zares in dokončno potrdi¹⁸⁰. Sigismundova »varianta« pa je samo prebrisanost koketiranje s smrtjo. Sigismundova usoda je: živeti kot pajac, naslanjajoč se na odločitev, ki je ni in ki je v resnici, prave, pristne, nikoli ni bilo¹⁸¹. Če lahko ločitev označimo z nekim značilnim pojmom, potem je to pristnost. Edina pristnost te najbolj abstraktne človečnosti, ki je mogoča, pa je: smrt¹⁸². Razen odločitve je vse negotovo in temno na tem svetu in odločitev je ravno negacija negotovosti in teme. V tem je njena svetloba, ki za trenutek razsvetli temo. Edina gotovost in edina luč pa je samo smrt.

Rezultat: človečnost in resničnost, učlovečenje in uresničevanje, kar vse smo Sigismundu pripisali zaradi njegove odločitve - človečnost je samo v preseganju danosti, v uresničevanju človeka -, in kar smo označili za minimalno, najbolj abstraktno in trenutno uresničevanje, ki je sploh mogoče, sta se pokazali povrh vsega še kot navidezni. Sigismund vara. Sigismund ni to, kar misli o sebi, da je, in kar bi rad - skozi vso dramo - prikazal drugim, da je. Sigismund ni heroični obupanec. Niti malo ne misli na smrt. Varianta pristnega obupanega heroizma mu služi le za pretvezo, prevaro in samoprevaro. Sigismund se ni izenačil niti z mitologijo te življenjske poti, ki je že sama na sebi gola igra, vendar igra s smrtjo. Pretvarja se, kakor da živi to igro, v resnici pa igra življenje te igre, igro samo zlorablja za svoj ščit. Teza **Dialogov**, ki pa je istovetna s tem ponarejenim Sigismundom, ovira, da bi to Sigismundovo igro spoznali kot igro, skuša jo napraviti za resnico. Tako so postali **Dialogi** Sigismundov privatni zagovor pred privatnim tribunalom njegove vesti - mitologija mitologije¹⁸³.

Drama se tako konča z očitnim porazom treh oseb - idejna plast - in polomom četrte, ki ga skriva teza. Sorazmerje bi bilo še kar ugodno, če ne bi bile te tri osebe sredstva za edino resnično dramsko osebo - Sigismunda.

Zanimivo je, da ravno Haymann, ta najbolj nesodobna in naivna figura, stori tisto, kar bi moral po svoji filozofiji storiti Sigismund, če ne bi svoje filozofije samo igral. Haymann ubije sam sebe pravzaprav iz dveh - tudi po vrednosti - nasprotnih razlogov. Prvič, ker ga je strah preskušnje v mučenju in si ne zaupa; v tem je njegov propad. Drugič, ker »ne sme dovoliti«, da mu izsilijo njegov podpis, s tem bi namreč protest v javnosti razkril kot golo gesto. S samomorom za zmerom odbije vsakršno nevarnost, da bi podpisal. Svoj protest potrdi in čeprav v zadnjem trenutku prekliče svoje prejšnje misli o življenju - vizije o zakonitosti, o mejah, ki jih ima človek itn. -, potrdi svojo novo misel, novo spoznanje, ki mu ga je posredoval Sigismund: s svojo smrtjo se zares odloči.

Naenkrat ugotavljamo, da so **Dialogi** bolj prebrisani od naše kritike¹⁸⁴. Mislili smo, da bomo podrl njihovo metafizično koncepcijo tako, da bomo pokazali na neizogibnost, s katero je ta koncepcija ustvarila svojo mitologijo. Nič nam ne pomaga, pa četudi je naša analiza protagonista Sigismunda še tako pravilna; metafizična koncepcija nam je v zadnjem trenutku ušla skozi zasilni izhod. Potrdil jo je človek, od katerega smo to najmanj pričakovali. In ubiti sta dve muhi na mah. Ubit je Haymann, humanist, razsvetljenec, ki misli, da je človek dober. Zmaga pa novi Haymann, ki - kot v štafeti - prevzame Sigismundovo vlogo¹⁸⁵. Ta je ravno pred koncem omagal, njegov dvojni

mitološki oklep je začel kazati nevarne razpoke. Prej ko bi bil razpadel in bi bil Sigismund propadel (brez metafizičnega in moralnega oklepa je človek preranljiv - pred nami je mit intimnega in idiličnega malomeščana, ki ima zaradi svoje nedozorelosti željo po heroizmu), ta oklep prevzame Haymann, ki je medtem izgubil še poslednjo cunjjo humanistične tunike in je tako v zadnjem hipu rešil Sigismundovo, ne pa svojo podobo. Kajti Sigismund, kakor nam ga skušajo **Dialogi** predstaviti, sploh ni tisti Sigismund, ki je **zadaj** za dvojnimi oklepom in ki je edini resnični Sigismund, ampak je Sigismund-oklep, oklep, ki predstavlja Sigismunda. Ta Sigismundov videz, videz teze **Dialogov**, videz njihovega metafizičnega temelja in moralnega merila se zdi zdaj dokončno rešen.

Takoj po Haymannovi smrti Sigismund pokaže, da ni to, za kar ga oklep predstavlja. Ko za samomor izve, pravi: »Storil da je ? Srečni fantast!« Storiti je treba; a kdor stori, je fantast! Zares - realno spoznanje sveta, tega »bedastega, ostudnega, divjaškega in nesmiselnega sveta«. Skladno, samovšečno življenje v skladu s posameznikovo intimno naravo se **izključuje** s tem, kar ta narava od človeka zahteva, da bi bil lahko z njo v skladu: z absolutno odločitvijo. Kaj smo torej le imeli prav, ko smo odkrivali notranjo paradoksnost, nespojlivost in nasilno, protinaravno zlepljenost posameznih prvin drame? Je Haymann potrdil vendarle kaj drugega kot tezo drame? Je bil njegov samomor samo obup? Ali pa je lahko storil resnično dejanje le zato, ker je v njem kljub vsemu še živel tisti »naivni« odnošaj do sveta (kljub temu, da se mu je neprenehoma razkrajal), v katerem je priznaval poleg in nad posameznim tudi nekaj občega, pa čeprav to obče še ni bilo pravo obče in je samo on veroval, da je¹⁸⁶?

Zares - na to vprašanje moramo odgovoriti pritrdilno in ta razlaga se nam zdi edino mogoča. Iz Sigismundove posebne posameznosti dejanje **ne more** privreti, v Sigismundu ni vira zanj. Čast pred samim seboj je v resnici nesmisel. Kdor trdi, da je mogoča, čast in častnega človeka igra. Čast je bila zmerom čast stanu, poklica, razreda, družine ali človeka. Da, tudi človeka in predvsem človeka. A ne posameznika¹⁸⁷. Človek je namreč tisto bitje, ki ga je treba šele uresničiti in ki sem ga ravno s tem, da sem se časti držal, uresničeval. Čast posameznika pred samim seboj pa pomeni: obnašati se moralno pred samim seboj, živeti v skladu s svojo danostjo, uživati v ugodju moralne predstave pred samim seboj. To pa ni tista čast, s katero je pretekli človek uresničeval človeka, v tem ko jo je branil. Ni obramba človeka, ampak obramba danosti svoje intimne narave - ugodja. Iz ugodja pa ne more nikoli privreti nobeno dejanje (dejanje je negacija slasti), ampak samo gesta, ki gódi¹⁸⁸.

Metafizična razpostava **Dialogov**, ki priznava samo posameznost, dejanja ne dopušča, čeprav ga zahteva, ne omogoča ga, čeprav ji je potrebno. Edini mogoči izhod - to je tudi bistvo mita v **Dialogih** - je ta, da si posameznik poišče nadomestilo za dejanje, da dejanje zaigra, da ga - kot tipični infantilni nevrotik - objektivizira pred samim seboj, povnanji v domišljijo, se pravi v literaturo, in tako uživa v dejanje preoblečeno gesto.

Podobo **Dialogov** moramo dopolniti še z analizo Minskega in Haymanna. Za Minskega sta značilna stavka, ki ju izreče že takoj v začetku: »Nikogar nisem preorientiral brez njegovega svobodnega pristanka.« In: »Odrekam vam moralno svobodo, ker niste sposobni spoznati, kaj počnete. Neodgovorni ste.« Minsky priznava le takšno svobodo, ki je svoboda **odrekanja od svobode**¹⁸⁹.

Tega se drži sam, to zahteva tudi od drugih. Ker je svet tudi zanj takšen, kakor za Sigismunda in za dramo, ni mogoče storiti nič drugega kakor: podrediti se mu. Minski gleda v Sigismundovem početju moralno pozo, v Menderjevem pa nasilje, ki je na meji na zločin. Zato ne more biti ne upornik ne voditelj, ampak je lahko samo uradnik, izvrševalec¹⁹⁰. Njegov odnošaj do življenja je »histeričen mazohizem« (kakor ga imenuje Sigismund) ali »kretenski moralizem« (kakor ga imenuje Mender). Človekovo moralnost, svobodo in človečnost vidi v **podrejanju** tistemu, kar je: danosti sveta, to je nemoralnosti, sužnosti in nečlovečnosti. Naše želje po čistosti so zaman. Vesoljstvo je kruto, temno, pošastno, mi pa smo prisiljeni, da v njem živimo. V njem živeti se pravi služiti mu, biti mu pokoren - vedimo, da ima Minsky **hlapčevsko** intimno naravo. In ker je resnica, da je ena sama možnost; biti suženj, biti posedovan, biti »lastnina« tega tujega sveta, ena sama možnost in še ta je nemožnost, je vseeno, kaj si: ali »docent na univerzi«, ali »publicist teoretik«, »psiholog-specialist na notranjem oddelku«. Služiš ženi, ki je ne ljubiš, služiš ustanovi, ki se je sramuješ, državi, ki se je bojiš, služiš lastnemu obupu, ker je takó in mora biti takó in ker je človek »klavrn in nemočen«. Povrh pa je še za vse kriv, a ne zato, ker bi lahko kaj popravil, pa ni, ampak narobe: zato, ker ne more nič popraviti in ker ni mogoče nič popraviti. Tako popolnoma in tako nasploh pa je kriv zato, ker takrat, če ni mogoče nič spremeniti, v resnici nisem kriv konkretno, kriv na primer zato, ker nisem storil tega ali onega. Še več. S tem se ne rešim samo svoje lastne konkretne krivde, ampak potisnem v krivdo tudi vse ostale, ki so svet konkretno popravljali¹⁹¹. Haymannu pravi, da je bil njegov protest samo »nekaj reprezentativnega«, Sigismundov protest mu je »fikcija«. Vsi smo krivi: tisti, ki nič ne popravimo - ker vemo, da se nič ne da popraviti -, in tisti ki kaj popravijo - ker je njihovo popravljanje le navidezno. Minsky skuša ljudi tudi prepričati o tem svojem spoznanju, doseči skuša, da bi priznali svoje krivde in da bi se konkretno odpovedali svojemu popravljanju sveta. S tem se mu posreči dvoje: izpolni svojo uradno dolžnost (krivce preorientira, izsili jim podpise, pristanek na danost). Hkrati pa jih dela za svoje spovednike in jih prisili, da mu dajo **odvezo**. Služi obenem svetu in sebi in tako navidez kar lepo lépi skupaj oba pola življenja¹⁹².

Jasno je, da se njegova podoba o sebi ne sklada s tem, kakršen je v resnici. Ob teh dveh podobah nam daje teza drame še tretjo, češ, njegovo spoznanje o svetu je pravilno, spoznanje o sebi pa ne. Lastna podoba o sebi: njegovo življenje je v redu. Teza: slab **je**, ker ima a priori slabo intimno naravo. Resničnost: slabó postopa, ker si je o sebi in o svetu spletel nekakšen mit, ki ga uči, da mu ni treba popravljati sveta in spreminjati sebe in da z njim opravičuje svojo službo danosti (konkretno: policiji). Tudi tu smo torej priča obojemu: odkrivanju Minskega resničnosti in mitiziranju.

Minsky je najbrž najbolje orisana oseba v **Dialogih**. Pač zato, ker je najbolj raznovrsten, izviren, pravično upodobljen in odznotraj doživljan. Sicer je tudi Sigismund odznotraj doživljan - Haymann in Mender sta vzeta kot takšna, odzunaj -, a je skoraj popolnoma skažen z nasiljem teze. Pri Minskem teza ni skazila njegove podobe, ampak ga je samo obsodila (češ da je slab zaradi svoje slabe intimne narave).

Pogovor med Minskim in Haymannom razkrije največ sociološke resnice. Haymann zastopa prepričanje, da ljudje nismo osamljeni, da obstoji javnost, narod in pravična misel, ki nas vodi¹⁹³. »Kmalu bo sto let, odkar je Zola

zaklical svoj J'accuse in vstal je cel narod¹⁹⁴. Danes so strli peroti poštenemu dejanju. Toda verujem, verujem, pravična misel ni mrtva.« Naleteli smo na prepričanje, da je inteligenca moralni voditelj, prosvetitelj in osveščevalec naroda kot osrednje kategorije **človeške skupnosti**. Haymannove predstave o svetu temelje na dovolj znani humanistični, levo napredni, svobodomiselsko demokratični metafiziki, ki jo tok dogodkov popolnoma spodbije¹⁹⁵. Minský pa je medij spoznavanja o svetu, ki ga posreduje teza drame: »Mar niste osamljeni?« vpraša Haymanna. In nadaljuje: »Verjemite mi, to je simptom. Cele generacije intelektualcev so molčale. Ne zato, ker bi jih bilo strah. Napačna razlaga. Toda vedeli so, da je trud zaman.« V svetu, kjer je resnično samo polaščanje drugega po drugem in ugodje v intimni naravi, so pojmi kot »narod«, javnost«, »pravična misel«, »visok smoter«, narodna kultura« itn. samo prazne besede¹⁹⁶. Haymann na to popolnoma pravilno odvrne: »Nihče še ni poskusil, zato ne vemo za rezultat.« Pravilno se postavlja na stališče preskušnje, še več, celo sam je tisti, ki to preskuša. Vendar zaman, tudi ta preskušnja je iluzija, pa ne zato, ker ne ustreza dejanskemu položaju sveta (prva plast mita), osebno pa bi bila resnična, ampak predvsem zato, ker je tudi osebno iluzija in zmota (druga plast mita). To Haymann sam potrди, ko se svoji misli o svetu in sebi v pogovoru z Sigismundom odpove.

Dva mita sovpadata: čista danost in čisto najstvo. Minský: »Samo slučaj je, da sva se znašla vsak na svoji strani bariere. Vem, čutili ste se krivega, kajti vsi čutimo, da imamo odgovornost in smo krivi. Toda vaša rešitev je napačna. Krivi smo, ker ne moremo biti dejavni. Odgovorni smo, kakor da bi lahko bili dejavni, in ker ne moremo biti, smo krivi¹⁹⁷. Tudi vi, profesor, tudi vi! S trudom pa se moramo naučiti živeti, kot je zapisala usoda.« Čista danost - popolna usužnjenost usodi: poklonimo se, kesajmo se, ponižajmo se, umažimo se do konca! - morebiti bomo potem bolj čisti. Čudna in duhovita nemoralna inačica krščanstva, pasja in namišljena filozofija služabnikov, ne pa velikih gospodov. Ti igrajo na svojo karto (Mender, Sigismund), ne pa na karto svojih gospodarjev. Krščanstvo propoveduje nižja duhovščina. S tem služi sama in uči služiti tudi druge ljudi višji duhovščini. Ta pa ne služi svojemu gospodu - bogu -, ampak sama sebi. Zato bi tu veljala rečenica: gospodar se menja, valpet pa ostane. (In res, Mender je opravil, prišel bo drug načelnik, Minský pa bo služil naprej!)

Haymann je drugačnih misli: »Verujem: sklonili smo glavo, ker nas je bilo strah in smo se zmedli. Poklonili smo se nasilju in krivico smo častili. Verovali smo, da je tak korak zgodovine. Bila pa je samo nevednost in šibkost; ni zgodovine, ni nujnosti, ni razumnega spoznanja, nobene usode ni, ki bi se ji smeli ukloniti. Verujem!« Čisto najstvo - mit, ki se razbija ob realnosti posameznika in zgodovine.

Značilno je, da pade zgodovina mrtva pod udarci vseh štirih. Mender jo zlorablja v interesu oblasti, to je posameznika - sebe. Sigismund jo zanika v imenu intimne narave, to je posameznika - sebe. Minskemu je zgodovina sovražni svet nasilja. Haymannu prav tako: pretveza za nasilje in krivico. Vse to je razumljivo - saj v **Dialogih** ni tistega minimalnega dogajanja, ki se začneja pri posamezniku, v demitologiziranju njegove samozadostne polnosti (to je dogajanje **Črnih dnevov**). Kje je še zgodovina? Osebe **Dialogov** so skrajna reakcija na neko skrajnost. Dogajanje je zapustilo določeno obliko družbe¹⁹⁸ in oblasti - ti dve pa se kljub temu po sili razglašata za legitimni

izraz zgodovine¹⁹⁹ - prva skrajnost. Ljudje nasedajo temu lažnemu razglasu in s to obliko družbe in oblasti moralno zavržejo tudi zgodovino²⁰⁰, to je obliko **dogajanja** - druga skrajnost. Oblastniki se skušajo polastiti vse družbe in vse drugo - razen sebe - totalizirati kot svojo lastnino v obliki totalitarne države²⁰¹; prva skrajnost. Ljudje se počutijo totalno pollaščene («Njihova lastnina smo») in zato tudi totalno **odklanjajo** vse, kar je izven njihove nepolaščene intimne narave, izven »ponotranjene notranjosti« (lepe duše); druga skrajnost. V prvem primeru je vse samo oblast, totalna oblast, in lastnina te oblasti. V drugem primeru pa se ljudje prilagajajo tej podobi - ker so v resnici lastnina - in skušajo najti samo vsak svojo posamezno »varianto«, majhen vrtiček moralne čistosti in neodvisnosti, globoko skrit v njihovi notranjosti, da bi se ga oblast ne mogla polastiti²⁰². Med obema poloma je navidez nepremostljiv razkol - v resnici pa si ustrežata, drug brez drugega sploh ne moreta shajati: večni par gospodarja in sužnja, gospodarja, ki uživa lastnino, ki jo ima, sužnja, ki uživa sam sebe kot lastnino drugega, uživa svoje trpljenje, svojo izločenost iz dogajanja. Gospodar je dogajanje zlorabil, s tem da se ga je polastil, življenje zapira v svojo last. Suženj se je dogajanju odpovedal, ker se je zadovoljil, da uživa njegov nadomestek, da ga uživa v domišljiji: da svet in sebe začara v svojo slast.

Haymann in Sigismund sta brez dvoma več kot pa samo lepi duši. Sta lepi duši, ki sta izgubili svojo lepoto in ju žre črv krivde. Moralna stiska ju sili, naj se očistita: lepi duši v upor - le da v neuspešnem upor, v takšnem, ki ne pelje v bližino dogajanja. Oba uporabljata pojme, ki so izgubili svojo občost in so samo še splošni pojmi: javni zgled in žrtev (Haymann) pa čast (Sigismund). Haymann: »Moj napor ni zaman, velika je množica, ki si želi odrešenja ... Stopil bom pred sodnike in govoril bom²⁰³. Ljudje me potrebujejo.« Minsky: »Zaman si gradite to mitologijo žrtve.« Zares - zaman in prazna sta zgled in žrtev. Tu **Dialogi** pravilno demitizirajo. A ne zato, ker Haymann sploh ne pride pred sodišče in ker ne more pojasniti ljudem svojega koraka (v tem je spet mit, ki naseda totaliziranju oblasti in priča o vsemogočnosti oblastnikov), ampak zato, ker s pogledom na nekoga prav nič ne spremenimo svoje eksistence. Zgled je premalo. Če gledajo ljudje, kako nekdo trpi, žrtvujoč se za nekaj, mogoče celo zanje, je največ, da se jim zasmili. Zgled je primeren samo v tisti mitologiji, kjer žrtev - Kristus - vzame nase grehe vsega sveta in odreši vse ljudi. Tam je to mogoče, ker dejansko živi en sam človek, to je - ta žrtev. V resničnem svetu, ki nazadnje odpravlja to mitologijo enega samega človeka, ki je v resnici bog, zraven pa zavrača še meščansko renesančno mitologijo - nadomestek za krščanstvo - močnih osebnosti, vodij, predstavnikov ljudstva, nekakšnih napol ljudi in napol bogov²⁰⁴, - v takšni resničnosti so zgledi prazni videzi in žrtve samo moralno izsiljevanje, s katerim skuša lastnina ujeti svojega lastnika. Vsakdo mora sam po svoji poti uresničevanja doseгти človečnost, s svojim lastnim sodelovanjem v dogajanju, nikoli pa tako, da bi se pustil potegniti od magične sile voditeljev - nadljudi, zapeljati njihovemu zgledu, nasesti njihovim moralničnim limanicam, v »veliki množici«, v skupnosti, to je skupni varnosti²⁰⁵. Zakaj brž ko se bo razočaral - in to se bo zelo hitro, saj je samo podlegel čaru²⁰⁶, ni se spremenil v resnici, ampak le navidez, v svoji želji, ni sodeloval, ampak je tvoril samo tako imenovani 'kanonenfuter' svetovnih dogodkov, družbeni otrok z otročjimi predstavami o svetu, hlapec, ki je prav po hlapčevsko naivno in infantilno nasedel domišljiji, kako se bo, kot v

pravljici, prelevil v gospoda -, torej, brž ko se bo razočaral, se bo svojim zgledom odrekal, trdil bo, da je prevaran, da je sploh samo nedolžni²⁰⁷ mali človek, lepa duša čisto majhnih dimenzij, ki ga je zgodovina zlorabila. Zaradi vsega tega sta zgled in žrtev, ki ju hoče predstavljati Haymann za resnice in pravice željno množico (malih ljudi ni v **Dialogih** - v tem je tudi izvirnost in pomen drame), zares prazna.

Tega pa tudi Minsky ne razume, četudi nasprotuje Haymannovim iluzijam. Minsky: »Vprašam vas, ali jih poznate? Bivali ste v svojem kabinetu, (profesor!) niti pojma nimate, kaj mislijo in česa si žele. Molče hodijo svojo tiho pot, brez utvar, kajti vedo za resnico ... Spoznali so, da so ujeti v življenje in znali so sprejeti svojo usodo; izgrebli so si strugo in nikogar ne potrebujejo za pomoč.« Minsky tudi sebe ne razume. Da so ljudje popolna lastnina, nesvobodna in mehanična stvar, gibajoča se po predpisih, ki jim jih ukaže izpolnjevati njihov veliki inkvizitor - to je **predstava lastnika**. A je varljiva - mit želje je. Tudi suženj igra svoje suženjstvo, čeprav nehote in nerad. Bog in človek, ti dve mitološki imeni za gospodarja in sužnja, se zmeraj bolj bližata zemlji - vsak s svoje strani; prvi pada iz nebes, drugi se vzdiguje iz pekla in glin in animalne prirode. Bog dobiva zmeraj bolj človeško obličje in človek božjo možnost. Naj se suženj zdi lastniku še tako vdan v »usodo« in po »strugi« tekoč²⁰⁸ - voda prestopa bregove. »Tiha« lepa duša ni zadovoljna s svojo usodo, nesrečna je, skozinskoz nesrečna, ne znajde se, ne ve, kam in kako, ve pa, da mora nekam in nekako²⁰⁹. Krivda jo peče - krivdo pa čuti samo tisti, ki jo lahko popravi. Stvar je ne more. Pa naj si človek še tako dopoveduje, da se ne da nič napraviti in popraviti, suženj je in suženj skuša najti pot in rešitev. Vse to velja za Minskega, čigar besede o zadovoljnih malih ljudeh dokazujejo dvoje: ali sam sebe ne razume ali pa se - prav tako slepilno - šteje k oblastnikom. V resnici niha med enimi in drugimi, pred tem zmeraj predstavljajoč onega in narobe, tako da je zmerom samo negacija samega sebe.

Jasno je, da vse štiri osebe **Dialogov** sploh ne spadajo v staro, »legitimno« ekipo gospodarjev, aristokratov ali poaristokratenih meščanov, ampak da so vsi štirje sinovi hlapcev, ki se jih še zmerom oklepa hlapčevska narava in ki se je kot pristni malomeščani tako krčevito otresajo, še vsi usuznjeni, pa z željami gospodarjev²¹⁰. Zoper Haymanna ima prav Minsky, zoper Minskega Haymann. Minsky razbija Haymannov mit o žrtvi, značilni suženjski mit²¹¹. Haymann razbija Minskega mit o čredi, o ljudstvu, ki živi v strahu božjem v skladu z »zakoni« in zgodovino, ki jih, lažne zakone in ponarejeno zgodovino, krojijo gospodarji-oblastniki. Na Minskega besede: »Zunaj danes vedo, da ste zaprti, in rad bi videl tistega, ki se ni prestrašil. V mestu govore, da ste ambiciozen norec«, odvrne Haymann: »Resnica, tako govore, toda prav oni vedo, kaj sem storil. Sam sem bil med njimi, ko so samotni ljudje padali v ječo, in sam sem hotel verjeti, da se jim je omračil um. Toda vsakega od teh, ki danes tako govore o meni, je sram, kakor je bilo sram mene, ko sem videl trpeti svojega bližnjega ...²¹² Govorite, kakor da so ljudje živina in kakor da je prav, če so živina, in kakor da so dosegli svoj smoter, če ste jih prisilili, da se vdajajo v svojo usodo.« Zares, oba z mitologijo razbijata mitologijo, do resnice pa ne moreta.

Haymannovo iluzijo o svetu razbijata oba spoznavalca: Sigismund in Minsky. Sigismund mu je zadal 'coup de grâce', Minsky ga je načel. V spopadu med lastnikom in lastnino, ki skuša preko žrtve in zgleda²¹³ doseči svojo človečnost

in moč, je zmaga seveda že vnaprej prisojena lastniku - tako pač zahteva metafizika drame. Minsky: »Vam je jasno, da ste prenehali bivati kot državljan in ste nam izročeni v last.« Haymann: »Pred sodiščem bom govoril in pred sodiščem bom izpričal svoj čisti namen in državljansko zvestobo!« Minsky: »Nesrečni fantast! Kaj mislite, da boste sploh lahko prišli pred sodišče? Vas je zares obsedla utvara, da vam bodo dovolili govoriti? Kdo bo danes dopustil spreminjati sodišče v tribuno za politično diverzijo? Otročji stel!« In že je zmaga Minskega. Haymann samo še nemočno opleta okoli sebe: »Lažete! ... Proti zakonu je ... Za tak svet nisem živel ... Sramota je, če ubijate vero v sistem ... Bilo bi nečloveško. Protičloveško! Uničiti človeka do njegove sence! To se ne dogaja!²¹⁴« Minsky je zmagal, ker mora zmagati spoznanje. Haymann ni več zmožen razkrinkavati Minskega, ampak je sam razkrinkan in sprejme svojo razkrinkanost. Če ni več zgloda in žrtve, ki imata smisel, potem ... potem je bil njegov protest zares gesta in je jasno, da Haymann s svojimi nazori ni dorasel svetu (resničnosti), ker je ta svet temno in noro nasilje (mit). Minsky: »Človek božji, zakon je, kar določa oblast²¹⁵, in čas je že, da bi razumeli ... Če pravite, da delate za našo družbo, bi se morali ukloniti, kajti danes je vaš podpis, kar družba zahteva!²¹⁶« Metafizika **Dialogov** pravi, da je resnica brutalna, Haymann pa te brutalnosti ne prenese. Minsky: »Pripravljen je nalog, ki določa vaši ženi izgon iz mesta, in vašim otrokom državni vzgojni zavod.« In Haymann (v slogu slabe teatralike - teza ga je skušala vse preveč osmešiti): »O bože, kakšen blazen svet! Uničiti družino!« In Haymannovo spoznanje je vzelo konec.

Trem koncem sledi še zadnji, najhujši, najbolj klavni: polom Minskega. Prvi od obeh, ki sta skušala razklano življenje naivno zlepiti - Haymann - je razkrinkan, ubit. Nobena sinteza ni mogoča, ne v odločanju za čisto najstvo, ne v prilagajanju danostim. Ali se prilagodiš danosti nasilja (Mender), ali pa danosti moralnega ugodja - in za svojo odločitev plačaš. A plačaš velikopotezno, ker vedé igraš igro na življenje in smrt, ker gledaš smrti v obraz itn. itn. (Tako bi vsaj moralo biti.) Druga dva klavna junaka morata ravno tako plačati za svoje življenje, le bolj žalostno, ker ne vidita resnice in bi se ji rada izmuznila. Zato je naravno, da zdaj, ko je bojda že vse urejeno, vse na svojih pravih mestih, vse dokazano, prejme zaslužen plačilo še zadnji, najnižji, najbolj klavni - Minsky. Njegov načrt je bil: nič tvegati, prilagoditi se svetu, ki ima oblast, zraven pa k temu spoznanju spreobrniti še vse druge in si tako ohraniti svoj duševni mir, se pravi: živeti tudi v skladu s svojo intimno naravo. Prebrisan načrt - a tudi nanj čaka neizbežni rabelj²¹⁷. Minskega duševni mir in moralno ravnovesje sta odvisna natančno od tega, da Sigismund in Haymann - tako kot so že vsi drugi - »s svobodnim pristankom!« izvolita svojo sužnost. Le nobene sile! Sila je v nasprotju z njegovo naravo. Ne mara je in se ji zato samo prilagaja. Groziti - to že, to so same besede. Ampak - storiti, ne, to ne, to bi njegov prebrisan življenjski aranžma raztrgalo. Tako meni Minsky. Svet - ta temni, nasilni, nori svet - pa meni drugače. Da se Minsky že toliko časa skriva pod njegovim okriljem, neranjen in lažniv, ne, to mu ni všeč. In tako pride ura plačila. Menderjev in Minskega šef - notranji minister - čuti, da se tla pod njim majejo in prehaja v političen napad. Zato potrebuje dokazov o zaroti, v katero bo najbrž vpletel tiste, ki spodmikajo stolček, na katerem sedi. Potrebuje dokazov o upor, potrebuje podpise obeh osumljencev, da sta - z drugimi vred seveda - pripravljala prevrat. Mender ve, da stoji in pade s

šefom. Mender igra ves čas na šefovo karto. Zato mu mora preskrbeti podpise, tako ali drugače. Zlepa ali zgrda. Rajši zlepa, če pa ne gre, naj jih izsilita bunker ali tortura.

Svet, ki ga je Minsky pravilno spoznal, le da ga je hotel prevarati in se izmuzniti njegovim zakonom, navsezadnje potegne tudi njega v svoj mehanizem. Minsky je v precepu, cepeta, stoka, prosi, a zastonj. Navsezadnje je tudi on postavljen pred dilemo: z danostjo sveta zoper sebe in zoper svoje moralno gledališče, ali pa v imenu svoje intimne narave zoper svet. In ta dilema je drugače kruta kakor Sigismundova, ki mu je - o protekcija usode! - omogočeno, da se skozi vso dramo odloča in se mu na koncu ni treba odločiti. Minsky se mora odločiti takoj. Sigismundu je usoda - mit - zaradi njegove propagirane človeške pomembnosti prizanesla, pri Minskem pa uživa, zares globoko uživa, ko vidi hreščati njegove kosti v mlinu resnice.

Minsky kar hitro izginja med čeljustmi drobilca kamnov. Prva stopnja: »Nikar Peter! Glej, ponižujem se in te prosim, ne tako. Samo ena je pot, kaj ne moreš razumeti? Zate samega te prosim. In vas prosim, profesor.« Že prosi - suženj, a še ne iskreno. Prosi žrtve - jezuit! Druga stopnja: »Prekleta norišnica! Nehajte! ... Mir! Mir! Lukas, domenila sva se (da ne bo torture). Za božjo voljo, vsi skupaj ste ponoreli! Kakšna mučilnica. Peter, nihče ne bo mučil, nihče ni pomislil na torturo. Poslušaj me! Poslušaj, pravim. Skupaj se rešujemo, bodi uvideven! Profesor, vsaj vi! Spoznali ste!« Strah za sebe narašča. Zdaj prosi za vse skupaj, tudi zase. Tretja stopnja: »Dajmo ljudje, govorimo direktno! Glejte, inženir (Mender) in jaz bi vaju morala poslati v bunker. Spoznajta! Kaj moreva pošiljati dol vaju, vaju, ki smo živeli skupaj. Zato prosim, pomagajta!« Zdaj prosi že predvsem zase. Četrta stopnja (Mender je medtem poslal Haymanna v bunker): »Lukas, ne grem s teboj! Izpusti me iz partije, prosim. Nazaj z njim (s Haymannom), če ne, absolutno ne grem s teboj!« Minsky je moral na plano - usoda mu je vzela varno zavetje. In ubogi moralist si predstavlja, da bo iz partije izpuščen! Umazane roke, te že prenese, krvavih - ne, za nobeno ceno ne. Peta stopnja (medtem zvedo, da je profesor Haymann napravil samomor): »Mene bremeniš z umorom? Naj gre vse skupaj k hudiču in prvi jaz, toda na tem mestu se te odrekam! Zaklinjam te, s tvojimi umori nimam zveze! Kolnem se ti, niti koraka ne grem več s teboj.«

Odgovornost in krivdo nasploh, to Minsky prenese, in prav rad. Konkretno, takšne, ki jo vidi, ki jo tiplje - za to nima moči. Šesta stopnja (medtem ga Mender veli aretirati): »Pusti me, dovoli mi, naj pustim. Glej, ne morem - ne zmorem več. Nisem sposoben, značaja nimam za te stvari - ne znam ... Ne prenesem, ne zmorem več te muke! Pusti me! Pretežko je breme. Ne morem ... ne morem, ne več. (Joka. Mathias odvede doktorja Minskega, ki drhti v onemoglem ihtenju.)« Konec. Ne Haymann ne Minsky nista prenesla igre, ki sta jo začela. A Haymann si je vsaj sodil sam in - ni podpisal. Minsky pa je padel na dno.

Konec. Konec vseh. Življenje je povoženo. Zmagala je samo metafizika **Dialogov**. Življenje je povoženo prav zato, da bi zmagala ta metafizika. Minskega konec nam priča o isti zmesi idejne in tezne plati, resničnosti in mita kot že prej vsi drugi. Pravičen polom človeka, ki je živel lažnivo življenje - torej polom lažnivega življenja (resničnost), a zato, da bi bila z njim dokazana tezna predpostavka (mit). Takšen zaključek nam pokaže natančno isto kot začetek: dvojnost dela, ki niha med resničnostjo življenja, ki jo je drama

odkrila, in mitologijo življenja, ki je delo nasilila in nategnila na kopito teze. Zato so **Dialogi** v samem sebi nalomljeno in umetno zlepljeno delo, ki resnico sicer v marsičem odkrivajo, hkrati pa jo, že odkrito, spet skrijejo.

Niso zadosti dosledni v upodabljanju življenja, ki se osvobajajo svoje mitologije in se tako približuje resničnosti, ampak to osvobajanje, kolikor ga je (ni ga malo) spet podrejajo in uklepajo v novo mitologijo. Pri tem pa teze ne postavljajo na konec - teza v njih ni samo prilepljena na plast resničnosti, samo na sebi čisto in od teze nenasiljeno. Njihova napaka je hujša: plast resničnosti je zaslužnjena pod oblastjo teze, ki se vmešava v delo od začetka do konca, ga preurejuje, kazí in skuša skriti za svojo gladko in dovršeno, domišljeno in izdelano površino vse, kar je resničnost že odprla.

Dialogi so rezultat obeh nasprotujočih si sil²¹⁸.

1960

OPOMBE k eseju **PRVI DIALOG O ANGELČKIH IN PEKLENŠČKIH**

1. Esej-razprava, ki jo nameravam komentirati, ima dva naslova, starejšega in mlajšega, oba iz časa-leta, ko sem esej napisal, to pa je - poletje - 1960. Prvi naslov, natipkan na enak način in na istem stroju kot sam tekst eseja, je - s svinčnikom - prečrtan. Slove: **Angelčkovi dialogi o peklu izrednih okoliščin**, moto: »Angelčki in peklenščki, oboji so mit;/ resnično je življenje, ki se jih osvobaja.« Na obratni strani lista pa je napisano s svinčnikom, z mojo pisavo: **PRVI DIALOG o angelčkih in peklenščkih**, podnaslov v oklepaju: (Kritika **Dialogov**). Drami je dal Primož Kozak (Priž) naslov po tem mojem eseju, v katerem ves čas govorim o Dialogih; drama(tik) prej naslova ni imel(a).

Po razhodu med dvema grupama znotraj skupine-gibanja okrog Revije 57, manjšo grupo sta tvorila le Priž in Janko Kos, drugo vsi ostali, razhod je trajal od srede leta 58 (začel se je kmalu po tem, ko smo se Ve(ljko)Rus, Priž in jaz vrnili iz Francije-Pariza, julija 58) do začetka 1960, smo se, ob pripravah na uprizoritev Smoletove (Dinetove) **Antigone, SAnte**, začeli spet zblíževati. Podrobno NDM. Po uspehu krstne predstave **SAnte**, ki sta jo Poz ocenila tako Boris Kraigher kot Josip Vidmar, za Priža-Kosa je bilo to dejstvo glavni razlog za zblížanje oz. za popustitev Rad kritičnega stališča do nas ostalih oz. do (ravnanja) Pučnika, smo sklenili obnoviti Revijo 57, a pod Dgč naslovom; najprej je bil moj in Dinetov predlog, da se revija imenuje Dogajanje, a sta Kos-Priž prodrli z imenom Pers(pektive).

V tem vsestransko zelo intenzivnem duhovnem in socialnem letu (60) sva se s Prižem zblížala tudi na osnovi mojega eseja o **Dia(logih)**. Dramo mi je dal v branje; prej jo je razen njega poznal le Kos. Poskušal sem napisati Krito drame oz. Kritanalizo njene PSte. Ker se Kos ni strinjal z mojo razlago, verjetno je šlo tudi za Pserotični spor, saj je moral Kos zdaj začeti Priža deliti tudi z mano, kar mu spočetka ni bilo všeč, prej si ga je, tako je domneval, nekako prilastil (podredil ne), je na moj **Prvi Dia (PrDi)** odgovoril s kontraesejem. Dal mi ga je v branje; Priž je »odobril« oba, ni se hotel opredeliti za (nob)enega od naju s Kosom, bil je diplomat in Zapl. Nakar sem jaz Kosu odgovoril z **Drugim Dia (DrDi)**, komentiranega ga bom objavil v nadaljevanju.

Oba moja eseja sta torej brala Priž in Kos. Kosu sem njegov kontraesej vrnil. On meni moja, oba. Ker tedaj še ni bilo fotokopiranja, Kosovega eseja nimam. V začetku 90-ih let sem predlagal Kosu, naj bi izdala skupaj in od

obeh komentirano to korespondenco treh esejev o **Dia**. Ni mi odgovoril. Zakaj ni bil za to, ne vem. Se ne strinja s svojimi tedanjimi stališči? Jih ga je celo sram? Bi jih rad Zamol? (Včeraj mi nekdo pove, da je pred nedavnim študentki s slavistike prepovedal pri diplomski nalogi uporabljati-navajati njegove marksistično intonirane knjige iz 70-ih in 80-ih let. Po Orwellovem scenariju, glej **Leto 1984**.)

Jaz obeh svojih esejev nisem bral od tedaj, ko sta bila napisana, torej 45 let. Tudi zdajle ju nočem prebrati vnaprej in ju šele nato komentirati. Šel bom od odstavka do odstavka in zapisoval **Opombe**. Ni važno, kakšna so bila Tamoja stališča, komentiral jih bom s svojega Dastališča, jih razlagal in delal ARF-AK, kar je glavni moj namen, ob obujanju Zge; ARF je pogoj za prehod v IsDtI. (ARFDč + VerDč gre v IsDtDč, glej MSK **ŠHM-blodnjak v GR 5**.) Motivira me radovednost, ne le vedoželjnost, kakšen sem bil - kaj sem mislil - pred skoraj pol Stola, kolikšne so razlike med takratnim in današnjim mano. Kaj vse svojega takratnega moram odvreči, kaj pa tvori rdečo nit moje eksistence, mene kot SAPOe. Če bo Kosu tale moj tekst (**Opombe**) prišel kdaj pred oči - dvomim, da ga bo hotel opaziti in priznati, da obstaja -, ga vabim, da se vključi v pogovor z mano, da po skoraj pol Stola najin Dia nadaljujeva oz. obnoviva. Zanima me seveda, kaj je Kos tedaj trdil. Morda bom več o tem izvedel iz svojega **DrDi**.

Moj tipkopis je ohranjen v slabem stanju; **DrDi** niti ne ves, nekatere strani so obžrte od miši, ker sem ga hranil z mnogimi drugimi rokopisi ob dimniku podstrešja z Razkramo na Jamovi 75, kjer sem tedaj stanoval, a svoje tekste skrival, da mi jih ne bi pri mogoči ponovni preiskavi stanovanja odvzeli-zasegli, kot so mi jih jeseni 58. OZNI sem v sobo nastavljal le nepomembne oz. že objavljene tekste. Tako sem večino gradiva ohranil; pred OZNO se je posrečilo, pred mišmi ne. Vendar jim papir očitno ni šel v slast, le deloma so ga obžrle. Morda jih je zmotila tudi vsebina esejev, že tedaj sem zastopal nepopularna, neprebavljiva stališča.

V tipkopisu popravljam le tipkovne napake; samoumevno je, da vnašam vanj zaporedne številke **Opomb**.

2. Skušam odkriti, kaj je Priž hotel, kaj je PSt **Dia**. Do eksplikacije svojega stališča prihajam šele polagoma. Najprej se uživljam v like drame in v samo dramo, da bi zmoget zaslutiti, kaj-kakšen je svet njenih junakov. To - takšna - je moja metoda od nekdej. Pri bravcih mi je povzročala nemalo težav, kajti niso vedeli, kaj trdim jaz, kaj obravnavani liki iz dram (tekstov kot predmetov). Bravci so navajeni - vsaj bravci iz moje in prejšnjih Gene -, da so stvari-odnosi pregledni do samoumevnosti. Da se na prvi pogled razloči: to trdim jaz, interpret-kritik, to trdijo obravnavani liki. Ti so za takšnega Anlna zmerom, po Stri, zunaj Anlna, njegov - preučevani, tudi kritizirani - objekt, medtem ko jaz like dram in sveta Ponot, so tudi del mene in jaz del njih, govorim iz njih, a tudi iz sebe, kar dela včasih zavajajoč vtis Infe. Bravec mora biti pozoren in sam aktiven, sam RR (rekonstruirati) moje stališče. Od bravca terjam veliko umskega in eksistencialnega napora, predvsem pa Dgč razmerje do sveta-ljudi kot drugih. Drugi mi - Člu - naj ne bi bili tuji, predmeti, nevtralni, sredstva, »objektivizirani«, kar je alibi; takšni so za TradSLZ, posebej za velikega instrumentalista Kosa. Da se jih obvladati, to je Prikr(iti) namen SLZa (UZni), medtem ko si jaz preprečujem obvladovanje drugih, terjam ga le od sebe, kot

samoobvladovanje. Téma vladanja - oblasti - pa je téma, ki sem jo razvil že v Pers, v času okrog 60. Jo bom našel tudi v **PrDi**? Moral bi jo, tako bistvena je bila - in je še - zame: Krita pollašanja. To je prva rdeča nit moje eksistence.

3. Očitno je to moja izhodiščna teza oz. VIS. Gre - šlo mi je - za dogajanje biti, kot sem jo pojmoval z RR Heid(eggerj)eve Fije, za držo zoper igro-igrivost. Igra je bila v meni Int(imno) od nekdaj, a sem se zoper njo boril, ker sem se bal, da bi me čezmerno zanesla v neodgovornost, v samovoljo; v tem sem bil po »naravi« ničejanec. Šele po Notpolomu svoje - in naše grupne - drža (VISa) 64-65 sem se odprl igri, v nji (po)ls celo novo bit(nost) kot lepo reč, na osnovi debat z Marnikom, Šalamunom, tudi bratom AlešemK. Tedaj sem - v drugi polovici 60-ih let - iznašel-artikuliral izraz ludizem.

Tako sem postopoma rasel: si priznaval, kar sem bil, a skušal to svojo determiniranost - pogojenost - preOsm. Upam, da se mi je posrečilo. Leta 60 se mi še ni. Igro sem pripis(ov)al PriSo Prižu, v tej točki sem ga odklanjal: kot protoludista, kot Manipulanta. A je bil to-tak le deloma, ena EV v njem, z drugo - z resnobnostjo - sta se obe potezi tolkli, trli, Priža razpenjali na križ. Medtem ko je njegov PriSo Kos že tedaj skoraj povsem pristal na Igro-Manipulacijo - na Rad instrumentalizacijo - sveta, le da jo je v namenu, da bi bil v okolju uspešen, Prikr, enkrat pod strinjanje z MGG, vse do 63-64, nato z Mrkom, 70- in 90-leta, danes s Kršem-Katom. A so mu te drža zmerom - Strno - le maske, ki jih mirne duše zamenjuje, v ničemer ga ne obvezujejo. Do vsega okrog sebe je v nevtralnoinstrumentalnem odnosu, medtem ko je - več kot le naj bi bilo - zame vse v EkP odnosu. To je ena bistvenih razlik med najinima VISoma.

4. Zame je Tem Vrta resničnost kot pot uresničevanja resničnosti (biti, cilja), ki je višji-vrednejši od Čla. Glej moj esej **V pogovoru s samim seboj (EPP 1)**.

5. Že tedaj sem močno odklanjal Pvtz; likom **Dia** sem očital Pvtz, trud zgolj za rešitev vsakega Čla kot Pska posebej oz. samega sebe. Priž je zato po moji presoji potoval v Avz (avtizem).

6. Odklanjam - tedaj in danes - za Vedoločena pravila Dbe in najvišjo Vrto v Dbi, ki je pollašanje, nadmočevanje, težnja po zmagi. Tip: od vse naše peterice, ki smo poleti 58 v vrtni uti ob Priževi hiši sklenili, da bomo napisali vsak svoj Krit Kar k TaPtjprogramu, je v Dbi najbolj zmagal Kos. Priž in Puč(nik) sta biološko popustila, VeRus se je umaknil na drugi tir, DaSDb je povsem nenaklonjena njegovim idejam, jaz bivam na robu (S)Dbe, deloma celo zunaj nje, zunaj SNara; če bi mogel, bi »živel« tudi zunaj Čla kot ldbitja. Kos, ki se je zdel dolga leta najbolj skeptičen do oblasti oz. najbolj zadržan, predvsem kot (U)Znik, je nazadnje - danes - pokazal svojo PriPrabarvo: postal je soavtor programa Janševe SDS. Po 44-tih letih je najbolj uspel. A že na **Dia** je odgovoril kot zmagovalec. Štirje Priževi liki so propadli ali pa so le uporabljeni, Minsky, in negotovi, Sigis(mund), Kos pa triumfira. Triumfira v nečem, kar je bilo zame že 60 Neg dejstvo, danes pa je še bolj: v Zgi Dbe, ki ni isto kot Zg dogajanja, kot Zg smisla (Zisla).

7. To moje stališče je najkrajši mogoči povzetek mojega odnosa do tim. SeHa. SeH sem Kritikaliziral v vrsti dram, ki so nastajale od srede 50-ih let naprej, najbolj v Tork(arj)eviD, v **Deliriju**, že v **Pravljici o smehu** (59). Prof Haymann je bil zame - tudi za Priža - predstavnik SeHa; ta lik je Priža okupiral vse do kraja, do lika rektorja Samsona v **Kong(res)u**. Deloma je v njem prepoznaval svojega očeta Ferda; deloma je celo simpatiziral z njim, a si obenem ni mogel kaj, da ga ne bi kljub priznanju njegove Trag(ičnost)i odklanjal kot - Strno - nujno ponesrečenje, tudi v Bernardu, **Afera**. Morda sem jaz z izbiro karakterizirajočih besed ničesnost tega lika-drže - »votlo, absurden, prazen patos« - pretiraval v eno (Krit) smer.

8. V Menderju je slikal Priž našega sošolca s FF-Fije Staneta Saksido, ki je bil na OZNI zadolžen za študijsko psihološko analizo naše grupe, preučeval je tudi moje zaplenjene dnevnike. Priž je takšne instrumentalne cinike po svoje občudoval; iz Menderja je zrasel Komisar, **Afera**. Morda je tu koren njegovega občudovanja Kosa kot ledenega instrumentalista. Vendar s Saksido ne bi mogel prijateljevati, Stane je bil preveč temna Os(ebnost), Kosa pa je toleriral, ker je Kos svoj instrumentalizem Prikr z Etvlogami. A ga je Priž pred So spregledal, o tem mi je 81-leta govoril. Kos se je »šparal«, obrabljal je le svoje maske, Saksida pa se je potrošil, z Že in alkoholom. Bil je Čl - menda še živi - kratke sape, brez Praambicije, medtem ko je Kosova brez meja. - Bodo te moje **Opombe** tudi obračun s Kosom? Verjetno, ne morem, da ne bi bil kako angažiran, se boril za določeno držo, drugo pa sesuval.

9. To je Priževa teza: Čl živi v igri in sam; nemalo teza Ekmza (eksistencializma). Vendar Priž ni hotel ne mogel pristati na to tezo-Res(nic)o. Njegov problem je bil: kako jo vendarle premagati. To je bil problem vse MGGe. Nekaj časa - ali v določenih časih - se je zdelo, da odgovarjamo na vprašanje enako, dejansko pa smo ga reševali vsak po svoje. Zato smo se morali raziti. Da pa se bomo tako močno, kot sva se midva s Kosom - tudi s Pučem, Šelom, Božičem itn., z De in Le), pa si nisem bil predstavljal.

10. Opredeljujem, kaj je bil takrat za Priža in celotno MGG Stl: parodija Javi, sodišče kot farsa in alibi, P(rav)ica kot do kraja instrumentalizirana Vrta. Te sodbe Priž ni dal kar tako ali po golem navdihu. Utemeljevali smo jo na osnovi več kot desetletnega opazovanja, Kritikaliz, védenja o naravi Stla oz. kar PtjKoma. Ni čudno, da nas je hotela oblast likvidirati, ko je ugotovila, kako daleč smo že prišli v Kritpresoji njene Stre. Likvidacijo je začela pri Puču, ker ga je imela za edinega Prapolitika med nami. Z njo bi nadaljevala, če bi se tudi ostali odločili za Polo, v tem primeru seveda za RevPolo, celo za nekakšno ilegalo. A se nismo. Pa ne zategadelj, ker bi bili predvsem strahopetni - nekaj strahu je seveda bilo v nas -, ampak ker je bila naša naloga RazReše in ne Polakcija.

Dia in moj esej o **Dia (PrDi)** je dokaz našega načrta RazReše, ne Pole. Z esejem nisem šel v Jav (v PtjJav), da bi vplival na ljudi; ohranil sem ga zase oz. za uporabo v MGGi; enako Kos. V DbJav smo se spustili šele s Pers, a dozirano, v domenjenem okviru Kule. To smo delali zavestno in ne le kot taktiko. Tisti, ki so nam očitali, da smo le »dvorna in/ali plačana opozicija«, recimo Vl(adimir)Kavčič, so nas imeli za Polike, ki si ne upamo reči zadnje

besede, zato za nesolidarne s Pučem, ki da je edini govoril Priresnico. Motili so se, presojali so s svojega stališča; oni so bili taktizerji-Poliki, mene - in Priža - pa je motivirala RazReše. Tu je bila Tem razlika med nami in Pučem. Na eni točki smo sodelovali, na drugi pa sta mi bila Pir(jeve)c in Zup(an) bistveno bližja od Puča. Sem Fif, ne Polakter. To sem dokazal po letu 90, medtem ko se Kos prav zdaj bliža vlogi Polakterja, zdaj namreč, ko ne tvega Pereksistence. Zdaj, ko je Pola manipulacija kot takšna, strankarska Db. Medtem ko je bila za Puča 58 (še 63) ekstatična vizionarska drža, s katero je Posn PV-LRevarje, Kidriča in Kardelja (KaKija), ne Gruma, Bartola, Mraka.

11. Kdo je vzdržal to EkP preizkušnjo do konca? MOč ne, njemu se je VIS sesul že kmalu PoV. Furlan je morda ohranil svoj PV VIS, a pogojno; po vrnitvi iz zapora se je zatekel v KC, zahajal je v cerkev, k molitvi. (Celo MOč je čutil to usmeritev, vsaj v PoV zaporu, kar pričujejo nekateri njegovi zaporniški soneti.) Zup je vzdržal, a paradokсно: Zup je iz PV ludista regrediral - v zadnjem letu zapora - v SeH ideologa, **Barbara** itn. Kaj pomeni vzdržati Bio(loško)moč? MOč je želel v zaporu narediti Sm, kot Haymann; Klinčeva ga je naredila. Morda celo Košir na Golem otoku; ali pa so ga ubili, ne vem. Čeprav namena umora najbrž niso imeli, hoteli so ljudi mučiti, jih zlomiti. Sm-S je bil(a) s stališča oznovcev prelahak izhod.

12. To je bila Priževa - in vse MGGe - teza: da so SeH-ideologi - Tork itn. - vsestransko nedorasli Zg dogajanja, Zisli. Mi smo ji skušali biti dorasli. Nam je uspelo? Komu od nas?

13. V tej presoji Menderja je vsebovan že Komisarjev lik. Tedaj ko sem pisal **PrDi**, sem **Afero** že poznal, Priž mi jo je dal brati zato, da bi našel morda v meni zaščito ali oporo. Kos, ki je bil zadovoljen z **Dia** - danes vem zakaj, Nih je Kosov resnični svet -, mu je **Afero** raztrgal. Priž je bil nesrečen in negotov. Dramo mi je prinesel na Jamovo, ves v strahu, kaj bom rekel. Na dušek sem jo prebral, bil nad njo navdušen, mnogo bolj kot nad **Dia**. Ker mi Priž ni povsem verjel, Kosa je visoko (najviše?) cenil, sem mu svetoval, naj da **Afero** v branje svojemu konkurentu v dramatiki, Dinetu; če bo ta z njo zadovoljen, je lahko prepričan, da je res sijajna. Dine, ki Priža ni preveč cenil in bi mu rad, kot zmerom, njegovo Umetstvaritev razčefedral, mu je priznal - moral priznati -, da je drama izredna. Zato smo jo na Odru 57 tudi uprizorili.

14. Analiziram - povzemam - Priža in **Dia**, seveda kot sem ju razumel. Pojmi, ki jih pri tem uporabljam, so moji, v Pers jih podrobno razvijam: (ob)last in (s)last. Še danes mislim, da sem Priža točno zadel. To je bila njegova PSt: upoštevati svojo Intnaravo, ki je želja po (ob)lasti in (s)lasti in obenem težnja po Perodgovornosti, po biti moralen; torej zmerom upoštevati okolje, tj. svet, kakršen je: tekma (boj) na zmago, krut Dbsistem (Stl), ki je takorekoč nesposobiten, nepremagljiv. To je točka Priževe EkP stiske.

15. V Sigisu slika Priž sebe, gre za avtoportret; moje analize Sigisa - torej njega samega - mi ni zameril. V teh rečeh je bil neverjetno - včasih celo preveč - v AK; kot da mu manjka samozavest. Donhuanstvo je bil njegov program, ne le - morda sploh ne toliko stvarno - njegova fizična potreba. K-da

je v ženskarjenju najdeval vsaj začasen izhod iz komaj obvladljivih EkP stisk. Podobno so bili usmerjeni tudi Puč, Šel(igo) in Zajc. Kosu je bil ta moment povsem tuj. Jaz sem se nahajal nekje med obema skrajnostma. Že(nske) so mi bile področje izkustva, morda do neke mere samopotrjevanja, nikakor pa ne program. Najin odnos z Alo je bil prezavezujoč, čeprav sem jo neredko varal. Ni postal formalen kot pri ostalih omenjenih z njihovimi soprogami. Bili so, vsak zase, res bolj sam(otn)i in v igri kot jaz.

Se je Priž bal prav tega: da bi preveč popustil svojemu ludizmu, padel v Cin, in zato ni hotel pristati sredi 60-ih let na Lud(izem)? Kos je tedaj na RMgo še manj pristajal, kar pa ga kasneje - sredi 90-ih let - ni oviralo, da ne bi svojega razmerja do RMge iz 60-ih let potvoril in se delal, K-da je NotPri(stno) sprejel Šalamuna, **Poker**. Kosove RR za nazaj, to vključuje tudi njegov odnos do Puča, niso le manipulacije, ampak s podatki-dejstvi dokazljive laži. Za Kosa seveda niso laži, ker ne prizna razlike med lažjo in resnico; zanj je vse odvisno le od njegovega - kogarkoli - trenutnega interesa. Je Polik po naravi. Res je tisto, kar postane res, res postane pa tisto, kar se oblastniku - tudi v SLZu - posreči uveljaviti kot resnico. Tu sta se ujela s THom: da Rese o Resi ni. Naj se je Priž v svojih slabih trenutkih-časih še tako prepričeval v ta Cin, ni mogel pristati nanj, terjatev po Resi kot Abs terjatev ga je v Noti žrla in nazadnje, 81, ubila. Kosa ne žre nič. Nitičasni neuspehi ne. Ve, da nas bo vse preživel; ko bo ostal le še on, bo znova napisal Zgo vsega, ki bo RR po njegovem interesu. Njegov Cin je brezmejen. Naj ga zato občudujem? Še Priž je mogel občudovati Menderja in Komisarja le deloma.

16. Poudarjanje, da gre za Morobnašanje, je imelo okrog 60 poseben pomen. Morda bomo v **PrDi** še srečali mojo Krito lepe duše ali lepodušnosti, ki pomeni, da Čl čuti moralno - etično -, a teh občutkov ne uresničuje v stvarnosti; celo ne čuti potrebe, da bi jih uresničeval, tj. udejanjal, iz besed-občutkov RR v dejanja. MGG je menila, da je prav to rak-rana Gene SeHa-humanistov. Ptji da so na ravni objektivnih dejstev - družbe in Pole - lezli v rit, se ji prilagajali - tudi prilagajanje je bil zame tak Neg pojem -, v svoji Noti pa so vzdrževali do Ptje Mordistance. Te distance do Ptje - do njenih zlodel - tak lepodušnež ni pokazal, zanj je vedel le on in njegovi Prili, ostala je v intimi; odtod tudi - Neg mišljen - izraz: InH.

Konkreten primer ob koncu-likvidaciji Revije 57 in naše grupe. Puča ni Ptja le zaprla, vrgla ga je tudi iz službe; z VeRusom sva v letu prej dosegla, da je postal pomožni asistent pri katedri (za čisto Fijo), kjer sva bila redno zaposlena-nastavljena asistenta. Puč je živel gmotno slabo, preživljal se je tudi s priložnostnimi deli, metal premog na železniški postaji itn. Nihče od tim. Kršsocialistov in sploh InHumstov, ki so tvorili večino v zboru Profov Faksa (FF), ni tvegala niti besede zanj. Puč je bil res le pomožni, začasno nastavljeni asistent, odločanje o njegovem odpustu ni sodilo v polnomočje Profov. Nekoliko težje je bilo z mano. Oblast je imela srečo, da se mi je ravno tedaj - 1.XI.58, ko me je dalo sodišče v preiskavo zaradi sovražne propagande (češ da sem pomagal Puču pisati članek, zaradi katerega so ga zaprli), iztekel triletni rok, za katerega sem bil imenovan oz. izvoljen na asistentsko mesto. Pravnih možnosti rešiti me Profi res niso imeli; a zakaj ni - na sejah - nihče postavil niti vprašanja, v čem je moja krivda, zaradi katere - česa - nisem bil več potrjen. (Nekaj je drenchjal le Bogo Grafenauer, a ...)

Evidentno pa je, da bi morali protestirati - se vmešati - ob primeru VeRusa, če bi hoteli biti skladni s svojim Humom, KršHumom, Grošelj, Gogala, ali InHumom laične narave, Boršnikova, Leben, Sovre itn.; bili so številni. Nihče ni niti pisnil. VeRusa so izključili sredi njegovega mandata, po letu in pol. Da bi ga lahko izključili, da bi bil njihov odlok pravno veljaven, so mu priredili sojenje znotraj same univerze, izbrali so komisijo samih UProfov, po možnosti KršHumstov in IntHumstov, Profa psihiatrije itn., da so VeRusu sodili. Obsodili so ga zaradi njegovega Negodnosa do Zni! (VeRus je postal po 90 zaslužni Prof iste Univerze, akademik, mednarodno priznan strokovnjak-Znik!) Toživec, kasnejši kritik Ptje ob dahavskih procesih, docent Kobe s pravnega faksa, je navajal VeRusove izjave o Zni lRkrit tipa, a ni povedal, da so to privatne izjave iz privatnih pisem, ki jih je pisal sin iz Pariza očetu Josipu Rusu, ta je bil tedaj celo Preds SParlamenta; pregledovali so in prepisovali pošto! Klasprimer kršenja zakonov; Tip Stl Mora. UProf Humsti so Stl odklanjali, če so ga detektirali v SovZi; v lastni DbDži, kjer bi bilo edino moralno, če bi dvignili glas, pa so skrbeli le za svojo korist. To je MGGo najbolj odbijalo, dvojna Mora, Hino.

Sistem SDbe, še posebej pa njena Kullnca, je temeljil na tej dvojni Mori, ki je bila seveda AMora. Odtod kasnejša Urb(ančič)eva Cinugotovitev: Morala=amoralna, glej moj Pniz v **RSD: M=A**. Vsakdo (MGG pa na to ni pristala) je tedaj živel sam-osamljen in igral igro z oblastjo, pazil, da ni naredil napake in da ga sistem ne bi zadel, vrgel iz igre, kot je Puča. Najhuje ga je zadel z zaporom; v takšnem sta se znašla Sigis in Hay(mann). Priž je glede te teme proces že predvide(va)l, **Dia** so napisani jeseni 56, glej Prižev lastni zaznamek o tem; v knjigi **Gnila voda, Dodatek**, sem v **Dodatku** objavil fotokopijo tega zaznamka, zadnjo stran izvirnega tipkopisa **Dia**. Tudi midva z VeRusom sva bila udarjena gmotno in Polstrogo, bila sva na cesti in v sodni preiskavi. O tem in še o hujših rečeh, o procesih in dolgoletnih zaporih zoper Furlana, umoru Nagodeta, prepovedi tiskanja oz. uprizarjanja, celo izgubljanja tekstov (VIKralja zbirka novel **Človek, ki je strigel z ušesi**, Mrakov **Robespierre**, Kovačičev **Zlati poročnik**, Zupanovi teksti itn.), so se Humsti delali, kot da jih ni. Da ni vprašanja Koc(bek). Morda so nekateri kdaj Koca celo obiskali, a redki; večina, ki je po 1990 izjavljala, kako so z njim simpatizirali, se je umaknila v molk; razumem, da so se bali.

Vsi smo se bali, treba je bilo izbirati med izločenostjo iz Dbe (celo zaporom) in Moro. Stiska, v katero je Ptja naganjala ljudi, je bila res huda, Ptja je ljudi načrtno - načelno in praktično - lomila, trla, hotela iz njih narediti hlapce; sanja o realizaciji SAPOe je bila laž. Pa vendar, MGG je vsaj nekaj poskušala; če ne bi, ne bi naših revij oblast večkrat likvidirala, Besedo leta 57, Revijo 57 leta 58, Pers leta 64, iz uredništva Problemov so naju s Pircem vrgli 72 itn. Da o v teh revijah objavljenih tekstih, tudi o **Dia** in **Aferi**, mojem eseju o **Nuni** in **Olimpija-Bagnolet**, ki sem ju moral 63 izločiti iz revije Pers na pritisk samega NotMistra oz. CKja za njim, o prepovedi Rožančeve drame **Topla greda** itn. niti ne govorim. Nekaj smo storili, morda ravno toliko, da nas ni zaneslo v MimDč-EDč na stran - EV - DDča, kot je Puča in ostale šele v drugi polovici 80-ih let, ko je bil PolDž pritisk na ljudi že bistveno zmanjšan. SDbo smo ozaveščali, oblikovali z novimi - Dgč - Vrtami od Ptjskih; oblast Ptje smo izvotljevali od znotraj, načrtno in sistematično, skoz nekaj desetletij. Skušali smo združiti PerČto z obnašanjem - praktičnim ravnanjem - v Dbi.

Kos je na začetku svoje poti hudo grešil; Koca je tedaj, ko bi ga pred Ptjo moral braniti (ob izidu **Strahu in poguma**), napadel. Dokler je bil Kos povezan z MGGo, med 53 in 63 (z izjemo časa med poletjem 58 in začetkom 60), je našel Prapot, bil dejavno nraven. Kasneje se je zapisal v službo ČirZlcu oz. Ptji, med 64 in začetkom 90-ih let; deloma tudi Božič, bolj Hudeček. Ostali smo vztrajali v drži, ki jo je artikuliral prav Sigis v **Dia**; Priž manj od ostalih, vendar tudi, vsaj v svojem najnravnejšem obdobju, okrog 62, ko sta bila z VeRusom glavna urednika Pers. Priž je potreboval osebno oporo v PriSo; VeRus mu jo je dajal. Kos ga je korumpiral, podpihoval je Neg točke v njem; ravno dvojnost med Moro in obnašanjem v SDbi.

17. Odločno in suvereno sodim, ne le presojam; sodim ES ljudi, primerjam jih med sabo po njihovi Et itn. vrednosti. Sigisa postavljam višje od Haya, a to tudi kot Fif utemeljim. Takšen sem ostal do danes, celo brezobziren v svojih (ob)sodbah; vendar pazim, da ostajajo le zapisane v tekstih, ki so Javi le pogojno dostopni, ne izvajam pa iz njih konsekvenc, kot jih sodišča, da obsojenca predajo v zapor ipd. Morsodbo sem izvajal le v Kuli. To ni Pvtz; za svoje sodbe jemljem nase odgovornost; tudi ni Totrealizacija obsodb, katere cilj je likvidacija sočla-obsojenca, nepravega. Moj namen je bil že 60 Dia kot polemika; kadar sem mogel, sem jo zapisal v DbJavi. Leta 60 že v Pers, ki je polna mojih Kritspisov, tudi do Ptje. Da nisem objavil v Pers **PrDi** in **DrDi**, je naključje, teksta sta se mi zdela verjetno preAbst za KulDb boj, ali pa do Priža preKrit. Smo pa objavili v Pers **Dia** kot dramo, jaz sem jo celo - na Odru 57 - režiral, datum: 1962.

Gotovo da so robovi mojega obnašanja, kjer sem bil tudi jaz vprašljiv; premalo sem protestiral zoper zlo v Dbi. Tudi zame velja moja analiza v **PrDi**, moram jo vzeti kot ARF in AK. S pisanjem obeh esejev sem poglobljaj-širil ravno ARF-AK početje. Nisem hotel, da me Ptja likvidira, kot je Nagodeta ali/in Puča, ki ju je izrinila iz Ža oz. Slje-SDbe. Hotel sem najti mesto nekje med Mrakom in PV Komsti, ki - kakor - so sodelovali v reviji Sodobnost, tudi MOč. Menim, da se mi je - ne le meni - namen posrečil. V najdenju te mere med pretiranim umikom (v lepodušništvo) in pretiranim bojem (SV) zoper Ptjo (MimDčem) je MGG izdelovala SIZ, ki naj ne bi padla v AnK, a tudi ne v Pvtz. Večina MGGe se je prepustila AnKu šele v drugi polovici 80-ih let, tedaj se je politizirala; pomagala je sicer k osamosvojitvi SNDže, a kot (s)politizirana začela kopati grob Tem usmeritvi, ki sem jo jaz zagovarjal naprej: ARF-AK smodelu Dča. Danes je poplitvena, tržna, Ideolcenena, pomaga k AD Kule kot Tradsistema Vrt; ne (po)Is - poišče - novih Vrt, v duhu Isa Dti. Mislim na Kosa, Božiča, Graf(enauerj)a, Janč(arj)a, tudi VeRusa; na Le in De. Velik del MGGe pa je fizično umrl, Priž, Dine, Arzenšek, Rožanc, Strniša ...

18. Spet povzemam Priža. To ni moje - ne takratno ne današnje - stališče. Oz. je bilo, a desetletje prej, okrog 50, ko sem se vdajal črnemu Ekzmu. S pomočjo Hegla in Kierkegarda (Kršusmeritve) sem OIS v sebi premagal.

19. Razlago Priža razvijam in to tako, da pokažem Notprotislovje njegove drže. Kažem mu, da je njegova - tudi Sigisova - težnja po biti moralen nesmiselna, odveč; da si sam nasprotuje. Zadel sem ga v polno. Odkril sem Priževo Ahilovo peto, dobro sem ga poznal. Vse Ž je nihal med obema spoznanjema-

Vrtama; zdi se, da dileme do Si ni (raz)rešil. Je bila njegova S le Prikr(it) - nezaveden - Sm? (S to sodbo, kot zmerom, pretiravam.) Je vendarle bolj Posn(emal) Haqa kot Sigisa? V EV Sigisa je vzdržal, dokler se je dalo, dokler je bil mlad. A od leta 60 do 81, leto njegove Si, je minilo 20 let, Sigis ni bil več mogoč. Točka Sigisa, ki se vrne neobremenjen iz zapora, je točka mladega Čla, pred katerim je še vse Ž, ni se še uresničil, ni se še odločil, kaj bo: ali bo šel po poti Morzloma, kot najin mladostni PriSo Tit (Vidmar), ali bo nadaljeval pot, kakršno je začrtal z urednikovanjem Pers 62-63, nato z dramama **Kongres** in **Legenda o svetem Che**, napisanima v drugi polovici 60-ih let.

V **Kongresu** se polagoma že odpoveduje **Aferi**, v njej ni več lika Krstna (Kristijana), kot celota pa je **Kong** še na liniji **Dia-Afere**, medtem ko je **Che** že jasna destitucija, demoralizacija, spoznanje - pristanek na spoznanje -, da je LR mrtva, neuspešna (brez uspešnosti v ZgDbi pa je nesmiselna). LRevarja (Cheja) vsi zapustijo; ostane do kraja sam, izgubljen, nemočen, s tem pa - dokler dramatik še ceni nivo Dbe in Zge - sam svoja negacija, AD. Morda je s Chejem Priž cikal tudi na Puča, ki je živel v tujini, a se je tam glede na SDbZgo povsem privatiziral. Morda je mislil celo nase. Morda se je tu začelo premišljevanje, ki ga je zaostрил Šel v **Ani** sredi 80-ih let: da se da - je treba - zamenjati LRevo z DRevo? Da bi se Che rešil, če bi postal DRevar? A kako naj postane Che DRevar? Puču se je to posrečilo, ker je svojo Krito Ptje iz 58 razložil kot De-držo. A Puč s Ptjo ni bil nikdar Not ldn, ostajal je Km individualist, kot Simon iz **Afere**; v Simonu je Priž naslikal Pučev portret. Medtem ko je Priž Rad Ponot(ranjil) like svoje Dne, očeta Ferda, strica Juša, predvsem pa polstrica Vlada Kozaka.

Kos je zlahka preskočil od Mrkideologa v ideologa KCe, z nobeno držo - z ničemer na svetu - se ni NotPri poistil. Kos je Priža fasciniral ravno s tem, da je bil (Kos) tako nesposoben zagoreti, videti v čem kaj usodnega, velikega, Romsmiselnega, res čezmerno lepega, nekaj, kar (pri)sili Čla v čezmerno akcijo, v - izbiram Prabesedo - ljezen, celo v lDdr. Priž je skoz like **Afere** (in skoz Cheja) ljubil LRevo; za Kosa je bila Ptja eno od sredstev - instrumentov -, s katerim se Čl uveljavlja v Dbsvetu, se ščiti, a tudi zmaguje. Za Priža je bila LR več od vsakega interesa. Naj je Priž še tolikokrat ravnal (pre)taktizersko, naj je upošteval preveč Zunpritisikov, naj se je preveč - banalno - bal (vsi smo se, tudi jaz, vse, kar zanj, velja tudi zame, čeprav v Dgč razmerjih), svoji viziji NSveta, NČla, cankarjanski viziji, ki se je nadaljevala v PV Komstih, se ni mogel odreči. Kos je dejansko niti razumel ni, zato je bil do nje lahko ledeno suveren, to pa je Priž občudoval kot Notmoč svojega PriSo. Priža je lDdr - do LReve - zlomila (ubila), Kos ostaja nedotakljiv kot prazen zrak. Ž kot takšno mu je lahkotna pesmica. S stališča Ete - tudi NKNMeša - pa se tej drži reče Cin.

20. To je bila moja platforma, že od nekdanj; z njo - na njej - sem ustanavljal dejavne Kulgrupe. Na njej sem utemeljil svoje razmerje - zakon - z Alo; Priž je svoj zakon koncipiral povsem Dgč, na Dgč temeljih, mnogo bolj kot institucijo, kot sodelovanje v eliti, obenem pa kot nravno, seveda na ravni izjave (za Jav); to je tisto, kar pri Haqu kritizira. Zato svojemu načelu-izbiri ni mogel ostati zvest in je kršil prav tisto, kar je imel za najvišjo Vrto. V primežu med obojim se ni mogel znajti.

A ko se je bližal ljudem in so mu ti s tem postajali bližnji - recimo v času urednikovanja Pers -, je bil najboljši. Tedaj sva tudi najbolje sodelovala. Je naključje, da se je tik pred So odločil zame, se odpovedal Kosu, točneje: kosovstvu (in zlobčevstvu)? Če se je odločil zame, se ni toliko zase kot za Pvnika, ampak za mojo držo LdDr, ki je bila okrog 81 tudi ljezen do SDbe, do KulPolJavi; tedaj sem se v nji močno angažiral, čas začetka izhajanja NoRe, katere duhovni pobudnik sem bil jaz; od nje sem se odmaknil šele okrog 86, ko so se moji PriSo politizirali. Z Alo sva vzdržala pol Stola v največji CKP bližini, čeprav sem jo medtem tudi varal, izdajal, a ji to povedal. Je Priž povedal svoji soprogi za svoja morebitna izdajstva-varanja? Niti Dine ni svoji, ki je zvedela za neko najino eskapado s prostitutkami v prvi polovici 60-ih let (v hotelu v Podutiku) od tujih ljudi; Ali sem svoje početje prostovoljno razkril, Dine ga je Zdenki tajil do konca. Ker je bila med nama prva Vrta priznavanje Rese (ARF-AK), je zakon vzdržal: v njem sva postajala eno, dva v enem. Živel, ne le igral sem tudi njene EV, ona moje. Prežela sva se. Tako sem držal svojo samoto-osamljenost - sebe kot zver, kot AgrEkzPldo - v rokah. Dine je moral podpisati svojo smrtno obsodbo, se predati alkoholizmu kot podaljšanemu Smu, ko je vizija iz **SAnte** v njem, že v **SmKrstu**, uplahnila. A že v **SAnti** sva se z Dinetom (raz)ločila, to je bila tedaj verjetno največja razlika med nama. SAnto je naslikal kot povsem samo, s tem je slikal - projekcijo - sebe. Meni je bila bližja Kristanova drža, glej **Samosvojega**, odnos Mižan in Ivanka, pa drža para Krim-Nina iz **Rojstva**, čeprav brez Vojsatososa in Hera. Dineta je osamljenost pokončala. Koliko varnosti je dajala Prižu njegova odločitev?

21. NTM moram opozoriti na spremembo v mojem izrazoslovju. Okrog 60 sem besedo »drugi« uporabljaj v Negpomenu: drugi so Db. Bolj Poz mi je bil izraz »bližnji«. Danes zidam na besedi Dr in Dt vse bolj Poz; bližnji mi je vse preveč ud NSSi, Rodu, Nara itn. Bravec naj bo torej pazljiv. Drugi v **PrDi** je moj Sž. Priž prizna drugega kot Sža, ne pa bližnjega kot Poz bitje. Do bližnjega Sigis ne more, živi v nekakšni splendid isolation. Priž je prihajal do bližnjih v stiku s PriSo, z mano itn. Koliko mu je Kos mogel biti bližnji? Mu ni bil le oporalibi? Celole - ali vsaj predvsem - sredstvo?

In sta si postala s Kosom bot. Ne da bi se oba narave t(akšn)ega njunega razmerja zavedala, vsaj dolgo ne. Zna Kos sploh razločiti med Člom kot instrumentom in Člom kot bližnjim? Zdi se, da svojo IntDno - ženo Darko, hčerko Tinko, posebno pa minigenija, sinka Matevžka - izvzema iz »drugih«, iz gole ZunDbe. Ni prešel Kos sam v IntDn, torej v InH, ki ga je nekoč - med 50 in 60 - napadal? Vendar, ali ga je napadal v imenu vizije Poz Vrte, kot jaz v imenu uresničevanja - dogajanja - nemetafizične biti? Dvomim. Kos ni nikdar sprejel moje fije iz Pers. Že tedaj se je začel oblikovati kot nekdo, ki gleda na svet - na vse, tudi na Čla - s kozmične distance. To smo mu tudi očitati. Naenkrat se je pokazalo, da je z nami angažiran le navidez. Ker je najbrž to sam čutil - se prej ko prej tega zavedel -, je izrabil prvo priložnost (Pučevo ponovno aretacijo jeseni 63), da se je odmaknil od MGGe, od - celo že prej pogojno - bližnjih. Zato je lahko prestopil k Ptji, prek svojega PriSo ČirZlca, ne kot njen član, ampak kot njen sodelavec. To mu je bolj ustrezalo, ostajal je bolj avtonomen; a je ustrezalo tudi sami Ptji, ki je s tem dobivala dokaz, da so z njo tudi neodvisni ljudje, recimo Kos, ki je bil prej predstavnik MGGe in ga je Ptja okrog 57 - konec Besede - imela zato zelo na piki.

22. Vzpostavljanje - sploh priznavanje - tega mostu (kot nečesa Poz) je bila ena največjih težav za Priža. S Kosom sta do Ptje-oblasti (z)gradila le pontonski most, torej zelo začasen, ad usum Delphini. Ko Kos mostu ni več potreboval - Priž tega trenutka ni čakal -, ga je razdril in postavil nov pontonski most, tokrat k Janši in KČi. Zanj je vse konstrukt; zame je veliko reči konstrukt, temeljna pa mi je vera v (po)ls Dti. Bistven mi je VerDč - ob ARF-Dču in lsDtiDču.

23. Takšen tip moje analize litdel je bil Alt(ernativ)a TradSLZu. TradSLZa analiza »metafizike«, tj. Fifosnov nekega Litteksta ni zanimala ali vsaj le drugostopenjsko, kolikor je bilo SLZ sploh sposobno - izučeno - razmišljati v tej smeri. JMaha(nič) ipd. so bili po bistvu - Strno - nasprotni(ki) takšnega pristopa - branja - lite. Tudi Lipe Kalan. Kos je izdelal Psanalizo PStur. Jaz sem s Fifanalizo začel že s - prelomnim, objavljenim - tekstom o Canovem **Pohu (Problem Poha ...)**, 1951, izšlo v reviji Novi svet. **PrDi** je nadaljevanje te razprave. In sorodnih, o Dinetovih **Črnih dnevih**, 1959, o Zajčevi **Požgani travi**, 59; ta razprava je izšla v Pers.

Naj dodam: izraz metafizika uporabljam - v **PrDi** - v Negkonotaciji, pač učenec Heida. Poz je bila zame tedaj ontologija; med izrazoma sem pozorno razločeval. Danes odklanjam tudi ontologijo. Dgfija - DgTija - je raziskovanje Dti, ne - niti Heidove - biti, kar je za THa. Z mojega vidika je THova bit le Maga.

24. V tej točki je tudi Priž pripadal InHu. Analogno Dine, kadar se je osvobodil izpod mojega vpliva in se je (pri)bližal svojemu Ideolpedigreju; zaradi sodelovanja z mano je svoj InH RR v InNeg, glej **Črne dneve**, v katerih je Slikarjeva intima alkoholizem, fantazme, blodnje do norosti. Njegov še ne natisnjeni roman **Jaz in prijatelji v domačem kraju**, napisal ga je v prvi polovici 50-ih let, ko je služboval kot radijski Žurst v Ajdovščini, je čisti InH. Roman je bil sprejet v program založbe Nova Obzorja, a ga je Dine nadomestil s **Črnimi dnevi**; zavedal se je njegove vprašljivosti. Bil je sicer duhovit tekst, a z zoženim obzorjem. Kot kasneje nekatere njegove drame po - tudi Not - polomu Persgibanja, kot **Veseloigra v temnem**, kot **Cvetje zla**. V **Če(velj)čkih** kombinira InH z mortualizmom, z desperatstvom.

Tako daleč Priž ni nikoli šel. Razlika med njima je vidna že v njunih tekstih iz almanaha **Prvo klasje**; Dinetov morbidni cinizem in Prižev (Ps)heroizem epa **Svjatoslav**. Priž je s **Chejem** spodbil sebe kot avtorja **Svjatoslava**, Dine se je z **Igro za igro** vrnil k temnim novelam skoraj beckettovske provenience iz **Prvega klasja**.

25. Tako sklepata Sigis in Priž.

26. Kot Hap(mann), Tork(ar), SeH ideologi; tudi Zup v **Barbari Nives**.

27. Tega sta zmožna Sigis in Priž.

28. To vodi v samovoljo jaza, pa naj je ta jaz individualen (Psk) ali Kol-Kld, recimo Ptja. Ptja se je najprej imela za Historični subjekt, torej za subjekt; tega ne smemo pozabiti; ni se imela zgolj za objektivno stvarnost. Nato je prešla v

birokratski voluntarizem, oba izraza sta lukacseva. Priž že v **Dia** jasno prikaže ta voluntarizem-samovoljo. Ptja brez utemeljitve zamenja Menderja z Minskym, jutri pa bo Minskega s kom(er koli) drugim. Ne manjka se jih, ki čakajo na t(akšn)o promocijo. Priž kaže, kako se pojavi samovolja že v Prtih, **Afera**, lik Komisarja. Ta lik se nadaljuje PoV v **Kongu**, lik Vincenta in Justa. Vsi ti so Neg liki. Priž pripiše nazadnje samovoljo celo Cheju, tj. Idealiku LReve. S tem pove: sama LR je samovolja v svojem bistvu. Ima prav.

29. Priž je izdelal paradoks o neresnični resničnosti. Neverjetno: vnaprej je napovedal THa. TH je Prižev epigon. Je epigon Raz zglede, le da jih Zamol; trudi se delati vtis izvirnika. S Kosom se ne marata, ker sta tekmeča v boju za Dbmoč.

30. Danes jaz ne bi uporabljal izraza resničnost, raje stvarnost. Vendar je iz konteksta vidno, da gre za neresnično resničnost, za moč-veličino v Dbi, pred »drugimi«, pred očmi Dbe. Za imidž in delanje vtisa zmagovalca. Priž se je odločil, da ne bo zmagovalec; a ker si tega ni usodil izvesti zavestno-direktno, je svoj cilj dosegel z izzivanjem Si. Nezavedno? Morda pa tudi zavestno, vsaj deloma. Medtem ko je za Kosa Sm zadnja možnost. Kako naj naredi Absmanipulant Sm? Naredi ga lahko nekdo, ki se ldn z Rečjo, kot moj brat AlešK; ki vidi-najde v Reči Abs Reso. Za Kosa ni nobene Rese, le konstrukti in maske. Še dejstva ne več, kot so bila za Bacona in KlasZn. Kos zavestno potvarja in Prikr-Zamol dejstva; NDM to dokažem. Kos je velik - v Priževem pomenu -, ker je tako Rad »čist« v svojem instrumentalizmu. Je Kos v tem pomenu NČ?

31. Ideal - sebe - je izdal z vidika Priža: ker ni bil na višini svojega Cina kot Hertveganja. To je tema **Alamuta**. Nazorno se vidi, kako sta Priž in MGG izhajala iz Bartola, neodvisno od tega, kako smo ga priznavali. Jaz sem ga od začetka 70-ih let kot našega predhodnika. Prižev oče je bil najhujši nasprotnik Bartola, forsiral je Prežiha. Priž očeta ni mogel nikdar do kraja preboleti-zavrnuti. Da je Zanič Lipeta Kalana, je bilo v redu; Kalan je bil cenen retor. Bartol ne. Kalan je bil karikatura Bartola, siratka in plejboj v primerjavi z močnim opojnim vinom problematičnega Kraševca (Krašowitza). Glej knjigi **Al Araf** oz. **Demon in eros**.

32. Tudi NTM uvajam Krito Priža. Morobnašanje imam za Morugodje, torej za nekaj, kar je bližje ugodju (slasti, Užju) kot Eti. Priž je oboje družil; svoj Hed (donhuanstvo) in potrebo po Eti. Združiti se obojega seveda ni dalo in ne da. Na tej točki je skrahiral tudi Puč. Ni se mogel odreči ženskarjenju, v tej praksi je bil Rad samovoljnež in Cinmanipulant, nefair; motiviral ga je le cilj zmage nad ES ljudmi. Podobno Šela. Puč je veliko plačal za svojo dvojnost-nepristnost, Šel precej manj. Puč je postal celo ideolog instrumentalizma (imenoval ga je momentanizem, glej njegovo Fif knjigo **Kultura, družba in tehnologija**, 88); Šel ne. Šel je (za)ostajal v SZi; glej **Kanje**. Šel je bil nagnit, Puč brutalen. Zato je zmožal vzdržati PoVzapor: svojo surovost je RR v veličino odpora.

33. V tej analizi vodilnih Komstov je Priž - jaz sem njegovo Litripoved še dimenzioniral - mislil na Kidriča, Borisa Kraigherja, Kardelja ipd. Vsi ti so bili

razumniki, v Kom so šli tudi iz Etpobud, a so jih kasneje izgubili, zapravili, jih celo pri vseh ostalih preganjali. Tudi pri MGGi; niso nam verjeli, da želimo iskreno delovati tudi po Etnačelih-čustvih. Ko je Boris Kraigher to spoznal, ravno med leti 59 in 60, je pristal na našo zahtevo po vrnitvi revije, na Pers. Nismo bili »plačana in dvorna opozicija«, ampak smo dobili revijo za Jav izražanje svojih stališč, ker nas je oblast skoz Kraigherja ocenila kot svoje morda edine Pridediče; Saksido je uporabljala - pa Zadra itn. -, a jih ni cenila, tudi Ivana Potrča ne. Spoštovala nas je, čeprav obenem - večkrat - preganjala. Kot Totoblast nas je morala preganjati, rušili smo njen sistem, kot dediča PVKulČte pa sta Kraigher in Stane Kavčič našo držo celo občudovala. Edo Brajnik mi je dejal nekoč (okrog 67), ne le pro forma: Taras (pri Pers) ste imeli vi (ne jaz Pvt, ampak MGG) pol prav, pol mi (tj. Ptja).

34. Po robu tej Resi in TSu.

35. Kot se - po svoje - Torkova Gordana, **Delirij**, a že Krim in Nina kot Komsta, glej **Rojstvo**. Torej kot junaki SeHD in NOBD.

36. To-tak je bil zame Priž; in je še.

37. Nenehoma obnavljam to vprašanje: je Priž umrl zato, ker ni mogel rešiti te dileme? Ni se mogel odpovedati - svoji, zase - časti, res je bil Priaristokrat (Kos nima pojma o tej drži-lastnosti), obenem pa se ni mogel odpovedati svojemu Hedu, ki je znal biti kot donhuanstvo precej banalen. Kos tudi te polovice ne prizna: Heda v osvajanju Že. Ves je reduciran na eno samo: vse ostale preživeti kot siva eminenca oblasti, ne le oblasti v Kuli, ampak več, kajti Kula daje po njegovem vedenjske in miselne vzorce, določa zavest Dbe. Prek tega vzorca Kos - si misli, da - določa samo Dbo.

38. Rezultat je načelni in Rad Rltz (relativizem). Kos pristaja nanj, ga pa adaptira glede na trenutne razmere-interese: ali gre za oblast MrkPtje ali KČe ali SNara. Ti interesi odločajo, kaj je glavno: **BS**, MrkZn, Preš kot utemeljitelj Slova, Štirje Peki kot novatorji PoVSLite. Dokler sta vladala Zlc in Ptja, je Kos v antologijah forsiral Zlca in mu objavljaj največ pesmi; ko sta zatonila, je Kos doTaPriSo ČirZlcu prostodušno - RadCin - povedal, da mu bo zdaj v antologijah odmerjal manjše število pesmi, ker so se pač Polrazmere spremenile. Kosova prostodušnost je tako gromozanska, da njen Cin niti ni na prvi pogled opazen. Čl ne more verjeti, da je lahko nekdo - brez ugrizov vesti - tako prilagodljiv (aggiornamento KČe, menjava Rodeta z Uranom), da se zdijo njegove spremembe-loopingi kot najbolj naravna stvar na svetu; Priža je to, kadar se je tako prilagajal, strahotno (iz)mučilo, tudi mene. Kot ravnatelj drame SNG nisem vzdržal več kot tri mesce tudi - morda predvsem - zaradi nuje prilagajanja svojih meril. Če ne bi dal odpovedi, bi me kap, kot je deset let kasneje Priža. Je bila njegova profesura na AGRFT (pa rektorstvo tega faksa) kaj drugega kot moje direktorovanje? Koga pa je vzgajal? Mičkene Inke in Minke, mizerijo ...

39. Tu pretiravam. Mislim na en tip tipologije, na Rltz tipov-žanrov, kot je nastaja)l v RMgi, torej šele pol desetletja kasneje, od srede 60-ih let naprej. Schelerjeva tipologija je bila Krš tipa, s tem zelo vrednostna; tudi Marxova.

Priž je s svojim Rltz-tipološkim pojmovanjem ne le napovedal RMgo, bil je njen konstruktor. Nehoten, a realen. Zoper ludiste se je boril, obenem pa je v svoji Noti čutil, da ima Šalamun bolj prav od PavZlca. PavZlce je Zanič, a tega ni smel pokazati, če je hotel kot diplomat-Polik obdržati dobre zveze na vse strani. Kos pa je Šalamuna - **Poker** - najprej lahkotno, z vzvišenim posmehom odklonil, nato pa, ko je ugotovil, da je Šalamun uspel, priznal. Zanj velja, kar - v Dbi - uspe. Mene je Kos predlagal za člana SAZU 90-91, ko je bil prepričan, da sem uspešen, da sem eden glavnih ideologov DSD. Ko je ugotovil, da to nisem, me je začel Zamol. Zanj je Resa le cena na trgu. Instrumentalizem Kpla, top-pops lestvice videzov.

40. O čemer sem govoril v prejšnji opombi, izražam v **PrDi**; tu se Sigis (v moji Kritanalizi) podaljšuje v Kosa, kakor se je razkril kasneje, do kraja v 90-ih letih. Nekoga izničiti pomeni nekoga Zamol: likvidirati z molkom. Sigis je MešRca Menderja, seveda le na tej ravni, v tej točki. Sigis ne čuti potrebe nikogar zapreti; zadošča mu, da ga zanj - za tržno Jav - ni. DaKos oblikuje DaSIZ na območju KulVrt. Kot je PoVSIZ oblikoval par KaKi (Ziherl).

41. Takšno ravnanje je Tip za Ptjo in KC; PMLD je modernejša, ne troši energije za prestižne probleme. Točneje: je v službi Kapa kot sistema, ki je prvi v Zgi Čloštva zares Tot. Ptja in KC sta le delna sistema, zato Strno v MimDč-EDč SV do tekmecev. Kpl nima tekmecev razen Arhoblik Dbe, ki pa same od sebe padajo pod naletom Kpla-Kapa. Kos kot ideolog Kpl trga - pod masko KCe - je nezainteresiran do vidnega kazanja oblasti. Ne repenči se kot Rodeur; zato je član Janševe, ne Bükove stranke. Kos je nad Pvt strastmi, oz. jih zelo Prikr, medtem ko jih je zaostali butec Rodeur kazal v Javi in si le škodil. Vatikan ga je umaknil kot slona iz trgovine s porcelanom. Uran je mišljen kot maska na Kosih, takšno vlogo so mu namenili v Vatikanu. Pel bo in molil, podjetje (KC) pa bo fural kdo iz ozadja. Kmalu se bo odkrilo, kdo. Hino v PMLD je še večje kot v KlasLD, kot Župniki v **Kralju** ali **Grči**. A že **Kraljevemu** Župniku je vseeno, kaj je Kantor po bistvu, ali veruje v Katboga, ali je celo zločinec. Velja, kdor koristi KCi. Kos pa gre kot PMideolog še dlje: ne potrjuje tega, kar koristi njemu kot PvtPsku, ampak kar se uveljavi v Dbi, to prizna. Z ničemer ne nasiljuje, zato ne more igre-tekme izgubiti; vse, kar je - to pomeni: kar zmaga v tekmi -, sprejme, odobri. Nihče in nič se mu ne more odtegniti. Naj ga še tako mlatim, Kos tega sploh ne opazi; res me - slehernika - ima le za sredstvo. Če bom znova uspel, me bo potrdil, vsi moji protesti ne bodo nič zalegli. S tega vidika - mene kot vlogo na trgu - me popolnoma obvlada, ne morem ne biti njegovo sredstvo. - S t(akšn)o analizo PSto **Dia** razvijam v PMLD sodobnost.

42. To je bila ločnica ali razmejitvena črta med nama s Prižem. Desetletje prej, že MV in PoV, ko sva skupaj hodila v Gimno, pa še nekaj let kasneje, ko je bil Priž funkcionar v študentski organizaciji AGRFT, glavni urednik študentskega tednika Tribuna, torej vse do srede 50-ih let, je bil on bistveno bolj od mene pristaš Zge. Vendar kakšne? Bil je do neke mere prepričan član Ptje, kljub dvomom, distanci in poznavanju Stla. A se mu je posrečilo sebe zmerom znova prepričati, da Ptja najdeva izhod iz stisk, protislovij, njene zločine je poznal, a jih je skušal ne le razumeti, ampak celo opravičiti, predvsem pa upravičiti;

zadnji krik tega samoprepričevanja oz. opravičevanja je bil lik Komisarja iz **Afere**.

Kasneje, v drugi polovici 60-ih let, ko je - ko sta skupaj s Kosom - spet sodeloval s Ptjo, je to svojo prakso najprej utemeljeval na Kavčičevem (Stanetovem) obdobju, **Kong** in **Che** sta iz Kavčičevega časa; v 70-ih letih pa skoraj gotovo ni več čutil do Ptje nobene Pri povezave. Tedaj sem ga res malo videval, razšla sva se, pa vendar si upam sklepati, da je bilo njegovo razmerje do Ribičičeve in Popit-Dolančeve Ptje le Zun tipa; le »kosovsko« (ne kot KosAlci, ampak kot Janko Kos). Torej le via facti, instrumentalno, Ut(ilitarno); tedaj je postajal UtInteresPld. Pripolom je doživela njegova - čeprav z muko vzdrževana - vera v KomPtjo jeseni 56, ob madžarski Revi. **Dia** so odgovor na to, ne več KomRevo. NDM popisujem najin pogovor, ko sva šla na izlet na Kurešček, kmalu po njegovi vrnitvi od služenja vojaškega roka; kako ga je zgodba okrog Imra Nagya, Lukacsja itn. prizadela. **Dia** je tedaj napisal v enem ali dveh mesecih, jih pa ni dal iz rok, saj je videl, kako je ta madžarska Reva, udejanjana v imenu EvroKoma, propadla pod nasiljem Stla; kako je JugoPtja Nagya izdala. Ni čudno, da poleti 58 Priž ni mogel s Pučem, tudi ne z mano in VeRusom; živo si je predstavljal, kaj čaka Puča in vse, ki ne bi zavzeli jasne Kritidistance do njegovega avanturizma, kot se je izražal, objektivno celo do njegovega provokatorstva.

Priž je svoje stanje jeseni 56, trajalo je do začetka 60-ih let, utelesil v liku Sigisa. Če je padla DbPolZg kot Histsubjekt KomPtje, je padla za Priža vsaka Zg. Sigis - Čl - je imel za Priža sicer dušo-duševnost, tudi Krstn v **Aferi** in Che, a ta duševnost je bila vezana na DbZgo; IntNota na PolZgo vizionarsko URtipa, na milenarizem Marxa in še Kidriča. Ko je Priž zdvomil v realizacijo Komutopije, jeseni 56, ni videl več razloga, da stavi na kakršnokoli Zgo; v Komisarju jo je sicer še nekako reševal, vendar je moment Cina, brezobzirnosti, zločinskosti v Ptji - v Komisarju (Komsu) - prevladal. Tudi do Sigisa je bil po eni strani - nujno - Krit. Sigis je postal OPsk. Che se je razkril kot utopični Pek, kot snovalec blodnje, kot SZSL prismuknjeneč; tragičen, a neutemeljen, razen v fantazmi.

Ne tako jaz. Moja pot - moj Žritem - je bila Dgč. Nikoli nisem dal toliko na DbZgo in Ptjo, že MV ne, ko sem ob Kajuha enakovredno postavljaj Gradnika, **Pojočo kri**, in Balantiča, **V ognju groze plapolam**, anglofila (zastopnika LDbe) in celo Dmbca, vernika KCe. (Treba je prebrati moj **Sonetni venec**, napisan v zimi 44-45, objavljen v **Prvem klasju**; ES podrobno ga komentiram v **Pismu vnukom II.**) PoV sem se Prižu pustil prepričati, da sem vstopil v SKOJ, marca 47, name je vršil Morpřitisk, a sem obenem trpel, ker sem čutil svojo nePridržo, živel sem v stiski, se reševal s stoo, Mark Avrelom, z EvKršem, Tolstojem, glej njegove **Dnevnike**, in Dostojevskim. 48-leta me je zadel MOčev zapor; kako naj še kaj dam na Ptjo, ki ubija svoje ljudi, mojega vzornika? 49-leta sem sicer že začel sodelovati v JavKulŽu, v reviji Novi svet, a moji teksti - GledKrite - so bili strogo v duhu kozmopolitske LZge, v njih sem odpiral Et in Fifprobleme, od neprilagajanja oblasti v Gribojedova **Gorje pametnemu** prek Ibsenovih **Stebrov družbe** do Tolstojeve **Moči teme**. Motivirali so me liki kot Čacki, Bernick, Akim, torej EtNota, Pervest; delal sem se, K-da DbRazrZge ni oz. K-da je le Neg.

Neverjetno: Prižev oče Ferdo me je - kot urednik Nsveta - tiho podpiral, nikdar mi ni svetoval, naj vpeljem v svoje Krite socialnoPol moment, nasprotno, Krito Vodnikove pesniške zbirke **Srebrni rog**, napisal sem jo 49, je odklonil kot

preveč zasnovano v duhu IdeolRBA. Ferdov nasvet sem vzel celo navdušeno na znanje, vedel sem, da sem s to Krito grešil zoper sebe; zato nisem napisal nobene tako intonirane Krite-eseja več. 51-leta se mi je že posrečilo vzpostaviti model nove Krite oz. dejansko strukturalistične interpretacije, glej razpravo **Problem Poha**, ki je teme iz mojih Gledkritik - EkPĖtematizacije - prenesla iz SvetLite v Slsko. Dokler tega nisem bil zmožen - tudi si nisem upal, da ne bi padel ali v Scilo, v ponovitev Krite **Roga**, ali v Karibdo, v do Ptje prekrit stališče -, sem se obravnavi domače SLite ogibal; Krite domačih dramatikov, recimo Potrčeve drame **Lacko in Krefli**, sem prepuščal zrele(jše)mu, moderne(jše)mu, suverene(jše)mu VKralju. S pravo obravnavo SLite sem začel šele 59, s spisom o **Črnih dnevih** in **Požgani travi**, nato 60 s **PrDi**.

Za razliko od Priža sem se že zelo kmalu vdal črnemu Ėkzmu, s tem desperatstvu. (Podobno Dine, z Dinetom sva si bila tedaj bliže.) To moje temno obdobje, v katerem nisem našel PozZge, je trajalo vse do 51-52, ko sem našel primerno PozZgo, kot Heglovo; vendar mi tudi to ni zadoščalo. Hegel je bil brez PriĖtNote, Kierkegaard, s katerim sem Hegla kombiniral, pa brez Zge. PriZgo sem našel šele spomladi-poleti 56 v Heid(eggerj)evi Fiji, v dogajanju biti, ki ni več metafizična bit, torej tudi ne več DbRazrPol tipa, ampak bit onkraj biti, Zg onkraj - Tradpojmovane - Zge. Ta vidik Zge biti kot dogajanja-uresničevanja drugega sveta (ne TS-Pol sveta) sem razvijal v spisu o **Črnih dnevih**, 200 strani.

Ta moja platforma je temelj eseja **PrDi**. Ko v njem odklanjam Prižev-Sigisov Nih, obup ali vsaj dezorientacijo (OIS), odklanjam lastno analogno držo iz let 46-51, tudi regrese vanjo v letu 56, ko me je metalo med Zgo biti in ničem. Nasproti Priževemu OISu postavljam v **PrDi** dogajanje biti, tudi Notodnos do bližnjega; v tem odnosu in v dogajanju biti (njenem uresničevanju) sem dejansko detektiral že to, čemur pravim danes Dt, čeprav tega tedaj nisem tako imenoval; a se da razumeti kot rudimentarna - še nejasna - oblika-stopnja Dti, Fije Dga. Zdi se, da sem Priža nemalo prepričal; ne le jaz, tudi VeRus. Tudi uspeh **SAnte** oz. sporočilo te Dinetove drame. S tem je bil Priž za - žal le kratek, prehoden čas - rešen iz svojih sicer nerazrešljivih dilem-precepov. **PrDi** sem koncipiral tudi kot ĖkP nagovor na IntPriSo Priža; esej je Priž tako tudi sprejel. Ni čudno, da ga je Kos odklonil; podrl sem mu stavbo njegovega instrumentalizma, mu odmaknil Priža. Žal le do 64.

43. Žal se v eseju ponavljam; to je sploh moja slabost. Za to svojo pomanjkljivost imam sicer delno opravičilo: zastopal sem tako nova stališča, da sem jih moral vedno ponavljati, upajoč, da bo to pripomoglo k njihovi ugodni recepciji. Takšna recepcija bi bila seveda mogoča pri nekom, ki je odprt za sprejem sorodnih stališč, Priž je bil; nekdo pa, ki so mu podobna stališča (Dg) tuja, jih bo odbil; mislim na Kosa. Če jih je Kos kdaj upošteval ali ponavljal, jih je le po besedi, od zunaj.

44. Spet ponavljam Priževo stališče, vendar ga razvijam oz. kritiziram. Izraza »danost« in »prilagajanje« sta bila tedaj zame najbolj Neg; po svoje sta še danes, čeprav sem večino Ža danost upošteval in se kar uspešno prilagajal okolju; če se ne bi, bi me že kdaj pobili, kot so med 58 in 86 Puča. Danost in prilagajanje sta vlekla k Heglu; zato je bilo moje hegllovstvo pogojno. Na njegovi osnovi sem sklenil poleti 54 pakt s hudičem, z Zihelrom, da bom

njegov asistent, a ga pri tem (pre)varal, ostal sam svoj, on pa naj tega ne bi opazil; račun brez krčmarja, moja naivnost. (Glej moj avtobiografski esej **Srečavanje s prostostjo in ječo**, poglavje **Kupoprodaja** v knjigi **Sreča in gnus**.) Leta 56 sem že razumel, da se mi moja Rca heglovstva ne more posrečiti. Leta 57 sem se odločil zoper danost (Ziherla, Ptjo) in vodil upor zoper Ptjo ob likvidaciji Besede. Kos se je tedaj umaknil, čeprav je bil najbolj napadan. A je čakal; dopuščal je, da se ostali borimo zanj. Leta 57 smo zmagali, zato se je priključil Reviji 57, čeprav ne zelo angažirano. Ko je leta 63 odkril - bil prepričan -, da smo (za zmerom) premagani, nas je za zmerom zapustil. Ko se je v 90-ih letih obrnil k DSD, se ni k dejanskemu meni, ampak k moji V(logi), kakor si jo je predstavljal.

V odklanjanju danosti ne grem tako daleč, da bi izbral S; danost (okolje, DbPolZgo) jemljem kot nujo Ža, kot bistvo IdČla, vendar na tej osnovi zidam IsDti. V **PrDi** sem bil bolj pripravljen danost negirati oz. nemalo sem se - smo se - heroiziral(i). S Pučem sem bil solidaren, čeprav sem bil do dela njegovih stališč zadržan, vendar ne tako, da bi mu sledil v zapor, tj. da bi se šel ilegalno, novo Revo zoper oblast, kakor je predlagal on. Tega vidika-prakse nisem odklanjal iz strahopetnosti (morda tudi, a to ni bilo v prvem planu), ampak zaradi svoje Fije, ki je bila uresničevanje dogajanja biti, ne pa Polakcija. Zato Puč, ko je prišel iz zapora - tudi s pomočjo MGGe, ki je zanj nenehoma intervenirala, pisala peticije oblasti (Priž in Kos jih nista solidarno sopodpisovala) -, ni odobral moje Fije, celo nasprotoval ji je. Nemalo MGGe - Pers grupe - je potegnil Puč za sabo, Rožanca, Dineta, Zajca, Šela; ostal sem sam. Tudi VeRus je šel po svoje. Puču se je moja - po smislu že Dg - Fija zdela ne le pomanjkljiva, ampak celo napačna, blodnja, saj je vodila stran od edino pravega, od tega, kar je Puč priznaval za edino pravo: od RadKrite, ki je - naj bi - vodila v novo Revo (zoper Ptjo).

Jaz sem ostajal zvest platformi **SAnte**, njen avtor Dine se ji je (63-64) začel odpovedovati, najprej s tem, da je Puča povsem podprl, odločil se je za radikalizem. Ko pa je uvidel (to si je priznal šele 67), kako neuspešen je Puč, kako ga njegov radikalizem vodi spet v zapor, je ob izgubi vere v Tr, ta ga je navdihovala v **SAnti**, pristal na dolgoročno strategijo takšnega prilagajanja danosti, ki je po eni strani navidezno, zgolj Poltaktika, na drugi pa temelji na SNaru kot Vrta, ki teži v SND, glej **SmKrst**, lika Gorazda in Kočarja. Zanimivo: Puč je v drugi polovici 80-ih let pristal na **SmKrst**, na Pol majhnih korakov, na Polparlamentarizem, a ker je bila ta drža le Rltz, če je ni dopolnjevala neka globlja Vrta, je sprejel za najvišjo Vrto - udejanjanje - SND. Ker pa kot Polik ni uspel, njegova SoD stranka je skoraj propadla, se je vezal na Janšo oz. na DSD, via facti, po interesu, a tudi po Intčustvu Sša do Ptje, ki je začelo preraščati v AnK. (V Nemčiji Puč ni bil v AnKu.)

Medtem ko sem jaz v drugi polovici 80-ih let vezal svoje nekdanje dogajanje transbiti na EvBoga kot Dra. To je bilo Puču povsem tuje, zaradi tega sva se kmalu po 91-92 razšla. Z EvKršBDrim sem Heidovo bit, ki je vlekla v Mago, tja je zaneslo THa in Šela, preusmeril k EkP Bogu, nato pa, ko sem se razočaral nad realno KC, vse bolj k Dti kot bistvu BDra. Vmes me je s Šelom vred zanašalo v Mago, v 70-ih letih, oz. že od srede 60-ih let naprej, ko sem v KulJavi branil RMgo; tedaj sva bila s Šelom najbližja PriSo, Šel je tedaj pisal **Triptih**, **Skaka**. A sem na polom Mage v **Svatbi** reagiral bistveno Dgč kot Šel. Njega je nosilo v AnK, obnavljal je svojo Pol pozicijo iz 63,

temelječ na **Topli gredi**. Nato je **SmKrst** dimenzioniral v AnK **Ane** in **Volčasa**; ni mogel za mano ne v EvNKC, ne kasneje skoz to v strožjo obliko Fije Dga. Dg ni več gola Anteza danosti in prilagajanju, kot je bilo zame Tip v **PrDi**; tedaj sem bil poln sebe zaradi občutka, da sem vzdržal pritisk-teror Ptje in EkP Et zmagal; tako sem se doživljal 59 in 60. Nisem šel po Pučevi poti konfrontacije, s tem ne ponavljal PVKomstov, vendar pa se nisem prilagajal oblasti. Živel sem brez službe, zunaj Dbe, vzdrževal sem se s priložnostnimi deli, s prevajanjem (D'Alemberta, Lukacs itn.), bil sem čist in vendar ne v zaporu, ki ga kot PozVrto nisem odobral; predobro sem izkusil, kam je pripeljal MOča, a tudi zmagovite Komste. MOča je demoraliziral, KaKiju pa dal Moropravičilo, da zdaj vladajoča PoVPtja dela s svojimi nasprotniki, kot so delali ti PV s Komsti; da jim vrača z deseterno mero.

45. Vzdržati je Vrta, Tip za mnoge. Celo Lipe Kalan, ki ga nikoli nisem cenil, je - menda v 60-ih letih - objavil esej **Vzdržati**. (Ali tako nekako, smisel je bil ta.) Tudi jaz ne bi preživel, če si ne bi kar naprej dopovedoval: vzdržil! A zakaj vzdržati? Iz zavesti Morčasti? To bi bilo blizu Sigisu in Prižu; zato je Priža tako demoraliziralo njegovo Ž - obnašanje - v 70-ih letih, ko se je zavedal, da ni vzdržal pri sebi kot Sigisu. A da ni vzdržal, je ugotovil, ker se mu je prav tedaj Umetnavdih posušil; drama **Direktor** je skoraj takšna, K-da bi jo napisal Žurst Mikeln. Pogoj Privzdržanju je cilj - Vrta -, ki je nadoseben, vsekakor nadzaseben, bodisi da je v PVMrkZgi, PoV ta ni več mogoča (postane mikelnovska laž, glej **Dež v pomladni noči**), ali v nečem drugem. Tega drugega Priž v 70-ih letih ni našel. Priž se je kot močno ARF-AK Čl tega jasno zavedal, še huje; zavedal se je svoje nemoči, da bi položaj, v katerega se je zapletel, bistveno spremenil. Dine je bil pred podobnim problemom, njegovo vzdržanje je bila radikalizacija OISa, TeVe drama **Ljubezni, Čečki in Igra**. A Dine je ta svoj OIS položaj (MeP) opisal-dramatiziral, Priž tega ni zmožel. Ne bi bil rad v njegovi Takoži.

46. To pa je aktivni - DbZg - moment v moji Tafiji. Prav ta moment mi je omogočal soustanavljati Pers - kot revijo in kot gibanje -, ki deluje tudi v DbKulPolstvarnosti kot njena Krita. Ne v imenu te - PolDb - stvarnosti; ta stvarnost je le polje, na katerem PraČl uresničuje Tr(ancendentno) bit; transcendentno - onkrajno - TSu kot PolDbsvetu. Danes sicer manj pristajam na t(akšn)o aktivnost, nisem se ji pa povsem odrekel; prenesel sem jo od vere v to, da je Ž kot lDb popravljivo, v vero, da je mogoče najti primerno bivanje, celo z nekakšno Dbakcijo, ta pa je seveda povsem Dgč tipa. Danes stavim na bioinženiring, na to, da bo kak stranski produkt Znrziskovanja in eksperimentiranja - torej Konta - omogočil neld obliko Čla. Db je v tem procesu involvirana, saj je Rad eksperimentiranje s Čl-Žem mogoče le v sproščeni, od ničesar - od nobene TradČte - omejeni PMLDbi, v čistem Dvarhemodelu. Zato sem pristaš RadKapa kot UmKapa, ki pa ni mogoč brez Fin(ancnega)Kapa in sploh brez KplDbe. Busha podpiram zoper Rad omejitelje razvoja, zoper Musle, ne pa kot TradKonsideologa, ki je blizu Kršfundamentalistom. Evr(op)a in obnova Huma ovirata radikalizacijo eksperimentiranja; menita, da je primerno ohranjati Čla na ravni UHe. Tu sem enako kritičen do Huma kot leta 60; DaEvrHum (ČIP itn.) je analogen TaSeHu. SeH je Rca filantropije in Huma iz 19-

ega Stola, celo Strit(arj)evega, glej njegove male drame **Oderuh**, **Najemnina**, **Otroški bazar**.

47. Odkar pomnim, gre bistvo mojega napora v Žu v smer Isa »ključa za Ž«; danes ne govorim več o Žu, ampak o Altbivanju. Iščem in najdevam zmerom nove oblike-stopnje AltBa; ko - ker - se pokaže vsaka za nezadostno, (po)ls novo. Tako sem prišel do Dti, do Dgfije.

48. Tu je Priž v liku Benedikta (Minskega) kritiziral tudi mene, del mene, eno mojo EV. Leta 56 sem namreč strahovito nihal od vere v Heidovo dogajanje biti do OISa, bil srečen ob poroki z Alo, ob rojstvu prve hčere, in se zapijal od občutka poraza in AMore, ker sem »služil« Zihherlu, s tem Ptji-oblasti. Nisem ji seveda služil kot Minsky, ta je celo funkcionar PPP; leta 56 nisem objavil niti vrstice. Prva moja Javobjava je esej **O upornih generacijah** itn., ki je bojna napoved Zihherlu in MrkPtji, glej 1. št. Revije 57, izšla je poleti 57, menda avgusta. Moja GhK je bila 56 v tem, da sem v Javi molčal, s čimer sem si kupoval čas; pripravljaj sem se na odločitev, ki je sledila šele v tednu volčjih noči pred koncem 56, glej **VPogu**, **€PP 1**. A ker sem RazcDč, sem forsiral obe drži hkrati; ne le da sem PriSo navduševal za Heida (tedaj je Pirc Heida napadal v duhu Huma in Ideolplatforme šegaste - šemaste - revije Sodobnost), ampak sem enako spodbijal možnost smiselne eksistence, ravnal v duhu Sartra, ki ga nisem mogel preboleti, njegove devize; Čl je nesmiseln, zamanski projekt, glej **Bit in nič**. **Bit in nič** sem zoperstavljal Heidovi knjigi **Bit in čas**; čas pomeni tu dogajanje biti.

Priž je v Minskem narisal torej le eno mojo držo-misel. Ko mi je dajal **Dia** po kosih v branje in ko sem se zagledal v tej EV Minskega, Priž mi je jasno povedal, da gre zame - nekatere izjave o nesmislu Ža, predvsem pa paradoksalika te figure, so bile res moje -, sem se še dodatno zavedal, kako napačna je moja asistentura. Priž mi je s svojo - sicer enostransko - Krito pomagal, da sem se asistenture odrekel; pričakoval sem, da me bo Zihherl odslovil, bil bi SZSL tepec, če tega ne bi pričakoval. To sem si celo želel: da bi se očistil: kot Krstn, ki si skoraj želi, da gre pred Vojsodišče: kot SAnta, ki ve, kaj jo čaka od Kreona, če se mu bo postavila po robu oz. razkrila, da je drugje od njega, od UtDžoblasti. Svojo EV asistenta sem doživljal kot izdajo sebe in Prapoti, Priž pa me je - morda tudi zaradi moje ZunDb uspešnosti, sam 56-57 ni bil tako uspešen - naredil kar za zasliševalca na PP (Polpoliciji). Tega mu nisem zameril, lekcijo sem vzel na znanje. Minskega paradoksalizem navsezadnje Čla lahko pripelje tudi do sodelovanja z OZNO. To smo čutili na primeru Titka Vidma, ki je postal agent PtjDže in aktiven bojevnik zoper MGG-Pers gibanje, jaz sem se prej očistil, preden bi naredil kak usodnejši korak v smer dejanskega Minskega. Je pa res, da me Zihherl v kaj takšnega ni silil in nihče drug; prepustili so Zihherlu, da me obvlada, pokori, ukroti. Ko je spoznal, da se mu ni posrečilo in se ne more posrečiti, je dvignil od mene roke.

Priž je bil v sezoni 56/57 v položaju, ki ga ni cenil; bil je v službi pri Triglav filmu, v drugorazredni službi. Bil mi je skoraj zavisten zaradi mojega uspeha-sreče. Hvalabogu pa je to - recimo ji - zavist izražal s prav usmerjeno, čeprav deloma zlohотно in čezmerno - nepravično - Krito, kajti zadeval je le eno mojo EV in še ta se je izražala le Pvtno, v krogu MGGe. (Mislim na svoj desperatski paradoksalizem.) Po tem, ko sem vodil upor zoper Zihherla in Ptjo

ob koncu Besede, je svoje stališče do mene spremenil; v Parizu 57/58 sva spet tesno prijateljevala, vse do poletja 58, ko sva se spet razšla. Najino prijateljstvo je obilovalo od takih privlačevanj-razhodov, kot v napetem zakonu, v katerem se soproga ljubita in obenem sovražita. Vesel sem, da sva se tik pred Priževo So - leta 81 - spet spravila. Jaz sem odpustil njemu, on meni. Oba sva bila kriva, tega sva se oba ozavestila. Nisva hotela biti več tekmeca. Ne vem, ali se ne bi znova sprla, če bi ostal Priž živ. Bi šel z večino MGGe oz. novorevijašev v DSD? V SNCl bi šel, a v AnK? Ne vem, kot ne vem za Pirca.

49. Tak lik je bil v veliki meri Vitomil Zup(an). Glej njegovo dramo **Pet minut raja (Noč brez oči)**, analiziral sem jo v knjigi **Pomenske spremembe v SD**, 75.

50. Primer Mikelna, PavZlca itn.

51. Mislil sem na Kršsocialiste, na Udoviča, na Janeza Gradišnika.

52. Ta moja Krita zgolj V(loge) ali funkcije, kjer Člu manjka €(ksistenca), je Tip zame od nekdanj. Tudi zato sem lahko sprejel **Strah in pogum**; v teh novelah Koc zelo jasno izdaja in povečuje € in zavrača oz. postavlja v drugi plan V. Tip, da je Kos odklonil prav tega Koca. (Gotovo je zdaj, ko je Koc NarVrta, sodeloval na simpoziju o Kocu v SIMatici in na SAZU.) Kosu je morda še bolj kot potrjevanje Ptjlinije ustrezala Krita **Strahu** kot Krita PSte, ki forsira €kP Noto; Kos je ni priznal, ni je čutil, celo pri sebi ne. V tem pomenu je Kos Frankenstein, umetno bitje, lutka, programirana kot Cin instrumentalizem. Veruje Kos v boga, ki je tak programer?

S Člom V-funkcije sem cikal na vse več novih PoV partijcev, ki so bili brez Ideole, še posebej pa brez žareče vere v Kom, ki je bila Tip za PV Komste. Ti novi PoV Komsti so to vero le še Sim(ulirali), sicer pa so bili Tehizvajavci. Za takšnega smo imeli Saksido. Takšni so kasneje nastopali kot Marinci, Zemljariči, pač funkcionalisti. Zame je bil pogoj za PraČla zmerom nekdo, ki je gorel za čim bolj Trcilj. Zato sem pristajal na VerCana, na Mraka, tudi na Kosovelovo **Poslednje obhajilo**.

53. Do tega sem od nekdanj v Kritrazmerju. Prav okrog 60 sem imenoval grupo, ki ji je pripadal, SHKI, glej moj esej **Humanizam i slovenačka humanistička inteligencija**, v beograjski reviji Filosofija, 61. To je bila platforma Sodobnosti, Karola Šeme, tudi micenega Štihca in Bena Zupančiča, ta jo je vezal z udinjanjem oblastniški Poli na instrumentalen in spreten način. A v Benu je bil Hum MČla Pri(sten), njegov davek PV svetu, medtem ko ni bilo v Kosu nič tega; njegov odpor do SeHa je bil velik in Pri(sten). Je pa Kos zaigral V(logo) Huma, če mu je tako kazalo, glej njegovo obsežno Kritanalizo - bolje: apologijo - Štirih Pekov (**Pesmi štirih**) v Sodobnosti sredi 50-ih let. Kot zgolj V - Reda Čla na zgolj V - je lahko Kos zastopal vsakršno Ideolo-držo, saj so zanj vse le funkcije. Je še kje na Slskem kak tako Rad ud RMGe? Močnik je amater v primerjavi s Kosom. Močnika zanaša od althusserjevstva v DaNeole. Močnik je naiven otrok, Kos brez sence Rome; sam trd realizem z blagim nasmehom. (Če kaj, vara ta blagi nasmeh.)

54. Sem je zanašalo Zajca. Dokler je bil povezan z mano in MGGo, se ni povsem vdal svojemu CinOISu; »reševal« ga je tudi ostanek SeHa v njem, samoSmil, prodaja svoje ogroženosti-preganjanosti, **Pot(ohod)ec**. Zanimivo: **Potca** je napisal v koncu 70-ih let, ko je prijateljeval s Prižem, zahajal na soareje v njegovo stanovanje, kjer naj bi se zbirala nova Kulelita. Zajc je znal sebe odlično vnovčiti, Priž komaj. V primerjavi s Prižem je Zajc velemanipulant; ni mar Kosov bratranec, sicer pa brat po duši?

55. Ne v pomenu, da bi se delal K-da nosi maske, ampak da se izdeluje. Homo faber. Sartre je dedič Fichteja, vere v Poz konstruktivno Delo, s tem tudi Marxa; ni nenavadno, da je od Fichteja in Niha prehajal k Marxu in Leninu oz. k neole(vici). Ta(k) Sartre mi je bil zmerom - Strno - blizu. Ena mojih učiteljic-vzorov je bila moja babica Na(tali)ja, nekakšna kalvinistka, vernica Dela kot odkupovanja za GhKo. Vse Ž sem Rad delavec, nor od zavezanosti (zasvojenosti?) z Delom. Celó z Delom kot produkcijo, tudi zato mi je tako blizu Balzac, medtem ko se je Priž ldn s Fabricijem del Dongom iz **Parmske kartuzije**, Pirc pa z Julijanom Sorelom iz **Rdečega in črnega**. Moj vzor je bil pisatelj-garač d'Arthez iz **Izgubljenih iluzij**.

56. Priž je kar dobro prenesel mojo Krito; bil sem bolj Rad, kot sem se kasneje eseja spominjal.

57. To Poz alternativo sem pripisal Dinetu, njegovemu romanu **Črni dnevi**, v katerem daje avtor Krito zapitega blodnega sanjača Slikarja; in v katerem, glej njegov 5. del, (po)ls Poz rešitev: po **Črnih dnevih Beli dan**. To Pozvero je zmogel Dine le še v **SAnti**, nato nikoli več. Tudi zato sva se razšla. **Čečke** sem občudoval kot Raddržo, a samo držo sem odklanjal. Dinetu je preostala le še ta drža. Ubogi moj PriSo.

58. Sigisa patološki stalinisti (OZNA) silijo, naj podpiše, da je hotela njegova skupina minirati kanal, ki vodi iz klavnice v reko ipd. Obtožba je hote absurdna, njen namen je Čla od znotraj zlomiti. Če Sigis podpiše, s tem sam pristane na priznanje, da je svet - vse dogajanje na njem - absurden. Torej je na svetu vse mogoče; ni več Etmeje, ki je Čl, da bi ostal Čl, ne sme prekoračiti, kršiti. Jasno je, da se tako Sigisu kot Hayu takšen podpis obtožbe upre, saj ni le neresničen, neskladen z dejstvi, ampak tudi slaboumen, nor, nesmiseln. Nesmiseln s stališča razumnega sveta, kakršen je nastaja od Descartesa (RLH VISa) naprej; ni pa nesmiseln s stališča Stloblasti, ki temelji na zlomljenih ljudeh; ti se prepričajo, da je mogoče preživeti le, če pristanejo na blazen svet, v katerem ni več logike oz. RKPLÉle. Ta blazni-absurdni svet v času tik PoV dramatizirata Beckett in Ionesco, med I.Svetvojno že dadaisti v kabaretu Voltaire, nato surrealisti. V SD ga je vnesel - tematiziral - predvsem Božič z **Zikom**, 57-58, še bolj s črno grotesko **Vojaka Jošta ni**. Božič je vzporeden Prižu, dopolnjujeta se, le da slika Priž absurdnost v Poli, jo analizira na Klas način z Etvidika, Božič pa se z njo Notldn. Njegove drame niso umne analize, ampak izpovedi blaznosti, beg v norost, kakršnega naredi nazadnje Sestra v **ŠpK**, 86.

Čl ne sme pristati na priznanje absurdnosti sveta, če noče dati prav Stlmanipulantom, golemu SM tiranstvu. MGG je razumela, da je postal TS

absurden; najvišji dokaz za absurdnost je pojav in uveljavljanje Stla, to, da je Stl izšel iz RLH VISa, iz Marxa, v Slji iz Cana, Kosovela, Prežiha. (Pirc je kasneje trdil, da je izšel iz Platona.) Vendar MGG na to dejstvo ni hotela pristati; njen glavni napor je bil usmerjen v odklanjanje Absdsveta (absurdnega sveta), vendar obenem ne v to, da bi vrnili stari umni svet Huma. Tega smo imeli za preseženega; menili smo, da sam Hum proizvaja vsaj kot svoj stranski proizvod AbsdDbo. Morda pa je AbsdDb res zakonita - legitimna - posledica Huma; **Dia** kot stvarni nasledek NOBD-**Rojstva**, **Razcev**. Utemeljevali smo se na vesti. Zavest (um) sem razlagal kot za-vest, kot ravnanje po EkP vesti, ki je odgovor po vesti; je torej za vest in ne za Dbo; ni izvrševanje nalog DbZge, ampak Trzakonov Čl duševnosti, kot to formulira **SAnt**. Sigis torej ne sme podpisati vsiljevanega mu priznanja-dokumenta, če noče, da se svet sesuje v svojih umnih temeljih; da ne postane ena sama samovolja, a tem kaos-Enra.

Sigis še ni podpisal, nekateri obdolženci v Stlprocesih, v dahavskih, pa so podpisali Absdobtožbe, češ da so sodelovali z GESTAPOM. Ne bo minilo veliko časa, ko bo SPD - nova SIZ -, udejanjana v RMgi, vzela tak podpis kot samoumevnost; mislila in trdila bo, da je vsak Člov razum zato razumen, ker že vnaprej pristaja na vse absurde sveta; da RKPLEL sploh ni mogoč VIS in temelj, da je SSL. Tako mislita na prehodu 60-ih v 70. leta Rudolf in Jesih, ob njiju Lužan in Rupel (**Mrzli viharji**). Rupel pokaže v **Jobu**, 82, jetnika, kako se je v zaporu zlomil, bil zato izpuščen, na »Svi« pa je zaživel kot funkcionalist, s čimer je potrdil Absdnaravo sveta. Funkcionalizem ne oznanja funkcije uma (RKPLELe), ampak mu je funkcija služba vsakokratnemu konstruiranju - konstruktom - sveta, ki si jih izmišljajo v temelju nerazumni-samovoljni ljudje. S tega vidika je Absdravnanje tudi instrumentalizem PMLDbe. Paradoks: Kos, ki bazira Slov na KršVrtah, na **BSih**, je dejansko goli Absdpraktik, čigar instrumentalni interes je, da si nadeva maske Mrka, Krša, česar koli.

Odgovor na **Dia** je **SAnt**, je drža kraljične: do sem grem, naprej ne; naprej v popuščanju Absdzahtevam kralja ne morem in nočem. Zato jo da kralj - Kreon - pokončati. Isto ponovi Priž v **Aferi**. Edini, ki Komsa razume in mu je pripravljen služiti, je LumlRevar Marcel; pripravljen je storiti, kar koli mu Koms (Ptja) ukaže. Ker je to Temdrža oznovcev, je jasno, da so prav oni s Ptjo na čelu nosivci absurda, vnosa - s stališča KlasHuma - nesmiselnega ravnanja v svet. Bernard ve, da je ta prehod v Stl napačen, da pomeni polom Humvizije PVPtje, a si stvarnosti, ker je povsem nadmočna, ne upa zopravati; ukloni se ji (Komsu). Kot se ji je MOč v zaporu 48/49.

Medtem ko je MGG 58-60 ravnala kot Krstn, pripravljena je bila prenesti preganjanje (grožnjo z Vojsodiščem), ni hotela-mogla priznati zmage Absdsveta-Dbe, razen morda Božiča in po svoje Zajca. (Priž pokaže likvidacijo Simona-Puča, ker se je Ptji - Komsu - fizično in Rad uprl.) Med ravnanjem Priža in VeRusa je bila sicer nemajhna razlika, VeRusa so obdolžili Sžpropagande, ga vrgli iz službe, mu vzeli potni list, ga zasliševali na PP, Priž je bil vsega tega oproščen, ker je delal pred PP vtis, kot da je pripravljen sodelovati s Ptjo, pa vendar tega sodelovanja ni realiziral; od njega ni imela (58/59) nič. Želela je, da vnese razkroj med nas, a nas je teror le še bolj strnil in utrdil, navezal na Puča na način, ki smo si ga izbrali. Zato se je mogel Priž spomladi 60 vrniti v MGG; ni si umazal vesti, čeprav se je v vmesnem času (58-60) distanciral od nas.

Isto velja tudi za Kosa. Ni si upal ostati sam. Ker je ugotovil, da se nam je Priž pridružil, prav z **Afero**, da je zapustil držo-PSto **Dia**, ki je omogočala še vse Rce, je Prižu sledil. To je bil véliki Kosov čas: urednikovanje Pers (60-61). Tedaj sva se najbolj zblížala, postala skoraj PriSo. A dolgo ni vzdržal. Novi pritiski Ptje in OZNE, posebno pa radikalizacija položaja - diferenciacija odnosov v MGGi s strani Puča - so ga za zmerom odsunili od postavljanja se Ptji po robu. Kdo od njiju je koga prepričal in potegnil za sabo, ko sta 64-leta Priž in Kos odšla po svoje? Se je Priž zagovarjal pred nami, da se nas je odrekel, z likom Damjana, v katerem je spojil sebe s Pučem? To bi bila že fantazma. Da bi si dokazal Et in stvarnostno upravičenost izstopa iz vere v uresničljivost PriKoma, šele ta izstop bi upravičil njegovo - Človo - zunajEtravnanje, je izdelal lik Cheja; v tej drami dokazuje, da je postala LReva le še zgolj PvtRoma, nekaj neresnega.

Ocena stvarnosti kot Stla in ZDA-Kpla kot edinih realnih, spoznanje, da Ete ni več, ker ni več mogoča, je Prižu odprlo vrata v sodelovanje z oblastjo, v njegovo (V)logo, ki jo je igral v 70-ih letih. Dokler je še dvomil v ta(k) funkcionalizem, ki je fasciniral tudi - že tedaj - Inka, glej njegovo diplomsko nalogo o KozakoviD, dokler je še nihal in le spodbijal Romo neoledrže, Cheja, se je še držal kot SAPO, bil še za-vest. Ko je pristal na funkcionalizem - na Kosa in njegov »narojeni« instrumentalizem -, pa se je začel Not lomiti. Konec tega razkroja je bila njegova S. To S je živel že vnaprej skoz 70-leta, ko ni zmožgel več ustvarjati Umtdel. Kos ni imel takšnih darov in ciljev nikdar, a je v 50-ih in v prvi polovici 60-ih let vsaj poskušal držati korak z MGGo; kasneje je postal sodelavec Ideolkomisije Ptje, ki ji je dajal blažji - lažni - videz Reldemokracije sladki ČirZlc, vzgojen MV v koprskem Malem semenišču, zgleden Hin, najprej KathHin, nato KomHin, danes pa resnica tega: le še PldHin.

59. Da je Sigis - zaenkrat - vzdržal pri odklonitvi podpisa na Absddokumentu, je eno, drugo pa je, da te Pozodločitve ni zmožgel vezati na še eno Pozrešitev, ta pa bi bila bistvena: ne se podrediti ObDbi, se pa odpreti dogajanju Zge biti - po svojem obratu od Huma k Heidu - pustiti biti, kot je to kasneje artikuliral Pirc. Med 60 in 63 se je Priž Privčlenil v dogajanje biti, nato pa se je spet vrnil k sebi, vendar ne k Sigisu, Sigis je bil po izkustvih od 58 naprej nemogoč, neudejanljiv, nePosn(emljiv). SAPO, kar je Sigis že nemalo bil, je bila v 70-ih letih le PsSAPO, le praksa UtPlde, ki zasleduje svoj Pvtinteres. To pa je najbolj Inttočka Kosa, ne Priža. Priža je zvabila, a je v nji trpel kot v peklú. Kos se je v nji počutil kot riba v vodi.

60. Danes sem manj Krit do Sigisa, kot sem bil v **PrDi-60**. Tedaj sem vnemal svoje PriSo za angažman v dogajanju biti; Redo na neodvisnost (na SA) sem moral odklanjati. Danes presojam kot Zgar, v Sigisu vidim določeno stopnjo zorenja MGGe, tudi sebe, čeprav se meni nikoli ni povsem posrečilo doseči tako čiste oblike individualne, neodvisnosti, kot se je Prižu. Ta poteza naju je celo najbolj razločevala. V meni je zmerom - Strno - plapolal plamen občevanja, (po)lsa Dra, več Dr(ugih), skupnega PriSo ravnanja, zato sem ustanavljal grupe, revije, gibanja; Priž pa se jim je priključeval, če sem ga v pravilnost svojih usmeritev-praks prepričal. A ga je zmerom - Strno - kar sámó od sebe neslo nazaj k Sigisu, mene pa v vrtinec dogajanja, kjer sem se nemalokrat tudi

izgubljal; nisem ga zmoget obvladati. Kar ni nenavadno: dogajanje je zmerom - Strno - močnejše od Pska; tudi od SAPOe, ki se ga udeležuje.

61. Čl ne more preživeti, če ni tudi do neke mere varen; danes se tega z ARF-AK zavedam. Leta 60 sem pretiraval v eno smer, se heroiziral, češ da lahko odklonim vsakršno varnost v imenu odgovorne Sve. Res sem jeseni 58, ko so mi oznovci na zasliševanjih ponujali analogen »podpis«, kot so ga Sigisu, ta(k) podpis odklonil in v dilemi, ki so mi jo predočili - ali sodelovanje z njimi ali dolgoleten zapor - izbral odgovorno Svo, ravnanje za vest, ne pa zaščito. A to je bil nek - sicer za moje Ž odločilen, pa vendar le (vrhunski) - hip. V običajnem Žu, tudi v zakonu, Dni, z otroki, pri delu pa sem moral upoštevati vsaj minimum varnosti; če ga ne bi, bi me strlo, postal bi duševni bolnik. Mojo držo iz **PrDi** je treba vzeti kot usmeritev, ne kot Absdejstvo.

Sem se pa nagibal k tej usmeritvi že od nekdej. Nad Heidom in Sartrom sem bil še posebej navdušen, ko sem odkril, kako oba odklanjata povprečno varnost, SpS bi dejal danes, tisto, kar se piše v francoščini kot »on«, v nemščini pa kot »man«: da se nekaj misli, ne pa, da nekdo z vso odgovornostjo nekaj misli-trdi-zastopa, kot SAnta. Ustrezen izraz sem poslovenil kot »ulupinjenje«, v prevodu Lukacsevega **Razkroja uma**. Bolj ko se Čl Prikr pod lupino, manj je Pri(sten); Pri(stnost) je bil Tip pojem-Vrta Ekzma. Modo grosso je **RSD** izbira odprte Sve in zavrnitev ulupinjanja. TradSLZ odklanjam kot preveč varno, kot baziranje na vse preveč znanem, že dognanem, sprejetem, na »on-man«, na nečem, kar je kot sprejeto v Dbi postalo neosebno. Zato si po eni strani želim, da bi ostali **RSD** in DgZn za zmerom nesprejeti, Zamol, tuji: drugi. Šele to bi bil dokaz, da sem se približal Dti. Paradoks: pišem, da ne bi bil bran, komuniciram, da ne bi bil sprejet?

62. Duhovita paradokсна ugotovitev, a točna. Neosebni - razosebljeni - svet ima raje Negred kot poskus bivanja zunaj reda, zunaj RKPLELe. A da smo si na jasnem: jaz reda ne odklanjam; če ni reda, zavlada kaos, z njim DžV in S. Čl je kot ldbitje vezano na red; Dt je onkraj reda, ne pa v neredu-brezredju, ni anarhična fantazma-Entra.

63. Biti člen nečesa višjega od sebe je bila moja odločitev - Vrta -, sprejeta v volčjih nočeh 56/57, glej **VPogu**. To višje seveda ni in ne sme biti Db, DbZg, Ptja, ne nekaj iz Tsa-oblasti. Ampak drugo od vsega, kar poznamo. Temu rečem danes Dt; ki zame niti ni več »višja«, ampak zgolj druga.

64. T(akšn)o je bilo moje utemeljevanje Pozčla, glej moj uvodni spis v Pers: **o nekaterih problemih sodobnega humanizma**. Izraza Čl in Hum sem kot Poz sprejel, a ju določil povsem po svoje. Ne SeH, ne InH, kaj šele EtatHum, kakršnega je zastopala Ptja in njeni ideologi, Ivan Potrč, Lev Modic ipd.

65. V tem stavku sem izrazil svoj skoraj optimistični aktivizem, zame je bil od nekdej Tip. Želel sem delovati v (še) neznanem, predvsem pa v negotovem svetu; edino v t(akšn)em bi se lahko uresničil kot Čl (SAPO). Tudi zato sem ravnal tako, da sem Ziharla skoraj prisilil, da me vrže iz službe; zato sem dal odpoved na Sekretariatu IZ Slje za informiranje pa kot ravnatelj Drame SNG; zato sem izstopil iz norovske grupe in iz KCe. Zato bi rad izstopil iz lika-mej

IdČla, če bi se dalo; točneje: izstopam, kolikor se da, kolikor sem zmožen. Ž v varnosti - pod lupino - me dela melanholičnega. Če predolgo ponavljam neko spoznanje, izgubljam motivacijo za Ž in delo. Zato se mi pisanje modrih, dokončnih, zrelih, sintetičnih ugotovitev o Člu, svetu, Liti upira; tu sva recimo s Patrom tako Tem Razna. Pa z Zadrom.

Pož jima skuša slediti, a ne gre. V PMLD so takšni dokončni povzetki resnice le konstrukti, zapadajoči Rltzu. Pož se sam brca v rit, ko dela nekaj, kar se ne da. Vzrok: je preveč stremljiv-pohlepen. Rad bi bil Patr in Hladnik obenem. Namesto sinteze doseže le diletantizem, neobvezno epigonstvo obeh. Pož bi bil zraven rad še avantgardist a la Zagoričnik. Še slon in konj in krokodil, kot si želijo Rkd-igravci v **Snu kresne noči**. Ćno je živeti paradoks s krvjo, drugo s sirotko. Pož je Siratka, glej **Blagor**. V primerjavi z njim je Patr monument(alen), Hlad(nik) iskriv duhovitež.

66. Res je, **Dia** so suvereno delo.

67. Tudi to sem očital Prižu in Sigisu: da sta preveč vezana na PVčas-svet. Tudi tu je bil Prižev point faible: odnos do očeta. Oče Ferdo ga sicer ni tako determiniral, kot je ubogega Titka Jozula Vidmajer, pa kljub vsemu preveč, vsaj po moji Tapresoji. Seveda pa ne Priž ne Sigis nista bila epigonska obnova-ponovitev PV Slzba. Bila sta močno radikalizirana v smeri Ćkzma. V **PrDi** analiziram-poudarjam prav to: nastanek paradoksov, ne le dilem, ampak nepremagljivih stisk zaradi radikalizacije ĆkP drž. Nih, kakršnega kažejo liki KozakoveD, ima v PVSD zvezo z Grumovimi, Bartolovimi, Zupanovimi liki-problemi, te like in probleme pa je Ferdo kar se da ostro odklanjal. Priž je vedel, da je Ferdo zastarel, a ljubil in spoštoval ga je, skoraj zavidal očetovemu kljub vsemu trdnemu-varnemu svetu ĆtHuma 30-ih let. Vedel je, da je neobnovljiv, a ga je privlačeval. Jaz sem bil do MOča bolj krut, brezobziren, odločen. Njegov Mrk sem zadegal na podstrešje, ni me brigalo, koliko pri tem MOč trpi. Oz. v njegovem Trpu sicer nisem užival, a nisem mu ga mogel preprečiti, odvzeti. Naj ga zavrže sam, sem mu predlagal. Tega ni mogel, bil je prešibak, preveč vezan na svojo IntPV KomZgo.

68. Moja ugotovitev je le deloma na mestu. Imam prav, ko vidim glavni problem drame v odnosu Pska do Dbe, pa vendar, ob tem pride na dan sijajna in Rad Kritanaliza PoV SDbe kot Stla. To je velika Priževa zasluga. Bil sem premalo pozoren do nje ali pa sem želel biti do Priža preveč Krit.

69. To Fijo je bilo mogoče prepoznati v izjavah prvega PoV desetletja v Slji. Oblastniki so sicer še govorili o Mrku kot poti v Kom, o Humu, itn., a takšne njihove izjave so postajale vse bolj retorika-okras-alibi; dejanska vsebina je bila ta o Absvrednosti same Dže, seveda kot PtjDže. Tako so se izražali člani moje Gene, ki so služili Ptji, recimo Saksida. Priž je njihov govor sicer zaostрил, izčistil, a dejansko z njim ni pretir(av)al. Tej in takšni PSti sem dal jaz vzdevek Ćtat(istični)Hum. Hum še, ker naj bi bila PtjDž v službi Čla, Hum kot maska, dejansko pa etatizem. Maksimum Dže v vseh pojavih in porah Dbe.

NOBD se je kot Sint(etistični)Hum RR v ĆtatHum; Ćt(ični)Hum, kot sta ga zastopala Ferdo Kozak in Kreft PV, je poniknil oz. se RR - reformiral v SeH. SeH je šele na drugi stopnji postal s strani Ptje toleriran, šele ko je odkrila,

da ji koristi, ker Prikr(iva) presurovi EtatHum. Za to Prikr je bil zadolžen kot Ptjideolog posebno Miško Kranjec, tudi Benozup. SeH v prvi fazi (TorkD od **Pravljice** do **Žoge** in **Delirija**) je bil Ptji neprijeten, preganjala ga je. V drugi fazi pa ga je že sama planirala, naročala ga je svojim najbolj uslužnim hlapcem, recimo Mikelnu, glej njegovo dramo **Petra Šeme pozna poroka**. Tudi Miheličeva je igrala analogno vlogo kot Mikeln, glej Kodo **Veverica ne more umreti**, čeprav je bila od Mikeln spretnejša; delala je vtis, K-da je SAPO, da si upa kritizirati tudi Ptjske like. A je bil to le videz. V **Zlatem oktobru**, 1954, se je norčevala s Ptjtercijalkami, ki jih vodilne Komstke (Tomšičeva, Šentjurčeva) niso marale, nad Meškami, ki so se navduševale nad Komoblastjo na vsiljiv, naiven, bedast način (lik znanstvenice dr. Judite Sandalove, v katerem je Miheličeva smešila Marjo Boršnikovo); posmehovala se je zanosnim Pekom, lik Zlatka Sandala, v katerem je smešila Antona Vodnika. Praoblastnike je pustila pri miru. To je bila drža PsKrite, manipulacija z Eto in Res(nic)o, ki postane pri priči jasna, če upoštevamo skoraj ob istem času napisane **Dia. Veverica** je odgovor na **SAnto**, na **Afero**, na **Otr**. Njen SeH je kot InH predlagal kvečjemu umik v intimo; teza drame je zanikanje drž-prakse **SAnte**, Simona in Krstna. Miheličeva se je v teh dveh dramah delala, K-da problemov, ki so jih odpirale drame MGGe, ni. EtatHum je omiljevala z InHumom, ki ga je polagoma začela Ptja dopuščati, da bi preprečila eskalacijo načelnežev v EV Simona in SAnte. Mikeln še 55 zastopa EtatHum, v katerega se je reducirala SintHum NOBD, glej 55 nastali **Dež v pomladni noči**.

70. Vrhovna Vrta je »interes družbe«, Db pa se realizira v Dži, ki je zato Tot tipa, ker poisti Džo in Dbo, ju prežme z akcijo Histsubjekta oz. Ptje kot zavestne subjektivne sile, odgovorne Zgi za vse početje TSa. Kriterij vrednosti - smisla - Čl dejanj je povsem prešel v last DžDbe-Ptje, s tem njenih Vodij. O Resi, Eti, spoznanju itn. odločajo KaKi, Boris Kraigher, Zihelr, nihče drug. SvSlzbi so odveč, potrebni so le Slzbi kot izvajavci tega, kar učijo-ukazujejo Stalin (do 48), nato Jugošefi.

Edinstvenost Menderja je v tem, da to Reso tako jasno izraža; da ne potrebuje alibijev. Priž je sijajno naslikal recimo NotMistra Kadunca, ki je nam trem (Prižu, VeRusu in meni), ko nas je - precej kasneje - poklical v svoj kabinet v palači Slaviji, direktno zagrozil z represalijami zaradi nameravane objave mojih esejev **Olimpija-Bagnolet** in **Nuna**. Ko smo skušali zagovarjati sporočilo esejev, nas je surovo prekinil; dejal je, da njega t(akšn)a debata ne zanima, da je njegova naloga ukrepati, zapleniti, likvidirati vse, kar ni v interesu Ptje oz. zoper njen interes. Da se celo ne strinja s CKjem Ptje, ki mu je naložil, naj nas najprej posvari. Zanj je bilo, tako je dodal, vsakršno svarjenje luksus, odveč, kajti ve, da smo Sži sistema-režima, on pa kot NotMister sistem brani in to z vsemi sredstvi. Diskusija o Resi in Eti kake izjave-prakse sodi v »smrdljiv debatni klub«, kot se je izrazil Koms v **Aferi**. Ptja je imela MGGo za SIRco madžarskega Pötöfi kluba. Kam tak klub vodi, je pokazala madžarska Reva. Zato je treba SvSlzbe zatreti že v kali. To je logika EtatHuma. Kraigher je na nas še nekaj stavil, Tomšičeva nas je le še pogojno dopuščala, Kadunc nas bi le še likvidiral. 64 je zmagala njegova linija, Vipotnik.

71. To je v Stlu celo res. Vsak dobi službo oz. mesto v Dbi, ker tako odloči Ptja. Ni nobenega kadriranja glede na znanje ali strokovnost kandidata-prosivca. Odloča MorPolkriterij, tega pa za vsakogar posebej postavlja Ptja (tudi PPP), skupaj Tomšičeva in Kadunc. V Stlu ni nikake - niti najmanjše - Sve; dopuščanje umika v Int(im)o je prvo popuščanje, ki (si) ga Ptja dovoli, ko se hoče kazati kot PriHum. Kot sistem je PtjDž skrajno neosebna, dePer; Psk oz. SAPO ji ne pomenita nobene vrednosti. Obenem pa, paradoks, je do kraja personalizirana, saj se ukvarja - dobesedno - z vsakim državljanom, Člom, vsakega kadrira, spušča skoz mrežo, ki jo nenehoma sama tke in nadzoruje, krpa in krepí. (Gre za Pervpersonalizacijo.) PtjDž je Rad subjektivizem, ki je obenem Abs interes (Ptj) grupe in samovolja Pskov, ki so kot Vodje na čelu te grupe. So zamenljivi, kot je na koncu drame Mender, celo Djilas, Ranković, Žujović, Hebrang, Stane Kavčič; a ko kdo vlada, ima Absmoč. Ravno Boris Kraigher je okrog 50 - vse do 62 - tak primer, primer združitve Ptj in PP (Polpolicijske) moči-oblasti.

72. Ni čudno, da pristaši SeHa - TaSHKI - niso prenesli PriževD, še posebej ne **Dia**. **Dia** govorijo tako direktno-naravnost, da je za SeH ideologe mnogo preveč. Tork pove v **Deliriju** itn. marsikatero grenko na račun Ptj oblasti, a celoto sveta zavije v čustva, ta blaga čustva vse pomirijo, zmehčajo, naredijo svet življiv, vsaj v Inti, v lepi duši Pska, ki je v Dbi sicer osamljen (OPsk), a še veruje v Vrte - vsaj Int - Rese. Priž in Mender - Priž skoz Menderja, Mender je ena od resnic, na katero Priž pristaja - pa Rad ovržeta Torkovo blaženje, svet razkrijeta kot jekleno trd; Mender je kot zel diamant, ki reže tudi jeklo. Svetá, kakršnega je slikal in ponujal kot Reso Priž, Torkova Gene (tudi Zup v fazi **Barbare**, druga polovica 50-ih let) ni prenesla. Po moji presoji je bila ta jasna brezobzirnost izjavljanja trde Rese ena najbolj zaslužnih potez obeh prvih Priževih dram. Edinstvena, sijajna. Tudi zato sem drami podprl, obe tudi režiral in bil njun dramaturg.

73. Menderjevo Fijo bi lahko imenovali Teh(nicizem), a bi bil ta izraz prekratek. Teh(nik)a je izvajanje, je sredstvo nečesa, pri Menderju pa postane sredstvo samo cilj. Njegov tehnicizem je Abs instrumentalizem, ki je dopolnilna plat Abs subjektivizma kot voluntarizma. Naj se sliši še tako neobičajno, ampak Mender=Kos. Ne Kos kot šef PPPe; Kos prenaša Cin instrumentalizma od ravnanja z zaporniki na delo z Umeto, Lito, na oblikovanje SLZa. Za Kosa so vsi in je vse, česar koli se dotakne v svojem SLZu in Poli, danes je postal Polik, takšno kot za Menderja. Je Priž kdaj pomislil, da se bo njegov PriSo Janko razkril kot Mender? Kot mnogo uspešnejši od zapitega in zakurbanega, skorumpiranega in lenega Saksa.

74. Te »neizpolnjene težnje« je tematiziral in ekspliciral - povsem zavestno - Božič v **Čvš**, glej lik Andreja, ki se vtaplja v svoje fantazme, pri tem ne razločuje več med svetom in sabo, stvarnostjo in sanjami. To temo je dramatiziral že Zup leto dve pred tem v **Ladji brez imena**, Javoršek ob istem času, **Krimzgodba**. Gre za Inf, ki blaži trdoto sveta (StlDbe); obenem Čla, ki ne zna razločevati, ogroža. Pripadnost MGGi je Božiču pomagala, da se je reševal iz svoje prevelike - tudi zaradi alkohola potencirane - zapadlosti Infu; Andrej se na koncu drame nauči razločevati. Ko se Božič vrne k Infi, **Jošt**, 62,

to ni več Inf starega tipa, ampak nova MeStra: RMg, nerazločljivost med dobrim in zlim (Reso in videzom) kot takšna. Inf preide od zmede v sam temelj sistema PMLDbe.

StIDb se trudi preprečiti razcvet Infe, a zama. Da bi ta razcvet preprečila, uporablja toliko nasilja in zločinov, da se ne splača več; potroši čez mero energije. Sistem sam sebe zavre in spodkoplje. To pokaže Priž v **Kongu**; začetek tega procesa-razkroja je že v **Aferi**. A tu še zmaga vrhovna subjektivna sila, Koms, v **Kongu** ne več. V **Mrzlih viharjih** postanejo Komsti le še zmešanci, prividi, Simpajaci; Rupel jih v optiki RMge razkrije kot RR zločinske stvarnosti v smešne fantazme. To je komična plat grozljivke.

75. To je razumela že PV Ptja. Ni moderne Polmoči brez dobre organizacije; to je razumela že KC, v MGGi pa Puč, ta izraz je stalno uporabljal. Ne debatni klub, ta vodi »le« k RazRese, kar je moj cilj, ampak učinkovitost Dbakcije (to je performančnost njegovega momentanizma, kot je zadevo imenoval v svoji Fiji v 80-ih letih). Za Ptjo je bil najbolj zastrašujoč - kot da je Puč potegnil za alarmni zvonec - izraz »Dbno delovanje«, ki ga je dal Puč kot osrednjo Vrto v svoj inkriminirani članek **Naša družbena stvarnost in naše iluzije**; zaradi tega članka so ga zaprli, je bila Revija 57 likvidirana. Tu se vidi, kako temeljna je bila razlika med Pučem in SAnto. SAnti ravno do tega ni bilo; do Dbdelovanja; premaknila se je na mejo med TSom in Tr. Pač pa je Puč Id s Simonom. SAnta je le v nekaterih točkah Puč: v nepopustljivosti recimo, v zvestobi svojim načelom. A vsebina njenih in Pučevih (Simonovih) načel je bistveno Raz. Puč je bil sorodnejši Komstoma Vanji iz Kreftovega **Lo-05**, Krimu iz **Rojstva, Grakhu**. Puč ni PriResa KtD sveta, **Punte**. Resa **Punte, Grakha** ipd. so **Dia**, so liki obravnavane četverice v tej PrižD. (Zato vežem v pričujoči knjigi - v **Konstrukt in resnici - Grakha z Dia**.)

76. Z »dobrimi nameni« in urejanjem sveta ni obremenjen le Hay kot EtHumst, kot ud SHKI; enako PV Komsti, če jih gledamo skoz KtD (Kreftovo dramatiko), skoz Vanjo, Grakha, Pravdača, **Grofje**, Tomca, **K(reat)ure**. Tudi MOč. Tudi PV KaKi. KtD avtentično slika te junake kot nosivce novega smisla, bolje: kot konstruktorje smisla, Kom kot svet, ki je konstrukt (zamisel) NSveta. V Menderju se vse to sesuje. Mender živi že iz spoznanja, da je Kom konstrukt, le lepa sanja, da velja edino trda stvarnost boja za oblast, kvečjemu urejanje Dbe. Ni prišel do tega spoznanja prvi Boris Kraigher? Z vidika **Dia** postanejo - se razkrijejo kot - lepe duše (verniki v blodnje, v SSL) celo PV Komsti, Vanja in Grakh, celotna KtD. Zato naslov pričujoče knjige: **Konstrukt in Resa**.

Marx, Zihel in PV Kreft (tudi PV MOč) ne vedo, da izdelujejo konstrukt; prepričani so, da izdelujejo Realpot v IdeaDbo, na Znpodlagi. PoV pa se jim odkrije, da so se predajali sanja(rija)m; če ne bi uporabljali PNa, bi ostali zgolj lepe duše kot kak Prof Kresnik v Prennerjeve **Velikem možu**, ki je navsezadnje le samovšečen PvtPsk. NOBD je v tem jasna: ve, da brez PNa ne gre; NOB in RB sta bratovstvo-teror (Br-teror). Glej umore Ferleža, **Razci**, Harza, **Rojstvo**, Baumanna, **BSSvet**, Matoha, **Težka ura**. Mrak razkrije, da gre tudi za umore (vizirane kot PN) NeČi ljudi, Fedje v **Rdeči maši**. KtD kaže, da je bilo Br-terorja v Rusiji 1905, v republikanskem Rimu itn. premalo, da bi lahko zmagala Prastran. Se pa Kreft zave tega početja, njegove resnice, pod konec 30-let; zato se mu odpove in se vrne k NKNMešu, **Ko(medi)janti**. Žal ne naredi ARF-

AK postopka, kot ga Priž v **Dia-Aferi**; Kreft se le premakne drugam, v Dbo, ki je - naj bi bila - kul&#t;blaga. Iz SD vemo, da ni bila takšna; da je bilo Meš kot NKN tudi konstrukt. Stvarnost Meša je bil njegov prehod v Bržo, od Zoisa h Kantorju, od Pravdača k posodobljenemu Hermanu Celjskemu.

77. Na to Menderjevo Reso pa Kardelj do Si ni mogel pristati; do kraja je verjel, da dela prav, da se da imeti prav, celo doseči prav (PraDbo), le če je akter (LRevar) dovolj vztrajen in umen, dosleden in poučen. Če bi Kardelj izgubil to vero, bi storil isto kot njegova soproga nekaj let po 90: Sm. Padel bi v OIS, kot Hač. Tudi Kreft je PoV nadaljeval s svojo vero v Kom, da ga ne bi zgrabil obup. Tudi MOč, a mnogo teže; temelj-trdnost je (po)ls v Preti, v Zgi delavskega gibanja, kot historiograf. A ves čas na robu OISa. Ni več verjel v Mrk-Kom, le trudil se je verjeti; luknje, ki so se v njegovi za-vesti vse bolj širile in poglobljale, je le za silo krpal. Komaj je pričakal S, da je dosegel Not mir. Kreft se je reševal s skrajnim aktivizmom, tudi kot podPreds SAZU. Imel je neznanstvo voljo obdržati svojo Dušintegriteto, ki je bila za MGG le konstrukt-blodnja-alibi.

Mender je tudi Resa Krefta; Mender je AbsRltz, paradoksen izraz. Načelno ni mogoče vedeti, kaj je prav; zato je treba dobiti oblast, ki je edini stvarni prav. Z oblastjo lahko vsakomur dokažeš, da imaš prav, vsakdo mora popustiti pred argumenti sile, ki ni niti več PN. Kdor se upira, ga potolčeš: Simona, Puča. MGG je našla rešitev drugje: ne v pravu kot Antezi goli oblasti, ne v Simonu, ki je dedič Vanje-Grakha, ampak v ARF-AK drži, ki gre k Isu Dti. To je bila Mrakova usmeritev. Priž ji žal ni mogel slediti. Preveč je bil opredeljen po dilemi prav-neprav, dobro-zlo; nihal je med prizadevanjem za dobro, Če, in prilagoditvijo zlu, Just. V 70-letih je hotel nadaljevati Justovo držo, a neuspešno, kajti Staneta Kavčiča je Ptja regeneriranih Vincentov (Popita) likvidirala. Treba je bilo izstopiti iz EDč-MimDč dileme. Za Kosa takšne dileme nikoli ni bilo, kajti po njegovem je nemogoče vedeti, kaj je prav; ve le, kaj je funkcionalno, kaj Utinteres (Pska in grupe, DSD). V to smer je po 90 zaneslo tudi Puča; seveda pod stopnjevano masko-retoriko RPP.

78. To je aktivizem, na katerega je stavil 58 Puč. Ne le on, tudi vsa MGG, tudi jaz. Šlo je le za to, ali odloča golo dejanje, torej larpurlartizem aktivizma, v to je težil Pučev momentanizem, ali pa je treba - se da - dejanje utemeljiti na TrResi, kot ga je skušal Koc v reviji Dejanje PV. Tudi zato sem tako cenil Koca: ker se je upiral golemu aktivizmu Dbakcije; Koc Puču ni bil blizu. Zame - za MGG 58 - je bila Pučeva usoda Pradejanje, ki ga je bil zmožen le on, nihče od nas ostalih. Tudi zato smo Puča tako visoko cenili. Obenem pa smo vedeli, da ga odnaša to dejanje predaleč, stran od RazRese, v vse bolj goli aktivizem kot Antezo Ptji.

Zajc se v tem sklopu ni znašel, preda(ja)l se je Nihu, OISu, **Potec**, že **Otr**, kasneje **Voranc** itn. Dine je odgovoril najprej s **SAnto**, šele nato se je dezorientiral. Šel se je zapeljal v zračne prostore kozmocentrizma NA sorte, **Triptih**, **Čara**. Vsak je iskal po svoje. Razumljivo, da smo se prej ko prej razšli, saj so težila naša pota Strno raznarazen. Nekateri so se spet našli, a na osnovi Polakcije, GentNcla in AnKa. Zame je bila ta regresivna pot zaprta.

Bi bila tudi za Priža? Kos se ji ni pridružil takoj, v 90-letu. Čakal je, katera stvarnost bo prevagala; zmerom gre z zmagovalci ali vsaj s tistimi, ki jim

verjame, da bodo zmagovalci, 60 z MGGo, 94 z DSD. Leta 2004 - na volitvah - je dočkal potrditev svoje stave-pričakovanja. Medtem ko sem jaz do DSD v enaki distanci kot do DSL. Mene oblast ne zanima, oblastniške drže so predmet mojega RazReše. Še več: jaz se Not ldn tako s Šelom kot z Božičem, obenem sem do obeh Krit, do **Kanja** in **Dosjejev**. A sem v obeh, čeprav sem tudi zunaj obeh; paradoks. Zunaj tako, da sem - se trudim biti - v Dti.

79. Zajc in Božič odgovarjata na Menderja. V **Otr** opeva Zajc dejanja, ki so se od Čla osamosvojila, postala so naključna, samovoljna, zla, Čla udarjajo nazaj, Čl je dobro mislil, a slabo ravnal. V svetu absurda se ni mogoče znajti, ni razumne logike, ker Zajc ne pristane na logiko-prav oblasti. (Nanjo pristane šele po 90, a novo - DSD - oblast alibizira z utemeljevanjem na tim. »narodni substanci«.) Enako Božič; **Jošt** je svet AbsKonte, groteskno nesmiselne. Tak je zanj svet že v **ZiKu**. Božič in Zajc sta dediča Minskega, le da Zajc ne sodeluje kot agent-informator pri vladajoči PPP. Božič je v tem manj jasen.

80. Da se reči: to je čistost, a čistost zla.

81. To spoznanje upesni RMg, od Jesihovih **Sadežev** do Filetovega **Sužnja akcije**. PMLD je Db takšne samovolje, v kateri je edino »objektivno« merilo uspeh na trgu.

82. Izredna Priževa lucidnost, doslednost, jasnost! Le takšne analize so lahko vzgojne: ker odkrivajo Rad Reso. SeH je maskiranje, zato smo ga imeli za švindel; pri tem smo zanemarili njegove Poz plati. Poudarjali smo le njegovo funkcijo blaženja Rese. Bili smo enostranski. Bili smo pač v akciji. Tudi jaz. Le da sem ves čas iskal akciji utemeljitev, ki ne bi bila SSL in alibi. Najdeval sem jo v Tri **SAnte**.

83. Kolikokrat sem poslušal natančno takšen govor TaPtjoblastnikov!

84. Zg mu je le nadomestno ime za zmagovito oblast. Kdor zmaga, dela Zgo in ima prav. Zmagovalec=Zg; postane Zg. Če je zgolj TS, dodajam jaz, ima Mender prav. Zato svet ne more biti le TS, ali pa je vse zaman in ima Cinničesni Rudolf prav. Če je le TS, ni vreden obstoja. To je moj sklep. Dejansko sem ga čutil - se ga zavedal - že 58. Če ne bi tako čutil, bi pred pritiskom PPP-OZNE popustil. Priž je temu pritisku bolj popuščal, vendar ni šel čez mejo; Priža ni gnala nora vera v Tr kot mene. Kos pa je le računal, čeprav se tega dolgo ni zavedal; se tega zares zaveda danes? Se ne slepi še danes oz. posebno močno prav danes, ko je postal - v svojih očeh - IdeaKan? Bil je saldokontist, kot sem ga večkrat kasneje označil.

85. To je bistvo golega aktivizma; po 90 tudi Pučevega.

86. Je bil Mender Kadunc? Pepca Kardelj? Avbelj? Venišnik? Koliko je v njihovih samomorih udeleženo razočaranje, zlom vere v Kom, koliko pa le spoznanje o izgubljeni igri, o napačni stavi na srečo, na uspeh?

87. To je bil Temproblem vseh nas, vse MGGe, še posebej pa moj. Imel sem se za scrklanca. Hotel sem postati odgovoren, osebnostno močen, zrel, to pa

se ni dalo, dokler se ne bi preveril, ali bom preizkušnjo prenesel. Preizkušnja mora biti težka. Ne pretežka (ne vem, če bi vzdržal v zaporu, Puč je, a Puč je bil jeklena narava); če bi mi šlo prelahko (kot mi je šlo kot asistentu 56), bi se Not skorumpiral, zmeščal. Iskal sem Prapot, primerno zase. V odločilni meri je bilo to, kar sem pravkar pripisal sebi, problem za vse nas, za Dineta, Priža, Zajca, Taufa itn. O tej preizkušnji piše že Can, oblikuje jo v Ščuki, **Blagor**, Zup v **Petih minutah raja**; v NOBD se je razvila po svoje, glej Ninino preizkušnjo v Itzaporu, **Rojstvo**. Tork da temo celo v naslov, **Prz (Velika preizkušnja)**; Milan je ne vzdrži, pod mučenjem klone, Frenk (Zupan) jo vzdrži.

V RMgi analogne preizkušnje Strno ne more biti, ker Čl nima Etciljev, ki se jih da uresničiti le s tem, da vstopiš v neznan položaj; točneje: šele zmaga nad strahom naredi Čla za EtSAPO. V RMgi SAPO ne obstaja, ne Eta, ne Etvolja; kar koli Čl počne, je v redu, kajti edina Vrta je Už. Čl ravna narobe le tedaj, če ne dosega Uža; če ni uspešen v TrgDbi.

Puč se je nalomil prav tu. Svoj Etpedigre iz zaporov 58-63 in 64-66 je lahko potrdil le s tem, da ga je RR v imidž, da ga je začel prodajati na Polstrankarskem trgu; s tem ga je od znotraj izvotlil, sam sebe je prodal, ko se je hotel RR v zgolj momentanista in strankarja. Leta 58 ni bil strankar, ampak RevHer tipa PV KaKija, Tita. Strankarstvo - LD - pa ne potrebuje Herov, Her je celo v nasprotju z LDbo. Če je hotel Puč ostati kot strankar v igri, je moral - po 90 - sam sebe razvrednotiti, se odpovedati MeP preizkušnjam. Le tak Puč je postal vzor za DSD rajo in Pselito, za TeVe Peskovnice ipd., tudi za Urba, ki se je v času, ki ga podajajo **Dia** in **Afera** (od 58 do 64), skrival v mišji luknji, bil Puču kot Heru kar se da - eksplicite - nasproten, posmehoval se mu je. A je nanj pristal, ko je Puč zmagal oz. ko je Urb z norovsko grupo presodil, da se zdaj splača »tvegati«; to se je zgodilo v drugi polovici 80-let.

To je bila le pogojna preizkušnja. Zato je v nji sodelovalo toliko ljudi, cela Roška. To je Nclgibanje, kjer se Čl izgubi v masi, masa mu daje varnost. To ni SAPO, ampak ud Nedeljivega Nartelasa. Tudi STH sta bila komaj kaj več kot to. S tega vidika je dogajanje od 86 naprej Koda. V tem dogajanju je deloval »pogumno« celo Mikeln, celo PavZlc, Šel mu je stopil na čelo. Bilo je nemalo karikatura. Rudolf se je tega dobro zavedal, njegov Cin je luciden, glej razvrednotenje osamosvojitvene vojne v drami **Na možganih rado spodrsne**.

88. To je bil Tem Prižev problem. Do neke mere problem vsakogar izmed nas; tudi jaz bi se rad spoštoval. A jaz sem več stavil na vero, na svojo vero v vero, ta vera v vero mi je bila kot Notnarava, medtem ko je bil Priž do sebe bolj skeptičen, zato je imel toliko več težav. Zajca je reševala strast SŠa, dejansko do vseh; SŠ je vse olajšalo, takšna Reda je (bilo). Tauf je vzel vse nekam (pre)lahkotno; midva z VeRusom pa sva utemeljevala problem kot Fifa, tudi kot profesionalca. Vsak od nas se je opiral na kaj, kar mu je bilo posebej blizu.

89. Si je ostal Priž do Si neizmerjen?

90. Krstn je nadaljevanje Sigisa, kot je **Afera** nadaljevanje **Dia**. Analogno kot Sigis se tudi Krstn znajde na koncu drame pred MePom-preizkušnjo. Ne ve, kako jo bo prenesel. Si je Priž v 70-letih očital, da te preizkušnje Etbitnega tipa ni prenesel, da je popustil? Če je tako čutil, je strahotno trpel.

91. Ne pravim: intelektualca v SovZi ali na Češkem. Samoumevno je, da mislim na intelektualca v PoV Slji, čeprav tega NTM ne izrečem. A konotacija-kontekst sta nedvoumna. **Dia** niso Krita zgolj sovjetskega Stla, kot so Mikelnovi **Stalinovi zdravniki**, 1966. So ARF-AK, ne Krita nečesa Zun(anjenega).

92. Ajj, tu sem pa do Priža močno oster. Preoster? Danes bi bil - sem - manj.

93. Z Dinetom sva že bila oženjena, Priž je odlašal z odločitvijo - da bi se vezal - še desetletje. Kot Sigis si je hotel čim dlje ohraniti Svo; o tem je prostodušno govoril, to svoje Svno - ali nepreizkušeno? - stanje je načelno zagovarjal. (Recimo v svojem pismu meni v Zadar 55.) Kako je prenesel preizkušnjo zakona (v 70-letih)? Zame je bil moj zakon čudovit in vendar strahoten napor, tudi breme; bežal sem iz njega, a ne zbežal; enako Dine, ki se je z ARF-AK upodobil v Pij(anem)slikarju, **Črni dnevi**, tudi v Tonetu, **Potovanje**.

94. Opisujem svet brez odmeva, ki sem ga kasneje karakteriziral kot Avz. Priž ni zašel vanj, bil pa je na njegovem robu. **Direktorja** je treba brati tudi kot napor ne se zalezti v Avz. Žal je bila objektiviteta sveta **Direktorja** ničesna, le Zlcmikelnovska. Le na PoIDb nivoju.

95. Puču se je Priž 58 odpovedal tudi zato, ker ga je bilo strah odločitve. Ni izrabil edinstvene priložnosti, ki se mu je ponujala in ki jo je pripravil nam vsem Puč s svojo nepopustljivostjo pred oblastjo oz. omogočila nam jo je oblast, ki je Puča v njegovem RevDbdelovanju s silo zaustavila. Se je Priž nato sploh kdaj analogno odločil, kot smo se Dine, VeRus, Tauf(er) 58? Kosa je uporabljal tudi za dokazovanje, da se ni treba odločiti, da je celo narobe na ta način se odločati. Kos se Strno ne more postaviti v položaj, da bi se odločal. Če ne veruje v noben Trcilj, če mu je vse le instrument manipulacije, ima-dobi odločanje povsem drug pomen, le Relpomembnost vsakodnevnega izbiranja med interesi. Odločitev, ki je tema **Dia**, pa je odločitev Ekzm tipa, Heidova in Sartrova, eksistencialna, EkP ločitev od tega, kar je Čl do tedaj bil, od njegove danosti.

96. Jasno sem razločeval med gesto in Pridogajanjem, pač v duhu Ekzma. Gesta-gib je del igre (kasneje sem ji rekel ludizem), dogajanje pa terjaja odločitev, ki je tveganje bistva Čla. Priž se je zmerom - Strno - obotavljal, da bi tako Rad tvegala. Se je bal sebe? Je hotel iti preveč na gotovo? Iti na gotovo pomeni že vnaprej ravnati narobe. Le skoz tveganje je dostopna Etdrža, Dt.

97. Na to smo stavili Dine, VeRus in jaz. Posrečilo se nam je, vsaj takrat. Po 64 se je VeRus umaknil v objektivno Zn, nehal je tvegati, neuspeh leta 64 ga je demoraliziral, prestrašil. Gotovost je našel v sociologiji, v UZni. Dine pa - začasno - v pripravi SNDbe kot LD, **SmKrst**. Nato se je sesul. VeRus danes bolj vegetira, kot pa da bi bil planer kake Dbe kot Poz programa. Vleče ga - regresivno - k DSL (za vzor si ga jemlje Hanž-ek), čeprav obenem ve, kako malo je vredna ta DSL. Ostaja v SZi, še bolj kot je bil Šel, čeprav Dgč. Je več tipov SZi. Priž je bil tretji tip. Tauf je četrti. Klabs peti. ltn.

98. Precizna oznaka. Sigis se je odločil za Jav Krito Ptje, ni pa še bil soočen - pripravljen soočiti se - s stvarnimi konsekvencami te odločitve. To je bilo mogoče doživeti šele jeseni-pozimi 58-59, ko se je PPP spravila na nas. Priža je obravnavala v rokavicah - uradna poročila o MGGi, ki so ohranjena v Arhivu OZNE, označujejo Kosa za najbolj kooperativnega izmed vseh nas -, s čimer mu je onemogočila, da bi se preizkusil. Za to je bil kriv sam: Ptji je prišel tako daleč naproti, da mu je omogočila eskiviranje preizkušnje. Zato Priž pol desetletja po **Dia** oblikuje isti tip z istim Temproblemom, kot je bil Sigis: Kristna. V **Kongu** in v **Cheju** pa dokazuje, da preizkušnje ni mogoče prenesti, glej lik Gabrijele. Kar je - odkrival, da je - veljalo zanj, je povezal s Krito Pirca in mene, naredil iz naju Inflik Čla, ki izziva, vodi upor, a ne vzdrži v njem.

Po svoje je imel Priž prav; 58-59 smo vzdržali, zato lahko 60 nadaljevali z linijo Revije 57, leta 64 pa v tem pomenu nismo vzdržali, ker smo od znotraj spoznali, da bi bilo nadaljevanje t(akšn)e linije napačno, vodilo bi v MimDč-EDč, v Antezo, v kar je vodilo Puča, ki je moral izbirati le med zaporom in emigracijo. Nekateri s(m)o našli Dgč pot, tudi s prehodom v RMgo, v ludizem-reizem, v sprejemanje PMLDbe, a tudi v (po)ls Tr; to velja tudi za Šela v **Triptihu**, ne pa za Zajca v **Potcu**. Svoj poraz smo preOsm v zorenje, o tem sem ves čas trdno prepričan. Puč pa je ostal, kjer je bil, oz. prav tako je prešel v neRevdržo, v SoDstranko, le da ob tem ni delal ARF-AK, ni ustvarjal SIzi od 64 do druge polovice 80-let, ko sem ga jaz pripeljal nazaj v Sljo kot misleca in analitika, najprej z intervjujem z njim v NoRi.

Ravno v tem je bistvo: treba je bilo doživeti poraz, ga Ponot, pristati na Či nemoč-šibkost. Kasneje sem celo pisal o **Volji do nemoči**, v tem je bilo jedro moje odločitve za EvKriš; JKra sem gledal kot nemočnega, seveda v posebnem pomenu, vsekakor ne kot zmagovalca v Dbi, ne kot VoM FKra. Sprejeti Notzlom Persgibanja 64 je bilo nujno potrebno, če smo hoteli priti od regresa v MimDč-EDč PV konflikta med Ptjo in KCo, v kar je zapadla norovska grupa po 90. S tem se je odpovedala smeri, ki sva jo odpirala, vsak po svoje, po 64 Pirc in jaz. TH nama je navidez sledil, a ko je zavohal, da je mogoča zmaga v DbZgi, to se je zgodilo v 80-letih, je vrgel čez krov vse, kar je trdil do tedaj (Konec akcije itn.). Kos pa tudi tega ni storil, ker 64 ni doživljal svojega poraza, le poraz nas ostalih, zanj naivnih bedakov; sam je le izračunal, kam gre DbZg in se je tej smeri pridružil, postal Deroka ČirZlca oz. Ptje v Kuli.

99. Je Priž to kdaj izvedel?

100. Opazi to Priž? Je njegov konstrukt Sigisove dvojnosti zavesten ali nehoten? Se s to dvojnostjo rešuje-ekskulpira ali obtožuje?

101. Lucidna (moja) analiza lucidne (Priževe) drame. Bila sva si enakovredna.

102. Včasih sem mislil - to celo zapisal -, da je v Minskem Priž kritično analiziral predvsem mene, vsaj v nekaterih potezah; ko zdaj, po dolgih letih, **Dia** spet berem, vidim, da sem se motil. Vsaj glede Minskega trditev-spoznanja v navedenem citatu. Ljezni se nisem nikoli odpovedal, ne ErSu ne ljezni do Čla-sveta. Še danes me opredeljujeta; le da sem postavil namesto ErSa Charis, ljezen do ljudi sem RR v LdDr. Nih je bil zame zmerom - Strno - le meja, ki sem se ji kdaj pa kdaj (kar često) bližal, nič sem doživljal kot prepad,

kot eno svojo EV, nikoli pa kot celotno in dokončno odločitev, kar je Tip za Minskega. Milosti med ljudmi ni, pa vendar je, če jo mednje Čl - nekdo, PČ - vnaša; včasih sem mislil-trdil - bi rad mislil -, da jo vnaša Bog, JKr. Če jo vnaša Čl kot DrČl, je s tem v njem Bog - BDr - dokazan. Priž je vzel za osnovo značaja Minskega nekatere moje Rad trditve iz leta 56 oz. že od prej, iz leta 50, a jih je povezal v Dgč celoto. Jaz sem bil vendarle Mrakov učenec-dedič, Mrak pa je le redko zapadal Nihu, recimo v **Razulu Rimljanovine**. Bil sem učenec Tolstoj, Dostojevskega, Marka Avrela, 47; Sartre me ni mogel do kraja potegniti za sabo, zmerom sem ga - Strno - cepil na Jaspersa, na EvKrš. Na Camusa, na **Upornega človeka**. V boju z Nihom nisem nikoli za (pre)dolgo popustil. V Minskem se je Priž bodel sam s sabo, kot se je kasneje v liku Gabrijela, **Kong**.

103. Zame je bila res Tip Rad ARF-AK, ki pa jo je Priž v liku Minskega RR v Maz(ohizem); jaz v PriMaz nisem zašel, sem pa z njim eksperimental, preizkušal, koliko je v meni Maza. Odkri(va)l sem, seveda postopoma, da ga ni čez mero, vsaj ne čez takšno, ki bi me determinirala. Čl kot IdČl je res tak, kot se opredeljuje Minsky: ničev, beden, strahopeten; a bistvo je, da Čl ni le IdČl, da je v sleherniku tudi DrČl. Minsky tega ne prizna, zato mu je odprta pot v PPP; Titek tega ni priznal, zato je postal korupten Žurst, hlapec oblasti. Mene v to ni zaneslo, čeprav me je kot slehernika neslo v korupcijo, na lažjo pot, recimo v asistenturo na faksu.

Vsakdo bi si moral priznati, da je tudi tak, kot se označuje Minsky; šele na osnovi tega spoznanja (ARF-AK) je mogoč obrat k Dti, k DrČlu. NOBD junaki niso opazili v - na - sebi nič Neg(ativnega), ne Krim ne Mihol ne Špelca, čeprav vsi ubijajo. A si razlagajo svoje morivstvo kot PN, kot nujo Zge. S PN celo uresničujejo NSvet; brez tega PNa je - po njihovem - NSvet neudejanljiv; Čl, ki se ne okrvavi (a obenem tudi opere rok v krvi), je zanje le lepa duša, ki mu zadoščajo lepe predstave o sebi. (Tak Čl se nam je zdel Karol Šema in Kršsocialisti á la Udovič.)

DrČl torej nastaja v preizkušnji-praksi soočanja s stvarnim-grdim svetom, z ničem, a gre skoz Blak nič na Dr stran. To je sporočilo **Afere**, kakor jo razumem; tudi Krstn kot lRevar ubija, a ima šanso, da se Etnajde. **Santa** je preveč zgolj NeČi, to je bilo torkarjanstvo v Dinetu. Mrak je tu bolje - resničnejše - presojal, glej **Beg iz pekla**, tudi Laja v **Chryssiposu**; v homoerotičnem laju je slikal sebe.

104. V liku Minskega se torej v **PrDi** ne vidim in ne sprejemam, čeprav so nekatere poteze te figure tudi moje oz. so poteze slehernika.

105. To je bil čas, ko sem mnogo pisal o mitu, mit je bil zame važna postavka, seveda Neg. Pojem mita bom razvi(ja)l tam, kjer bo več vsebinskega govora o njem.

106. Odklanjam stališče individualizma kot egoizma, napovedujem svojo opredelitev za občestvo, ki pa ni to, kar označujem danes kot Kldo. Občestvo mi je bila zveza med več SAPOi. Mnogo kasneje sem takšno občestvo iskal v NKČi; žal ga tam nisem našel. Danes ga omejujem na svoj odnos z Alo, z svojimi otroki (v veliki Dni), s PriSo, ki pa so redki. Sem bolj skeptičen do

stvarnega občestva, same Vrte občestva pa nisem zavrgel, nasprotno, LdDr je pogoj občestvu. LdDr bi bila le zamanski krik Pska po Drem, če mu DrČl ne bi odgovarjal in če se ne bi našla. Z Alo sva se. Z nekaj PriSo vztrajam. Zadošča. Mar nas je bilo 58 kaj dosti več? Morda deseterica.

Danes me Db ne vidi, me Zamol; leta 58 se mi je dejansko odpovedala, me smatrala za norca in Izda. Včasih je bila moja - naša - drža vsaj pogojno heroična, danes ni več. Danes je treba vzdržati v še bolj suhem, pustem, nevtralnem, dePer svetu mas(e) in reči, tj. proizvodov-blaga-znakov. Ta svet slika RMg dramatika, glej MatZupov **Hodnik** ali že **Izganjalce hudiča**, ki tvorijo prehod od angažiranega preganjanja Dgčnih k Zamolu. V **Slastnem mrliču** naredi obupanec Sm najbrž zato, ker ne prenese Zamola-anonimizacije. Ta Zamol je zame nova preizkušnja: obstati v svetu, ki te ne potrebuje in ne opazi, niti nasprotuje ti ne, zanj te enostavno ni. (Za StlPtjo je bil vsakdo viden in nevaren.) Upam, da sem prestal tudi to preizkušnjo: da mi zadošča nekaj PriSo, otroci in Ala. Biti povsem sam, ne, to odklanjam. A biti oz. ne biti sam je Člova odločitev in praksa; za spoj z DrČlom se je treba - močno - potruditi. Vsaj enega Čl more - mora - najti, da z njim sotvori občestvo. Enega odrešuje, eden odrešuje njega. Sigis se tu očitno ni potrudil, ne Minsky.

Kako je Priž gor vzel svoj zakon desetletje kasneje? Kot LdDr ali kot Mešformo, kot SpoDo institucijo?

107. To je moje stališče iz 60 in je še danes.

108. laž, potvorjenost - SSL - mita; funkcija mita je takšno SZSL.

109. Se je Priž tega tako zelo bal? Bal pa se je le v primeru, da mu je bilo preveč do zmage, za katero pa je kar naprej ugotavljal, da mu ni dosegljiva? SZ.

110. O tej krivdi sem res govoril, še danes jo priznavam; danes kot praGhKo, kot Pror, ki je na začetku Čloštva, umor brata, Abela. Prada (prakrivda). To je Člov izvorni greh, s čimer pa ni rečeno, da Čl nič ne more, da GhKe ne more oprati, se poboljšati, kot se De-razbojnik v Pasijonu na križu, kot Pavel iz Savla, preganjavca Kanov. ES konkretne odgovornosti ni Čl nikoli rešen. Tega sem se zavedal tudi v svojih najbolj dezorientiranih trenutkih leta 56. Spreobrnjenje konec 56 sem doživel ravno na osnovi te odgovornosti ES konkretnega tipa, tudi do Ale. Dejal sem si: Nekaj je višjega od tebe! V pomenu: nekdo je višji od tebe, tj. mene, govoril sem sebi. Ta »višji« je tako Bog kot soČl, kot DrČl. V mojem ES konkretnem primeru je bila to Ala in so bili moji PriSo, s katerimi sem tvoril grupo Revije 57; načrtovali smo Krito Ptjprograma, poleti 58 v Priževi vrtni uti. Puč je naš dogovor razbil, ker je forsiral napad na Ptjo, ker je tekst-Krito napisal sam, ni čakal na ostale; na drugi starni pa sta se dogovoru odpovedala Priž in Kos. Puča so zaprli, Priž in Kos sta se oddaljila, ni ju bilo več v naši orbiti, ostala sva sama z VeRusom oz. v prenovljeni grupi z Dinetom, Taufom, na robu tudi Zajcem in Šelom.

111. Uporabljam oba izraza, mit in mitologija; uporabljam ju v bližini pojma, kakor ga je razvil Ronald Barthes v knjigi **Mitologije**. Knjigo sem kupil 58 v Parizu, tedaj je tam izšla, bila je prva Barthesova. V lji sem jo posojal ljudem,

ki sem jih cenil, posebej mladim, Močniku. Bila je prva Pristrukturalistična razprava, ki sem jo bral; name je zelo vplivala, a po svoje, tako kot vsak tekst, s katerim sem se srečal.

112. Analiziram, kot da bi rezal s Kritskalpelom. V tem Posn(emam) analizo, Tip za Priža in **Dia**. Priž je bil v MGGi gotovo najbliže Descartesu, izražal se je kar se da jasno in razločno, natančno in točno. Kakšna razlika med njegovim slogom-svetom in recimo Šelovim, med **Afero** in **Volčasom**! Ti dve drami sem namreč naredil za ARF točki v MSSk **Gordol I**; **Dia** so po tej FSti analogni **Aferi**, v shemi jo nadomeščajo. Priž je že z načinom izražanja kazal - dokazoval -, da išče odgovorno Reso, Šel je poetiziral, Pzja kot lirski sanja(rija) pa stvari in odnose med njimi zamegljuje, dela negotove, približne, mnogopomenske, bliže Infi kot (Ož)Idi. Ni čudno, da je Šela privlačevala NA; NA je vse RR v zračnost. Prenos v kozmos je prenos v samovoljnost, ki se alibizira-maskira z globokoumnostjo, se Prikr za metaforami. Glede na par **Dia-Afera** sta par **Ana-Volčas** zmanjšanje intenzitete-prisotnosti resničnosti. Večji je patos, več je Zun strahot, MePov, nasilja; Šel uporablja večje in bolj hude besede-podobne, kar ga nosi v AnK. Šel izgublja ostrino-jasnost analize, zamenjuje jo s - komaj Prikr(ito) - obtožbo. Šel je moralist, ki je dal svoj moralizem v 80-letih v službo praktični Poli.

Priž se je držal zunaj eksplicitne Pole, predvsem jo je analiziral. Zoper ena stališča je postavljala druga, s čimer je prihajal do paradoksov kot mejnih vrednosti - mejnih izrazov - IdMa. Natančno to njegovo metodo sem povzel v **PrDi**: njegov paradoksalizem sem še stopnjeval, paradokse nisem odkrival le v mislih-zavestih obravnavanih likov, ampak tudi pri samem dramatiku, ki se z liki ldn oz. zoper nje polemizira. Gre za mojo stalno - Strno - metodo Not življenja - Ponota - vsake drže-lika, s katero se srečujem. Zato govorim tolikokrat v prvi osebi, pa naj gre za Sigisa, za Minskega ali za kogar koli od figur. Vsako čutim kot del sebe, kot eno svojo EV. Sam sem paradokсна - tudi v sebi sprta - celota mnogih EV. To je zame HM oz. (B)SAPOEV.

113. Uporabljam izraz socialni darvinizem, ki ostaja v mojem izrazoslovju do danes, ga pa v teku časa RR. Danes bi dejal, da TS ni vreden obstoja, če se Čl ravna le po zakonu socialnega darvinizma, tj. boja za preživetje kot AgrEkzld. Vse IdB - IdB kot takšno - izhaja iz Ža, Ž pa je drug izraz za AgrEkzldo. Brez Dti - Boga - je vse zaman, to ponavljam že desetletja. Do BDra je težko priti, a to je edini smiselni napor Čla, edini napor, ki Čla osmišlja.

Dia kažejo, kako ljudje napačno - deformirano, zmedeno, SZSL - iščemo smisel-Boga; **Dia** in moja Kritanaliza **Dia** v **PrDi** odkrivata to Čl težnjo po (po)Isu Rese kot pogoju za (po)Is BDra. Ta težnja naju je motivirala oba, Priža in mene; in vse člane MGGe, o tem sem bil prepričan, Dineta in Božiča, Zajca in Šela. Menil sem, da tudi Kosa. Tu sem se zmotil. Kosu je šlo že tedaj za oblast v območju Kule. RazRese je Sim(uliral), da smo ga sprejeli v grupo-občestvo; varal nas je. Morda tega tedaj niti sam še ni vedel; ker nas je občudoval, bi bil rad kot mi. Po 64 pa je zagotovo spoznal, da mu ni do RazRese, ampak le do manipulacije z vsemi pojmi, le do urejanja in ponovnega razporejanja pojmov, Vrt, hierarhij kot znakov za mesta, ki v Dbi - v medčloveških odnosih - odločajo. Poli se v začetku ni približal kot stvarni praksi, le njenim ideologijam. A je imel to svojo metodo za začasno; čakal je

na priložnost, da bi lahko iz IdeolZni prešel na rob stvarne Pole, vsaj do vpliva v Poli. To svojo končno postajo (cilj) je dosegel letos, ko je postal soprogramer Janševe stranke.

114. Bravcu je zdaj že jasno, na kaj merim. Dogajanje biti - osmišljanje -, ki se ga mora Čl dejavno udeležiti, sem našel poleti 58 v ravnanju-gibanju MGGe kot usmerjevalke Revije 57, še posebej pa v akciji Puča, ki je bil motor naše skupne akcije. Šel je sicer predaleč, v čisto Polo. Prepričeval me je, da moramo preiti v ilegalno, kot PVPtja; sam je to poskušal med delavci na Štajerskem, v Slovenj Gradcu, ker je ugotavljal, da literati niso za ilegalno, posebno Zajc ipd. ne, so predvsem samovšečni retorji-narcisi. Name je tedaj največ stavil; želel je, da bi se tudi jaz usmeril k ilegalni RevPoli. Takšnega sem dopuščal, ker je bil motivator grupe, upal pa sem, da se od grupe ne bo več oddaljil, saj bi ga to osamilo. Njegova moč je bila v motiviranju - v tem pomenu tudi v vodenju - grupe, grupa pa s svojo Stro ni takšna, da bi se mu pustila zapeljati v avanture Poltipa, v obnavljanje PVPtje.

Moj scenarij je bil preiščen, žal pa ni upošteval slabih živcev Ptje, strahu oblasti - bolj strahu kot le previdnosti -, da bi Puč lahko vse nas potegnil za sabo. Ptja se enega samega ni bala (samega Puča), če bi ostal OPsk; se je pa bala vsakršnega gibanja in MGG kot dejavna urednica revije je postajala gibanje; Puč bi rad to gibanje razširjal, posebej med mlajše. Med Kulniki ni imel uspeha. Peki á la Štirje so ga obrekovali, češ da je agent OZNE oz. nekdanji gestapovec (?!); s takimi sumničenji sta se odlikovala posebno PavMenart. Rubikon je prestopil, ko je vstopil v Ptjo in prevzel študentsko organizacijo na ff. Ta usmeritev ga je bistveno bolj zanimala kot MGG, mi smo bili zanj preAbst, preveč smo se ukvarjali z mišljenjem, premalo s Polakcijo konkretnega tipa.

Ptja je spoznala, da ne sme več držati križem rok; ker je bila intelektualno nesposobna, njeni ideologi med študentarijo butci, á la VIKavčič, Puču ni mogla parirati Dgč kot s PPP akcijo, z nasiljem, ki je bilo le še s težavo ponujano kot PN. Študente je oprostila suma, ni jih udarila, udarce je namenila nam kot Pučevemu zaledju. Menila je, in imela je prav, da Puča podpiramo, vsaj EtKultovariško. Med nami je terjala diferenciacijo. V toliko jo je dobila-izvršila, da sta se Priž in Kos odrekla Puču in grupi, medtem ko smo bili ostali Puču zvesti. Najtežjo nalogo je imel VeRus, ki se s Pučevimi PolRev horukmetodami, tako jih je označeval, ni strinjal, po Pučevi aretaciji pa tega ni smel povedati zasliševalcem, ker bi izpadlo, kot da se Puču Etodpoveduje. Prav to je poskušala PPP doseči: da bi vsak od nas Puča v sebi - v svoji EtNoti - izdal. Namen se Ptji ni posrečil, zato nas je začela - Boris Kraigher - spoštovati: ker smo vzdržali pri svojem. Puču se nismo odrekli, a ne šli za njim v smer ilegale; to smo odklanjali že prej, pred Pučevo aretacijo, Zajc še bolj kot VeRus. (Na takšne »malenkosti« Zajc danes pozablja.)

Po Pučevi aretaciji je prišlo dogajanje transbiti v novo fazo; pred vsakogar od nas se je postavila ES konkretna EtčKP preizkušnja. To je Priž v **Dia** par let prej napovedal, v **Aferi** obnovil, najmočnejšo njeno podobo pa je izrisal Dine v **SAnti**. Pisal jo je, ko sta kazala Priž in Kos močen-viden odpor do nas, imeli smo ju za Izda našega gibanja-projekta, v čemer nismo imeli prav, saj sta se Pučevi akciji uprla že prej, preden so ga zaprli, že poleti 58, že tedaj, ko se ni držal dogovora in je dal natisniti svoj članek **Naša družbena stvarnost** na

lastno pest. Priž je kričal nanj, da je provokator, da bo vse Unič. Jaz pa sem slutil - si želel, da bi bilo - v Pučevem Radaktivizmu edino sredstvo, ki nas lahko stakne z resničnostjo, saj gre onkraj zgolj retorike. To mi je Priž najhuje zameril, češ da brez moje podpore - analogno 64 - ne bi mogel Puč tako daleč, kot je šel. Priž mi ni mogel očitati, da sem se podelal, ni pa me mogel občudovati kot Hera, kot je Puča, ko se je zadeva umirila, ko je prišel k sebi in mu strah ni več (o)mrtil presoje, v zimi 59-60, ko je (na)pisal **Afero**. Zato me tudi ni vtaknil v **Afero** kot predmet Krite, prej me je ldn s sabo v liku Krstna. Krstn je v eni EV Priž, v umikanju iz spopada, v drugi EV pa sem jaz: kot iskavec smisla, ki ga tudi zadene srd - maščevalnost - Ptje. Priža ni zadela, kot ne Kosa. To jima je očital Dine, ki ju je narisal kot Ismeno v **SAnti**, češ, da sta Santo izdala, ko sta ugotovila, da ne bo zmagala v boju za oblast oz. za Etimidž. (Priž in Dine sta bila v temeljnem - kot Umtka - tekmeca. Tudi tako je treba razumeti Dinetovo ostrino.)

Dogajanje biti se je med poletjem 58 in spomladjo 60 razcvetelo. Puč je bil najbolj udarjen, a je tudi največ izzival, moral bi predvide(va)ti, kaj ga bo zadelo; svojo usodo je junaško nosil, vse do umika-pobega v tujino 66; nato se je privatiziral, po svoje je odpovedal. Dogajanje, ki ga je gnal na ostrino predvsem on, nas je naredilo za avtentično grupo in za avtentične SAPOe; če ne bi vstopili vanj - če ne bi Puč tako eskaliral v svoji neučakanosti -, bi morda ostali le »penasti gobci«, tj. retorji; tega sem se jaz bal, v tem pomenu sem s Pučem manipuliral: pustil sem mu, da dela po svoji naravi, ker sem ga imel za edinega dejanskega DbZg akterja med nami. Nisem ga hujskal, tudi ni bilo treba, bil je sam dovolj - preveč? - goreč. Medtem ko ga je skušal Priž ustaviti. Priž (enako Kos) se je upravičeno bal za obstoj revije, tudi zase, ni pa upošteval, da bi bila revija, če bi bila brez Puča, le Kulrevija, le takšna, kot je bila Beseda, dokler je ni zaostrila MGG, le Beseda Pvt Pekov, PavZlca in Menarta; takšna je bila nato Sodobnost po 64. Priž se ji je pridružil, a 81 spoznal, da se je (z)motil, da je sam sebe zapeljal na stranpot, v ničes, v zgolj videz, kar je Kulništvo. Kulništvo je ČirZlcu zadoščalo, Kos se je v tem počutil kot mojster, Priža pa je poniževalo.

Puščal sem, poleti 58, da se usoda odvija, kot se mora, tudi zame, ne le za Puča. In se je, zame optimalno: brez zapora, a z znosnim preganjanjem. V tem MePu med zame prehudim zaporom in prekoruptnim uspehom v Dbi (asistenturo ipd.) sem našel Prapot in to s pomočjo Ptje. Ptja me je sicer hotela kaznovati, potolči, mislila je, da zame ukrepi, katerim me je podvrgla (izguba službe itn.), zadoščajo; a se je zmotila. Napačno - prenizko - me je ocenila. Prevaral sem jo, prevarala se je sama. V tem pomenu sem kasneje - po 90 - lahko večkrat zapisal, da me je Ptja sijajno vzgajala: tolkla me je ravno toliko, da sem bil udarjen, ni me pa podrla. Dobil sem - kar globoke - rane, ki pa so se zacelile. Nobena ni bila tako globoka, da bi Ptjo kot despota zares Prizasovražil, kot sta jo Puč in Zajc, morda tudi Kos, ki ga je postalo po 90 sram, da se ji je tako udingjal, in je zdaj krivil tistega, kateremu se je udingjal, ne pa sebe kot slabiča. (A dvomim, da je v Kosu sploh kakšno čustvo, tudi čustvo sramu in Sša. Vsa čustva RR v pamet, ki je račun.)

Dokaz, da smo vstopili v Pozdogajanje, so bile stvaritve, ki smo jih bili po 58 zmožni: **SAnti**, **Afera**, **Otr**, **Kaznjenci**, **Samorog**, tudi moje in VeRusove Fifrazprave. Puč je še najmanj odnesel iz zgodbe, kajti zanj je bilo merilo uspeh v Poli, tj. v boju za oblast, ta boj - vsaj bitko - pa je 58 in 64 izgubil.

Puč je potegnil nazadnje iz svojega Ža Fijo momentanizma, ki je Rad instrumentalizem. Z mojega vidika je bilo njegovo Ž Traga, instrumentalizma ne cenim; z njim se je Puč približal Kosu. Tak pragmatizem je zame šibka Resa. Kot da Puč iz svoje Herdrže v zaporu ni izvlekel EtEkP Fije-Tije; K-da je zapor tudi njega ruiniral. Ne nazunaj; nazunaj je vzdržal kot vzor, ampak v Noti: izgubil je stik s smislom, z BDrin. Če ga je kdaj imel oz. sploh želel imeti. Če ni bil njegov Her le stranski produkt njegove težnje po zmagi v boju za oblast, kar se je pokazalo po 90, v kompaniji z Janšo.

Traga - Trp nekoga - še ni dokaz, da ima prav. Kominformovci so na Golem otoku strahovito trpeli, a zaradi svojih nazorov, ki so bili - z mojega vidika - močno napačni, vezali so se na SovZo, ki je bila še mnogo hujši Stl kot Juga, z manjšim Potom za RR k EvroKomu oz. k vrnitvi v LDbO. Puč je bil podoben tako kominformovcem kot MGGi, bil je na sredi med obema. Leta 57 se je še navduševal nad SovZo kot pristnejšim SocKomom od Juge. Šele MGG - posebno trojica VeRus, Priž in jaz - ga je prevzgojila, potegnila od simpatiziranja s trockizmom k Zahmisli. Isto pot je šel Pirc od drame **Ljudje v potresu** 47, k zahodnjaštvu v času po prihodu iz zapora, 49. Tedaj sva se s Pircem - močno - zblížala.

Ptjo se mi je posrečilo zmerom - Strno - RR iz sile, ki me hoče zlomiti, v silo, ki me ravno toliko tepe, da to prenesem in ob tem - v Trpu, tudi v strahu - zorim. Nenehoma me je silila v soočenje s samim sabo, v premišljevanje, kdo in kaj sem, v opazovanje, ali me je podrla (vsaj načela) ali je delovala name le toliko, da sem skoz njene akcije zoper mene vse bolj razumeval svet, postajal osebnostno in Et vse trdnejši. Imel sem srečo, da se je zgodilo tako. Nekaj sem k temu procesu prispeval sam, nekaj pa je bila naklonjenost usode. Če se primerjam z usodami Priža, VeRusa, Zajca, Šela, sem imel od vseh največji krompir. Zajc ne more premagati svojega Sša do zlega sveta, predstavlja mu ga Ptja; od sveta je bil preveč ponizhan. VeRus je vse bolj dezorientiran v beganju med De in Le. Priža je spor v njem ubil; tudi Šela. Morda je edini srečnejši od mene Kos, njegova sreča je posebnega tipa: sreča zajedavca, črva v mesu. Biti srečen je čustvo; ga je Kos sposoben? Ni le Teh(nik) zajedanja?

115. Heroični obup mi je bil zmeraj tuj. Nisem se imel za Hera, nisem želel biti Her. Obupu sem bil bolj izpostavljen, a nikoli predolgo in poškodujoče. Da bi obup sprejel, a ga RR v Pozvidez, ne, tak teater mi je bil zmerom zoprn. Nastopaštvo mi je bilo tuje, odtod moj odpor do delanja imidža, tako ljubega Šelu. Priž se je včasih spogledoval s Herobupom, a ne pretirano; kljub vsemu je bil preveč realist, kot jaz. Znal je razločevati med videzom in Reso. V koncu 70-let je začel obupovati, ker se je polno zavedel, da ga je preveč pritegnil videz; da je dejansko - v stvarnosti - ostal praznih rok. Na ravni Dž-imperija je isto spoznal Aleksander Veliki, glej Zupovo dramo **AlekPR**. Tudi Che. Strašno Not stanje Revarja, ki odkrije, da njegova Reva ni le zaman, ampak da je predvsem imidž. (To je spoznal MOč v PoV zaporu.) Che je v 60-letih prodril po Zah(od)u kot znamka blaga, čepic, majc, kot reklamna drža neole retorike. Si je mogoče misliti bolj klavrn konec za LRevarja, kot je to, da nanj prisega in ga Posn JažZlc?

116. Izražam svojo Psi(ho)sociološko Krito PoV Slje, ene njene plasti.

117. To je bila parola, s katero nas je Ptja nadlegovala noč in dan, nas skušala razosebiti, narediti za svoja sredstva, nam vzeti dušo-bit, vse bistveno ohraniti le zase; ne le zasluge, te so najmanj važne, ampak resničnost bivanja. To resničnost je kazala v NOBD, v likih á la Krim in Nina, **Rojstvo**, nam pa je odmerila le vlogo občudovalcev nekdanje veličine, ki da jo Ptjšefi še nosijo s sabo in udejanjajo v PoV Dbi. Tudi zoper to geslo smo se uprli. Z dogajanjem med 58-60 smo dokazali, da smo lastna EV, lasten subjekt v Zgi, lasten smisel; ne le enakovreden Ptji in LRevarjem, ampak dejansko naslednja stopnja Zge.

Prižu je pri tem pripadla najodločilnejša vloga; v dramah je pokazal konec MV-Gené, njen Not zlom, Minskega, in Zun zlom, Menderja, njeno lmp (lumpenizacijo), Marcel, njeno nemoč, Vincent, njen Tragkonec, Che. Ta konec je bil v drugi polovici 60-let tako jasen, vsaj Prižu in MGGi, da je bil lahko dramatik do bivših LRevarjev že usmiljen, dobrohoten: naslikal je njihovo Trago. Te velikodušnosti DSD nima. Zajčevo SŠ do Ptje dokazuje, da je ostal Zajc infantilni deček, ki bi postal rad enakovreden Očetom, a ne zmore, ker jih še zmerom gleda kot (pre)močne, kot PolitKomsa iz **Afere**. Priž, VeRus, jaz smo preboleli ponižanja, zacelili poškodbe naših Os(ebnost)i, Zajc ne; skazal se je kot preplašeni zajček, ki kuha v sebi nadnaravno straaašno zamero in bi bil rad Lev. Ta status oz. karikatura je Tip za večino DSD. V njih je še zmerom strah. Sigis, Krstn, SAnta, Uršula iz **Samoroga** pa so svoj strah premagali. Postali so BSAPOe.

118. Tu polemiziram zoper Zajca in njegovo slabištvo, samoSmil, OIS; zoper njegov vse preveč Pvtupor oblásti. Napovedujem **Potca**, vso ZD do **Grmač**. Ni čudno, da je Zajc danes v SIKuleliti tako v čislih; z njim se ldn, ravno s tem, kar opisujem. Zajc ji je potrdil, da je potreben-vreden upor svetu, da pa je ta upor predvsem retorika, imidž, teater. Seveda lep - pekovski (pesniški) - teater, sugestivno zveneči verzi, celo peti se jih da, če jih recitira Janez Škof. To je Zajc, ki se je pretežno preselil v Dv-PMUD. Zajc kot tržni kantavtor. BNak skuša biti trubadur, Zajc je nekaj med Edith Piaf in Michaelom Jacksonom.

119. Za to je šlo: da si sami priborimo Reso in Os; da sami soustvarjamo dogajanje, a skoz boj. Boj pa ni le PolReva v ilegali, kakršna je SV Daislamistov, ki se žrtvujejo za Ideasanje; to je regresivno, obnova Le-Revarjev iz MV. A tudi ni le Kulboj, ki je medsebojno zmerjanje, kot ga je rad gojil Menart, ko je blatil PPPje, seveda ne PolPtjpolicijo, ampak trojko Pirjevec-Pibernik-Paternu, ker ga ni dovolj upoštevala kot Peka. Mislim na boj, kakršnega sem izdeloval jaz; zame se je skazal - se potrdil - kot optimalen.

120. Moja teza v eseju **O predvojnih generacijah in povojnem rodu** v 1. št. Revije 57 in teza **SAnte**.

121. Moja Dateza zoper MimDč-EDč, s katero odklanjam AnK, je natančno in jasno artikulirana ravno v tej izjavi. Ne se pustiti narediti za Sža, ne Sža Ptje ne ničesar. Ne biti Anteza! Anteza je le negacija, da pa je to premalo, me je Hegel dobro poučil. Treba je v sintezo oz. NejDam onkraj ujetosti v spore. To se ni posrečilo ne Puču ne Zajcu ne Šelu. Kaj pa Kosu? Kos sploh nikoli ni bil v nobeni Antezi, najbrž pa niti v tezi ne; da bi Čl kaj trdil - teza je trditev -

mora stati za tem, se s tem ldn. Kos se Strno ne more z ničemer ldn, ker ne more ničesar Ponot; Kos nima Note, pač pa računalnik namesto glave in blagajno namesto srca. Razen če je Anteza polne blagajne prazna blagajna ...

122. Moje izvajanje s pojmi, kot so dogajanje ipd., se zdi (pre)Abst, a bravec naj ga kar naprej napolnjuje z ES gradivom, ki ga posredujem v teh **Opombah**, z zgodbo o Reviji 57, Puču, preganjanju itn., torej s silovito nabitim časom med 58 in 60. Pred 58 sem se pripravljaj na to dogajanje-dogodek, recimo v Parizu 57/58, nato, po 60, pa sem živel na osnovi tega dogajanja-dogodka. Zame je spis **PrDi** kar se da ES konkreten. Takšnega bi s tem Karjem rad približal tudi - seveda neobstoječemu - bravcu.

123. ARF nastaja iz obojne Krite, ki jo avtor Ponot, sprejme kot dve svoji PriEV.

124. Tak - zoprn in samovšečen moralist - je znal biti Priž često.

125. Zame od nekdanj tako pomemben pojem: SSL oz. SZSL. Danes ga še več uporabljaj kot včeraj. Namen: RazReše skoz razkrivanje SZSL (samozaslepljevanja).

126. V tej presoji ima Minsky kar prav. Velja recimo za Torka in SeHpraktike. O svetu in sebi si delajjo iluzije (so v SSL), ne zavedajjo se, v kaj lezejo, ko ropotajjo in protestirajjo; ko pa se v preizkušnji sesujjo, saj nanjo niso pripravljajni (Gordana iz **Delirija**, Arja iz **Pozabljenih ljudi**), ne le cvilijjo, ampak nasilneže histerično obtožujjo. Prav imajjo, ko trdijjo, da so oblastniki krivični nasilneži, nimajjo pa prav, da pri tem sebe heroizirajjo. Tork do Si ni mogel nehati obtoževati tiste, ki so ga naklestili, skušal se jim je maščevati, skvariti njihov imidž, ki so si ga v Totsistemu pridobili, saj so se v Javi nenehoma hvalisali. Posebno je bil gorak Ribičiču; prav Tork je naredil Ribičiča za ZnaSi PP terorizma.

Problem krivde - GhKa - daleč presega reakcijo Minskega in Torka. Krš je utemeljeno na GhKi. **BS** so dramatizacija ravno GhKe oz. so nasvet (zapoved), kako se odkupiti-odrešiti od GhKe. Ljudje radi črtajmo GhKo pri sebi in jo obešajmo na svoje tekmece. ČirZlc vsak hip reklamira sebe kot NeČi Hera, žrtev, plemenitega Čla, in vsak hip druge svinja kot barabe. To dela s takšnim maziljenim licem, da marsikoga prepriča. Priževa zasluga je, da razkrinkuje tako Minskega kot Sigisa; tega res obenem tudi ekskulpira, a ne toliko, da bi mu vzel Tem krivdo. Je kriv, ker je Či? Je mogoče odpraviti obremenjenost Čla z izvirnim grehom le tako, da problem črtajmo, da postanemo instrumenti oz. lastniki instrumentov, instrumentalisti, Kosi, torej le kosi nujne celote, kar je Či?

127. V Kriti Priža in Sigisa ne popustim. Sem kot terier: kar enkrat zgrabim, žvečim do onemoglosti. Ubogi bravec!

128. Ta poteza je bila Tip zame, tedaj še posebej, ker sem se čutil kriv. Kasneje sem jo RR v samospraševanje, v ARF-AK. Ni šlo lahko. Potreboval sem precej časa; pogoj za to, da sem samoobtoževanje preOsm v ARF, je bila nedvomno Poz opravljena EkP preizkušnja v letih 58-60. V meni je bil velik Pot, a ni bilo gotovo, koliko in kako ga bom izkoristil. Kot samoobtoževalec res

nisem bil simpatična figura; Prižu se je ta moja lastnost upirala, gentleman se ne izpoveduje, ne jamra, se ne opravičuje, sploh ne kaže svojih slabosti. To ga lahko vodi v nadutost; Priža v nemajhni meri je, posebno pred ljudmi, pred neznanci.

Verjetno sem bil 56 najnižje v svojem Žu, tudi zato, ker me je usoda vzdignila dotedaj najvišje (asistentura pri Zihleru, poroka, rojstvo otroka, vpliv na okolje-znance ipd.); tega visokega položaja nisem znal prenesti, bal sem se ga. Alkoholične eskapade (delala sva jih skupaj z Dinetom) me niso le razbremenjevale, tudi obremenjevale so me, postajal sem vse bolj živčen, padal sem iz nebes v pekel in letel nazaj v nebesa. Tako me je metalo in vrtelo, da bi me vrtinec lahko zmlal, odvrigel na Smš. Ni me, tudi s pomočjo prestane preizkušnje; spreobrnjenje konec 56 je bilo pri tem odločilno.

129. Nemalo nemiren sem še danes. Nemir je vnesla vame MoM že tedaj, ko sem bil v njenem trebuhu, vsaj 7 mescev sem bil predmet njenega obupa; MOča je Jugopolicija kmalu po mojem spočetju zaprla, v Glavnjači mučila, s tem mučila MoMo in mene. NDM. MoM me je vznemirjala še vse do mojega 15-leta, ko je končno odšla z MOčem v Beograd, kjer je naprej maltretirala njega. On njenega pritiska ni prenesel, jaz sem ga, tudi zato, ker sem v sebi razvil Real(istično)prilagodljivost, zavestno strategijo, kako se umikati norim strastem dezorientirane MoMe. Neverjetno dobro je name vplivala Ala, ki je po naturi Rad miren Čl; pomirjala me je, ni se mi pustila sprovcirati v živčnost. Instinktivno sem čutil, koga sem izb(i)ral za Ždružico; instinkti so mi delali zmerom odlično, bolje kot Prižu. Njega so begala, zavirala nekatera načela, mene verjetno nobeno, razen preživeti in (po)ls Dti. Bil sem (in sem še) spoj zveri in mistika, Priž spoj aristokrata in strahopetca. Krasno sva se ujemala, v tem ko sva se ves čas prerivala, tekmovala, spodbijala, opazovala, da bi našla drug drugemu slabo točko in vanjo izstrelila zastrupljeno (?) puščico. Ker sem bil tako vitalen, po MoMi, sem zmožgal živeti tudi sebi navkljub, v stanjih, ko sem se Zanič. Zmerom - Strno - sem veroval, da bom Negstanja v sebi premagal, da bom imel srečo, da mi bo (je) usoda naklonjena; kot veruje zdrava žival. Nisem se zmotil. Priž je imel veliko več težav s tem, da bi si takšno vero ohranjal v polnem zagonu. Zavidal mi jo je, seveda pod Kritpripombami, da sem Bar, nevzgojen, divji, samovoljen, nemogoč. Imel je prav.

130. Izraz paradoks je bil tedaj - 56 - moje priljubljeno geslo. Vse sem RR v paradoks. Ne v dialektiko, ta je bila kot Heglova preveč gladka; zmerom je imela že vnaprej pripravljen Pozodgovor, kot Ptja, ki je skoz Marxa Heglov dedič. Mene je fasciniral Kierkegaard s paradoksalizmom temne(jše) sorte. V Pozizhod muk sem instinktivno veroval, a racionalno rešitev sem včasih dolgo iskal. Priž je menil, da uživam v Trpu, stiski, težavah, zato mi je pripisoval Maz. Trp mu je bilo tako tuje, zoprno, da ga ni cenil; malokdo je bil tako nenadarjen za Krš kot on. (Pa so ga pokopali cerkveno.) V paradoksih sem se vadil, v njih uril svojo pamet, ki je bila sicer zmerom nemajhna, čutil pa sem potrebo, da jo izurim do perfekcije. Biti lahkoten, suveren, posmehljiv, pa vendar pobožen, ni to posebne vrste paradoks?

131. S takšno sicer brezobzirno, a pravilno-pravično Krito mi je Priž odpiral oči, pomagal je, da me je posta(ja)lo vse bolj sram takšnega čustvovanja-ravnanja in sem se ne le želel, ampak hotel poboljšati. Uspelo nama je.

132. Veličine si tak, kot sem bil 56, nisem pripisoval; tu Priž mojemu portretu nekaj doriše.

133. Mimogrede, a kot izjemno važno naj dodam: primerjava med **Dia** (**Afero**) in Oblakovo dramo **Križ in Sovzvezda** (oz. SPED), to dramo sem ES analiziral v **KtDvK 2** (v **VolZimu**), pokaže bistvo razlike med AnKom kot Redo Rese na stereotipe in ARF-AK dramatiko. Da gre v **Dia** za Krito StlPtje, je jasno, a Priž v prvi plan ne daje obtožbe, kot jo sredi 80-let Šel z **Ano** in **Volčasom**, Janč(ar) z **Dedalusom** in **Halštatom**, SPED z **Vst(ajenj)em** ipd. Takšna dramatika, kot je AnK, je vse preveč sredstvo v boju za oblast, PrižD pa ima za cilj analizo Čl narave, dejanj, Stre, smisla. To je visok cilj, tudi vzorno dosežen, Oblakov **Križ** pa je bedna in pristranska Lita IdeolUt tipa.

Te poteze KtDi ne očitam. Krefta navdihuje vizija, ki je moment v lsu Dti; v **Križu** ta vizija manjka. Kreft ni sposoben za ARF-AK, tudi kasneje ne, ko je starejši. Priž je napisal **Dia** s 27-letji, **Afero** z 31-letji; to je starost, ko je pisal Kreft **Punto**. Kreft se ni odločil za skrajno trdo delo na sebi, ko je imel PoV možnost, da nadaljuje **Kojante**; vrnil se je k Trageroiki, k **Poku** (**Baladi**). Je pa bil - enako kot MOč - v težjem položaju od Priža in MGGe. Mi smo bili prisiljeni (po)ls sebi in svetu novo podobo-Reso, če smo hoteli sploh biti, pred Kreftom ta(kšna) naloga ni bila enako urgentna. Lahko je živel od spominov, od Preti, od veličine PV Komvizije, mi ne. Vizija PV Komstov je bila za nas kvečjemu breme, vsiljevana Resa, ki je bila v PoV času že zelo oskubljena. Težka je bila ARF-AK, ki ju je delal Priž z **Dia-Afero**; AnK Šela sredi 80-let je bil lažja pot: Ideopolitizacija Umeti-Rese. Tej nevarnosti se je Priž sijajno ognil. Tudi v tem je veličina njegove dramatike.

Iz povedanega sledi, da je moja obravnava **Dia** - komentirana objava **PrDi** - potrebna in prav NTM; po obravnavi **Lo-05** in njegove Anteze **Križa** v **KtDvK 2**. Pričujoča knjiga **KtDvK 3**, naslovljena **Konstrukt in resnica** (**KiR**), jemlje konstrukt (PV Komvizijo) še enkrat za predmet, glej **Uvod v Grakha**, a tega konstrukta ne kontrastira z AnK Antezo á la **Križ**, ampak z ARF PSto. Priprava za t(akšn)o ravnanje je moje predavanje na FF, objavljeno v pričujoči knjigi **KiR** kot druga opeka, takoj za predavanjem o Klodičevem **NSvetu** in Vrhovčevem **Zoranu**. Kompozicija knjige je preišljena, je prenos tematike na višjo stopnjo; od EDč k ARFDč.

134. Danes formuliram zadevo Dgč: obup je pogoj spoznanju. O(bup) vežem na l(zgubljenost) in S(amomor) - OIS - kot na najhujšo preizkušnjo, ki lahko doleti Čla: na usodno srečanje z Radničem v Blaku-prepadu. Brez OISa ne gre. Kos, ki ne ve za nobeno od teh stanj, tudi ne ve za stanja, ki (od)rešujejo: za vero, za NeČi sanjo (ki so jo imeli Kreftovi Vanja, Grakh, Pravdač, Tomec, Gubec). Kako naj ima račun Noto, ki je - Preš(ern)ova - razpetost med pekel in nebo? Priž si je želel priti skoz brez Trpa OISa; ni uspel; eskiviranje Blaku ga je v 70-letih potegnilo v prepad nič(es)a. Njegova UProf(esura) na AGAFT je bila tak ničes, česar se je vse bolj zavedal. Takšna profesura je primerna za Požlnka, za drugorazredne, za male Kose, za koščke kosov. (Najmanjši košček

je Matevžek Kos.) Priž pa je bil ustrojen kot V(elik)Č(l), v nižinah stereotipne Konvinstitucionalnosti ga je (za)dušilo. Kosa (Inka) ne, kajti mojstra nimata pljuč, ne potrebujeta zraka, živita od preračunavanja Utinteresov, od dividend imidža.

135. Danes bi dejal, da je - ne le - v tem tipu razmišljanja Priž izkazoval svojo preveliko podvrženost IdMu. Izraz Id(a) je bil zanj Tip, često ga je uporabljal. Kot kartezijanec je bil odvisen od biti kot najmanjšega nedeljivega, od res clara et distincta, ki je na dnu vsega. Ta »res« je Id sama s sabo. Tudi zato je Prižu Minský zoprn: ker mu ni težko živeti razcepljen, v paradoksih. Prižu sem se moral močno upirati, vsaj ta moja EV: jaz kot HM. Za Priža je bil ideal trdno, v sebi usklajeno, enotno, integrirano bitje, kar sta v stvarnosti tako Koms kot Simon, Priž sam le v želji. Je Priž zagledal - se prepričal, da je zagledal - tako enotno bitje v Kosu? Ajaja! Kos ni MonOžld, ampak Tip Dv: Posn Ožlde, Sim vsega, zgolj beseda: derealiziran in irealen kot tak. Le IVJ, čeprav pod tem AgrĚkzld; brez te poteze nihče ne preživi. A ta AgrĚkzld je pri Kosu tako Prikr, tako RR v retoriko UZni, da je le Pvtz, kar pa je za PolUZnike Tip, za Gabre, Gantarje (Mistra Ganta), nekdanj za Kornhauserco, za večino UProfov na FDV. (Pri Ruplu ni jasno, ali je res tudi Nclst, ali GentNcl le igra, dejansko pa je stari ludist, kakor se je pokazal v **Viharjih**?) V pripadanju IdMu je bil Priž bolj Tradlik, kot se zdi. Priž je občudoval lovce in Km iz Loške doline; izbira Kosa je bila njegova kardinalna napaka. Mnogo bliže mu je bil Puč iz 58 in 63, a kaj, ko bi ga sodelovanje s takšnim Pučem prignalo v zapor, tj. zanj v S. Pa ga ni ravno sodelovanje s Kosom kot PsOžPldo?

136. Dejanja so Idfiksna, čeprav mnogopomenska, Čl pa je Pot, v njem je Strno prostor za dojevanje Dti.

137. Če hočem presoјati, ne le soditi, moram vse-vsakogar RR v predmet, to je jasno razložil-dokazal Sartre in še kdo. Čl ne more obstati, če ni tudi IdČl, IdB pa dela Čla za »boga«, za polaščevalca, za subjekt, ki vse RR v objekt. Temu se ni mogoče ogniti. Krš je poskušalo ogniti se, tudi budizem ipd., a s tem je uknilo mišljenje RKPLEL tipa, pot v LDPM, s tem možnost, da se z maksimalizacijo UmKapa (z genetskim inženiringom itn.) dogodi stranski produkt (Konta), ki bi bila rešitev iz Stre Ža (AgrĚkzld). Budizem, EvKrš ipd. so regresi, so poskusi rešiti svet-Čla s tem, da se ga skopi, omeji; to je tudi DbĚta Huma. Gre za blokado ekspanzionizma Ža. A Ž je nemogoče zaustaviti, njegovo bistvo - zakon - je brezmejna ekspanzija. Jaz pristajam nanjo, a jo skušam preOsm. Je to - tak poskus RR - sploh mogoč(e)? Ne zapadam tudi sam v konstrukt, v SSL? Kako vedeti? Stavim na ta poskus in bo, kar bo. Če ni mogoča Dt, naj gre vse k hudiču. Govori tako Minský v meni? Sem Minskega res premagal, preOsm?

138. Tu sledim Sartru, njegovi tezi, da je Čl odprta možnost, ki se udejanja, ne pa bistvo (esencializem), ki Čla določa v to, da je, kar je. Ta Sartrov lbt je zame odločilen do danes: ne se pustiti ujeti, nikomur, ničemur, najmanj sebi, nobeni fiksni predstavi sebe, fiksiranosti spoznanja. V tem je moje »proteјstvo«, kot so mi ga očitali, moje lzd(ajalstv)o. PreOsm sem ga v lsdTi, ne v Rltz. Kos si je ves čas zvest, zmerom je le diurnist v pisarni UZni, čeprav trdi enkrat nekaj (zagovarja Mrk), drugič temu ravno nasprotno (zagovarja Kat). Kos ni HM, ni BSAPOEV; je le Dv oz. IVJ. Misliš, da si ga prijel, pa si zgrabil

prazen zrak. Jaz ga v teh **Opombah** - drastično - portretiram, z momenti karikature, označujem sledove, ki jih kot Pssapica zapušča v flogistonu. Vemo, kaj je flogiston: snov, ki je ni; konstrukt iz začetka 19-Stola.

139. To je lektira Sartra, Fifknjige **Bit in nič**. Že romana **Gnus**. Takšno Čl predmetenje Člsveta-okolja je Tip posebno za ArhDbe, za Čla, ki poimenuje. DvČl ve, kaj je to poimenovanje: konstruiranje; ArhČl je mislil, da ustvarja; še novoveški PrMeš je verjel v svojo ustvarjalno moč, v to, da ni le Homo faber, ampak tudi Homo creator, da je v tem zamenjal boga Stvarnika. Jaz mislim, da Čl ne more brez poimenovanj, da pa se mora zavedati narave t(akšn)ega početja, torej biti ARFDč; nato pa mora skoz VerDč v (po)ls Dt, ki se jo da percipirati skoz predmetenje-reifikacijo-konstruiranje. Tudi Kreftov - MOčev - PVKomkonstruktivizem je bil več oz. drugo od zgolj konstrukta; bil je sled sence zarje Dti kot »onstranske glorijske«.

140. Iz te moje sodbe sledi naslov **PrDi: O angelčkih in peklenščkih**; Sigis je za Priža vendarle angel(ček), pri zadnjih vratih ga je diviniziral; Minsky je hudič(ek). Tu in tako je tudi Priž padal v past Ideace in Demonace.

141. To je zagovor IdMa, esencializma; tu je meja Priževega Ekzma.

142. Od nekdaj sem se zavedal, da imam vprašljivo naravo; tudi zato sem bil prisiljen staviti na možnost - in uspešnost - spreminjanja (preOsma) narave, na njeno nefiksnost. Prižu je šla ta moja vera na živce, zaradi nje sem postajal neoprijemljiv, ni me mogel stlačiti v vnaprej pripravljene obrazce oz. v njih zadržati, zmerom znova sem jo ucvrl kam, kamor ni mogel za mano. Ko je ugotovil, da se mi je RR posrečila, mi je da(ja)l prav, prej ko prej; ko pa sem znova zašel v stisko in pred zid, me je spet obsodil-prečrtal; nato spet priznal itn. Tako sva vlekla drug drugega naprej. On mi je namreč predstavljal trdno točko; čeprav sem mu to trdnost spodbijal, češ da je fiktivna, sem jo občudoval. Brez Priža in Dineta ne bi preživel, pomagala sta mi obstati od MV naprej. Šele polagoma sem ju nadomestil z Alo.

V tem pomenu je bil naš odnos homoerotičen. V pomenu antične grške sovzgoje. V Grčiji je učitelj učil učenca, nanj prenašal svoja izkustva, mi nismo imeli Učev. PV starši so se v naših očeh vsi ponesrečili, tudi v Priževih očeh njegov oče Ferdo. Morali smo si pomagati sami. Jaz sem imel - si (po)ls - še največ nadomestnih očetov, Mraka, Vladimirja-Petra Seliškarja, oba s Prižem njegovega strica Vlada Kozaka; a to so bili pomožni Uči-očetje, ne Pravzori. Vzorov pravzaprav nismo imeli; Dine še najmanj, bil je od vse trojice najbolj skeptičen, pojila ga je najmanjša vera, **Santa** je bila zanj izjema, redok trenutok, ki sva mu ga navdihnila Puč in jaz, vsak po svoje, Puč s svojim dejanjem, jaz z interpretacijo tega in drugih dejanj. Bili smo si Uči med sabo; ker pa smo bili tudi tekmeci - pač ker smo si bili enakopravni, če ne tudi enakovredni -, smo nenehoma - Strno - rušili drug drugemu ugled, Sigis Minskemu, Minsky Sigisu. Tako smo se osvobajali in hkrati zoreli v samostojne Osi, vsak v svojo SAPO.

143. »Policijska štipendija« je zlonameren izraz za mojo asistenturo pri Zihleru. Kmalu je Priž doživel s strani VIKavča in PavZlca enako obtožbo-insinucijo: da se je prodal oblasti, ker je želel dobiti štipendijo za v Pariz;

kot jaz, kot VeRus. PavZlc je to podlo obtožbo celo zapisal v epigramu, objavljenem v Sodobnosti po Priževi Si. O bože, kakšen gnoj zmore biti Čl! Gorki se je navduševal: Čl, kako zveni to ponosno! Če opazujem Krima in Nino, Špelco in Dušana, NOBD, ima Gorki prav. A je obenem res tudi nasprotna - dopolnilna - izjava: Čl, kako zveni to bedno! Govori iz mene Minsky? Ne misli tako vsa RMg SD? Hočevarjeva **M' te ubu**? Filetov **Veselja dom**? Čl je oboje. Marsikdo se ni prodal, tudi v zaporu ne, Mrzel ne in Puč ne. Tudi midva s Prižem nisva dobila policijske štipendije. Jo je mar Pav, ker jo je pripisal vsem ostalim? VIKavč se pritožuje, da je ni dobil, čeprav je prosil zanjo. Ta je še hujša, kaže na diletanta. Se da reči, da je VIKavč kup dreka? Sodim kot Sigis?

144. Svo imam za Ožld pojem, za fiksno otrdelo reč, osvobojevanje za proces, za pot. Le pot osvobaja oz. vodi k Dti. Ko pišem (po)ls Dti, označujem pot: ls je iskanje, je trajen proces. Poiskati je namen-cilj, iskati stvarnost-resničnost. Tudi zato mi je bila **La strada** tako blizu, seveda v RR Rci: hōdi po cesti brez kraja in konca! Vrnitev k Canu, k njegovemu hrepenenju, glej **Lepo Vido** in pesem **Fant je videl rožo čudotvorno**.

145. Minsky je tistim, ki še verujejo v smisel, se zato še bojujejo za TrVrte, zavisten. Ta poteza me ni nikdar krasila-kazila. Vero v Dt sem ohranjal od malega do danes. Zavisten bi postal Kos, če bi zmozel kako čustvo; zavist je vendarle čustvo, čeprav Neg. Zavistna sta bila PavKavč, pokojni Menart zagrenjenega mizernega srca. Dine je zadnja leta gojil do mene hud odpor, ker je videl, da ohranjam vero v smisel, da je zame **Santa** še obvezna; zanj ni bila več. Zavisten pa mi ni bil. DaVeRus me ima za zmešanca, ker ne pristajam na fiksno objektiviteto njegove UZni; ni mi pa zavisten. Zajc? Njegovo Sš (do vseh in vsega) je tako močno, da preglasi celo zavist.

146. Tako smo mislili 56 in naslednja leta vsi iz MGGe; zaradi teh in takšnih nazorov je Ptja s pomočjo HumUZnikov VeRusa izključila z Univerze. Priž se je tej presoji odpovedal, ko je prišel na Faks kot Prof. Priznam, tudi jaz sem kandidiral; imel sem - spet - srečo, da me (Ptja) niso sprejeli. Je pa verjetno, da bi bil UProf le kakšno leto, nakar bi dal odpoved, kot sem jo dal v vseh službah, ki sem jih opravljal, celo prosil zanje. Bil sem - in ostal - nepoboljšljiv, v Prižu pa je - v 70-letih - zmagala SpoDo korektnost DbĚte. Ta ga je pokopala. Iz te ni mogel napisati nobene drame več, razen mikelnovskega **Direktorja**.

147. Vzrok za Sigisov protest je njegov Ěstgnus, ne priznavanje Huma in UZni. Najbolj popoln - idealen - UZnik je postal v 70-letih Kos. Ubogi Priž, kaj je moral občudovati, na kaj pristajati, kako se zanikati! Zanj je bilo teže zanikati se, ker je bil OžPld. Jaz sem laže odvrigel svoje V(loge), IVJ: ker nisem verjel v Poz Ožldo.

148. Sijajna analiza PsĚte.

149. Sem Priža kdaj sovražil? Morda se je komu - celo njemu - kdaj tako (za)zdelo, a ne verjamem, da je bilo res. Večkrat sem ga Kritoplazil, posebno sredi 70-let, imel sem veliko argumentov zoper njega, njega je Pisemsko

obdobje (ReStl) dvignilo, mene je Ptja spet tolkla, vendar ne tako hudo kot 58 in 64, pa tudi odpornejši sem že bil. A da bi Priža zaradi njegovega uspeha v Dbi zasovražil? Ne. Ker se je v kuhinji Kosa in Priža veliko govorilo - obrekovalo -, lansirali so grde laži tudi o meni, sem se pač branil, v upravičenost obrambe sem bil prepričan. Branil sem se s kontraatak. V tem sem najbrž tudi pretiraval, vsekakor v eseju o Priževi knjigi **Peter Klepec v Ameriki**. Ni mi bila všeč, bila mi je preSlaska, preveč zagovor Kld Slova; a v Krito sem dal preveč posmehljive strasti. Zelo mi jo je zameril. A če bi se s Prižem sovražila, se ne bi spomladi 81 v Novem sadu spravila. Z Zajcem se ne morem spraviti, ker on razen Sša (in samoljubja) ne čuti ničesar. S Kosom še manj, ker me zanj sploh ni. Sš zame ni Tip. Res, tudi jaz - celo rad, vsekakor vse prevečkrat - obrekujem, spletkarim, a na lahkoten način. Ne tako sistematično, kot se je obrekovalo v omenjeni kuhinji okrog Sodobnosti. Najbrž se je Prižu slog zagnusil in je tik pred So pretrgal navezo na KosZlca in Sodobnost.

150. V Prižu je bilo nekaj - ne malo - tudi spleena, ne le snoba.

151. V tem pogledu je Sigis svojstvena SAPO.

152. Moja praksa: umikati se in vračati na bojno polje. Točneje: ravnati gverilsko. Se tudi skrivati pred premočnimi, prenasilnimi. Ne se pustiti ujeti v past Hera, ki je le imidž. Izmuzniti se in udariti, kjer sem močan. To seveda ni Eta NKNMeša. V meni je dobršna porcija Dv Rltz taktike. A prav v tem je vic: treba je upoštevati svet-Dbo, v kateri živim. Vzklikati kot Mrzel pred sodiščem 1948: živel Stalin! (če je res, da je tako vzkliknil), ni razumno. Mrzela je zapor naredil za še hujšega intimista, kot je bil prej in PV.

Čl je tudi žival; če hoče preživeti - a če ne živi, ne more (po)ls Dti -, se mora znati tudi izmikati. Deleuze govori o bežiščnici. Tudi zato mi je bila Corneilleva drama **Brutus** tako blizu; Brut je zmagal zaradi zvitosti. Zvijalni um kot Heglov um je Tip celo za NKNM. Biti zgolj naiven-direkten Her? Bedasto. Važno je vztrajati, obdržati vero v Dt, zmagati nad svojim OISom. Ne se pustiti zvabiti v položaj, v katerem je Db - okolje - močnejša in me pobije. Mrtev Her? Neumno.

V NOB(D) so Heri lahko padali v množinah, a zato, ker so bili le udje Nedeljenega NarKazrtelesa; zmerom so jih nadomestili drugi kot požrtvovalni junaki; to velja tudi za Dasamomorivske napadavce v Iraku in Palestini. Jaz pa nočem biti ud Kld; izstopam celo iz Slova in Čloštva, kolikor morem. Nisem sicer OPsk, sem pa SAPO, v tem pogledu sam, le z enim ali nekaj PriSo (z Alo ...). Jaz se moram obdržati, sem nenadomestljiv. Odtod moja »strahopetnost«. STH sta junaka, ker vesta, da bo po njuni HerSi naprej živelo bitno Slov. Jaz ne dam nič na to KolSSL. Vsaj toliko kot romantik sem realist.

153. To je Priževo Intvprašanje: prav ono - ne le ono, ampak tudi ono - ga je 58 odvrnilo od sodelovanja s Pučem, ki je hotel delati - je delal - Zgo. Priž se je začasno umaknil v EstHed nišo.

154. Priž je v Reviji 57 objavil kar nekaj hudih napadov na oblast oz. na njene adepte. Recimo na Koviča, ki se je tedaj od vseh 4-Pekov najbolj

politiziral, bil celo poslanec v Slskupščini. Sodu je izbila dno Priževa neusmiljena Krita ukinjanja gledališč, kranjskega itn. Priž je v **Dia** predvidel lastna dejanja. To se je dalo, kajti živeli smo zelo zavestno; kar smo načrtovali, smo v glavnem tudi izpeljali.

155. To izjavo je treba brati zelo ES konkretno; Sigis-Priž mislita na Ivo Zupančičevo. Priževa zgodba z njo je posebna.

156. Kot ga je v 70-letih, ker se je tedaj vendar obremenil s stvarnostjo, svojo neomejeno Svo je dal v oklepaj. Kar pomeni: se poročil itn.

157. Uboga Ahačička ni nič razumela, ko je Prižu očitala, da je povsem odvisen od Sartrovih **Umazanih rok**. Presojala je le od zunaj, kot preproste, a samogotove UZnice á la madame Glupić. Sigis je negacija **Umazanih rok** oz. njihove teze, lika Hoedererja.

158. Ker je tako čutil, se je Priž spomladi 60 vrnil v MGG. Kos ni hotel ostati sam, pa je pricapljal za njim.

159. Tudi to je bila ena naših Tem razločitev, posebno VeRus jo je forsiral; zame velja do danes. Ne se predajati željam, ne se zanašati nanje; le na voljo, le iz volje sledijo dejanja. Tudi zato že leta tako odklanjam Žižkov zagovor želj. Želje so Resa Dv-PMLDbe. Vodijo v Avz.

160. Ne kot sodelavec PPP-OZNE.

161. V tej izjavi se razpozna moja Kritdistanca do Dv-Gleda. Gled je Tip za RMg, Her za Ožldo, jaz pa skušam priti skoz RazcDč v IsDti. Glej MSk o tem: **ŠHM-blodnjak v GR 5**.

162. Da bi razločil med Pos(ameznostjo) oz. Pskom kot Neglikom in nečem-nekom, ki-kar ni del Klde, sem vzpostavil pojem-Vrto (SA)POe. Pos(ameznost) ostaja, a le kot Pot za osebe.

163. Leta 81 mu je spet postala odvrtna.

164. Da je StlPtja komu dopustila stati ob strani, je bila zanj velika milost. A Ptja je bila prekanjena; vedela je, da je ta milost past; da Čla korumpira. Da bo trpel, ko bo odkril to svojo koruptnost. Priž jo je 81 znova odkril. Jaz sem jo, ko sem bil ravnatelj Drame SNG.

165. Tako se je naša trojka, Dine, Priž in jaz, doživljala že od 46 naprej. Priž se je nekako reševal v Polo, v SKOJ, v delo v študentskih organizacijah, midva z Dinetom ne. Dine je skoraj propadel - se brezupno zapil - kot Žurst v provincialni Ajdovščini. To stanje je - pač z nihanji - trajalo vse do 57-58. Priž je 59-60 trpel, ker-ko je ugotovil, da se je preizkušnji, kateri smo se izpostavili ostali, dala je **SAnto**, izmaknil. Vrnil se je v grupo, a se 64 spet izmaknil. Je kdaj zares vstopil v preizkušnjo, kakršno si je bil želel? Jo je kdaj res hotel?

166. In smo se spraševali vsi. Puč nam je s svojim Km neposrednim aktivizmom, ki ni bil obremenjen z ARF dvomi, pomagal iz stiske. Smo ga s tem izrabili? Na svoj način smo. A se je sam ne le ponujal, tako rekoč izsiljeval nas je, da mu sledimo. Prevzel je vso odgovornost za svoja dejanja, tudi nosil zanje posledice. Bil je res mo(go)čna Os. Manj primerna za delo v banaliteti DbŽa; K-da je iskal le HerMePe. Bil je Čl za MV-čas. Rodil se je nekaj let prekasno. Jaz ne. Jaz sem se rodil ravno ob pravem času. Ali pa sem se tako AR, da sem prešel v zase ravno pravi čas.

167. To je PriPriž v AK-zrcalu.

168. Ver je več vrst. Gre za to, kakšna je vera, ki jo izpoveduje Haḡ, ki ga navdihuje. Očitno je, da gre za daleč preveč preprosto vero, za nedopustno naivno zaupanje v Čla-svet, tudi v Komsistem, v Ptjo. **Dia** se vendar ne dogajajo prvi dan po osvoboditvi, Haḡ je moral že marsikaj videti; si je ves čas zatiskal oči? Koliko je vredna vera, ki tako slabo upošteva okoliščine oz. stvarnost? Mene poji vera, a ne v - kaj šele lahko - ostvarljivost mojih Vrt. Vera v sicer najmanjšo verjetnost, da se lahko Čl spremeni v svoji Biopodstati; celo v to, da ne bo več izraz Ža, ampak nečesa drugega, kar ne bo več izhajalo iz biosa. Je pa res, da je bilo nekaj Slzbov, ki so se MV odločali za Prte-NOB, a živeli v tujini, v Londonu, v ZDA, Snoj, IzoCan, Furlan; potrebovali so kar nekaj časa, da so kapirali, kaj se dogaja v Slji-Jugi. Pravzaprav se težko vživljam v njihovo duševnost, kajti jaz sem zelo hitro spoznal, že poleti 45, kje sem. Naj je še tako Trag, Haḡeva vera je vendarle prepoceni.

169. Huda beseda, skrajna - moja - interpretacija Haḡa, a najbrž točna. Haḡ želi od Sigisa potrditev svoje vere, s tem pa se ga pollašča. Normalno je, da si vsakdo želi od okolja - tovarišev - potrjevanje lastne vere, nihče ni Abs samozadosten v svojem prepričanju. A Sigis doživlja Haḡev govor kot neprijeten pritisk nase; Haḡ ga tako rekoč sam (pri)sili, da mu mora trgati SSL blodnje o lahkem spreminjanju - o hitri spremenljivosti - sveta-Dbe. Sigis skuša živeti sam, zgolj iz sebe (stara Priževa sanja), z zgolj lastnimi merili, Haḡ pa terja skupno podporo ne le grupe, ampak kar KulDbJavi.

Takšni so bili Slzbi Kulniki. V tem pomenu je bila SHKI ekspanzivna (in je še, čeprav brezzobo, Bore so zamenjali Žaboti, Pskrokodili žabe), hotela je posedovati ves prostor v SDbi; kdor ni delil njenih meril-ciljev, je bil v njenih očeh Neg(ec). MGG je gledala te Hum(st)e kot slabiče, kot nesamostojne. SeH SD jih je promovirala, nato pa kazala njihove Tragusode; Tork skoz like nesrečnih Že, ki ljubijo in se žrtvujejo, Gordane, **Delirij**, Arje, **Ljudje**, Gaše, **Žoga**.

170. To so bile Vrte NKNMeša; KomPtja jih je vse ukinila. Kreft se je trudil, da bi jih udejanjil v Dbi, po njegovem jih je bilo v MešLDbi premalo ali nič, **Kure**, a kar je pomagal sam udejanjiti, PtjDbo, je bilo še dlje od idealov-Vrt Pravdača in Tomca, **Grofje**, **Kure**. Ptja je udejanjila ravno nasproten svet od tega, ki ga je oznanjala kot svoj veliki cilj. Resnica je bila negacija sanje-konstrukta.

171. Te besede so resnične. Sigis Hayu res ni nič obljubljal, a znašla sta se v istem položaju, v takšnem položaju pa je socialnost nekako sama po sebi razumljiva. Priž je imel kot po Rad neodvisnosti, po SA in Eifa hlepeči Čl težave s solidarnostjo. Pomanjkanje solidarnosti so očitali že njegovemu očetu in stricu Jušu njuni sojetniki MV. Dr. Reya je divjal, tako mi je pripovedoval Rejev Pril Vlado Kozak, ko je bral Juševo **Leseno žlico**, češ da se v nji Juš heroizira, v resnici da je bilo vse Dgč; da je Juš zgolj jamral in obupoval. Ferdova žena Nada je bila premožna, ferdu je pošiljala v zapor pakete; so mu jih bili - seveda lačni in revni - sojetniki zavistni? Na progi Brčko-Banovići je Priž prav tako dobival od doma pakete, posebej marmelada je šla tovarišem v nos, ker je niso bili deležni ali vsaj dovolj ne. Priž je bil Tip Meš, kakršni so bili - vsaj po eni strani - že bolj PrtBrža kot Kuljud.

172. Bo kar držalo, da je Hayu Etspodkopal prav Sigis, seveda ne le on oz. Sigis je dokončal, kar je začela PPP. Traglra sveta: Čl ne more ne biti kriv. Izvirni greh je le metafora za to Tem potezo Čloštva, ki dela Čla že vnaprej za napačno, ponesrečeno, zlo bitje. Tako mislim še danes. Vendar obenem mislim - sem mislil tudi pred desetletji -, da je v ldČlu tudi DrČl. In ne le kot skrita neznana navzočnost, ampak da je uresničljiv; da se dva lahko najmeta in vztrajata v občestvu (midva z Alo) in z ldDr. Zato ne delim Fije Niha. Mora pa Čl skoz Nih (skoz OIS), da pride do ldDr drža. Hay se je v prvem srečanju z ničem sesul. Tu je usoda SeH SHKInce. To je PSt **Delirija** in **Pozabljenih ljudi**. Hay=Arja.

173. Tako smo se počutili v PoV SockKomu v Slji-Jugi. Priž je silno poglobil - avtentiziral, dekonvencionaliziral - Kreftovo MorKrito, kakršno je Kreft v Red obliki dedoval od Cana, **Kure** od **Blagra**. Priž je res pogledal v Čl Noto, **Kure** so v primerjavi z **Dia** Pozun agitka; kljub Priveri v cilj (konstrukt) Koma so bliže Oblakovemu **Križu** kot **Hlapcem**.

174. Priž se je bal, da bi se zgodilo z njim isto, če bi ga Ptja zaprla. Tega smo se bali vsi, razen najbrž Puča, ki je bil iz Dgč kovine-kova; bil je Revar, medtem ko smo bili mi Kulniki. Ko me je zasliševalec Menart stisnil v dilemo: ali sodelovati ali tvegati zapor in sem sodelovanje odklonil, mi ni bilo lahko, bal sem se. Pa vendar mi je odleglo. Čutil sem se olajšan, ker se je dilema razrešila. Raje hitra S kot dolgotrajno gnitje. Imel sem srečo, kot Sigis; niso me za dolgo zaprli, so me le cvrli na pridušnem ognju. (Danes bi rekel: žgečkali.) Toliko, da sem vzdržal. K-milost. Naključje.

175. Spet eden od paradoksov. Ko sem se, kot sem v prejšnji opombi opisal, odločil za nesodelovanje z oblastjo, ki je nastopila kot PPP, in v duši sprejel kazen z zaporom, s katero mi je zasliševalec grozil (zdi se, da na lastno pest, brez odobritve višjih, ki so se že odločili, da VeRusa in mene ne zaprejo), sem doživel ravno nasprotno stanje kot Hayu: očiščenje, olajšanje, Svo. Čutil sem, da sem preizkušnjo dobro prestal, bil sem nase ponosen; iz tega ponosa sem živel nadaljnje Ž. Hay se je zlomil, ker je bistveno preveč dal na objektivne cilje v Dbi; ko je spoznal, da jih ne bo udejanjil, in nihče drug ne, ga je od znotraj spodneslo. Jaz takšnih ES konkretnih ciljev nisem imel, nisem sodil v SHKI, ki je skušala izboljšati konkretno SDb. Še danes ne sodim.

Gotovo da je bolje, če je konkretna Db manj kaotična in diletantska, bolj strokovna in učinkovita, a te razlike zame niso bistvene. Celo zavajajo, ker dajejo izboljševalcu Dbe vtis (iluzijo), da dela nekaj zares vrednega. Zares vredna bo šele Tem sprememba Ža v nekaj drugega. Oz. zares vredno je Čl (po)ls Dti, ki je skrivnosten - mističen - proces, ne napredovanje-razvoj Dbe, ne RP. LDPM je »boljša« od prejšnjih Db, a ne, ker je bolje urejena itn., ampak ker omogoča MakSvo eksperimentiranja z Bionaravo; ker se je Člu končno posrečilo, da se je otresel Etvzor KonvTrade, ki je le blažila Trp, ni pa bila zmožna misliti Alt(ernativno). Se pa zavedam, kakšna nevarnost je v tem eksperimentiranju; da lahko tak Znik postane dr. Mengele. Gre za hojo po rezilu noža, za Al Araf. A le ker je skrajno tveganje - stava na vse ali nič -, je v možnosti razrešitve problema Čla.

176. Tudi jaz mislim, da je treba stati sam. Da je SAPO Praizhodišče. Šele če zmoresš biti SAPO, lahko z LdDr (po)ls drugega, ga preOsm v Dra; on analogno tebe. (Najin primer z Alo.) V nobenem primeru pa ni priporočljiva pripadnost Kldi, recimo SNaru, kot velja za norovce. Vsi so slabiči, na čelu s PsHerom THom. Vsi so se ulupinili v Gent, zlezli pod kiklo Matere Slje. Sram me je zanje, namesto njih.

177. Ta izjava je geslo Huma.

178. Kako je lahko Priž preživel s takšno fijo? Ni bil ves čas med vicami in peklom v duši?

179. Moja logika je brezobzirna, Rad, neusmiljena, jeklena, a točna. Rešil sem se, ker sem jo v odločilnih časih-preizkušnjah apliciral nase.

180. Je takšna Abs odločitev - Sm - iz Rad pojmovanja časti Tip za Zorana, glej Vrhovčevega **Zorana**? Vrhovec je mislil dlje, kot mu je SLZ pripravljena priznati.

181. Tu sem do Priža prestrog. Kako da me ni zavrnil? Je vzel mojo Krito kot Etspodbudo zase, analogno kot sem vzel jaz njegovo? Koristila sva si, kadar sva bila tako močna, da sva prenesla tudi najhujše - a vsaj nekoliko utemeljene - očitke, bolje: predvidevanja. Žal sva bila dostikrat - prečesto - v odnosu drug do drugega preveč prizadeta, prestižna, slabiča.

182. To je lekcija-sporočilo Ekzma, tudi Anouilhove **Antigone**. Moja naloga je bila: misliti in ravnati Rad(no), pa vendar ne zapasti Si. Sem nalogo res rešil? Dt je onkraj para ŽS. S je navsezadnje le konec Ža. V tem ni nobene rešitve. Moj brat Alešk se je odločil za S(m), jaz te njegove odločitve, ki je postala - nepopravljivo, brezprizivno - dejanje, nisem odobral. In je še danes ne.

183. Moja Kritmlatilnica mlati naprej, brez Usma.

184. Moja AK. Napadam in se umikam. Tudi jaz (se) igram.

185. Zanimiv obrat. Sem ga iznašel jaz, ga pripisal Hayu, konstruiral novega Haya ali je res v **Dia**? Je, vsaj kot Pot; na osnovi KtD ali TorkD takšne RR ne bi mogel narediti.

186. Bravec, ki prebere to moje skoraj diabolično razmišljanje, lahko razume, da sta morala zijati kot teleti v nova vrata oba velika SI Humsta-retorja, Dragomir Šema in Štoh pl. Lopata (Casapiccola). Razumela nista nič, obenem pa ju je bilo strah sveta, ki ju tako nadvisuje. Imela sta se za vrh Čla, zdaj pa prideta neka Priž in Taras in izvrtata v svet tako globoke luknje, da se Štihu, ki je zmoget štihati le komaj površino zemlje, zavrti v buči. (Šema niti štihal ni, samozadovoljno se je sprehajal po svetu-vrtu in se razkazoval kot poslednji krik mode-uma-čte.) MGG je - tudi z BožičevoD, ŠelD, VeRusovo Tafijo (ne današnja, današnja je Konv šibka), z Zajčevo peklensko strastjo, s Taufovim razstavljanjem jezika na fragmente podrla urejeni Tradsvet Klas Huma. Ni čudno, da se nam je v Pers kmalu pridružil Zagoričnik, nato Šalamun in Jovanović; da je RMg izšla iz nas. Ne Rudolfova cenena, Rudolf se je vezal na Štiha, na škrata-pobalina v Štihu, ampak globlja, trda. Glej Jovanovičeve **Norce**, 64.

187. Dodal bi: Pska kot Pvtnika.

188. Ki gódi in se ne godí.

189. To je Maz, Tip že za KC in za Ptjo.

190. Ravno to-tak pa nisem zmoget biti jaz nikoli. Oz. če sem se postavil v uradniško V (se ujel vanjo), sem jo zelo hitro zapustil.

191. Kdo ima to neverjetno Rad logiko analize in razkrinkovanja? Jaz ali Priž? Priž že pred mano, jaz mu sledim; le ekspliciram, kar je Priž napisal v Umetobliki. Dragoljub Šema je znal eksplicirati le **Krivdo Jarčekove Kristine**, šibko povest sicer simpatičnega pisca Ferda Godine. Šema je bil primeren le za Uča v osnovni šoli; tam bi ga kolegice občudovale kot Plešastega orla. Štihec se je produciral pred igravci, skakal s trapeca na trapec, zbujal pozornost, da bi sploh bil. Kaj naj tadva počneta sredi Priževe genialne jasnovidnosti? Ni čudno, da sta ga sovražila. A Bojči, ki je bil od obeh bolj spreten (prav za prav velik spretnež pod Gospodom), je začel po 64 Prižu lesti v rit; ugotovil je namreč, da je Priž uspel in da se je približal SHKI; zraven pa je bil Bojček spletkar. Ko je zaslutil, da slika Priž v Gabrijelu Pirca in mene, je Priža podpihoval, Pircu je bil zavisten kot le kaj. Bolj ko se tovariša iz Prtov umaže, boljše za konkurenta-napoleončka.

192. Ne le globoko, tudi duhovito presoja Priž Čla. To ni Štihovo mučno humoriziranje cirkuškega agenta, Tuma Avgusta. **Dia** so v tem vzoren tekst SD.

193. To je bilo stališče PV EtHuma, tudi Priževega očeta Ferda. S tega stališča je napisal **Vido Grantovo** in **Punčko**.

194. Ubogi trubadur na lipincancu BNak je karikatura Zolaja, celo GimnProfa Križaja v Jožeta Kranjca **Direktorju Čampi**. Tu vidimo, koliko bistrejši -

resničnejši - je bil Ferdo od tega lokalnega Kranjca; le na hitro primerjajmo **Čampo** s **Profesorjem Klepcem**, pa se odkrije, kako votel patos navdihuje Kranjca, kako skeptično moder je Ferdo. Priž izhaja iz tega ferda: iz njegovega odnosa do Klepca.

195. O tem sva se s Prižem strinjala, o tem smo se strinjali vsi v MGGi. Tedaj tudi Kos. DaKos pa je ideolog **BSov**, KršSlske Narbiti. In Zajc! Komaj sledim loopingu pohlepnega Čla; pohlepnega po drži: biti občudovan.

196. Do takšnih misli o NarVrtah (o Humu) je prišel PV le Bartol, deloma - v nekaterih tekstih - Zup. PoV jih je obnovila - seveda v lastni RR - MGG. Midva s Prižem. Okrog 63 sva o tem - s podobnimi stališči - predavala v Zagrebu na petkovem večeru. (In Marjan Kramberger.) Jaz sem o tem - na to temo, s tega stališča Krite NarVrt - napisal v Pers serijo esejev, nadaljeval z njimi v Problemih okrog 70. Tudi zato sva se s Prižem udarila ob njegovem **Klepcu**, ker se je on po moji sodbi vrnil k Hayu, k NarVrtam, jaz pa sem svoj posmeh Gentu-SNclu le še radikaliziral. Tedaj me je vzel na piko tržaški Pahor in ni izpustil priložnosti, da me ne bi pikal, odiral, preklinjal, zmerjal za Narlzda. Osamosvojitvev 91 je bila narejena v duhu tega NclPahorja, jaz nisem imel kaj početi zraven, tako so mi bili tuji nosivci St SI zastave. Pahor bo z njo opletal po zamejstvu še dolgo po tem, ko bom jaz v Kanti za smeti. Kuntner je že napisal slavilno odo za Pahorjevo 100-letnico.

197. To je drža SZi. Kasneje - v 70-letih - je postala Tip za Priža, zame redko.

198. Zapustilo je SocKom, konstrukt NSveta je pokazal rebra, Priž je ukinil sporočilo KtD, **Grakha**.

199. Hujša Krita Ptje ni mogoča. Izjava pomeni pogrebni govor Ptji, zdravnikovo ugotovitev (izstavljeno strokovno potrditev), da je bolnik mrtev.

200. Tudi Mikeln jo je zavrgel, čeprav je kar naprej pisal HistD. A to je le PsHist(orizem). Mikeln ni bil zmožen Ponota MV dogajanja, kot jo je izvedel Zup v **Rojstvu**. Mikl je bil le manipulant-hlapec, ki se je pretvarjal, da je, kar ni (bil).

201. Izrečena je ključna beseda: da je Ptja Tot.

202. To je bil cilj 4-Pekov; to jim je približalo Priža, a šele v dobi njegove Dek(adenc)e.

203. Tega Ptja ni dovolila nikomur. Tudi Puč je pred sodiščem molčal kot riba. So ga res zadrogirali? Ali pa se je zavrnil, s tem pa se je zaprl v molk? Če bi govoril, kot je nameraval Hay, bi si prislužil še kakšno leto zapora povrhu. Ko sem pričal pred sodiščem, sem bil tudi jaz kar se da kratek; vedel sem, da bi s patosom le poslabšal Pučev in svoj položaj. Komu pa bi govoril? V dvorani je bilo nekaj članov MGGe, sicer pa sami oznovci. Bi kak časnik objavil kaj iz rečenega? Haha! Žursti so bili - in so - pizde.

204. Mednje sodi Tiberij **Grakh**.

205. Ker sem tako mislil tudi konec 80-let, mi je bil teater okrog Janše oz. JBTZ grupe zoprn, odveč. Pomenil je regres v MV mitološkost, ukinjal je Čla kot SAPO.

206. Danes imenujemo ta čar Fasco. Tudi zato sem od Fasce v tako Krit odnosu.

207. Tako se je zgodilo po 90. Komstov - pristašev Mrka in RBa - ni več. Nihče od Prtov, ki je preživel, ni bil nikoli Komst, tako trdi; bil je le NOB bojevnik. Kolikor je sodeloval s Ptjo - pa naj bo to Janezek Stanovnik Brkač ali oznovec Janez Lukač -, je zato, ker so ga hudiči, Maček in tiger, prevarali, dobrega naivnega reveža. Fuj in fej, o ti umazani strahopetci! Ko sem jih po 90 gledal tako klavrne - res MČle -, sem vzel MrkRB v obrambo oz. v razumevanje; razglasil sem se za lRevarja in Komsta, čeprav sem bil komaj kdaj senca tega. A RB je moja tudi PerZg, ne le skoz MOča, tudi skoz SIz, skoz SD, skoz KtD, skoz **Lo-05**. Sebi - svoji Zgi (sem tudi Slc, čeprav ne bi rad bil) - se nisem pripravljen odpovedati. So me Komsti res prevarali, otroka? Niti ne. Če so koga, so najbolj varali - slepili - sebe; res so verovali v to, da Kom ni samovoljen konstrukt, ampak vnaprej zagotovljena stvarnost.

208. Ulupinjen in/ali užlebljen, kot bi dejal Deleuze.

209. Tako nastajajo Reve. (Tudi PsReve, kar je bilo gibanje Slova okrog 90-91.) Tudi leta 41. Celo Profesor Klepec je sodeloval z OF.

210. ARF-AK Sicev-Slova.

211. Tudi mene je zelo opredeljeval, zelo težko sem ga predelal-preOsm.

212. Ni čisto tako; ene je sram, druge ne.

213. Ta prvina je močna v **SAnti**.

214. Pa se dogaja, a ne le v Stlu. V Stlu ima surov - Bar - obraz, v PMLD sladko hinavskega, zadeva pa je ista. Kolikor ni v PMLD Čl še bolj zlorabljen, okoliprinešen.

215. To je tudi v LDPM, le bolj Prikr, v dogovoru med ljudmi oz. med njihovimi - strankarskimi - elitami. Db je v LDPM še večja teroristka kot v Stlu, le da izvaja svoj teror na bolj profesionalen način in se ne obremenjuje s skrbjo za vzdrževanje Etvideza in Kule, zadošča ji, da se kaže ljudem kot Utinteres vseh njih. (Zato Drnovšek ne potrebuje Vidmarja.) V dilemi, kaj jim je bližje, Utinteres ali Eta, se ljudje po veliki večini odločijo za Utinteres. Eta je luksuz.

216. Tako je Boris Kraigher, tedaj NotMister, prepričeval MOča, ko ga je obiskal v zaporu, v samotni celici. MOč mi je dejal, da je Kraigherja zavrnil; pa

ga je res? Je bilo v njem res toliko RLH Meša, da bi ga bil zmožen zavrniti? Da bi se odpovedal Ptji, ki je Čla RR v ud-izvajavca Klde?

217. Dia so Klas Traga. Vzorna. Kos to dramo kdaj omenja v svojih SLZ tekstih? Dokler je bil Mrkideolog, to res ne bi bilo oportuno. A zdaj, ko je ideolog DSD? Zakaj je pozabil nanjo? Zakaj je pozabil na Priža? Kaj pravi o pozabljenju Freud?

218. Danes nikakor ne mislim tako Krit o **Dia**. Nasprotno. Ko znova prebiram - po dolgem času - to dramo, medtem pa sem podrobno ES analiziral-spoznal tisoč SD, mi je jasno, da gre za izredno - po svoje genialno - delo. Vesel sem, da ga je napisal prav Priž; nihče razen njega bi ga ne mogel. Žal mi je, da sem bil v **PrDi** tako Krit do tega dela; a sem vendarle stal za njim, leto dve za tem sem ga na Odru 57 režiral. Danes ga postavljam v vrh SD, ne le v vrh SPD.

November 2004

PRIMUS INTER PARES

(srečanje s Primožem Kozakom)

S tem vzklikom je pričakal Josip Vidmar Primoža, dvanajstletnega, na vrtu pred Kozakovim stanovanjem; bila je jesen leta 1941. Tit in jaz sva stala ob strani; Lili Novy nama je s pol smejočim, pol hudomušnim, a kot zmerom napetim obrazom razlagala nekaj ljubeznivega. Čeprav me je ponavadi začarala, sem postal tokrat naenkrat raztresen. Oba s Primožem sva vstopila že v drugi razred latinske šole (vseh osem let sva sedela v isti, večinoma zadnji klopi, med nama Luka Pintar), zato sem znal Vidmarjev izrek prevesti. Tit, leto dni šolanja pred nama, se je ironično nasmehljajal: primus? Sam pa sem sklonil glavo, si priznal: Primož je zrelejši, zmogljivejši od mene. Pouk hitreje dojema, čeprav se enako malo uči; bolj olikano in hkrati sproščeno se zna obnašati; predvsem pa: notranje je suverenejši. Ni šlo drugače: izbral sem si ga za prijatelja, ki me zna voditi. Skazalo se je, da to tudi hoče. Ujela sva se, dva prijatelja, za več kot dvajset let skupnega življenja. Z nobenim moškim nisem ne prej ne kasneje doživljal enako močnega, ljubezenskega, skoraj brezmejnega prijateljstva. Zaznamovalo me je - z vero v sočloveka - za vse življenje.

Sem bil na Primoža kdaj ljubosumen? Gotovo da; večje darove je pri sočloveku težko prenesti, posebno če ti je to bližnji. Zavisten? Možnosti ne izključujem, čeprav se je, ko pregledujem najino življenje, ne zavedam. Če bi se oglašala zavist, bi se najino drugovanje že kdaj prej skrhalo. Je naju družila tekmovalna strast? V razredu ne; preveč sva šolo zaničevala. V literaturi in v območju duha, tudi družbe, kolikor je povezana z duhom, pa sva se kosala, kolikor sva se mogla. Ferdo, Primožev oče, naju je spodbujal; goliči se morajo urediti v medsebojnem nadkriljevanju; mar ni tako terjala najplemenitejša antična vzgoja?

Ferdo je zadal sinu dve nalogi - prav v času, ko je Vidmar Primoža (zaradi besedne igre ali zares?) označil za prvega med enakimi; prijatelji smo začeli izdajati tipkan časopis. Prva naloga: naj opiše ljubljanske malomeščane, takšne, kakršne pozna, saj živijo v njegovi okolici; oče je svetoval sinu tudi naziv mestne četrti, v katero naj svoje klavrne junake postavi: Virje. (Virje je sestavljena iz dveh "vilenfirtlov", značilnih za premožnejše slovenske meščane: Vrtača-Mirje. Na Vrtači so Kozakovi stanovali, na Mirju pa sva imela sorodnike

in znanca.) Druga: naj napiše tragedijo. Izbral je tudi témo: Aškerčevo balado o ilirski kraljici Tevti.

Že tedaj je Primož ustvarjal počasi, z muko. Mu je bila ta tenkovestnost prirojena ali sad očetove vzgoje? Očetovim naukom je mladi Primož skoraj slepo zaupal; starejši, kritičnejši, je očeta spoštoval, čeprav mu marsikdaj ni mogel slediti. (Mu ni bil na osnovni življenjski poti neobičajno zvest? Ni skušal dovršiti, česar njegov oče ni mogel ali kar se je otroku zdelo, da ni zmož? Si nisva bila tudi v tem enaka?) Ferdo mu je svetoval, naj svinčnike več šili, kot z njimi piše; vsaka misel naj bo pretehtana in zrela, preden jo da iz glave. Sam sem prijatelja zadelj tega nemalokrat ironiziral; svoji pisalni sli se že od malega nisem znal ustavljati. Danes vem, da je ubral on napornejšo pot; da se je manj kot jaz vdajal videzu; da je bil nezadovoljnejši s sabo in svojim delom; da je čutil ta svet odgovorneje.

Napisal je dve tri črtice o Virju; bogve, kdaj in kje so se izgubile? V predsobi stanovanja na Vrtači, kjer sva v začetku največ domovala in kjer sva si kazala najine leposlovne izdelke, mi je črtice prebral. Najbrž sem ga kritiziral; kritiko sva si drug drugemu obljubila; tega dogovora sva se držala do konca. A najbrž sem ga tudi spodbujal. Premalo in prezadržano je pisal, da bi ga jaz s svojim vročim temperamentom smel ovirati; sem se tedaj navadil ljudi predvsem motivirati?

Vidim ga, kot da stoji ta hip - napol otrok, napol odraščajoči - pred mano: visokorasel, bila sva enake postave; črn kot vranec. Zbujala sva pozornost, ko sva samozavestno koračila po ljubljani, oba v enakih belih trenčkotih, on ves teman, jaz pšeničnih las. On nizkega čela, gosti lasje so mu poganjali že nekje nad očmi; več fotografij mi moj spomin potrjuje. Črnih, izjemno lepih oči; vsako drugo dekle se je ozrlo vanj, oči so se mu radostno svetile, znal jih je že uporabljati za spogledovanje, medtem ko sem jih jaz skrival za očali, prepričan v svojo nepriljubljenost. Ko sva se prvič sprla, petnajstletna, trajalo je slab teden dni, je napisal name epigram, češ da gledam izbuljeno kot žabec pod drevesom; vedel je za mojo šibko točko, meril je natančno. Bil je besen name, ker sem v liričnih poskusih odnesel lovoriko; sonetni venec, kakršnega sem skoval jaz, se njemu ni posrečil, v rimanju je bil manj spreten. Najin skupni véliki prijatelj Dominik Smole, od obeh priznan za razsodnika v večini reči, od poznavanja življenja do obvladanja literature, je priznal moje stihotvorstvo za uspešnejše, čeprav je bil tudi do mojih rim nezaupljiv. A je Primož nadomestil ta svoj poraz s slajšo zmago. Dekle, ki smo jo vsi ljubili in se vsi zanjo naprezali, imenovala se je Elza, se je odločila zanj. Sva mogla storiti kaj drugega, kot da se - vsaj za hip - zasovraživa? Najino zorenje je bilo tudi v tem, da sva znala vsak tak spor, če ne prej pa slej poravnati; vedela sva, da ga morava odstraniti. Čutila sva, da ravno s samopremagovanjem izločava iz naju nevredne značajske lastnosti, ki se oglašajo v vsakomer, vsakdo jih je dolžan odrezati. V tem sva si z brezobzirno kritičnostjo in z nagnjenjem pomagala. V prvi polovici mojega življenja mi ni nihče od živih toliko pomagal kot on. Za zmerom bo ostal v meni kot moj starejši brat, vzgojitelj in varuh.

Zadnjih dvajset let sva bila - skorajda - sprta. Po letu 1964 sva se razšla; vsak je moral slediti svoji zvezdi, staviti na svojo karto, poslušati svojega demona in angela. Nisva mogla drugače, čeprav sva oba trpela. Pred nekaj leti pa se mi je dogodila nenavadna, a če prav premislim, prav nič nenaravna

reč. O Primožu sem začel sanjati, skozi mesce vsako noč. Na cesti sva se komaj pozdravila, ponoči pa prihaja na obisk. Niti ene sanje niso bile grde; nobene mōre vmes. A niti enkrat se mi - v snu - ni približal kot odrasel, kot zdajšnji. Le petnajstleten, dvajsetleten, lep kot kraljevič, svež, poln vere vase, od vseh na svetu najbolj meni naklonjen, trden, da bi lahko nosil bremena za dva, za naju oba. Nobena sanjska podoba od teh ni bila izmišljena, vse v skladu z mojimi željami. Sami resnični spomini, slike redkih srečnih dni v moji mladosti:

kako veslava na velikem svetlo rjavem čolnu Primoževega strica Lada po ljubljani tja do Podpeči, v jutranji zori opazujeva tukulice, ponirke, obrobljene kozake (ime vodnega žužka mu je bilo v ponos, tako silovito je ljubil naravo, bila je njegovo najbolj intimno čustvo), ob mraku se vračamo, z Ivo Župančičevo, njen zvonki smeh se izgublja v trstičju Iščiće, v Parizu si ogledujeva Modiglianijevo retrospektivo, razpravljava o razmerju med inovacijo abstraktizma in lepoto obnovljene klasike, vidim naju, kako lačna natepavava velik okrogel hlebec koruznega kruha na Kamniškem sedlu, avgusta 1945, najina prva povojna tura v hribe, kako strmiva v steno Planjave, ravnokar se je prikazala iz megla, čutim, kako zmrzujeva v koči, kjer ni odej in leživa na deskah, slišim ga, kako v bifeju Rio - v začetku 60. let - jezen, skoraj besen napada prijatelje, ker se jim ni posrečilo, da bi dosegli zame sprejem v Društvo slovenskih pisateljev, a niso odstopili; bil jim je krivičen, tako se je zavzemal zame, v resnici so nastopali - Kos, Rožanc in drugi - bojevito, a zoper večinsko antiperspektivaško razpoloženje zaman. Desetine slik, lepih, svetlih, varnih; kot da je v meni nekaj protestiralo in se ni hotelo ločiti od mladosti, od svetlobe. V teh sanjah me je obiskoval, nato se je spet utrnil. Jaz pa - kot da sem spet za eno stopnjo dozorel. Res mora biti vsaka večja zrelost obenem zapuščanje, osamitev?

In danes? Je navzlic videzu zmede življenje sklenjen krog? Sva čutila bližajočo se smrt, sva se zato letos v pozni pomladi ponovno zblížala, začutila, kot da je vse, kar se je nabralo med nama grdega, odpadlo? Komaj mesec dni je od tega, ko sva bila z Alenko povabljeni k skupnemu prijatelju, k psihoterapevtu Leopoldu Bregantu, v kočo pod Snežnik. Ko je Primož to zvedel, je od Poldeta zahteval, naj povabi tudi njega. Čakali smo ga pozno v noč, Polde je nameraval že ponj, bal se je, da se mu ni kaj pripetilo, z avtom je moral voziti po nezanesljivih gozdarskih kolovozih. Zamudil je več ur, večkrat je obstal v jesenskem blatu, naletel na nepredvidljive težave. A se na poti ni obrnil; hotel me je videti. Je že s težavo premagoval notranjo utrujenost? So bile moje sanje in njegova želja po srečanju nezavedna napoved smrti?

Pogovor se je sukal prijateljsko. Kot pred štirimi desetletji sem ga spet navduševal. Pridobival sem ga za Novo revijo; ga prepričeval, da se kulturno politični položaj v slovenski družbi izboljšuje: da je šele zdaj prišel pravi čas za tiste, ki še verujejo in ki so še čvrsti. Dolgo me je poslušal, razčlenjeval težave na Poljskem; zalagali smo se z mariniranimi ribami in svinjskimi rebrci, okusno jih je pripravila Poldetova prijateljica Katja, in zraven nagibali kozarce kraškega, avberskega terana. Skoz okno je svetil ščip, izbrušena jasna novembrska noč. Med nami, ob petrolejki, mir; tudi v nas spokojnost, blago sočutenje. Kar Primož prekine ugodje, iztrka pipo in reče:

Se spominjaš, Taras, devetega maja petinštiridesetega in drugih dni te sončne pomladi? Jaz sem bil srečen, nadaljuje, veroval sem v prihodnost, na

nebu ni bilo zame nobenega oblaka; ti pa si skoraj pri priči začel nekaj mrmrati in negodovati, množičnost navdušenja te je motila, v zanosu si sumil surovost, bal si se za svojo individualnost, ki se ni znala in hotela prilagoditi mogočnemu občestvu. Zdaj sva zamenjala položaje. Tebe navdihuje navdušenje, jaz pa ne verjamem (več).

Pogledam ga, sedi mi nasproti, onkraj rumene svetilke. Siv, plešast, gubastega čela, brazde se mu vlečejo čez lica, počasnih gibov, pol obraza ima v senci, utrujene roke kot da mu same od sebe, mehanično, nadevajo pipo. Je spet odgovornejši od mene, stvarnejši, resnejši, sem se vprašal? Se spet predajam svoji infantilni (histerični?) neobremenjenosti, ki je pol vitalnost, pol pa blodnja, grad v oblakih? Zadelo me je, kot že tolikokrat, odgovoril sem mu:

Ti smeš biti utrujen, ker si svoje (po)storil; ni nujno, da te prihodnost briga, tvoje delo stoji. **Afera** je v središču povojne slovenske dramatike; ostale tri drame so kot zvezde v tem središču. **Aferi** sem pred kratkim pomagal na odru kot dramaturg; v Kranju. Natančno sem jo razčlenjeval, pri sebi in na vajah. Veruj mi, v meni ni bilo zavisti, le občudovanje. Noben stavek v tvoji drami ni odveč; nič ne manjka; drama je izpolnjena do roba, zglajena, trdna, jedrnata, resnična, pretresljiva, globoko umna, pravična. A jaz? Kaj naj pokažem jaz? Desetletja truda, tisoče poskusov, ena sama priprava, enega samega dela nisem rodil, ki bi zares pričevalo samo zase, v »večnost«. Čeprav vem, da je to hkrati tudi moja prednost. Na nič ne morem biti ponosen; na ničemer ne morem počivati. Vse, kar sem storil, je le kot zaveza (smer) k nečemu, kar naj bi prišlo. Bo prišlo? Je vera dovolj? Ne bo vse še naprej eno samo pripravljanje poti za tisto pravo, ki pa ga jaz ne bom zmožen izdelati? Prednost imam v nujni, da se ne smem ustaviti, ker sem nič; da ne smem umreti. Je tebe tvoje popolno delo - l'oeuvre - krstilo za smrt, jaz pa se otepam z delom, ki mu pravijo francozi bricolage, morda le travail?

Ko se je že poslovil, je želel še vina, Polde mu je odprl novo steklenico, izpil je le kozarec; ga je zvrnil, po obrednem običaju, v slovo? Mahali smo mu z ganga. Vžgal je voz (že od nekdanj je rekel avtu voz), vzela ga je tema. Odpeljal se je v gluhi snežniški gozd, kamor je po svojem najglobljem bistvu hrepenel.

Pol leta prej, v Novem sadu, na Sterijinem pozorju, kjer sva se srečala po naključju, se je najina sprava, dovršena pod Snežnikom, začela. V avli teatra sva pristopila drug k drugemu, čestital mi je, pred vsemi, za uspešno obranjeno doktorsko tezo, omenil, da se mu ne ljubi poslušati dopoldanske okrogle mize, da gre, utrujen, rajši na sprehod, in že sva se ujela; predlagal sem mu, naj me za hip počaka, greva skupaj. Napotila sva se po bulvarjih, sedla v gostilnico, vročina je talila asfalt, hladila sva se s pivom, (spre)govorila, kot da sva se ločila sinoči; kot da je vseh vmesnih dvajset let neobstoje sen. Potem se skorajda nisva ločila dva dni. Prvi dan sta me proti jutru z Babičem odpeljala v hotel, naselili so me v predmestje; naslednji dan sem ga pustil samega za mizo v hotelski restavraciji; z največjim naporom sta me Poznanovića dostavila v hotel, sam ne bi zmožel. Primož pa se je naslonil na komolec in na prtu mize, na kateri sva dva dni zvrčala baterijo za baterijo vinskih steklenic, zaspal.

Tako sva se prisejala drug na drugega, da nisem imel časa niti za prtljago; oba dneva je ostala zaklenjena v gledališki recepciji, v hotelu nisem imel ničesar. Govoril mi je o Akademiji za igralsko umetnost, ki ji je podarjal vse

svoje moči. Morda je čutil moje neizgovorjeno vprašanje: zakaj ne pišeš več dram? Motiš se, Taras, ko misliš, da je institucija nična reč; pa sem vendar vzgojil nekaj rodov, ki se obnesejo. Posel mi jemlje zadnje sile, tako resno ga opravljam. Tebi je lahko, ker si se izdvojil (že nekaj let sem živel v Drulovki); bi svet mogel obstati, če bi vsi ravnali kot ti?

Kulturno politični položaj sva podobno ocenjevala; javorškovstvo se mu je še bolj gnusilo kot meni, obraz se mu je spačil, če je nanesla beseda na Velikega Laščana. Z Vidmarjem da že dolgo nima stika, mi je zatrdil. Če mu tedaj ne bi povsem verjel, pa bi mu zvečer, ko smo Slovenci - morda nas deset, petnajst, Šukljeto, Knapova, Inkret, Slodnjak, Jernej Novak, Babič, Povše, Predan, Tomše, Vurnik itn. - sedeli za dolgo hotelsko mizo, vroče razpravljali o Rističevi **Missi**. Primož je bil strastno zoper, nekateri so jo občudujoče branili, vendar smo se kljub različnim mišljenjem in ostri medsebojni polemiki počutili kot skupno omizje, skoraj kot prijateljski krog; že dolgo nisem čutil toliko sopripadnosti kot ta dva večera. V drugem kotu velike dvorane pa je sameval Vidmar z ženo in z uradnimi predstavniki Pozorja. Skoraj bi se mi bil zasmilil, če se ne bi pravočasno domislil, da ni osamljen zaradi bremena let, ampak zaradi sovraštva, s katerim že leta naskakuje slovensko in še posebej gledališko ustvarjalnost; da se je sam - hoté - izločil. Spomnil sem se še, da je bilo včasih vse drugače; da s(m)o sedeli ob Vidmarju - okrog njega - in ga spoštljivo poslušali. Bili so časi, ko je še spadal v slovensko kulturo; tisti večer sem razumel, da spada le še v slovensko politiko.

S Primožem sva govorila o ferdu. Grenko je ugotavljal, da je oče domala pozabljen. Spretnější (Vidmar) so si prilastili njegove predvojne zasluge pri reviji Sodobnost. Kako dragocen bi bil v komaj minulih letih; z avtoriteto, kakršno je imel, bi zadrževal izbruhe nekulturnega ždanovstva. A sva oba priznala, da prav zato ni mogel (pre)živeti: ker ni mogel dihati skupnega zraka s sovražnimi ozkosrčniki. Je Primož tudi v tem ubral isto pot kot oče?

Ko sem mu povedal o svojih sanjah, je vznemirjen vstal, ostala sva poslednja pri mizi, prisedel tesno k meni in vzkliknil: zakaj mi nisi telefoniral? Bedak, sem ga surovo odbil, te sanje niso imele nobene zveze z današnjima nama; bile so izgubljen insert iz nekega drugega življenja. - Danes pa se sprašujem: morda pa so vendar imele globljo zvezo, kot se mi je hotelo zdeti tedaj.

Najino življenje v minulih štirih desetletjih: gibala sva se med ljubeznijo in tekmo. Ko je napisal dramo **Ilirska tragedija** (1942. leta), si nisem mogel kaj, da ga ne bi skušal premojstriti. Zatrjeval sem mu, da tragedija v prozi ni mogoča; zato sem jo preli v verze, v jambe. Ne vem, v kateri različici sva tragedijo tudi uprizarjala; vsak od naju je svoj avtorski tekst pel. Kozakova služkinja je morala predstavljati kraljico Tevto; midva sva se, kot prava gledališka konkurenta, borila, kdo sme biti junaški Bato. Zdi se mi, da je Primoževa volja prevagala, imel je globlji bas; zato sem se začel jaz siliti s tenorjem in zahtevati, da uprizorimo **Prodano nevesto**, v kateri bom jaz Janko, on pa le Kecal. Žingala in tulila sva, vsake toliko sta naju prišli najini materi iz jedilnice mirit, a strast naju je zmerom znova premagala. Je bilo v teh kuhinjskih nastopih dvanajstletnikov zrno najine zavezanosti gledališču?

Pozneje, kot višja gimnazijca, sva bila v gledališču kuhana in pečena. Najprej, med vojno, sva se drenjala na dijaškem stojšču; nekoč mu je v drugem dejanju opere **Carmen** postalo slabo, podpirati sem ga moral, da se je

privlekel domov. Pogosto je čutil bolečine v ledvicah; zato se nemalokrat ni mogel udeleževati naših brezmernih popivanj; preveč so ga pestile naslednji dan neljube posledice. Česa znamenje je bila ta bolezen in kasneje druge, s katerimi se je otepal? Je bil prenežen za ta svet? Preresen, preobčutljiv?

Po vojni je Primož napredoval do lože, ki je bila rezervirana za politično vodstvo; tudi sam sem neenkrat gledal predstave od tam, iz srede balkonskega reda. (Pozneje so ta trakt predelali.) Ferdo, ki mi je bil posebej naklonjen, je že v pavzah načenjal debato z mano, s frkavcem, o besedilih, o igranju, o režijah. S Primožem sva vsako uprizoritev natančno premlela, če se je le dalo do roba kritično. Skoz leta sva se tako sovzgajala. Jaz sem prinašal v pogovore več znanja, tako rekoč noč in dan sem tičal v knjigah, on pa več občutka, imel je pristnejši posluš. (Tega mu nisem rad priznaval, a sem popuščal.) Jaz sem rajši intelektualiziral, njega je zanimala zgradba tekstov, živost oseb, nazornost dogajanja. Že tedaj sva se razločevala; jaz sem se pripravljaj na posel kritika-esejista-znanstvenika, on pa je čutil, da je njegov veliki dar neposredno ustvarjanje.

Oba sva želela študirati dramaturgijo. Žal je meni bolezen to preprečila. Primož me je prijavil na izpit, v bolnišnico mi je prinesel formularje, skupaj sva jih izpolnila, a zaman; bil sem priklenjen na posteljo. Nato me je vpisal, da ne bi izvisel, na umetnostno zgodovino, komparativno in filozofijo. (Primož mi je na ta predmet - na drugo fakulteto - sledil naslednje leto.) Uslugo sem mu vrnil deset let kasneje, ko sem šel namesto njega v Parizu na prefekturo po izstopno francosko vizo; potoval je na očetov pogreb; ker je imelo letalo zamudo, v Milanu je moral presesti, je prispel prekasno. To naključje ga je posebej prizadelo.

Neka podoba se je neizbrisno vtisnila vame. Čeprav je Primožu stric Juš telegrafiral: "Takoj se vrni! Oče zelo slab", Primož ni pričakoval že naslednji dan sporočila o smrti. Ko pa je malo za tem zvedel za katastrofo, ga je skoraj strlo. Vidim ga vstopati v mojo temno sobo, ves dan je morala goreti luč; okno hotela na Place de la Sorbonne je gledalo na ozko dvorišče. Mogel je le zašepetati: Oče mi je umrl. In je izbruhnil v jok. Ne vem, če sem ga kdaj v življenju videl jokati; kot malokdo se je znal zadrževati, bil je suveren, ponosen človek. Tokrat pa je tožil kot otrok. Prepričan sem bil - in sem še -, da je imel očeta od vseh ljudi najrajši. Kot jaz v svojem je najprej gledal v Ferdu boga, nato modrega starejšega prijatelja; s takšnim odnosom se jaz do svojega očeta nisem mogel pohvaliti. Še ko sta si bila najbolj raznarazen, sta si ostajala zvesta. Je naključje, da sta bila oba dramatika in publicista, oba kulturna politika? Da je postal Primož profesor na Akademiji, na kateri je bil njegov oče predsednik družbenega sveta? Da je sin dokončal očetovo zadnjo dramo **Punčko** (z uporabo očetovih zapiskov)?

Dolgo se sam ni upal lotiti drame; **Ilirske tragedije** ne štejem, bila je najstniški poskus. Pisal je novele. (Upam, da so v zapuščini ohranjene.) Pa krajše romane iz povojnega življenja. V njih je razčlenjeval predvsem erotične odnose med mladimi ljudmi, zakonci in ljubimci iz višjih slojev. Bili so dušeslovno pretanjeni, razodevali so mojstra opazovanja in skrbnega sloga. Prijatelji, katerim jih je zaupal v branje (Dominik, Iztok Jakša), pa z njimi nismo bili najbolj zadovoljni; zdeli so se nam premeščanski, preuglajeni, preintimni, preprivatni. Čeprav sem ga silil, naj vsaj najboljšega med njimi objavi, se za to ni mogel odločiti. (Nesel ga je s sabo v Pariz. Ga je tam dodeloval?)

Očitali smo mu, da je strahopeten ali vsaj preveč previden; nismo hoteli razumeti njegove skrajne občutljivosti. Ko je moral v gimnaziji nastopati pred razredom, nekaj časa je bil predsednik razreda (nasledil sem ga jaz), se je k temu prisilil s skrajnim naporom; rdeč v obraz je komaj izdaval svoje poročilo. Nazunaj, na cesti, za neznanca se je zdel celo ohol; rad se je nosil vzravnano. A je bil visok le v tem pomenu, da je zaničeval bedaste in pokvarjene. Kako so se mu, ministrskemu sinu, takoj po vojni vsiljevali-prilizovali! S kako ogabne plati so se mu kazali odrasli skoraj še otroku! Koliko npravne sile je moral zbrati, da je znal odkloniti njihove ponudbe, a obenem ne zaničevati vseh ljudi. Nekateri profesorji, ki so ga med vojno gledali postrani kot sina nevarnega revolucionarja, so se mu zdaj klanjali kot lakaji grofu; moral sem opazovati nemalo takšnih samoponižanj.

Primož ni bil nikoli lahkotno vzvišen; stik z okolico ga je postavljial v nenehne težave. Zato je, aristokrat duha, ljubil izbrane družbe, prijateljsko tovarišijo. Tvorili smo jo predvsem: Tit, Dominik, jaz, nekaj časa - ko se je prehodno navduševal nad intelektualnim življenjem - Miha Baloh; pozneje, po letu 1953, pa čedalje bolj Janko Kos; s Kosom sem ga seznanil, ko sem Kosa pritegnil k reviji *Novi svet*. Z Jankom sta si ostala do konca najbližja prijatelja.

Prve tekste je Primož objavil v šapirografiranem zborniku **Prvo klasje**; sodelovali smo še France Križanič, Dominik Smole in jaz. Poleg pesmi je namenil tej začetniški publikaciji še pravi ep v verzih: **Svjatoslav**. Od lirike ga je neslo v epsko širino. Zakaj se je pozneje tako omejeval in se posvečal le drami? Je to v skladu z njegovo težnjo po samoomejevanju, z njegovim odporom do ekspanzije, ki jo je pri meni odklanjal kot nedostojno, preveč plebejsko? Se je želel osredotočiti, ker je hotel izpovedovati le bistveno?

Leto zatem je v prvem letniku *Mladinske revije* objavil črtico. Čeprav je ves čas pisal, v tej reviji ni več sodeloval, ker je naša skupina prišla z njeno ždanovistično usmeritvijo v spor. Prav naš krog je dal pobudo za ustanovitev *Mladinske revije*, potem pa so nam jo politični institucijci vzeli iz rok; odrinili so nas, češ da zagovarjamo dekadenco, melanholijo, pesimizem, nihilizem. Začel se je kulturni boj, ki se vse do danes ni končal. Primoža je nemalokrat obremenil do gnusa; a je v njem sodeloval kot eden najbolj izpostavljenih bojevnikov za evropeizacijo slovenske kulture, za osvoboditev izpod dogmatizma, za vračanje morale in estetskega v zideologizirani politizirani prostor. Natančneje teh dolgoletnih izkušenj, ki sva si jih delila pri *Besedi*, *Reviji 57*, *Perspektivah*, tu ni mogoče popisati; preveč jih je, terjajo posebno knjigo. Dolžan pa sem omeniti, da je bil Primož eno prvih esejističnih in polemičnih peres *Besede*, razkrinkujoč sentimentalni humanizem in antifilozofski senzualizem tedanje srednje generacije. Bil je sourednik *Revije 57*; prav zaradi njegovih izjemno ostrih glos zoper založniške manipulante in še posebej zoper tedanje birokratsko ukinjanje slovenskih gledališč je začel ta časopis izzivati politični odgovor, to je masaker. Ko bo izdano zbrano delo Primoža Kozaka - to naj se stori čim prej -, se bo lepo videlo, kako upravičena je bila njegova kritika in kako krivično, kratkovidno, ozkosrčno, brezperspektivno je bilo ravnanje kulturne politike. Primož je bil tedaj na konici napredne slovenske kulturne misli in bojne prakse.

Bil je eden od ustanoviteljev *Perspektiv*. Tedaj sva se - spet po enoletnem sporu - znova ujela. Na ustanovnem sestanku, kjer smo se zedinili, kdo bo urednik, kakšna bo zasnova revije, smo se spraševali, ali smo moralno

upravičeni sodelovati v javnosti, dokler je Jože Pučnik, naš prijatelj, sodelavec in somišljenik, po nedolžnem v zaporu, a tedaj je Primož zastopal celo najbolj radikalno stališče: najprej mora biti Pučnik osvobojen, šele nato smemo izdajati revijo. Spor smo rešili tako, da smo poverili Dominiku Smoletu, naj zahteva od Borisa Kraigherja, da mu kot našemu delegatu dovoli Pučnika obiskati v zaporu; vpraša naj ga, ali se z našo revialno akcijo strinja. Kraigher je Smoletu pot omogočil, Pučnik je dal reviji svoj placet.

Ko sta z Veljkom Rusom urejala tretji letnik *Perspektiv*, sva s Primožem še posebej tesno sodelovala. Kot urednik je bil preudaren, a načelen. Značilno zanj: najbolj udaren je bil ravno takrat, ko je bil glavni urednik; ko je nosil odgovornost, so ga najmanj begali taktični pomisleki. Članek-glosa o košarkaški tekmi Olimpija-Bagnolet sem umaknil, po pogovorih znotraj uredništva, po "obisku" pri tedanjem slovenskem notranjem ministru Kaduncu, ki je zahteval, da se pri njem oglasimo. Veljko, Primož in jaz - nas tri je šef "povabil" - smo uro in več poslušali ministrov samogovor. Ni nam pustil do besede, že v začetku je izjavil, da se z nami ne pogovarja, ampak da nas opozarja; da je padlo med vojno preveč žrtev, zato nam ne bo dopuščeno igrati se s tem izročilom; da daje CKju Partija redna poročila; v njih zahteva, naj nas CK ukine; CK tega noče; da pa ima zato on kot odgovorni dolžnost, da nas vrne v odmerjeno nam korito. Primož je lekcijo, ki se je čez leto dni spremenila v kazen, prenesel dostojanstveno, trdno, neupogljivo. Vsi trije smo se strinjali: izzivati ne smemo, a v koritu nam ni živeti, preveč je že v njem zajedavcev.

V prvem letniku *Perspektiv* je izšla njegova druga drama **Afera**, v drugem prva, **Dialogi**. **Afera** je z **Antigono** vred pomenila slovenski dramski - tudi gledališki - preobrat. **Afero** je pisal Kozak leta 1959/60, v času preiskav in zasliševanj. Taktika oblasti se je do njega in Kosa nekaj časa razlikovala od taktike do drugih; namesto v policijskem posloplju so ga zasliševali, se z njim navidez enakopravno pogovarjali v kavarni Slon; po svoje še težji položaj, ker so ga skušali z drugačno obravnavo privabiti v korupcijo in sodelovanje. Primož se ni dal. Ko je dal Smole njemu in Kosu **Antigono** v branje, pisal jo je skoraj ilegalno, se je zanjo navdušil; kot tedanja vodja Odra 57 sta s Kosom takoj začela pripravljati njeno uprizoritev; bilo je tvegano dejanje, saj se je že začelo govoriti, da je v liku Antigone proslavljan Pučnik. Že pred premiero mi je prinesel na Jamovo prvo različico **Afere**; tedaj je bilo politični organizaciji v nji ime Piramida itn. Bil je negotov; prijatelj Kos, kateremu jo je pokazal, z njo ni bil zadovoljen. Mene pa so že prve strani navdušile. Bil sem presenečen. Takšne drame od Primoža kljub vsemu nisem pričakoval. Poznal sem **Dialoge**. V njih je sicer bliskava razčlemba, odličen dialog, ostra tema, vendar se mi je zdelo, kot da niso kompletna drama; kot da so niz dialogov. Zdaj pa naenkrat pristna, napeta zgradba, uravnotežena snov. Enako ostra kritika stalinizma, a je obenem podana širša fronta reakcij. Simon je spominjal na Pučnika; a je bil le ena od variant, najčistejša, a ne edino zveličavna; tragična in realno socialno politično neuspešna.

Predvsem pa me je presenetila Kozakova avtokritika. V **Dialogih** je risal naju oba, vsaj deloma; sebe kot zapornika dr. Sigismunda, ki nazunaj vzdrži zasliševanja, čeprav je v sebi negotov, mene pa kot zasliševalca Minskega, ki se muči v avtodestruktivnem samoobtoževanju. (**Dialoge** je pisal v letu 1956, ko sem bil asistent na fakulteti in sem ga prijateljsko obremenjeval s svojimi

moralnimi težavami, s svojo ponarejeno, izkrivljeno, nemoralno družbeno pozicijo, tako sem se doživljal.) V **Aferi** je sebe prijel trše: v Kristijan, ki je kombinacija Sigismunda in Minskega. Ustvaril je eno najglobljih podob slovenskega intelektualca tistega časa, podal naš pristni eksistencializem, iz katerega vodi ena pot kot vrnitev k marksistični-trockistični akciji; v Parizu sva skupaj študirala novo Sartrovo fazo, predvsem njegov za naju epohalni tekst **Le fantôm de Stalin**. (Tako bi oba rada analizirala našo družbo.)

Šele ko je na moj nasvet dal **Afero** v branje tudi Smoletu in se je ta odzval nanjo podobno kot jaz (Smole je bil do tedaj Primožev najhujši kritik), si je začel verjeti, šele slutiti, da je napisal veliki tekst. Kozak je bil namreč že od začetka do sebe skrajno kritičen; rajši si ni verjel, kot pa da bi se pustil premamiti samoljublju. Oder je začel **Afero** študirati takoj po **Antigoni**; uprizoritev je bila enako uspešna. Nagrade v Sarajevu so Kozaka dokončno prepričale, da je napisal dober - tudi odsko učinkovit - tekst. A je moralo miniti skoraj desetletje, da se je lotil nove drame (**Kongresa**); ga je uspeh tako zavrl? Odgovornost tako obtežila?

Srečen sem bil, da sem lahko kot dramaturg pomagal Križaju pri režiranju **Afere**; da sem smel napisati spremne besede v Gledališkem listu. Nastajanje **Dialogov** pa sem spremljal od začetka. Prvič mi je o ideji avtor pripovedoval na poti s Kureščka, kmalu po madžarski revoluciji; revijašem in odrovcem so bistrourni politiki očitali, da hočemo ustanoviti nov Pötefi klub; v nazivu našega društva - A.T. Linhart - so videli isto liberalno šifro. Zato mi je bilo v čast, da mi je avtor **Dialoge** poveril v režijo (lotila sva se jih oba z Križajem); da sem pozneje v predelani različici **Dialogov** - filmu **Zarota** - mogel sodelovati kot dramaturg in asistent; da sem na avtorjevo prošnjo odšel režirat **Afero** v Beograd, v Atelje 212 (1962. leta); da sem bil zmožen dramatikova in prijateljeva dela prevajati občinstvu. Moje občudovanje teh del ni danes nič manjše, kot je bilo tedaj. Kot kaže, je v vredni javnosti njihov pomen celo narasel.

Tako točne in večstranske analize slovenske revolucije do Primoža Kozaka ni napravil nihče. Se je pa dramatik za to nalogo primerno pripravil. 1949. leta spomladi je objavil v Novem svetu svoj prvi literarni esej. Prav ta esej je spodbudil tudi mene, da sem, rekonvalescent, pri priči želel s prijateljem tekmovati. Primož je bil, ki mi je dal idejo in me silil, naj začnem z objavljanjem. Zabrenkal je na pravo struno: s kominformovci se je Jugoslavija sprla, me je prepričeval, pred nami se odpira svetlejša pot, stalinizem bo kmalu pokopan, tudi midva morava pomagati pri tem zakopavanju nasilne mrhovine, posebno midva, ki sva bila pretekla štiri leta v kulturnem odporu in pisateljsko zaradi ždanovizma nisva mogla in hotela v javnost. Ferdo je sina podprl in mi naročil gledališko kritiko; izšla je kmalu za prijateljevo. In spet sva tekla z ramo ob rami. V Mladinski reviji sem bil jaz nekaj korakov "pred njim", objavil sem spis nekaj števil pred Primožem; zdaj vodi on. Oba sva tempo pospešila.

Primož je objavljajl v Sodobnosti vrsto tekstov: recimo reportažo o svojem potepanju po Nemčiji. Vabil me je, rad bi šel z njim, a nisem hotel, ker sem prav tedaj izbral svojo življenjsko ljubezen in mi je zvesta stalna pripadnost več pomenila kot ogledovanje sveta, čeprav je bilo tedaj vse drugače težko priti na zahod in me je veliki svet silovito pritezal. Sam sem se odločil že kaj kmalu za družinsko življenje, za otroka, najbrž zato, ker sem bil brez varne

mladosti, dolgo let edinec; želel sem ustvariti sebi in otrokom, česar niso mogli moji starši sebi in meni. Primoževu detinstvo je bilo povsem drugačno od mojega: srečno in zanesljivo, za moj okus celo presrečno; duhovno se je razživel šele, ko so mu zaprli očeta, šele tedaj sva se globlje povezala. Jaz sem bil že navajen na podobne štorije, njemu pa se je skoraj podrl svet, čeprav je čutil v enaki usodi mnogoštevilnih tedanjih Slovencev nekakšno skupno usodo - spet novo varnost v solidarnosti -, medtem ko meni ta občutek ni pripadel. Spremljala sva najini materi v Šempetersko vojašnico, ko sta nosili pakete (leta 1942). Vidim naju, kako čakava pred zaporom in debatirava. V oba je planila nova sreča: po naključju sva odkrila, da bere on **Hamleta**, jaz **Macbetha**, in že se je vnela debata, v kateri sva se trudila, da bi bil vsak od naju čimbolj izviren, drugačen od sogovornika. Slišale so se ostre besede; kdor naju ni poznal, bi menil, da se prepirava.

Koliko podobnih debat v naslednjih dveh desetletjih! V šolskih odmorih, med šolskimi urami sva zapisovala na lističe, včasih si jih kar na glas zamenjala med predavanji manj avtoritetnih profesorjev. Popoldne na sprehodu po Rožniku, nato pa dolge večere in dolge noči do jutra, ko sta se nama pridružila Dominik in Tit; to pa je bilo že po vojni, ko je prenehala veljati policijska ura in ko smo nekoliko odrasli. Vsak od nas štirih je branil svoje mnenje; branil kot levinja mladiče. Igrali smo se vojno. Učili smo se za naslednja leta, za čas javnih nastopov, bolj krutih bitk v zverinjaku slovenske kulture. Ostrili smo si meče duhovne gibčnosti, se poučevali, kako se postavlja argumente, kako se nasprotnika spodbija, zasmehuje, zavaja. Kot generacija, ki je za kanček zamudila revolucijo in je morala prenašati najhujše breme zoprnega tutorstva oz. skoraj zaničevanja in nadutosti tistih, ki so komaj odrasli sejali in sprejemali smrt, naj bi sprejeli vlogo neresničnih, zamudnikov, odvečnih, predmetov, njih občudovalcev, revnih sorodnikov. Vsiljeno nam vlogo smo odklonili, z vso strastjo smo zidali v sebi posebno avtonomijo, odpornost, bojevitost. Če bi spadali v prejšnjo generacijo, bi bili najbrž enako radikalni marksisti kot Dušan Pirjevec in Bojan Štih. Tako pa - da bi postali samobitni in to je naloga vsakega rodu - smo začeli vsrkavati takšne ideje, ki jih je stalinistična prejšnja generacija preganjala in ki so se znale najbolj uspešno postaviti po robu kulturnemu vistosmerjanju. Ponotranjili smo eksistencializem.

Pobornik filozofskega eksistencializma sem bil predvsem jaz. Tit je imel rajši praktično dekadenco, Dominika je privlačevala predvsem lepa avtomna eksistenčnost, medtem ko je Primož od vseh nas razne "opozicijske" drže spajal z državotvornimi. V nekem eseju, ki žal na Slovenskem še ni zagledal luči dneva, popisujem, kako sva se s Primožem spomladi 1947 skregala; tedaj je spor trajal pol leta, vse dotlej, dokler se nisem jeseni vrnil z Dunaja in si s tem - kot prvi med nami, ki je prodrl čez mejo - spet pridobil precej ugleda. Spomladi pa sva se skoraj stepla, ker je vsak od naju zahteval od tekmeca, naj prizna, da je njegov oče večji proletarec; Primožev zadnji - uradni, čeprav v mojih očeh groteskni - argument je bil, da je njegov oče predsednik skupščine proletarske države, v kateri vlada proletarska oblast, kdor je bliže vrhu države, je bolj proletarski. A tudi moj oče ni bil proletarec. Oba sva čutila, da niti nekdanji proletarci, ki zdaj vladajo, niso več proletarci, saj se vozijo z velikanskimi reprezentativnimi avti, imenovanimi pšeničniki - kupljenimi za izvoženo pšenico v času, ko je bila moka še na karte in je raja stradala -, se oskrbujejo v posebnih magazinih in živijo od ljudstva zelo različno materialno

življenje. Primož je sam to različnost najbolj nazorno doživljal, vozil se je s chevroletom in si nabavljal ameriške bunde in drugo iz dobro založenih magacinov. Razliko sem opazoval tudi jaz, saj sta nas prijatelje Vidmarjev in Kozakov šofer nemalokrat vozila na izlete, celo na lov, na ogledovanje pokrajin, na popivanje; neenkrat sem bil tudi sam prek Primoža deležen UNNRA konzerv. Kako naj bi se Primož, petnajst ali dvajsetleten fant, prednostim, ki so se zdele tedaj vladajočemu sloju naravne - povračilo za zasluge - odrekel? Moral bi se spreti s sistemom kot takim. Vendar ga je lastni položaj obenem bolel, kot je prizadeval njegovega očeta. O tem sva načela brez števila pogovorov, katerih rezultat je bil le ta, da je Primoža metalo sem in tja: med oblastjo in njenimi prednostmi, ki so se zdele svete, in naravnimi človeškimi reakcijami na sakralizirano korupcijo, ki so ga vodile k eksistencializmu, k politični kritiki in k moralnemu odporu.

Prav ta moralni odpor je bil, ki ga je navdihoval, da je začel pisati v Besedo **Meditacije o morali**; da se je sploh pridružil Besedinemu družbeno moralno kritičnemu krogu; da je nato eskaliral k Reviji 57 in k Perspektivam; predvsem pa, da je začel ustvarjati tako politično ostre in družbeno laž razkrinkujoče drame. Z vsem tem si je odpravljaval zavest krivde. Značilna drža umetnika. Ne gre v konkretni politični boj kot Pučnik; ostaja v tistem, kar obsoja, obenem pa to razkrinkuje. Navsezadnje tudi jaz nisem počel kaj drugega, čeprav sem bil od oblasti nekoliko bolj oddaljen; kadar sem se ji približeval, me je zavrla do neživljivosti. Primož je imel v tem pogledu boljše živce ali pa je več dal na ustanovo kot tako, na njeno potrebnost v funkcioniranju družbe. Večinoma je bil od mene vsaj za korak bližje politiki, razen v dveh primerih: prvič, ko sem postal asistent pri Zihlerlu, in drugič, ko so me imenovali za direktorja Drame SNG. Obakrat se je zame slabo končalo, ker sem vstopil v nekaj, česar nisem dobro ocenil: hotel sem v znanost in v kulturno ustvarjalnost, moral pa bi predstavljal nadebudnega ideologa in tehnokratskega manipulanta; ne za eno ne za drugo nisem imel ne želja ne zmožnosti.

Primož je bil realnejši; njegov posluš za realnost kažejo tudi njegove drame, saj je v njih odkril politično zasebne vzgibe, ki so ostajali mojemu naivnejšemu patosu skriti. Značilno je, da je oba moja poloma ostro odklonil; zameril mi ju je; zaradi njiju me je zaničeval. Kot jaz ne njega, ni on mene razumel; čisto naravno je mislil, da se grem politika in da te igre - imel je navado reči: špila (kot tudi: gremo v kofehaus namesto v kavarno, ne špintiziraj namesto ne izmišljaj si, kunšt namesto umetnost, meštir namesto obrt - te besede so mu bile priljubljena kontinuiteta z očetom) - nisem vzdržal. Ni imel posluha ne za moj ekperimentalizem, ne za moje bohemstvo, ne za moje "nomadstvo", ki nobene institucije - nič, kar je državnega - ne vzame zares in meni, da je vsaka dobra le za to, da jo izkoristim in odvržem. Če sem gledal v omenjenih dveh - in sorodnih - svojih nesoglasjih z družbo polom, sem ga zato, ker sem ponotranjil merila drugih, posebno Primoževo; v tem oziru je name od vseh daleč najbolj vplival. Kolikor sem normalno socializiran, sem predvsem po njegovi zaslugi, saj me je leta in leta z neomajnimi moralnimi in realitetnimi razlogi odvrčal od moje nebuloze (tudi njegov izraz) oz. romantike, od mojega kljubovalnega individualizma, od neresnega zaupanja v občestva, v katerih je videl sam le ustanove, zagrnjene v velike in lažne besede.

V razkrinkovanju videza je bil neprekosljiv. Sam sem dolga leta verjel vse, kar mi je kdo natvezil; v nekem pomenu verjamem še danes, takšno načelo naivnosti celo filozofsko zagovarjam. Primož pa je sumil v vsako reč. Ko so naju dvanajstletna povabili precej starejši, tedaj že odrasli znanci, naj se vključiva v njihov izobraževalni in lahkoatletski klub, sem jaz kar skakal od veselja, da me hoče kdo sprejeti medse in da se bom lahko uveljavljal, Primož pa me je opozarjal na previdnost; jasno mi je dejal: Taras, le uporabljajo naju; morava izvohati, v kakšen namen. Izvohala sva šele pozneje. Igor Pretnar, najin skupni - tudi že pokojni - bratranec, Bogdan in Mirjana Borčič in drugi so skušali na ta način prikriti svoje skojevske ali Of sestanke in ilegalno organizacijo. Ko sva svojo uporabljenost odkrila, sva bila seveda ponosna, da sva - čeprav nevede - sodelovala pri ljudskem upor; v teh rečeh pa je Primož bolj pretiral od mene, huje je trpel, da je prišel tistih pet let prepozno. Partizane je kot vojake bolj občudoval kot jaz, ki sem pričakoval, da bom ugledal v njih same Marxe, Engelse, Plehanove, a sem prišel v stik v glavnem z neizobraženimi in nasilnimi kmečko malomestnimi fanti. Najini razočaranji sta bili različnega tipa.

Pretirana nezaupljivost pa je Primožu tudi škodovala. Oblastniki, s katerimi je bila najina skupina v nenehnem kulturnem sporu, sicer v glavnem niso bili bedaki, niso pa bili tako modri in premeteni, kot se je zdelo Primožu, ki jih je neutrudno razčlenjeval. Ker jih je preveč spoštoval, jim je pripisoval prevelike zmožnosti; deloma preveličastne, moč in uspeh je izjemno cenil, deloma prepeklenske. Tako je nemalokrat vnašal med našo grupo paniko, iz nebitvenih ali privatnih informacij je sklepal na (pre)daljnosežne zarote. Morda je tudi to lastnost dedoval; vsi trije starejši Kozaki, oče in oba strica, so se nagibali k eksaktnim fantazijam in so se radi čutili v središču nekakšnih proti njim namenjenih zarot. Vsekakor je Primož povzročal med nami precej hude krvi.

Je pa res, da se večkrat ni zmotil. Natančno je napovedal konec Revije 57 in Perspektiv; njegovo ustrežnejše mnenje o naravi oblasti je bilo utemeljeno. Žal posluh za realnost ni zmerom primeren. Primožu je povzročil precej nepotrebne preganjavice, kdajpakdaj ga je celo blokiral v akciji. Včasih je koristno, da človek ne ve, kaj se mu bo pripetilo; včasih pa mora računati z realiteto (vsi smo vedeli, kako se bo z obema revijama končalo), a tega računa ne sme upoštevati, ker so v igri tudi silnice, ki niso podvržene računanju. O tej temi sva se od nekdaj prepirala. Kozak za neuspešno žrtev ni imel razumevanja. Vnemal se je za moralo, pojmovano v plemenitem meščanskem pomenu pojma, ne pa za preroštvo in ne za Jezusa in ne za komuniste, ki so izgubili glavo (Trocki, Kamenjev itn.). S tem v skladu me je od malega odvrčal od krščanstva, h kateremu sem težil. Najsilovitejši lik njegovih dram je Komisar (**Afera**), ki zmaga in si ne boji umazati rok. Primož je v njem slikal Kidriča, kakor si ga je predstavljal. Prav nenavadno ga je občudoval. Tudi meni je dal bolj prav, ko sem bil uspešen, in ni hotel imeti opravka z mano, ko sem - tako često! - kaj in sebe zašuštral.

Politika mu je, kot se zdi, pomenila moč; pri sebi jo je pogrešal. Čeprav jo je razkrinkoval, ga je skrivnostno privlačevala. Vendar je bil - in je ostal - zmerom toliko skeptika, da je do nje zadržal distanco; distanca do vsega je bila njegova bistvena karakteristika. Z eno roko v politični igri, z drugo v nezasegljivi avtonomiji. Tudi zadnja leta, ko se je najbolj eksponiral v kulturni politiki (drama SNG, TV, AGRTF). Šlo mu je sicer predvsem za kulturo, ne za

politiko. Politike se je udeleževal, ker je vedel, da kulture brez institucije in s tem brez politike ni. To stališče sem mu očitil. Danes jemljem očitke nazaj. Vsak od naju je ubral svojo pot; obe se dopolnjujeta. Kdo ve, katera je bolj prava? Ni pluralizem, katerega sva oba poskušala udejanjati, ravno v tem, da omogoča vrsto enakopravnih različic? Ni podal Kozak v **Aferi** ravno takšno - čeprav tragično - pahljačo različnosti?

1945. leta so naju oba hkrati povabili v SKOJ in oba hkrati pustili na cedilu; zgodba je žalostno zabavna. Borčič, ki se je vrnil iz Dachava in nas je vse tri s Titom vred organiziral, bi vedel o tem povedati kaj več. Jaz sem se že na jesen 45 vdajal dekadenci in obupu, Primož ne. Postal je predsednik mladinske organizacije v razredu, na klasični gimnaziji. Prepričal me je, naj prevzamem to funkcijo za njim; užival je, da (me) je vodil in da mu zvesto sledim, sam pa sem zmerom izbiral vlogo drugega, ker je varnejša. (Mar čakam, da bom vse preživel in da bom po biološki nuji ostal prvi?) Politiko v razredu je določal on. Razred je bil namreč precej "nezgrajen" ali celo nepartizanski; zato raja ni imela nič besede; sicer si je pa ni želela imeti.

Primož je četrti od maturantov, ki ga ni več med živimi. Pred nekaj leti je umrl nesrečni Štanta, profesor slovenščine, ledvični bolnik, ki sem ga maja 45. kot razredni delegat - torej sem politično vodil pred Primožem - denacificiral, predlagal sem ga za izključitev iz razreda za leto dni. Štanta me je - strašen prizor, padel je predme na kolena, zgodilo se je na Rimski cesti! - rotil, naj ga črtam s spiska; pustil sem se preprositi - moja načelnost! Primož mi je vse življenje očitil mojo zmešanost; zahteval je, da sem trd. Ponavadi sem ga ubogal, a na račun slabe vesti, saj mi ni bilo - in mi še danes ni - nikoli jasno, zakaj smem nekoga obsoditi. Celo Javorška, ki je etiketa vsega neprimernega, ne obsojam, le zavračam ga.

Potem je umrl še nesrečnejši zdravnik Gorazd Zavrnik, ki je v človekoljubni reševalni akciji nad ledinami strmoglavil s helikopterjem; mesec dni pred tem mi je s ponosom razkazoval trofeje iz Kenije, kjer je naskakoval Kilimandžaro. S Primožem sta imela manj stikov, Primož namreč ni znal šahirati; nikdar se ni želel te igre naučiti, ni užival v njej, ali pa je bil preslab in je zato igro zametaval. Z Gorazdom pa smo prešahirali odmore in popoldneve. Mesec dni pred Primožem je zgrmela z letalom v Korziki sošolka, zdravnica Želetova. Menda s Primožem nisva s tem dekletom vsa štiri leta posedanja v istem razredu spregovorila besede. Sva s katero drugo? Sva se jih bala, žensk? Sva jih zaničevala, da bi prikrla najino tesnobo? O ženskah sva razpravljala skoraj toliko kot o umetnosti, zunaj šole sva se te reči že lotevala, v razredu pa sva veljala za dva od Wolf Ferrarijevih **Štirih grobjanov**. Obraz Želetove - brat ji je padel pri domobrancih - mi je komaj še v spominu. Niti skupne razredne fotografije nimam, na nji naju s Primožem ni. Ko so ostali součenci korakali po ljubljani - slavnostni sprevod maturantov - sva se s Primožem izločila, odšla sva po svoje, stran od mase, ki nama je bila - in ostala - tuja.

Kdo bo naslednji v tej neogibni vrsti izbrancev smrti?

V SKOJ so Primoža sprejeli najbrž 1946. leta; on je bil, ki je sprejel mene spomladi 1947. Težko me je prepričal, naj se vključim; ko pa sem se pustil zapeljati, me je igra začela zabavati. Hitro sem napredoval do nekakšnega ideologa gimnazije. V jutranjih urah, ko sem prišel na sestanek naravnost iz bara, kjer sva z Dominikom dekadentovala, sem razlagal o liku komunista in o zgodovini VKPb. Primoža se s teh sestankov - pred ostalimi učenci smo jih

morali skrivati, nihče ni smel vedeti, da smo skojevci - ne spominjam; je imel druge zadolžitve?

Po razpustu SKOJa - 1948. leta - so njega sprejeli v Partijo, sam sem se temu izognil, čeprav sem bil predlagan za kandidata, ležal sem v bolnišnici in v sanatoriju. Kot sem po eni strani navdušeno pritrjeval jugoslovanskemu razkolništvu, pa se nisem želel politično angažirati; navsezadnje mi je ta po idejah liberalnejši režim prav takrat zaprl očeta pod najskrajnejšo stalinistično obtožbo: da je bil sodelavec gestapa. Preostalo mi je le to, da se še bolj približam liku osamljenega posameznika, ki mu je sicer asocialni cinizem zoprn, saj študira, piše, se povezuje s svetovno mislijo, ki pa vendar ne more vstric s sistemom in ideologijo, ki eno govori (o osvobajanju), a drugo dela (zapira nedolžne in z njimi antihumanistično manipulira). Primož je moje razloge spoštoval. Ne njega ne njegove družine - očeta in matere - zapor mojega očeta ni prepričal; v obtožbe niso verovali, bili so pač potomci meščanske poštenosti. Svojo solidarnost so pokazali tudi s tem, da so mojo družino/mojo mater gmotno podpirali; v tistem času, ko sem zbolel na pljučih zaradi podhranjenosti, je bila vsaka pomoč dragocena in človeško plemenita. Čeprav bi mogel biti tudi jaz politično sumljiv - sicer sem bil v izjavah zmerom precej previden, vedel sem, da me spremljajo provokatorji -, se Ferdo ni menil za to in me je vključil v revijo Novi svet še za časa očetovega zavora.

Prav ta čas se je Primož politično in organizacijsko najbolj angažiral. Na igralski akademiji je postal predsednik študentske organizacije, začel je nastopati kot govornik in ideolog. Ta njegov zagon je trajal tja do leta 1955, do vpoklica v vojsko, do obeh diplom, na AGRFT in na filozofski fakulteti. Bil je tudi glavni urednik študentske Tribune, katere kulturno rubriko je okrog leta 1953/54 spremenil v intelektualno močno oporišče mladih, nevpreženih kulturnikov. Čeprav je bil mladinski - študentski - politik, je vodil odprto, antistalinistično uredniško politiko. (Tedaj smo se okrog Tribune zbirali Janko Kos, Darka Hočevnar, Alenka Goljevšček, Miklavž Prosenc, Janez Mesesnel itn.) Tudi sam sem sodeloval z nekaj članki - pod psevdonimom -, bolj sem bil vezan na Naše razglede, kjer sem objavljial filmske kritike v vsaki številki. Zame je bila študentska organizacija in njene možnosti nekaj vzporednega, skoraj da drugorazrednega, saj sem med tem glede na svoja leta že precej uspel v glavnih slovenskih kulturnih revijah oz. javnosti. Želel sem kvečjemu oboje kombinirati. Pri študentih še nisem opazil tiste socialno kulturne možnosti, kot nekaj let pozneje, v času Revije 57 in posebno za časa Perspektiv; okrog leta 1955 so bili študenti, kot so spet danes, le nepomemben spremljevalec globalne politike in glavnih organizacij. Primožu pa je študentsko udejstvovanje pomenilo, kot se zdi, bistveno več. Še danes ne vem, zakaj.

Pri karieri mu njegov politični angažman ni koristil. Ko sem se jaz vrnil od vojakov, leto dni pred njim, se mi je odprla velikanska možnost za socialni uspeh - asistentura -, čeprav nisem bil član Partije in sem vstop Zihertu iz oči v oči odklonil. (Imam še živečo pričo, Antona Žvana.) Primoža je čakala ne posebno perspektivna služba dramaturga pri Triglav filmu; slovenski film je bil že ves čas umetno - zanikrno - vzdrževano dete. (Si je Primož tedaj obetal več od slovenskega filma?) Niti Primoževa služba na Akademiji znanosti in umetnosti ni bila kaj boljša; na pol sinekura, napol nekaj odrinjenega. Tudi tega si ne znam razložiti; zakaj se ni pobrigal za kaj imenitnejšega? Se je brigal, pa se mu ni posrečilo? Kljub očetovi smrti so zveze Primoževe matere z

visokimi politiki še ostale. Mu je manjkalo ambicije? So bila to zanj leta, ko je preizkušal sebe na terenu, kjer mora postati vsak od nas mojster, ki pa je še posebej pomemben za pisatelja (čeprav je Kozak v svojih dramah ustvaril minimalno število žensk)? Mu aganžmani pri Reviji 57 in Perspektivah tega niso dopustili? Ustreznejši - uglednejši - položaj je dobil šele s profesuro na AGRFT: čeprav navsezadnje tudi ta služba ni bila v skladu z njegovo osebnostjo.

Je bil preveč previden? Je premalo tvegalo? Je bil premalo nasilen? Premalo zvit? Ga je spremljala premajhna sreča? Se mu je maščevalo, ker je želel ostajati v ozadju? Dražili smo ga, da bi rad postal siva eminenca.

Že kot mladenič se ni priključil skrajnim izzivanjem, ki smo jih gojili Tit, Dominik in jaz. Bohema mu je bila tuja. Če bi nam kdo zapovedal, da kot šestnajstletniki ne ponočujemo, bi se mu smejali; Tit je užival doma polno samostojnost, bil je le napol član Vidmarjeve družine. Dominika mati, ki je ostala brez moža, ni mogla (u)krotiti. Moji starši so prebivali v Beogradu, živel sem s skoraj osemdesetletno babico. Primož je edini med nami spadal v urejeno, kompletno družino, ki se je za otroka brigala in ga nadzorovala. To je čutil sam, zato starševske skrbi ni jemal kot ukazov, te bi zlahka kršil, v njih je razumel dogovore; enajsta nočna ura je bila zanj znamenje, da se mora vrniti domov. Vzdržal je, čeprav smo ga nemilo zasmehovali. Nekaj v njem se je našim ekshibicijam globoko upiralo; pijanosti ni maral, medtem ko smo mi trije hrepeneli po nji. Bili smo duševno bolj poškodovani, nismo našli drugih sredstev, da bi se pomirili. Primož je šel rajši na izlet kot v bar.

Sam sem bil razcepljen med oba prijateljska pola, ki pa sta bila očitno tudi moji notranji skrajnosti. S Primožem in še bolj z drugimi prijatelji sem živahno hodil po Kamniških in Julijskih planinah, po sredogorju, z Dominikom in Titom pa sem ponočeval. Čez dan sem zdravil bolezen, ki sem si jo nakopal ponoči. O svojem planinstvu bohemoma nisem smel pripovedovati, pomenilo jima je bedno malomeščansko samozadovoljstvo. S Titom in Primožem smo bili sicer na Triglavu, jeseni 1946. leta, z Dominikom pa nikjer, tudi na Šmarno goro ga nisem mogel spraviti. (Sam sem se ta čas - 1947. leta - poskušal celo s plezanjem, na Turencu, pa ni šlo, hoje po grebenu Prisanka me je bilo strah, plazil sem se po vseh štirih.) Ni pa Primož s planinarjenjem pretiraval; rajši sva si nadela smučke in drsala čez Rožnik, po Trpanovki in okrog Utika. Primoževa težnja je bila že tedaj lov oz. hoja po gozdovih.

Gozd je bil zanj neizmerno privlačen. Verjetno se je rodila njegova ljubezen do lova šele iz ljubezni do gozda; kot spoj te ljubezni z videzom moči: streljati, ubiti, biti kot partizan. (Ob najinem zadnjem srečanju pod Snežnikom mi je na moj očitek, ali mu je še zmerom treba igrati krvavega lovca - moj odpor do lovcev in lovstva je kar bolesten, v lovu vidim zakrito ideološko prebarvano fašistoidnost - mirno odvrnil: deset let je minilo, odkar sem opustil ta šport. Vidno mi je odleglo.) Da sva začela že v drugi gimnaziji z najinimi vsakodnevnimi popotovanji po Rožniku (če se je le dalo zunaj poti), je njegova zasluga; Ferdova vzgoja. Cornwoodove zgodbe o samotih lovcih in živalih, Thompsonovega **Rolfa gozdovnika** in kar koli je bilo povezano z gozdom - Londonove novele z Aljaske - je znal skoraj na pamet. Zdavnaj pred mano je znal razločevati živalske sledi v snegu; jaz se tega še do danes nisem naučil, ni me zanimalo. Primož pa je med drevjem oživel. Kapo si je pomaknil s ščitom nazaj, capljaj sem za njim: opozarjal me je na to in drugo

podrobnost, v glasu ptice, v poškodovanosti lubja, v potlačeni travi. Kadar je mogel, je zapustil Ljubljano - ni maral ne mesta ne njegovih prebivalcev - in se zatekel pod Snežnik, kjer si je kmalu kupil manjšo kočo, nato večjo in od tam pohajal po lesu, kjer ni mogel srečati mestjanov. V gozdu je postal drug človek, srečen, svež, pravšen.

Kolikokrat sem ga spremljal na gozdnih in lovskih pohodih! Prvič - in zadnjič - sva skupaj lovila 1946. pozimi v Prekmurju; in seveda Tit. Sam nisem ustrelil nič, zmerom sem pozabil puško odkočiti. Oba srečnejša kolega sta me nazaj grede prisilila, da sem v noči nekje na Štajerskem ustrelil čuka; ko smo se slučajno ustavili, popotniki državnega avtomobila kajpada, je tik nad nami tožil mali nesrečnež. Moje morivstvo me je tako zgrozilo - ubijati nedolžnega -, da sem odslej vzel puško v roko le takrat, ko si mi zaukazali, v vojski. (In sem se neenkrat spraševal: bi streljal, če bi bil napaden? Znam na to vprašanje odgovoriti danes? Sovražnika ne priznam. Kristjan v meni čedalje bolj prevladuje.)

Primoža pa je lov na fazane tako vznemiril, da je - pred mojimi očmi - tako močno udaril s puškinim kopitom po zmrzli zemlji, da je kopito zlomil, fazan, ki ga je zadel na meter, ni hotel pri priči pasti; šele čez čas ga je našel pes. Zajcev je Primož postrelil na ducate. Več sem jih dobil v dar, jih pribil na kuhinjska vrata in se jih učil - z mrmrajočo babico kot strokovnim svetovalcem - odirati. Spremljal sem ga, ko je lovil divjega petelina, nekje med Loško dolino in Kočevsko Reko. Do tedaj nisem verjel, kako zaljubljen zna biti petelin, lovec, ki naju je spremljal, nama je sam demonstriral znano resnico: medtem ko je petelin pel, je lovec lomastil po dračju, a bodoča žrtev ga ni slišala. Ko pa se je Primož le drobceno premaknil v tišini, je petelin v hipu odletel. V svojo škodo in v Primoževo veselje premalo daleč.

Drugič spet sva si odrla ramena, ko sva ure in ure nosila srnjaka, privezanega na dve palici; najmanj prijetno je bilo po strmem bregu navzdol. (Mar se nisva nikoli držala poti? V vseh gozdolovskih zadevah sem se Primožu pokoraval; v zameno pa je moral on verjeti mojim družboslovnim analizam in filozofskim vizijam-blodnjam.) Ljubše mi je bilo, če sva le oprezovala in živali zalezovala: mogočne in nizke jelene na jutranji jasi (naučil me je razlikovati med obema pasmama); če sva spazila lisico ali odkrila volčje sledove. O medvedu mi je Primož veliko govoril; zdi se, da ga je nevarni kosmatinec silno privlačeval, vendar ga, hvala bogu, nisva srečala. Najboljše sem se počutil, ko sva se vrnila v grad Snežnik - rezidenca predsedstva skupščine -, saj sem se tam smel začeti nalivati z domačim češnjevцем (v gozdu mi je Primož vsakršen alkohol prepovedal). Čas sva si preganjala z igranjem zamotanega aristokratskega biljarda, v katerem sva bila oba diletanta, pred spanjem pa sva vzela v roke nemške knjige iz bogate knezove knjižnice in sladko zaspala, ne vedoč, ali spadava med komunistično zlato mladino ali pa se pripravljava na novo revolucijo. (V resnici sva bila vsakega nekaj.)

Kot v večini reči me je Primož prekašal tudi v znanju jezikov. Francoščine se je učil že v ljudski šoli. Italijanščine se je privadil, ko je obiskoval očeta; ta je bil konfiniran v Abruzzih. Italija je bila precej koruptna, četudi fašistična; in Kozakovi so bili petični. (Materin oče je bil tovarnar, ustanovil je tovarno Pekatete, družina je posedovala nekaj delnic. Na dvorišču Pekatet smo se Tit, Primož in jaz pred začetkom vojne navdušeno igrali, urezali smo si meče in se sabljali; Tit je bil najspretnější, Primož najbolj neroden, čeprav poraza ni hotel

priznati.) Tako so svojci dosegli, da Ferda niso vtaknili v Renicci ali na Ustico ali v Gonars; vsak dan se je moral javljati pristojni karabinjerski postaji, bil je torej pod nadzorom, ni se smel vrniti domov, a je živel kolikor toliko svobodno življenje. Družina je bila po več mesecev pri njem. Primož je po vrnitvah, včasih skrivnostno, opisoval grad, v katerem da je stanoval, čudne tuje goste, ki so se v njegovem poetičnem prikazu zdeli takšni, kot da bi ušli iz grozljivih škotskih dvorcev. (Tedaj sva brala Stevensonovo **Catriono** in se nama je videlo vse škotsko in pravljичno-viteško.) Sem mu zavidal njegovo in očetovo prednost? Pravzaprav ne, dokler mi jo je posredoval in jo delil z mano edinim na svetu kot svojim najboljšim prijateljem, začel pa sem gojiti drugačna čustva v hipu, ko sva se sprla; ko sem sam ostal praznih rok.

Pri vojakih sva bila v istem kraju, v Zadru pri istem rodu (protiletalski obrambi), le leto dni narazen. Ločilo pa naju je tudi to, da se je on v kasarni dobro počutil, kot večina vojakov se je tudi Primož zredil; notranje se je prilagodil. Pripisoval je moji skrclanosti - ki je ne zanikam -, da sem v Zadru toliko trpel. Hiral sem, kot da bi bil ženska. V vsem divizionu sva shujšala edino dva; drugega so poslali na zdravljenje kot živčno razkrojenega. Sam živčnosti navzven nisem kazal, me je pa grizla navznoter. Zunanji posel sem si veliko bolj olajšal kot Primož; bil sem kljub drugačnemu videzu od nekdanj spretnjši, zaposlil sem se kot čato. Njemu je bilo to pod častjo; spet me je karal in zaničeval. Treba je vzdržati na mestu, kamor te porinejo, me je učil po vrnitvi. Le zakaj bi tam vzdržal, sem mu odgovoril, če so me pa tja drugi porinili; vdal sem se sili, zato jim nisem odgovoren. (V vseh ustanovah sem se počutil kot napol - le navidez - ukročen nomad, kot barbar, ki je začasni najemniški vojak.) Primož mi ni dajal prav, ker zanj ustanove niso vodili drugi, ampak - kljub vsem nestrinjanjem - naši. Zame besede naši ni. Sem in tja je kaka skupina, ki v nji vroče sodelujem, a nisem njen, njihov, naš. Sam sem in vsak drugi je sam in vsi skupaj zaveza posameznikov. Na te konsekvence Primož ni pristal. Najbrž je to vzrok, da vsa se v zadnjem letniku Perspektiv - za tako dolgo - razšla. Enako kot Pirjevec se je čutil obstoječi družbi-državi zavezan. Jaz ne.

V Pariz sva šla z enako štipendijo, isto leto, le da nisva stanovala v istem hotelu, ker je moral Primož zaradi očetove bolezni ostati še nekaj dni v Ljubljani; tako sva se znašla bližje z Boštjanom Hladnikom kot tretjim Slovencem iz iste pošiljke. V Parizu se s Primožem nisva prevečkrat videla. Vsak od naju si je omislil svoje življenje. On je stanoval skupaj s svojim tedanjim dekletom (Tatjano Strunovo); doživljal je čas svoje največje - najbolj telesne - ljubezni. Užitek sem mu privoščil, ker se mi je - kot najboljšemu poznavalcu njegovih srčnih strani - zdelo, da mu dozdej polna sreča v teh rečeh ni bila naklonjena in da si jo je zaslužil; se zanj veliko potrudil. (Sploh Primož - kljub nasprotnemu videzu - nobene reči ni dobil z lahkoto; izjema je edinole njegovo detinstvo.) V Parizu sva največ drugovala z Iztokom Žagarjem, zdajšnjim veleposlanikom v Senegaliji; Iztoka je Primož kot partizanskega junaka, pri napadu na Lož od Italijanov obsojenega na smrt in zaradi mladoletnosti pomiloščenega, posebej občudoval. Obenem ga je obveščal o najinih stikih z emigranti; prek Iztoka je celo zahteval dovoljenje za te stike. Leto dni pozneje so nama hoteli pri zasliševanjih naprtiti te stike kot dokaz za najino tako rekoč stalno sovražnost do jugoslovanske države, Primoža so pošteno pritisnili. Takrat mu je previdnost - vnaprejšnje dovoljenje - koristila.

1962. leta so tisti stiki še enkrat povzročili težave. Pirjec, ki je bil eno leto pred nama študent v Parizu, kasneje pa spet, je - enako kot midva s Primožem - prišel v stik z Borutom Žerjavom; ta je stike iskal. Ker smo bili tedaj grupa perspektivovcev in grupa sodobničarjev med sabo v kar najhujšem javnem sporu, je Ahac nekje nekaj omenil o teh najinih pogovorih z Žerjavom in sorodniki. Stvar se je zdela Primožu tako huda, da je hotel Ahaca tožiti. Prosil me je, naj ga spremljam kot priča. Pirjecu naju je najavil, obiskala sva ga na Filozofski fakulteti, kjer je bil Dušan tedaj že profesor. Primož mi je prej zagotovil, da bo od nekdanjega prijatelja zahteval, naj se opraviči in naj svojo izjavo prekliče. Ahac je bil zelo ljubezniv, čeprav smo se, vsi trije nekdanji odlični prijatelji, videli prvič po treh letih in je ravnokar minevala srdita javna polemika med nami. Ni se opravičil ravno z jasnimi besedami, s tonom pa je pokazal, da mu je žal, da ni tako mislil, kot je Primož razumel; Primož se je s tem zadovoljil. Ta naš sestanek, ki se je tako neljubeznivo začel, se je spremenil v prekretnico; od tedaj naprej smo se začeli spet zblíževati, minilo je le nekaj mesecev, ko smo (pri)stali na isti fronti. Ob koncu Perspektiv sta se Primož in Dušan spet oddaljila, bližji smo si bili Dušan, Veljko Rus in jaz. Zadnja leta pred Ahačevo smrtjo, ko sva se ohladila midva s Pirjecom, pa sta začela prijateljevati Primož in Ahac; takšni so pač plesni liki v tem našem življenju. Ahac je postal celo Primožev mentor pri doktoratu.

In še en čas - razburljiv, za naju pomemben - sva preživela s Primožem skupaj: poletne mesece na progi Brčko-Banoviči. Drug ob drugem sva tudi ležala, na goli zemlji, pokriti z zmerom svežo praprotnjo. V vodstvu našega upora ga ni bilo; predstavniki upornih brigadirjev smo bili Zadel, Gregorič in jaz. Morda je tedaj Primož že odšel - predčasno - domov, ker je moral popravljati kol iz kemije. Kakšni so bili njegovi nazori v tem taborišču, se ne spominjam; morda bi vedel Borut Pečar, danes karikaturist, tedaj četni kurir, ki ima neverjeten spomin. Gimnazijci in prijatelji smo se držali skupaj, morda Primož manj kot jaz; meni se je takrat posrečilo, da sem prvič v življenju zablestel vsaj delno kot nekak voditelj in zrel intelektualec - šestnajstletnik! To je bila zame čudežna izkušnja za življenje. Sem tedaj užival v svojem voditeljstvu, medtem ko je bil Primož osamljen? Je pozneje, na fakulteti, užival on, ko sem se osamil jaz? Kakor da sva bila priraščena na isto gugalnico; zdaj je vzdignila v zrak njega, zdaj mene.

Z brigadirji drugih čet se nisva družila, čeprav je bila med njimi četa brhkkih deklet. Kako je bilo z njegovo zaljubljenostjo, se ne spominjam; sam sem oboževal neko črnolaso bolničarko. (Tega tedaj ni vedela; povedal sem ji šele čez leta, ko sem jo pripit, poročeno srečal v Mesingbaru.) Pač pa sva kontaktirala z Janjo Lapovo, ki jo je nosečnost, za katero najbrž ni nihče vedel, hudo zdelovala. Ko sta naju prišla obiskat Dominik in Tit, oba brigadirja v neki drugi brigadi (s Primožem sva hodila na Klasično, prijatelja na Realno), in je bila naša štiriperesna deteljica spet celovita, smo povabili Janjo, naj gre z nami v Tuzlo; tam smo veselo popivali, kaj bi drugega. (Janja je pozneje živela s Pirjecom, ki je bil za nas tedaj nedostopna veličina; danes je Titkova žena. Je res vse tako prepleteno? Ali pa je slovenska intelektualna plast tako majhna?)

Naj nazadnje povem, da sva - bila - s Primožem sorodnika; najini babici, obe rojeni v Ilirski Bistrici, sta bili sestrični; obe sta se pisali Ličan. Njun praded, Matija Ličan, stari Slovenec, kakor so ga imenovali Novice ob njegovi

sedemdesetletnici - tega bo že precej več kot sto let - si je slovensko slavo zaslužil; Novice so mu posvetile ob tej priložnosti celo stran. Janez Trdina ga popisuje s precej neugodne strani; videl je čudne reči, ko se je vozil z Reke popivat v Bistrico. (Zapisek iz beležnice ni objavljen; Janez Logar kot urednik Trdinovega **Zbranega dela** ga je pokazal mojemu očetu, ta pa meni.) Po zapisanem sodeč je bil stari Ličan precej udarjen na ženske. Ne vem, če sva s Primožem dedovala tudi kaj takega, ne le smisel za nacionalno uveljavljanje. Rekel bi, da sva bila normalna; da sva izkusila, kar je bilo potrebno. Najini družini sta bili torej povezani tudi sorodniško; Primoževa babica se je pred smrtjo preselila k moji babici na Rimsko cesto; tam sem bil jaz rojen. V posebni - tkim. četrti - sobi je tudi umrla.

Naj po vsem tem spominjanju tvegam zaokroženo sodbo o Primožu Kozaku kot slovenskem pisatelju? Neenkrat sem pisal o njegovih delih; zato se ne bi ponavljal. Rečem lahko le to: Primož Kozak je bil vodilna oseba moje generacije, vsaj prvi dve desetletji, a pozneje se je najina generacija razpršila. Sodeloval je v vseh tedanjih kulturno političnih bitkah. Bil je nenadomestljiv analitik, bojevnik, vztrajno je terjal, kar kulturi, intelektualcu in svobodni evropski osebi gre. Družil je slovenstvo z evropstvom. Nadaljeval je linijo levo usmerjene predvojne slovenske inteligence; bil je dostojen dedič svojega očeta. Stalinizem se mu je upiral; enako klerikalizem. Napisal je nekaj najboljših slovenskih dram. Še naprej bo predstavljal eno osrednjih figur povojne slovenske kulture.

Ta moj spis, ki naj bi zarisal nekaj potez Kozakove osebne in javne podobe, sklepam z žalostjo. Čeprav si zadnje obdobje nisva bila več intimna, bo ostal zame neodstranljiv in boljši del moje mladosti. Pomagal mi je, da sem človeško in socialno shodil. S pozorno kritiko me je likal. Z izkušnjami me je usmerjal; velikokrat na pravo pot. Skupaj sva odraščala. Pustil mi je del sebe, nosil ga bom naprej. S sabo je vzel v grob del mene, naj bom tam z njim.

Drevi bo božični večer. Neko - bistveno, odrešilno - rojstvo. Ne morem pozabiti, da sva leto za letom, na Primoževo pobudo, to popoldne hodila po praznični ljubljani. Tudi po vojni, ko se je praznični občutek preselil v najini srca. Primož ni maral biti kristjan; kot Slovenec je gojil slovensko izročilo, posebej obrede, kot je božični. Zatrjeval mi je, da bi brez njih Slovenci izgubili svojo istovetnost. Ko sva obredla ljubljano, sva odšla v kavarno Nebotičnik, sedla, samotna, za marmorno mizico in nazdravila nekemu rojstvu; tudi najinemu, vsakokratnemu, neuničljivemu. Naj se zdi ta stari model še tako obrabljen, velja. Ne priznam smrti. Vsaka smrt je pogoj novemu rojstvu. Primož Kozak ni umrl; ostaja v mojem srcu in v srcu svojih bližnjih.

Na božični večer 1981

SPREMNE BESEDE

O celotni **Četverki 2005 (Četv-05)** bom govoril v posebnih SB ali Uvodu, ki bo kot predgovor v eno knjigo vezanim vsem 4-im računalniško natisnjenim dramam plus **Trojčku-05**. Ravnal bom analogno kot v primeru **Četv-04**. Zdajle se bom omejil le na ožje **SB** v samo knjigo **Konstrukt in resnica (KiR)**.

Že na začetku naj bravca informiram, da se načrti za Pos knjige, tudi za celotno **Četv-05**, ne ujemajo s končno realizacijo. Prav davi sem spet spremenil vsebino - kazalo - **Četv-05**; ugotovil sem, da moram knjigi **RPVM** dodati še eno razpravo. Morda mi tega ne bi bilo treba zapisati (razpravo - o **Belinu** - sem davi našel, ko sem brskal za nečim povsem drugim), ker sem se prav davi odločil, da knjigo **RPMV (Raj, pastoralna, vojna, mir)** izločim iz **Četv-05**, iz **Trojčka**. Nisem pa še dokončno sklenil, s katero Dgč knjigo bom v **Trojčku** nadomestil izpadlo **RPVM**. Imam še kak mesec dni časa. (KasO: že naslednji dan sem našel - skomponiral - iskano knjigo: **MedD**).

KiR je tretja knjiga v Pnizu **KtDvK (Kreftova dramatika v kontekstu)**, prvi dve v tem Pnizu sta izšli v knjigah **Uvod in načrt (UvNač)**, 248 strani, in **Volčji ali zimzeleni čas? (VolZim)**, 240 strani. Kot četrta v **KtDvK** sledi **ViOb**. S tem bo za nekaj časa Pniz **KtDvK** zaključen; s KtD se bom še ukvarjal, verjetno pa bom Kreftove drame **ES** obravnaval v Dgč zvezah, bolj kot okolje sistemu in ne kot zdaj, ko jih imam za sistem in ob njem razvrščam druge SD kot okolje.

Takšen je ustroj tudi v **KiR**. Osrednja **ES** analiza - razprava - je naslovljena **Človek in množica**, tiče se Kreftove mladostne drame **Tiberij Grakh**, 1923. To je obsežna razprava, v kateri je celo več konteksta DbPolZg vsebine kot same **ES** analize drame. Napisal sem jo v času, ko sem si moral priti v marsičem - o bistvenem, tudi z območja PolDbZge - na jasno; prehajal sem iz **KCe** na rob **Dbe**. **Človeka in množico (ČIMno)** sem zaključil 5. avgusta 1993, na vseh svetih dan 2004, to je pred letom dni, pa sem dodal P.S., ki so kratek Kar razprave. V lanskem novembru je bila celotna knjiga **KiR** z moje strani pripravljena za »tisk«. Če bi **SDB-SND** financirala **RSD**, bi **KiR** izšla že zdavnaj in brez velikih naporov, katerim je vse bolj izpostavljena vsa moja PriSo skupina, žena Ala, hči Ajda in - tokrat je pretežen del knjige računalniško pretipkala - vnukinja Severina Lotrič. Hvala vsem za potrpežljivost in vero v skupen projekt. Tudi za pogum in marljivost.

Obe v **KiR** na prvih dveh mestih objavljeni razpravi-eseja sta bili napisani kot predavanji za študente v Slovenističnem seminarju Ljff. Ker je UProf Grdina

odpovedal službo, je moral UProf Hladnik kot edini redni UProf in dejansko šef stolice poskrbeti, da se termini za predavanja zapolnijo. Med drugim je predlagal dve predavanji tudi meni. Odzval sem se, vendar s pogojem, da predavanj ne preberem sam, bil sem telesno prešibak. Naprosil sem PriSo dramatika, igravca in tudi UProfa z AGATF Kristijana Mucka, da predavanji prebere pred avditorijem namesto mene. To je storil sijajno; o tem lahko sodim, ker je Muck nato predavanji tudi posnel, obstajata kot zvočni zapis na CDju. Vesel bi bil, če bi koga navdušil, da ju poslušša. Muck je bral stvarno, smiselno, razločno, vidi se, da snov pozna, bere z zagonom mojega PriSo, kar najbolj cenim. Posebej hvala mu! Tudi Miranu Hladniku, ki je »kriv« za Nast predavanj.

V prvem - **Klodičev Novi svet** itn. - sem skušal soočiti enega od Nastov SD (ČD in **NSvet**, samo dramo sem že ES analiziral v Pnizu **PrSD**, v knjigi **Ne=Pe**) in njeno (avto)refleksijo (ARF), do katere je prišlo niti ne celo desetletje kasneje, sredi 70-let 19-Stola, v skoraj neznanu, a izjemno pomembni Vrhovčevi drami **Zoran**. Predavanje je sintetizirajoče, določa okvir SIZi oz. sploh Čzavesti od konstrukta-vere do ARF - celo do AK-AD - te vere-začetka. Vir in konec se dogajata skoraj istočasno, kar je v skladu z mojo MetAkso, glej MSk **THM-krog**. V P.S. k predavanju nakazujem zvezo z že skoraj napisanimi, a še neobjavljenimi knjigami o mojem sorodstvu, o likih prednikov, ki sem jih sistematično skoz vse Ž Ponot, v čimer sem si omogočil pogled v SD - v SIZ, v ČDušNoto - od znotraj. O sebi na avtobiografski način in o svojih sorodnikih - tudi PriSo, MBP in ostalih ljudeh iz stvarne SDbe - pišem ves čas sproti kar direktno v **RSD**. Posebnost moje MetAkse.

Drugo predavanje nekoliko zoži temo-okvir prvega: to je vidno že iz naslova: **Kreftova predvojna dramatika in njena avtorefleksija v dramatici Primoža Kozaka**. Uvedem Krefta - KtD - kot zvezo s **KtDvK 1** in **2**, kot osrednji sistem Pniza: Klodiča približam Dačasu oz. ga specificiram: NKNM RR v MrkProl (Ptjo). Analogno ravnam s točko ARF-AK (celo AD). Vrhovca specificiram v - na - Primoža Kozaka (Priža), **Zorana** na **Dia(loga)**. Tudi par Vrhovec-Priž in **Zoran-Dia** si ustrezata, le da se tema še bolj radikalizira. Konec NKNMeša (ta preide v Bržo) je analogen koncu PtjProla (ta preide v grupo terorja, nato in nazadnje prek Rdeče Brže v novo KplBržo SSS, v PMLDb).

To razpravo je treba brati povezano s knjigo **ViOb (KtDvK 4)**, v kateri obravnavam na ES način Kreftove **K(reat)ure**, enako s **KtDvK 1** in **2** in še z mnogimi Pos knjigami v **RSD**, ki se lotevajo analize istih dram, kot jih tematiziram v **KiR**. Micelij. Menim celo, da bravec, ki bi se poglobil v omenjeni predavanji, ne bi ostal brez slike o celotni SD in skoz to o celotni SIZi. Pretiravam? Pričakujem od svojega dela - od **RSD** - več, kot to more dati? Spet investiram v vero, ne pa v stvarnost? Niti ne; stvarnost so ES analize. Sistem - poročilo, stavba, smisel, rezultat ... -, ki izhaja iz analiz, je pri vsakem Annu stvar projekta-konstrukta. Ker se tega zavedam, sem tako knjigo tudi naslovil: **Konstrukt in resnica**. Oboje. Eno brez drugega je invalidno, vera fanatična, brez ARF; konstrukt samovoljen, poljuben, blodnja.

Razprava-esej **Prvi dialog o angelčkih in peklenščkih** se znova veže na Priža, torej na drugo razpravo v **KiR**; razprave se prepletajo tudi med sabo v isti knjigi. Ker je ta razprava stara že 45 let, sem ocenil, da zasluži posebno podroben Kar; k nji sem napisal **Opombe**, novembra 2004. V **Opombah**, ki jih je veliko, kar 218, sem se želel potruditi, da bi znova osvetlil, premislil,

ovrednotil svoj odnos s pokojnim PriSo dramatikom Prižem, sem pa segal s Karjem tudi marsikam drugam, karakteriziral najine TaPriSo, ki so do danes že večkrat in močno spremenili stališča in Vrte; tudi jaz sem jih, a bistveno manj Rad. Po svoje - na eni ravni - sem 2005 tam, kjer sem bil 1960. leta; kot Sigis(mund) pred odprto Priho. V **Opombah** se dogaja tudi moj poseben obračun s SrKosom; ne pravim, da je brezobziren, nekateri ga bodo imeli za surovega, za neSpoDo. Me ne moti; svoj tekst jemljem zavestno in odgovorno nase. Kdor se z njim ne strinja, naj z njim polemizira. Če bom menil, da je polemika vredna odgovora, se je bom lotil, Ni pa namen **Opomb** polemika. Namen je skoraj izključno poskus razumevanja sebe in drugih, a narejen z mestoma neotesanimi sredstvi, z gorjačo, sestavljeno iz besed.

Knjigo **KiR** sklepa esej **Primus inter pares**; napisal sem ga menda celo isti večer, ko sem zvedel za pretresljivo novico: da je Priž umrl. Umrl je prvi naše nekdanje četverice; nato 92 Dine, 1999 Tit. Nikoli si nisem predstavljal, da bom živel najdlje od vseh. S Prižem sva se večkrat razhajala, a ob njegovi Si sem ga čutil zgolj kot (naj)bližj(n)ega. Ne pravim, da esej mestoma ni hagiografski; trudil sem se najti - poudariti - v Prižu Pozmomente. Polemiziral sem z njim drugje, tudi v obeh razpravah o **Dia**, katere druga je-bo objavljena v naslednji knjigi Pniza **KtDvK4**: v **ViOb**.

Kot moto objavljam čudovito Muckovo pesem, osemvrstičnico, vzeto iz rokopisa. Hvala mu za dovoljenje. Hvala Prižu, da je živel. Da me je soomogočil.

10. XI. 2005

VSEBINE DRAM

(povzela Alenka Goljevšček)

Bratko Krefc: **TIBERIJ GRAKH**, 1923

OSEBE: TIBERIJ GRAKH, MARK OKTAVIJ, ljudska tribuna. NAZIKA, princeps maximus. MARK FANIJ. TIT ANIJ. SCEVOLA. ŠEPAVEC. KLAVDIJ, patricij. DIJOFANES, filozof. Glasnik, tribuni, plebejci, patriciji, druhal. – Godi se v letih 135 in 134 pr. n. št. v Rimu.

1. DEJANJE: Numantinci so premagali rimsko vojsko, ujetnike je rešil Grakh, ki je z zmagovalci sklenil pogodbo. Medtem pa so patriciji nabijali davke in si prilaščali državno zemljo. Fanij, priljubljen med ljudstvom, pride s tovariši v Rim iskat pravice: ko se je bojeval za Rim, so mu pognali v smrt nosečo ženo in mu zarubili dom. Ljudstvo je ogorčeno, Fanij ga pozove, naj podprejo Grakha, ki je med tribuni še edini nepodkupljen. A senat je Grakha obsodil in zavrnil pogodbo z Numantinci, češ da je za Rim sramotna. Grakh in Fanij se zavesta, da bo pravi Rim šele treba ustanoviti, temu Rimu, mehkužnemu, razuzdanemu in krivičnemu, pa spodkopati vse temelje!

2. DEJANJE: Nazika, vodja patricijev, ščuva proti Grakhu, pomaga mu hlapčevski Šepavec. Ker je pred vrati glasovanje o novi Grakhovi postavi, po kateri naj bi državno zemljo vrnili plebejcem, Nazika nagovarja Oktavija, naj da svoj veto. Oktavij se, čeprav s težavo, pusti podkupiti, da svoj veto in zakon propade.

3. DEJANJE: Grakh ne verjame, da je prijatelj Oktavij podkupljen, ponudi mu lastno zemljo namesto državne, ki bi jo izgubil, če le prekliče svoj veto. Oktavij ima sicer slabo vest, a si ne upa zavreči naklonjenosti patricijev. Ker tribuna nista enotna, mora eden odstopiti, ljudstvo naj odloči, kateri. Eni navijajo za enega, drugi za drugega, končno je Oktavij odstavljen in mora med psovkami množice zapustiti govorniško mesto.

4. DEJANJE: Šepavec ščuva zoper Grakha, grozi z maščevanjem patricijev, obljublja in podkupa; pristašev Grakha je vse manj. Tit Anij Grakha pred nahujskano množico obtoži samovolje, ker je posegel v nedotakljivost ljudskega tribuna. Toda Grakh dobro razloži svoje ravnanje: tribun, ki krivično ravna z ljudstvom, ni vreden nedotakljivosti, ker uničuje moč, iz katere izvira njegova –

če je bil z večino izvoljen, ga večina lahko tudi odstavi. Grakhov zagovor mnoge prepriča, s pestmi preženejo Tita Anija in njegove.

5. DEJANJE: Grakh si je z zahtevo, naj se dedščina pergamenskega kralja razdeli med plebejce, prislužil smrtno sovraštvo patricijev: treba ga je odstraniti, sicer bodo imeli revolucijo! Nazika Grakha obtoži, da se hoče oklicati za kralja, od senata zahteva, naj pošlje nadenj vojsko. Ker konzul noče pristati, Nazika oboroži svoje pristaše in napade Grakhove. Ti so premagani, mnogo jih je ubitih, tudi Grakha pobijejo in vržejo v Tiberio. Umirajoči fanij grenko pripomni: Tako umre, kdor plebejce ljubi in pravico.

Primož Kozak: **DIALOGI**, 1960

OSEBE: *MARTIN KARL HAYMANN, profesor klasične filologije, prvi jetnik. DR. PETER SIGISMUND, novinar in publicist, drugi jetnik. DR. BENEDIKT MINSKY, organ na uradu za notranje probleme. ING. LUKAS MENDER, načelnik na uradu za notranje probleme. MATHIAS, agent. URADNIK. Starejši gospod, Dva moža v značilnih uniformah.*

I - II. Mender in Minsky se pripravljata na novo zasliševanje. Minsky je v bistvu obupanec, človek mu je bedno bitje, ki naj bi si priznal svojo ničnost; vsaka individualna varianta je zlo, resnica je v priznanju lastne praznote in nemoči. - **III.** Mathias privede Haymanna in Sigismunda, zaprli so ju, ker sta javno protestirala zoper ukinitvev humanistične fakultete. Obtožnica ju bremeni zveze z diverzanti, ki da so hoteli minirati kanal klavnice in razrušiti mesto. Mender sam prizna, da se mu obtožnica zdi absurdna, a poglavitno je, da sta se uprla - naj torej razumno sodelujeta in podpišeta sodelovanje, da bo zadeva zaključena. Osumljenca odklonita, Haymann moralno ogorčen, Sigismund skeptičen, vendar ne more dopustiti, da bi bila oblast absolutni rabsodnik nad vrednostjo njegovih dejanj. - **IV.** Zasliševalca si razdelita delo, vsak bo prevzel enega osumljenca. Obema zadeva ne diši, a taka je direktiva.

V. Dialog Mender - Haymann izostri osnovni nesporazum: Haymann stoji na stališču odgovorne posamezne osebe, ki ne sme molčati, če se dogajajo stvari, ki so družbi in narodu v škodo. Mender na stališču družbe-oblasti, ki potrebuje strnjene vrste; jetniku očita dezterstvo, izdajo, demoralizacijo, edina pot v svobodo je podpis. Haymann v pravičniškem zanosu zagrozi, da bo pred sodiščem tožnik - naj javnost izve, naj rabsodi med njimi! - **VI.** Minsky - Sigismund: Minsky se čuti bednega in krivega, odnosi med ljudmi so volčji, zato je svet brez smisla. Zavidava Sigismundu, ki si je življenje udobno uredil, sovraži ljudi, ki zmeraj najdejo argumente za svojo čistost, v resnici pa ne domislijo stvari do konca - treba je obupati, kajti v obupu je spoznanje, le če to strašno resnico nosimo, smo ljudje. Njegova izpoved je iskrena, ima pa obenem tudi namen, da bi načela jetnikovo odpornost. Sigismund nima kakih visokih ciljev, vendar Minskemu zabrusi, naj se ne očiščuje s histeričnim mazohizmom na njegov račun. Pogovor se zaostri in postane tako glasen, da - **VII - VIII.** privabi Menderja. Ta pošlje jetnika v celico, kolega pa posvari, naj se svojim »nevralskim izpadom« ne predaja med delom - šef je urgiral,

zahteva podpise takoj. Sam bo prevzel Sigismunda, Minsky naj opravi s Haymannom.

IX. Minsky - Haymann: Minsky skuša načeti profesorjev moralni patos, ta pa vztraja - doslej da je popuščal in klonil pred nasiljem, zdaj pa bo pred sodiščem izpričal zgled, ki naj opogumi tudi druge. Minskemu v razdraženosti uide, da brez podpisa ne bo nikoli videl sodišča. Haymannu se podre svet, v skrajni razburjenosti zahteva odgovor, če je to res. Minsky se izmika, pobegne.

- **X.** V pogovoru s Sigismundom Mender izpove svoje stališče: ker ni mogoče vedeti, kaj je prav, ostane le akcija, ta daje smer in cilj; treba je živeti zgodovinsko in svoje življenje narediti za družbeno učinkovito, pri čemer je treba vzeti v zakup tudi nasilje, saj je nasilje zakon in temelj sveta. Njegov credo se Sigismundu upira, po njegovem mora človek živeti v skladu s svojo intimno naravo; doslej se je umikal, zdaj mu je dovolj, mora si najti neko smer, čeprav ve, da ne bo ničesar spremenil. - **XI.** Haymann ne more verjeti, da je to, kar se dogaja z njim, res, oklepa se logike normalnosti, od sojetnika bi rad podporo, potrdilo za svoje dejanje. Ta ga zavrne: v zapor ga je privedla nujnost, da nekaj stori s svojim življenjem, ki mu je postalo neresnično in odvrtno, igra torej svojo partijo, zaradi sebe in zase. Haymann je prizadet, v kaosu, v katerega je padel, se ne znajde, groza ga je misli, da bodo njegovi žrtev, vera, cilj padli v prazno. V mozganju, kaj naj stori, mu popuščajo živci.

XII. Šef je znova urgiral zaradi podpisov; Mender sumi, da se v političnih strukturah nekaj dogaja, treba je torej napeti vse sile, da podpise dobita. Minsky, ki mu živci odpovedujejo, z obupom in nejevoljo pristane, zahteva pa, naj se pri zaslišanju ne uporabi »bunker« (= mučenje). - **XIII.** Zasliševalca opominjata, skoraj prosita osumljenca, naj bosta razumna, uvidevna - zadeva da je skrajno resna, od njiju, ki so živeli in se borili skupaj, podpisov vendar ne moreta dobiti s silo. Sigismund odkloni, z lastnim polomom ne bo reševal njunega moralnega mačka; če hočeta podpis, naj zbereta pogum in ga izsilita. Haymann je povsem zbežan, ničesar več ne razume, je na robu živčnega zloma. Mender ga pošlje v bunker. - **XIV - XV.** Minsky se silovito upre in ko pride Mathias povedat, da je Haymann na hodniku skočil skozi okno in da je njegovo stanje resno, se zlomi: naj ga izpustijo iz tega mlina, ne zmore več, niti koraka ne gre več z Menderjem, za umor ne bo kriv ... Mender ukaže Mathiasu, naj Minskega odvede kot jetnika.

XVI - XVIII. Sigismundu je po vsem tem jasno, da mu gre za glavo, vendar se za podpis ne more odločiti, nekaj v njem se upira ... Tedaj pride Uradnik: šefa so pravkar zaprli, pregon zoper Haymanna in Sigismunda je ustavljen, Mender je aretiran z obtožbo, da je s protizakonitimi intrigami pomagal sovražni skupini. Sigismund je skoraj užaljen, da ga je rešilo absurdno naključje, odide v mučnem samospraševanju: bi bil res zmožen podpisati? Nikoli ne bo zvedel ... Uradnik začne z zasliševanjem Menderja.

Anton Klodič: **NOVI SVET**, 1868

OSEBE: *PODKUKNIK, bogat kmet. MICA, njegova hči. PETER, njen ljubček, kovač. UČITELJ. ZDRAVNIK. PODKRNIK, kmet. TURJAN, MOHORIN, LEŠČAR, kovači. VINKLIČ, kolar in čebelar. MIROSLAV, ANTON, dijaka. NACESTNIK, inženir. ANICA, dekla pri Šandru v krčmi. - Djanje igre je v Kobaridu, septembra 1868.*

1. DJANJE: Peter in Mica se imata rada, a oče Podkuknik da nekaj samo na zemljo, njegova hči ne bo šla na rokodelsko beračijo. Peter se odloči, da bo šel v svet, pridno delal in zaslužil, potem se bo oče morda omehčal. Mica obljubi, da ga bo čakala in zaljubljenca se žalostna poslovita. - V krčmi Podkuknik pripoveduje o čudesih, ki jih je bil videl v Gorici, kamor je šel pogledat »novi svet«; še posebej ga je pretresel vlak, slišal pa je tudi govornice, da bodo čez Predel speljali železnico v Trst. Vsi so veseli velike novice, mrtvila bo konec in zaslužek bo! Le Podkuknik godrnja nad novotarijami, da skoro pride do prepira. Da bi pomiril razgrete glave, Učitelj zapoje pesem o lepotah njihove doline, ki jo Zdravnik spremlja z ironično ciničnimi pripombami. Vsi postanejo dobre volje in složni: njihovi dolini manjka le še železna cesta, pa ji ne bo enake daleč naokrog!

2. DJANJE: Podkuknik zve od hčerke, da se Peter odpravlja na tuje. To mu je prav, preden bo fant nazaj, bo preteklo veliko vode in Mica se bo tačas morda le ogrela za Podkrnikovega Janeza. Ko pa hči pove, da ostane raje samska kot brez Petra, se oče zamisli: če bo res železnica, bo Peter lahko dobro služil, priden, kakor je; in v Gorici je videl, da tudi rokodelstvo ni od muh ... - Peter se med potjo ustavi v krčmi, kamor prideta tudi Anton in Miroslav; ta sebe in prijatelja izda za inženirja, ki merita dolino za železnico - zakaj gre Peter od doma, ko pa bo, še posebej za kovače, zaslužka doma dovolj! Peter naj le skliče svoje tovariše, domenili se bodo. Peter se pusti prepričati in odide po druge kovače, Miroslav pa zaskrbljenemu Antonu razloži svoj načrt: ker sta brez ficka, bosta od kovačev pobrala po petaka kot aro za bodoče delo, iz Celovca, kamor so jima starši poslali denar, pa jim bosta povrnila. Poleg tega pa mu je Peter všeč in ker je od Anice zvedel, zakaj gre v svet, bi mu rad pomagal. Antonu vsa stvar ni po volji, a prepusti odgovornost pametnejšemu in živahnijemu prijatelju. Ta načrt gladko izpelje, z vsemi se domeni za delo, Petra postavi za predelavca, s svojimi razumnimi sodbami o železnici pa prepriča celo Podkrnika; vsi se že vidijo bogati in se veselijo življenja, ki bo prišlo v dolino. Končno Miroslav pri Podkukniku celo zasnuje Mico v Petrovem imenu. Ker njegovi prošnji vsi pritegnejo, je kmet v precepu; naj pridejo vsi k njemu na večerjo, do takrat bo premislil, pa tudi Mica bo rekla svoje.

3. DJANJE: Podkuknik hčeri oznani, da ji Petra ne bo branil in Mica je presrečna, saj je bila prepričana, da je Peter že daleč. Še bolj srečna je, ko pride Peter sam in ji pove, da bo ostal doma in da je njuna združitev blizu. Že prihajajo tudi drugi, Zdravnik pripelje s sabo inženirja Nacestnika. Ta pa ima za zbrane slabo novico: ogoljufani so, »inženirja« sta potepuha, ki sta jo pobrisala z njihovim denarjem. Vročekrvni kovači jo hočejo udreti za njima, ko se grešnika sama pojavita in Nacestnik v njiju začuden prepozna svoja nečaka. Fanta se kovačem opravičita in vrneta denar, oni pa prosijo inženirja, naj jima

odpusti. Nacestnik se pusti omehčati, predvsem pa jih razveseli z novico, da železnica bo - prav danes je dobil z Dunaja ukaz, naj takoj začne z meritvami. Sreča Petra in Mice je rešena in Peter vse navzoče povabi v svate čez mesec dni.

Ivan Verhovc: **ZORAN ALI SLOVENSKA KMEČKA VOJNA, 1877**

OSOBE: *VILJEM pl. SCHARFENSTEIN, grof. ADELA, njegova hči. VINKO pl. EHRENBURG, njegov prijatelj. BOGDAN GREGORVIČ, pobegli srbski knez. ZORAN, njegov sin. DRAGIČ, ČRNOŠA, LIČAN, ŽARK, OLIPIČ, KAŠIČ, kmetje, grofovi podložniki. ŽUPNIK. Poslanca slovenska, Vratar, Sel, strežaji, kmetje, grajski hlapci, gospoda. - Godi se na Slovenskem konec 15. stoletja.*

1. DEJANJE: Kmetje so razburjeni, ker je Zoran izginil, sumijo, da je na gradu zaprt, kar še poveča njihovo nezadovoljstvo s samovoljno in pohlepno oblastjo grofa in župnika. Zoran in Bogdan sta Srba, ki sta zbežala pred Turki, vendar ju imajo kmetje za svoja in občudujejo njuno junaštvo. Črnoša sicer natolcuje, da je Zoran grajski ovaduh in čarovnik, a drugi ne popustijo, življenje bi dali za Zorana! Tedaj grajski sel razglasi povečanje tlake, Ličan z možmi prinese mrtvega sina, ki ga ima na vesti grof, pojavi pa se tudi Zoran, ki ga je bil Ličan osvobodil, ko sta ga hlapca gnala na grad. Kmetom je krivic dovolj, v njih dozoreva upor; za voditelja izberejo oba Srba.

2. DEJANJE: Kmečki poslanci pridejo s pritožbami pred grofa, vendar jih ta obravnava tako posmehljivo in zviška, da se Zoran upre, med njima pride do hudega spora. Grof odloči, da bo Zoran na gradu zaprt kot talec toliko časa, dokler kmetje ne povejo, kdo je ubil grajska hlapca. Zoran, ki seveda noče izdati Ličana, roma v ječo, kjer ga obišče župnik, da bi »rešil njegovo dušo«. Mladeniču očita, da podpihuje ljudstvo zoper oblast in še posebej zoper Cerkev, reši se lahko le, če javno obžaluje svoj greh. Ko ga Zoran ostro zavrne, ga župnik postavi pred izbiro: ali se ukloni njegovi volji, ali pa bo grofu izdal skrivno Zoranovo ljubezen z Adelo, kar bo zanj gotova smrt. Zoran ne popusti, Srb tudi pred najhujšimi grožnjami ne bo pljunil na svoje prepričanje! - Pripeljejo zvezanega Bogdana, kar pa Zorana še bolj utrdi; grofu, ki mu grozi s smrtjo, če se ne ukloni, zabrusi, da se smrti ne boji, da za ničevno življenje ne bo prodal svoje vesti in časti. Oblastnika besna odideta, tedaj pa se v ječo prikrade Adela, izroči Zoranu meč in obema jetnikoma omogoči pobeg.

3. DEJANJE: Kmetje so se zbrali na nočno zborovanje, Zoran jih nagovori z ognjevitimi besedami: dokler so gospodo branili pred Turki, jim je metala vsaj kosti, ko pa je turška nevarnost minila, je prišla za bič ... Zdaj je mera polna; nočejo zoper zakon, pokorni bodo cesarju, le grad bodo zavzeli, zajeli trinoškega grofa in ga pravično sodili. Zbor pozdravita tudi odposlanca z Dolenjske in s hrvaške meje: skupaj se bodo borili, da dosežejo pravico in svobodo! Straže pripeljejo ujetega župnika, ta rovari in skuša Zorana diskreditirati kot grajskega plačanca, vendar povsem brez uspeha, za Zorana bi

dali kmetje roko v ogenj. Ničvrednega spletkarja naženejo, sami pa sklenejo kmečko zavezo in v en glas zagrmijo svoje geslo: »Pogumna družčina, le vkup, le vkup,/ vse, vse za narod naš, za dom, cesarja!«

4. DEJANJE: Gospoda piruje, uporniki so zbrani okrog gradu in čakajo na znamenje za napad. Zoran pride skrivaj na grad, vratar mu poroča, da je vse pripravil in da bo sam odprl upornikom grajska vrata. Zorana skrbi Adelina usoda, za vse na svetu bi jo rad otel. Tedaj pride Adela, vsa je iz sebe, ko zagleda ljubega, saj ve, da ga grof smrtno sovraži. Zoran jo prosi, naj z njim pobegne, toda Adela ne more zapustiti očeta, ko pa še izve, da je očetu namenjena smrt, pahne mladeniča od sebe: ne bo nehvaležno izdala svojega rodu in stanu, znala bo umreti, če Zoran noče rešiti obeh! Pojavi se grof, plane na Zorana, a mora odnehati pred strašno novico o uporuh. Adela izpove Zoranu svojo ljubezen, mu odpusti in se s poljubom poslovih od njega za večno. Te misli pa Zoran ne more prenesti, razkrije načrt upornikov in pove za podkupljenega vratarja, nad katerega grof takoj pošlje stražarja. Prepozno, kmečka množica je že vdrla v grad, hlepi po ropanju in ubijanju; Zoran komaj ubrani Adelo in grofa, češ da sta njegova ujetnika, in ju hoče skrivaj izpeljati iz gradu. A že je tu vratar, ki se je po naključju izognil smrti, on obtoži Zorana izdajstva, isto potrdi tudi stražar in nekateri kmetje. Razočarani se kmetje vržejo na Zorana, grof ga možato brani, Adela omedli.

5. DEJANJE: Grad gori, kmetje sežigajo zadolžna pisma, nekateri se divje trgajo za plen. Ko privedejo grofa in gospodo, sovražna množica zahteva smrt, še posebej Ličan, ki hoče maščevati sina. Bogdan jih miri in svarih: naj si ne mažejo rok s krvjo, zahtevali bodo stare pravice, sodbo naj prepustijo cesarju. Tedaj privedejo Zorana in Adelo. Ko Bogdan izve, da je sin izdajalec, ga prekolne, množica obsodi mladeniča na smrt. Zoran jim vrže v obraz, da je greh njihov, kot krvoločne zveri so hlepelih po krvi nedolžnih, on pa je s svojim življenjem prisegel, da bo Adelo rešil, zdaj prosi za njeno življenje. Toda kmetje so neizprosni, tudi Adela kot grofovska hči bo morala umreti. Grof prosi, da bi se smel posloviti od hčere, jo med poslovilnim objemom zabode in pomirjen odide v smrt. Zoran obupan poklekne k mrtvi ljubljenu: z grofovim življenjem je hotel domovju dati čast in svobodo, a Bog je odločil drugače - izdajalec ne sme opravljati svetih del za sveto domovino, vsega je konec ... - Ustrelili se in umirajoč izreče: »Tako naj se zgodi izdajalcem!«

I. OD BRATOVSTVA K BRATOMORU (BkB)

MODELI

1. BLATO = ZLATO

IDENTITETA (Id)

Blato	1
	2 Zbogom zvezde
Blagor blata	1 Ađeči brat
	2 Ađeče zlata zgodovina
	3 Bratovski objem blata
Blato v izviru in izteku	1 Premagovanje blata
	2 Križ čez blato

2. OBLAST , POLITIKA

DVOJČKA (Dč)

Politika	1
	2 Pravica do oblasti
Trije despotje	1 Diktator Aleksander Veliki
	2 Grof Tahi, Škof Hren

3. BLODNJA : VIZIJA

DVOJNIKI (Dv)

Majcnova dramatika	1, 2
Od bratovstva k bratomoru I	
Blodnja	1
	2 Človek in nič
	3 Aabelj-žrtev
Kreftova dramatika v kontekstu	1 Uvod in načrt
	2 Voljši ali zimzeleni čas?
	3 Konstrukt in resnica
Nastajanje SAPO	1 Detelova dramatika
	2 Hinavstvo in cinizem
	3 Družinska žrtev
	4 Starši - otroci
Iskanje drugosti	1 Veliki, mali, drugi
SD-20 + HistD	1 Iskavci smisla

II. OD BRATOMORA K SAMOMORU (BkS)

PONOTRANJENJE - POZUNANJENJE

1. IGRA = VLOGA = JEZIK (IVJ)

K INDIVIDUALNI Id

Geometrija redov	1 Predpostavke
	2 Temelji
	3 Vidiki
	4 Prevezave
	5 Red blodnje in vizija
Slovenska dramatika - modeli	Metodološke in aksiološke teme
Dialogi	1 Nagovori, drugovori
	2 Hudogovori, pogovori
	3 Razhajanja
	4 Razgovori
	5 Ešaji, pisma, portreti 1
Ešaji, pisma, portreti	2 Predavanja

2. KARNIZEM , MAGIZEM (KM)

K INDIVIDUALNIMA Dč

3. OBUP - IZGUBLJENOST - SAMOMOR (OIS)

K INDIVIDUALNIM Dv

Morala = amoralna	1 Taščica ali noj?
	2 Taščica = noj
	3 Noj ali taščica?
	4 Pisma nojem in taščicam
	5 Taščica pod nojem
Današnja slovenska dramatika	
	1 Obračun med vrati
	2 Komentarji
	3 Kulturno okolje
	4 Zgodovina Lipicanije
	5 Let na dno

III. OD SAMOMORA K BRATOVSTVU (SkB) *ZGODOVINA*

1. (SLOVENSKA) PLEMENSKA SKUPNOST (S)PS *H KOLEKTIVNI Id*

Slovenski plemenski junaki - Tugomer 1, 2, 3
Črtomir 1, 2

Dramatika narodno osvobodilnega boja
1 Naša sveta stvar (leva)

Porajanje levice-desnice 1 Širjenje svetega narodnega prostora
2 Oženje domovine
3 Napačni in pravi

2. (SLOVENSKA) KATOLIŠKA CERKEV (S)KC *H KOLEKTIVNIMA Dč*

Dramatika slovenske politične emigracije
1 Sveta vojna
2 Krščanska tragedija
3 Paradoks odreševanja
4 Pravica in kazen
5 Prijatelji in izdajavci
6 Krvavi ples
7 Vstajenje ali rekvijem
8 Razval ali poveščanje
9 Gnila voda
10 Goveja dolina

Svetost, čudež, žrtev 1
Ciril-Metod + Lepa Vida 1 Operacija Ciril-Metod
2 Triumf Ciril-Metod

3. (SLOVENSKA) DRUŽBA (S)Db *H KOLEKTIVNIM Dv*

Začetki slovenske dramatike 1 Zlo in s(i)la kot izvor
2 Greh in iskanje kot izvor

Duhovniki, meščani, delavci 1 Klerikalizem in liberalizem
2 Paternalizem in emancipacija
3 Avtonomizem in kapitalizem

Duhovniki, plemiči, kmetje 1 Upornik človekoljub
Trideseta leta Leto 1940

Primorska slovenska dramatika 1 Krivda in sanja
2 Ribe in tički
3 Nebo = pekel

Kompleks Celjskih 1 Nadčlovek Blaže in princesa Nežica
2 Junak Janez in svetnik Anton

Čitalniška dramatika
1
2 Krepost
3 Svoji-Naši
4 Pogodba
5 Pena
6 Narava in zopernarava

Jugoslovanski nacionalizem
1991=1919=1945?
1 Patrioti in pokvarjenci
2 Vojaki in trpini

SLOVARČEK KRATIC

(sestavila Alenka Goljevšček)

Abs	- absolutno, absoluten	Cik	- ciklični, ciklično
Absd	- absurd(en)	CiMe(t)	- Ciril in Metod
Abst	- abstraktno	Cin	- ciničen
AD	- avtodestrukcija	Čara	- čarovnica
Agr	- agresivno	Čara	- Čarovnica (iz Zgornje Davče)
AK	- avtokritika	ČB	- črnobelo(st)
Aks	- aksiološki	ČD	- čitalniška dramatika
Alek(s)PR	- Aleksander praznih rok	Čečki	- Zlata čeveljčka
Alt	- alternativa, alternativno	ČHM	- četverni hipermodel
AltB	- alternativno bivanje	Čita	- čitalnica
AltM	- alternativno mišljenje	ČI	- človek
AMor	- amoralna	Čloštvo	- človeštvo
AngAmi	- Angloamerikanci	ČIP	- človekove pravice
AnIn	- analitik-interpret	ČOzdr	- čudežno ozdravljenje
AnK	- antikomunizem	Čtk	- častnik
ARF	- avtorefleksija	ČvŠ	- Človek v šipi
Arga	- Argentina	Dab	- družabno(st)
Arh	- arhaično	Db	- družba
Av(z)	- avtizem	Dbno	- družbeno
AVS	- arhaična vaška skupnost	DČ	- dobri človek
Avs(a)	- Avstrija	Dč	- dvojček
Avsti	- Avstrijci	DDč	- desni dvojček
Avt	- avtonomen	De	- desnica
Bar	- barbar(izacija)	Dek	- dekadentno
BČ	- Bogočlovek	Demonaca-	- demonizacija
BDr	- Bog-Drug	Dg	- drugenje, drugiti
BDt	- Bog-Drugost	DgB	- drugenjsko bivanje
Blak	- blodnjak	DgC	- drugenjska Cerkev
Bm	- bratomor(nost)	Dgč	- drugačno(st)
Br	- bratovstvo	Dg€	- drugenjska etika
BRoz	- Branko Rozman	DgM	- drugenjsko mišljenje
Brž	- buržoazija	DgT	- drugenjska teologija
BS	- Brižinski spomeniki	DgZn	- drugenjska znanost
(B)SAPO	- (božja) SAPO	Dia	- Dialogi
BSAPOEV	- BSAPO-eksistenca-vloga	Dine	- Dominik Smole
BSSvet	- Svet brez sovraštva	Dmb	- domobranstvo
BT	- bratovstvo-teror	Dn	- družina
Can	- Cankar	Dr	- drugi
CanD	- Cankarjeva dramatika	DrDi	- Drugi dialog
CanVida	- Cankarjeva Lepa Vida	DSD	- današnja slovenska desnica
CD	- civilna družba		

DSKC	- današnja slovenska Katoliška Cerkev	Hed	- hedonizem
DSL	- današnja slovenska levica	Hedst	- hedonist
Dt	- drugost	Heid	- Martin Heidegger
Duš	- duševen	Her	- heroj, herojski
Dv	- dvojnik	Heraca	- heroizacija
Dž	- država	Hin	- hinavec, hinavski
Džan	- državljan	Hino	- hinavstvo
Džnik	- državnik	Hist	- historicizem, historičen
Džno	- državno	HKD	- hiperkompleksna diferenciranost
DžV	- državljanska vojna	HM	- homo multiplex
EDč	- ekskluzivna dvojčka	HMg	- humanistična megastruktura
EiA	- emancipacija in avtonomija	Hum	- humanizem
EK	- evangelijsko krščanstvo	Humst	- humanist
EkP	- eksistencialno personalno	Id	- identiteta
Eks	- eksperimentalno	IdB	- identitetno bivanje
Ekz	- ekspanzivno	Idea	- idealen
Ekzm	- eksistencializem	Ideaca	- idealizacija
Emp	- empirično(st)	Ideol	- ideološki
Entra	- entropija	IdM	- identitetno mišljenje
EPP	- Ěseji, pisma, portreti	Idn	- identifikacija
ErS	- erotika-spolnost (eros-seksus)	Inca	- inteligenca
ES(no)	- empirično singularno	Indiv	- individualen
Est	- estetski	Indus	- industrijski
Et	- etičen	Inf	- indiferenciacija
EtatH(um)	- etatistični humanizem	InH	- intimistični humanizem
EV	- eksistenca, vloga	Ink	- Inkret Andrej
Evi	- Ěvangeliji	Int	- intimizem, intimno
EvKrš	- evangelijsko krščanstvo	Intel	- intelektualen
Evra	- Ěvropa	Intelci	- intelektualci
Ěvri	- Ěvropejci	Interes	- interesen
Fasc	- fascinacija	IpK	- interpersonalna komunikacija
FAVS	- fevdalna AVS	Ir	- ironičen
FD	- fevdalna družba	Is	- iskanje
Fif	- filozof	IsDč	- iščoči Dč
Fija	- filozofija	Isla	- iskanje smisla
FKC	- fevdalna Katoliška Cerkev	It	- italijanski
FKr(ist)	- fevdalni Krist	IVJ	- igra, vloga, jezik
FP	- fevdalno pojmovanje	Izb	- izobraženec
FSt	- formalna struktura	Izd	- izdajavec
Fz	- fašizem	Izda	- izdaja
Gen(t)	- gentilizem	IzDbJav	- izstop iz družbene javnosti
Gene	- generacija	Janč	- Drago Jančar
Geom	- geometrično	Jav	- javnost
GG	- generacija-grupa	Jfz	- jugofašizem
GhK	- greh, krivda	JKr	- Jezus Kristus
Gilna	- gostilna	JNcl	- jugonacionalizem
GiM	- Gabrijel in Mihael	JOGSŠKi	- Juhant, Ocvirk, Gril, Stres, Štuhec, Krašovec in sorodni
Gimna	- gimnazija	Jr	- junior
Gled	- gledališče	KaKi	- Kardelj, Kidrič
Gos	- gospodar	Kan	- kristjan
GR	- Geometrija redov	Kanje	- Kamenje bi zagorelo
Graf	- Grafenauer Niko	Kap	- kapital
Har	- harmonija, harmonično		

Kar	- komentar	MaPSt	- makropomenska struktura
KasO	- kasnejša opomba	Maz	- mazohizem
Kat	- katolištvo, katoliški, katolik	MBP	- moji bivši prijatelji
KC	- Katoliška Cerkev	MČ	- mali človek
Klas	- klasičen	Med	- Anton Medved
Klod	- Anton Klodič	MeP	- mejni položaj
Km	- kmetstvo, kmečki	Meš	- meščanstvo
KMg	- katoliška megastrukturna	Met	- metodološki
Koc	- Edvard Kocbek	MGG	- moja generacija-grupa
Koda	- komedija	MimDč	- mimetični dvojček
Kojanti	- Krajnski komedijanti	Mister	- minister
Kol	- kolektiv(no)	Mladost	- Zgodaj dopolnjena mladost
Kom	- komunizem	MM	- malomeščanstvo, -ski
Koms	- komisar	MMB(P)	- Marija Mati Božja (Pomagaj)
Komsti	- komunisti	MO	- množična občila
Kong	- Kongres	MOč	- moj oče
Kons	- konservativno(st)	MočOs(a)	- močna osebnost
Konta	- kontingenca	MoM	- moja mati
Konv	- konvencionalno, konvencionalizem	Mor	- morala
Kpl	- kapitalizem	Morno	- moralno
Kplsti	- kapitalisti	MrD	- Mrakova dramatika
Krit	- kritično	Mrk	- marksizem, marksističen
Krstn	- Kristijan (Afera)	Mrkst	- marksist
Krš	- krščanski, krščanstvo	MSk	- modelna skica
Kršp(a)	- Krvava Španija	MSI	- modelna slika
KtD	- Kreftova dramatika	MV I (II)	- med prvo (drugo) SvetV
KtDvK	- Kreftova dramatika v kontekstu	MV	- medvojni
Kul	- kultura, kulturno	NA	- new age
Kulnik	- kulturnik	Nac	- nacionalen
Kure	- Kreature	Naca	- nacija
Lbn	- libertinizem	Nar	- narod
Lbt	- libertarnost	Nast	- nastajanje
LD	- liberalna družba	Ncl	- nacionalizem
LDč	- levi dvojček	Nclst	- nacionalist
LdDr	- ljubezen do drugega	Ncz	- nacizem
Le	- levica	NČ	- nadčlovek
Lfz	- levi fašizem	ND	- nacionalna država
Lib	- liberalizem	NDM	- na drugih mestih
Libci	- liberalci	NeČi	- nedolžnost-čistost
Lita	- literatura	Neg	- negativno
ljezen	- ljubezen	NejDam	- naprej, drugam
ljud	- ljudstvo	Nem	- nemški
lmp	- lumpenizem	NePe	- Nebesa = Pekel
Lo-05	- Leto 1905	Nih	- nihilizem
Lud	- ludizem, ludističen	Nihst	- nihilist
LZ	- literarno zgodovinsko	NKC	- notranja KC
LZnik	- literarni znanstvenik	NKNM	- naravno kulturno pravno meščanstvo
M(at)Zup	- Matjaž Zupančič	NL	- narod-ljudstvo
M=A	- Morala = amoralna	NOB	- narodno osvobodilni boj
Mag	- magizem, magija, magistično	NOBD	- dramatika narodno osvobodilnega boja
Mak	- maksimalno	NOG	- narodnoosvobodilno gibanje
		NoR	- Nova revija

nor(ov)ci	- udje Nove revije	Polno	- politično
Noštvo	- Novo človeštvo	Ponot	- ponotranjen(je)
Not	- notranji	Pos	- posamezno
Nota	- notrina	Posn	- posnemanje
NSS	- Naša sveta stvar	Pot(no)	- potencial(no)
NSvet	- Novi svet	Potec	- Potohodec
NTM	- na tem mestu	PoV	- po vojni
Nv	- narava	Poz	- pozitivno
Nvno(st)	- naravno(st)	PP	- politična policija (Partija)
Ob	- oblast(niško)	Prada	- prakrivda
ObDb	- oblastniška družba	PraPri	- pravi-pristni
Ogenj	- Ogenj in pepel	Pravec	- Pramorivec
OIS	- obup, izgubljenost, samomor	PrDi	- Prvi dialog
OK	- odrešenjsko krščanstvo	Preds	- predsednik
ON	- odreševanje ničā	Preš	- France Prešeren
OPsk	- osamljeni posameznik	Pri	- pristen
Org	- organsko	Prih	- prihodnost
Orož	- orožniški	Prij	- prijateljstvo
Ort	- ortodoksen (pravoslaven)	Prikr	- prikrivanje
Os(a)	- osebnost	Pril	- prijatelj
Osci	- Osvobodjenci	PriSo	- prijatelji-sodelavci
Osm	- osmišljanje	Priž	- Primož Kozak
OtR	- Otroka reke	PrM	- prvotno meščanstvo
Ožld	- ožja ld	Prol	- proletariat
P(r)Krst	- Prešernov Krst pri Savici	Pror	- praumor
Pav	- Tone Pavček	Prot	- protestantstvo
PavZlc	- Pavček, Zlobec	PrS	- prelom stoletij
PČ	- pravi človek	PrSD	- Primorska slovenska dramatika
PD	- posamezna drama	Prt	- partizanstvo
Pek	- pesnik	PS	- plemenska skupnost
Per	- personalno, personalizirati	Psk	- posameznik
Pers	- Perspektive	PSt	- pomenska struktura
Perv	- perverzen	Pt(i)ja	- Partija
Pica	- pravica	Puč	- Pučnik Jože
Pld	- posamezn(ikov)a identiteta	PV	- predvojni
Pirc	- Dušan Pirjevec	PVD	- poboj vrnjenih domobrancev
Pl	- plemstvo, plemiški	Pvt	- privatno(st)
Placa	- Plamenica	Pvt(z)	- privatno(st), privatizem
PlaGa	- Plava garda	Pvtnik	- privatist
PIK	- plemstvo, kler	Pzja	- poezija
PM	- postmoderna	Rad	- radikalno(st)
PN	- pravično nasilje	Raz	- različno(st), raznotero(st)
Pniz	- podniz	Razci	- Raztrganci
PO	- posamezna oseba	Razr	- razredni
Poenot	- poenotevanje	RazRese	- raziskovanje resnice
Pog	- pogansko	RB	- razredni boj
Poh	- Pohujšanje v dolini Šentflorjanski	Rca	- različica
Pok	- Balada o poročniku in Marjutki	ReAr	- rearhaizacija
Pol	- politika	Red	- reduktivno(st)
Polic	- policijski	Rel	- relativno
Polik	- politik	Resa	- resnica
		Reva	- revolucija

Revar	- revolucionar	SLZ	- slovensko LZ, slovenska literarna zgodovina
Revno	- revolucionarno	SIZ	- slovenska zavest
Rkd	- rokodelec	Sm	- samomor
RKPL(EL)	- red-kozmos-polis-logos (-etos-lepota)	SM	- sadomazohizem
RLH	- razsvetljenstvo-liberalizem-humanizem	Smil	- smiljenje
Rltz	- relativizem	SmKrst	- Smoletov Krst pri Savici
RMg	- reistična megastrukтура	smodel	- submodel
Rojstvo	- Rojstvo v nevihti	Smš	- smetišče
Rom	- romantičen	Snik, -ca	- svetnik, -ca
RomD	- romantična dramatika	SoD	- socialdemokracija
RomDuše	- Romantične duše	SoM	- socialna morala
RP	- razvojna premica	SovZa	- Sovjetska zveza
RPP	- Resnica, Pravica, Poštenje	SPD	- slovenska povojna dramatika
RR	- reinterpretacija in rekonstrukcija	SPE	- slovenska politična emigracija
RSD	- Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike	SPED	- dramatika slovenske politične emigracije
S	- smrt	SpDo	- spoštovanje, dostojanstvo (= spodobnost)
SA	- svoboda in avtonomija	SpS	- splošno(st)-skupno(st)
Sad	- sadizem, sadističen	Sr	- senior
Sak	- sakralno(st)	SSD	- starejša slovenska dramatika
SAKO	- svobodna avtonomna kolektivna oseba	SSL	- samoslepilo
Sakraca	- sakralizacija	Sš	- sovražstvo
Sam	- Samorog	St	- sveto(st)
SAnt	- Smoletova Antigona	Steklo	- Povečevalno steklo
SAPO	- svobodna avtonomna posamezna oseba	STH	- Spomenka, Tine Hribar
SaPsk	- samovoljni Psk	Stl	- stalinizem
SD	- slovenska dramatika	Stol	- stoletje
SeH	- sentimentalni humanizem	Stra	- struktura
Sek	- seksualno, seksizem	Stren	- strukturalen
Sent	- sentimentalen	Strit	- Josip Stritar
SH	- Spomenka Hribar	Strno	- struktur(al)no
SHKI	- slovenska humanistična kulturniška inteligenca	Strš	- stranišče
Sim	- simulacija	Stsk	- svetoskrunstvo
Simb	- simbol(ič)no	Stš	- svetišče
Simč	- Zorko Simčič	Stž	- svetost življenja
Simt	- simetrija, simetričen	SV	- sveta vojna
Sint	- sintetičen	Sv	- svoboda
Skak	- Kdor skak tisti hlap	Svet	- svetoven
SKS	- slovenska katoliška skupnost	SvetD	- svetovna dramatika
Sl	- slovenski	SvetV	- svetovna vojna
Slav	- slovanstvo	SvM	- svobodna misel
Slci	- Slovenci	Svno	- svobodno
Slja	- Slovenija	SZ	- samozavrtost
Slov	- slovenstvo	SZSL	- samozaslepljenost
Slski	- slovenski	Sž	- sovražnik
Slščina	- slovenščina	SŽ	- sveta žrtev
		Šel	- Rudi Šeligo
		ŠHM	- šesterni hipermodel
		ŠpK	- Španska kraljica
		Teh	- tehnični

Tekm - tekmovalen
 Tem - temeljni, -a, -o
 Teor - teoretičen
 TH - Tine Hribar
 THM - trojni hipermodel
 Tija - teologija
 Tip - tipično(st)
 Tor(k) - Torkar Igor
 Tot - totalitarizem, total(itar)no
 Tr - transcendenca
 Trad - tradicija, tradicionalističen
 Trag - tragično(st)
 Traga - tragedija
 Trg - trgovski
 Trl - transcendenca v imanenci
 Triv - trivialen
 Trp - trpljenje
 Trž - tržen
 TS - ta svet
 U - univerzitetno
 Ub - ubijanje
 Učo - učitelj
 UH - univerzalna humaniteta
 Umet - umetnost, umetniško
 UmKap - umski kapital
 Umtk - umetnik
 UnBDr - uničeni Bog-Drugi
 Unič - uniče(va)nje
 Univ - univerzalno
 Urb - Ivo Urbančič
 Usm - usmiljenje
 Ut - utilitaren
 UUBDr - ubiti-uničevani Bog-Drugi
UvNač - **Uvod in načrt**
 UZn - univerzitetna znanost
 Už - užitek
 Užar - užitkar
 VelOs(a) - velika osebnost
 Ver - verski
 VeRus - Veljko Rus
ViOb - **Vera in obup**
 VIS - vrednostni interpretacijski sistem
 Vodelj - voditelj
 Voj - vojaški
Volčas - **Volčji čas ljubezni**
VolZim - **Volčji ali zimzeleni čas?**
 VoM - vstajenje od mrtvih
Vpog - **V pogovoru s samim seboj**
 Vrta - vrednota
 VS - večno spovračanje
 Zah - zahod
 ZahÉva - Zahodna Evropa

Zamol - zamolčevanje
 Zanič - zaničevanje
 Zapl - zapeljevanje, zapeljivec
ZaSvo - **Za svobodo**
 ZČ - zli človek
 ZD - Zajčeva dramatika
ZD - **Zbrano delo**
 Zg(ar) - zgodovina(r)
 Zgina - zgodovina
Zgodba - **Kriminalna zgodba**
 Zgsko - zgodovinsko
ZiK (ZIK) - **Zasilni izhod, Križišče**
 Zisla - zgodovina iskanja smisla
 ZKC - Zunanja Katoliška Cerkev
 Zlc - Ciril Zlobec
 Zn - znanost, znanstven
 ZnaSi - znak-simbol
 Znik - znanstvenik
 ZO - zgodovina odrešenja
 Zun - zunanji
 Zup - Vitomil Zupan
 Ž - življenje
Žoga - **Pisana žoga**
 Žrt - žrtveniški
 ŽS - življenje-smrt
 Žur - žurnalizem
 Žurst - žurnalist

*****

An pred besedo ali kratico = anti
 Da pred besedo ali kratico = današnji, -a, -e, npr. DaSD, DaSlov itn.
 F pred besedo ali kratico = fevdalni, -a, -o, npr. FBrž, FKrist itn.
 K- pred besedo ali kratico = kot, npr. K-milost, K-PO itn.
 Lum pred besedo ali kratico = lumpen, npr. LumPartija, LumLib itn.
 Ps pred besedo ali kratico = psevdo
 S pred besedo ali kratico = slovenski, -a, -o, npr. SZg, SGen, SDb itn.
 Ta pred besedo ali kratico = takratni, -a, -o
 Ve pred besedo ali kratico = večni, -a, -o

SEZNAM KNJIG RSD

V letu 2003

1. (88.) **Razval ali poveličanje**, 2003, 248 s.
2. (89.) **Let na dno**, 2003; 238 s.
2005, Založba Miš, 250 s.
3. (90.) **Narava in zopernarava**, 2003; 240 s.
2005, Založba Miš, 250 s.
4. (91.) **Sentimentalni heroizem**, 2003, 258 s.
5. (92.) **Gnila voda**, 2003, 244 s.
6. (93.) **Goveja dolina**, 2003, 250 s.
7. (94.) **Razgovori**, 2003, 250 s.
8. (95.) **Ěseji, pisma, portreti 1**, 2003, 236 s.

V letu 2004

1. (96.) **Veliki, mali, drugi**, 2004, tipkopolis, 294 s.
2. (97.) **Patrioti in pokvarjenci**, 2004, tipkopolis, 312 s.
3. (98.) **Vojaki in trpini**, 2004, tipkopolis, 304 s.
4. (99.) **Iskavci smisla**, 2004, tipkopolis, 302 s.
5. (100.) **Operacija Ciril-Metod**, 2004, tipkopolis, 300 s.
6. (101.) **Triumf Ciril-Metod**, 2004, tipkopolis, 282 s.
7. (102.) **Uvod in naĉrt**, 2004, Založba Miš, 248 s.
8. (103.) **Volĉji ali zimzeleni ĉas?**, 2004, Založba Miš, 240 s.
9. (104.) **Predavanja**, 2004, Založba Miš, 288 s.
10. (105.) **Red blodnje in vizija**, 2004, 276 s.

V letu 2005

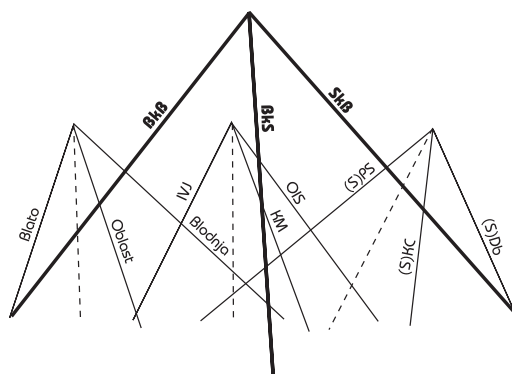
1. (106.) **Konstrukt in resnica**, 2005, 254 s.

Knjiga: KONSTRUKT IN RESNICA

Nadniz: OD BRATOVSTVA K BRATOMORU

Niz: BLODNJA : VIZIJA

Podniz: Kreftova dramatika v kontekstu

RSD (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike)

Knjiga **Konstrukt in resnica (KiR)** je tretja po vrsti v Pnizu **Kreftova dramatika v kontekstu (KtDvK)**. Prvi dve sta izšli v **Četverki-04**, naslovljeni sta **Uvod in načrt** in **Volčji ali zimzeleni čas?** V **KiR** je osrednja razprava o Kreftovi mladostni drami **Tiberij Grakh**, 1923, bistvo drame je obseženo v naslovu razprave: **Človek in množica**. Kot antiteza tej drami je v **KiR** objavljena analiza drame Primoža Kozaka **Dialogi**, 1960; drama podaja moralno sesutje družbe realiziranega socializma kot stalinističnega komunizma; analiza je podana v dveh razpravah, v **Prvem dialogu z angelčki in peklenščki**, 1960, in v **Opombah** k temu. **Prvi dialog** je polemika z mojim tedanjim prijateljem in sodelavcem Jankom Kosom, **Opombe** postavljajo ta dialog in odnos v širši kontekst z vidika današnjosti, leta 2005. Knjigo **KiR** uvajata dve predavanji; skušata zajeti vso SD, od Klodičevega **Novega sveta** in Vrhovčevega **Zorana** do Kreftove in Kozakove dramatike. S spominskim portretom mojega nekdanjega, zdaj že pokojnega prijatelja in sodelavca, a tudi dramatika Primoža Kozaka - **Primus inter pares** - knjigo zaključujem. S koncem ji dajem poudarjen osebni ton.

KAZALO

KLODIČEV NOVI SVET KOT VRAH ČITALNIŠKE DRAMATIKE IN NJEGOVA AVTOREFLEKSIJA V VHROVČEVEM ZORANU KOT VELIKI TRAGEDIJI IN/ALI MELODRAMAMI	5
KREFTOVA PREDVOJNA DRAMATIKA IN NJENA AVTOREFLEKSIJA V DRAMATIKI PRIMOŽA KOZAKA	19
ČLOVEK IN MNOŽICA (uvod v razumevanje Kreftovega Tiberija Grakha)	35
PRVI DIALOG O ANGELČKIH IN PEKLENSČKIH (ob Kozakovih Dialogih)	131
OPOMBE k eseju PRVI DIALOG O ANGELČKIH IN PEKLENSČKIH	159
PRIMUS INTER PARES (srečanje s Primožem Kozakom)	215
SPREMNE BESEDE	234
VSEBINE DRAM (povzela Alenka Goljevšček)	237
ORGANOGRAM	243
SLOVARČEK KRATIC (sestavila Alenka Goljevšček)	245
SEZNAM KNJIG ASD	251
ZADNJICA	252